મહાભિનિષ્ક્રમણ

મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

કમલ
પ્રકાશન
ટ્રસ્ટ

મુનિજીવનના સુંદરતમ્ યોગ-ક્ષેમ માટે
પૂર્વે બહાર પડી ચૂકેલા ગુરુમાતા, વંદના,
વિરાટ જાગે છે ત્યારે...તથા મહાપંથના અજવાળાંના
અનુસંધાનમાં પાંચમું પુસ્તક...

મહાભિનિષ્ક્રમણ

મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

૧૫૭

ફોન : ૩૮૫૭૨૩,
૩૮૦૧૪૩

પ્રકાશક :

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ
જીવતલાલ પ્રતાપશી સંસ્કૃતિ ભવન
૨૭૭૭, નિશાપોળ, ઝવેરીવાડ,
રીલીફ રોડ, અમદાવાદ–૩૮૦૦૦૧

પ્રથમ સંસ્કરણ :
નકલ : ૨,૦૦૦
વિ. સં. ૨૦૩૮
તા. ૧૪–૨–'૮૨

લેખક–પરિચય :
સિદ્ધાન્તમહોદધિ સચ્ચારિત્રચૂડામણિ
સ્વ. પૂજ્યપાદ આ. ભગવંત શ્રીમદ્વિજય
પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા સાહેબના વિનેય
મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

શ્રી અંતરીક્ષજી પાર્શ્વનાથ મહારાજ સંસ્થાન (સિરપુર–આકોલા)ના જ્ઞાન ખાતાની રકમમાંથી આ પુસ્તક છપાવવામાં આવ્યું છે. સદર ટ્રસ્ટ તરફથી પૂજ્ય સાધુ–સાધ્વીજીઓના કરકમલમાં સાદર સમર્પિત કરવામાં આવે છે.

લિ.
કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ વતી,
ભદ્રેશ શાહ

મૂલ્ય
રૂ. ૭–૦૦

મુદ્રક :
પ્રીમા પ્રિન્ટરી
રિલીફ સિનેમાની ગલીમાં, દલાલવાડા,
હોટલ પ્લાઝા સામે, અમદાવાદ.

વિ. સં. ૨૦૧૮ની સાલમાં તૈયાર કરેલા લેખોનો આ સંગ્રહ છે. માત્ર મુનિ-જીવનના યોગક્ષેમને નજરમાં રાખીને આ લેખો મેં લખ્યા છે. કેટલાક સ્થળે-પદાર્થને વધુ બળ આપવા માટે-જકારની ભાષામાં જે પ્રતિપાદનો કર્યાં છે તેની કોઈની ઉપર વ્યક્તિગત આક્ષેપની કલ્પના નહિ કરવા ખાસ ભલામણ છે.

આવા પ્રતિપાદનોની પાછળ મુનિજીવનની ચર્યામાં ઠસોઠસ ભરેલી સ્વ-પરકલ્યાણકારિતાનો મારો દૃઢ વિશ્વાસ કારણભૂત છે.

બસ... એક જ ભાવના છે; આપણે સહુ સંસાર-ત્યાગીઓ ઉચ્ચતમ્ કક્ષાનું સંયમ જીવન આરાધીએ.

આ આરાધનામાં જ સ્વના અને સર્વના નિખિલ પ્રશ્નો, તમામ સમસ્યાઓ; સઘળા ય નુકસાનો, બધી મૂંઝવણોનું નિરાકરણ કરવા માટે જરૂરી પુણ્યબળનું જન્મદાતા બીજ પડેલું છે.

સર્વવિરતી ધર્મની સુવિશુદ્ધ આરાધના વિનાનો હિમાલયન પુરુષાર્થ—આખી માનવજાતનો પણ—બધા પ્રશ્નોનો નિકાલ લાવવા માટે ધરાર સમર્થ નથી.

પંચ પરમેષ્ઠી ભગવંતો ! અમારી ઉપર આપની કૃપાની હેલિ થાઓ જેથી અમે સહુ શ્રમણ-શ્રમણીઓ દેશકાળાનુસારી છતાં ઉત્તમોત્તમ કોટિની સર્વવિરતિધર્મની આરાધના કરીએ. એના દ્વારા સ્વ-પરના અગણિત હિતોની મંગલમાળાને જોવાનું અમુલખ સદ્ભાગ્ય પામીએ.

અંતરીક્ષજી
વિ. સં. ૨૦૩૮
પોષ વદ પાંચમ
તા. ૧૪-૧-'૮૨

લિ.

ગુરુપાદપદ્મરેણુ

મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

ક્રમદર્શન....

૧. આપણી જવાબદારી ૧
૨. વિચારોનાં ભૂત ૭
૩. સ્વ-પર કલ્યાણ ૧૪
૪. ગુરુકૃપા ૨૧
૫. કોઈને કાંઈ ન કહેવું ૨૮
૬. સ્વાર્થ કે પરાર્થ ૩૪
૭. નિત્ય દ્રવ્ય-અનિત્ય પર્યાય ૪૧
૮. વંદના ૪૮
૯. ઋણમુક્તિ ૫૫
૧૦. સ્થૂલમાંથી સૂક્ષ્મમાં જઈએ ૬૩
૧૧. સ્વાધ્યાય ૭૦
૧૨. ખૂબ સજાગ રહીએ ૭૭
૧૩. છેલ્લા ચાર દર્શનાચારો ૮૪
૧૪. દિલ્હી દૂર છે ૯૨
૧૫. આહારશુદ્ધિ ૧૦૧
૧૬. મૃત્યુ ઉપર મનન ૧૧૪
૧૭. વ્યવહાર કુશળતા ૧૧૯
૧૮. ધર્મ-ભૂખ જાગે છે; કર્મ વિચારથી ૧૨૫
૧૯. કામ કામને મારે ૧૩૩
૨૦. એક ચેપી રોગ ૧૪૦
૨૧. પળપળનાં પતન ૧૪૭
૨૨. યોગગ્રન્થોના અધ્યયનની આવશ્યકતા ૧૫૧
૨૩. અનાસક્ત સ્નેહ ૧૫૫
૨૪. સંગભંગ ૧૬૩
૨૫. ચિત્તશુદ્ધિની સાધના ૧૭૧
૨૬. મૂંઝવણ અને માર્ગ ૧૭૭
૨૭. દિલનું દર્દ ૧૮૩
૨૮. સ્વાવલંબી જીવન ૧૮૮
૨૯. જડ જગત, જીવ જગત અને આપણે ૧૯૩
૩૦. મિત્રોને પ્રેરણા ૧૯૮
૩૧. પહેલા પરિવર્તન હૃદયનું, પછી જીવનનું ૨૦૭
૩૨. આરોગ્ય : તનનું અને મનનું ૨૧૨
૩૩. શરીરને નીરોગી બનાવવાનો પ્રયોગ ૨૧૮
૩૪. દ્રષ્ટા બની અનુભવજ્ઞાન મેળવીએ ૨૨૩
૩૫. ચિત્તશુદ્ધિના પ્રભાવે ૨૨૮
૩૬. સૈનિક કે સેનાપતિ? ૨૩૪
૩૭. એક જ ઇચ્છા છે અને રહેશે ૨૪૦
૩૮. આપણી આવશ્યક ક્રિયાઓનું મહત્ત્વ ૨૪૫
૩૯. આરાધનાનો યોગ અને ક્ષેમ ૨૫૧
૪૦. ચિત્તની શાંતિ ક્યાંથી હોય? ૨૫૭
૪૧. વિજાતીય દૃષ્ટિદોષ-સજાતીય સ્પર્શદોષ ૨૬૩
૪૨. અતિનો બહિષ્કાર પુકારો ૨૭૧
૪૩, સાધુતા ક્યાં, ગાડા-યુગમાં કે યંત્રયુગમાં? ૨૭૯
૪૪. આપણું કર્તવ્ય ૨૮૭
૪૫. દુઃખ હળવું કરો ૨૯૫
૪૬. બસ, ખૂબ સહો ૩૦૩
૪૭. સદાના દર્દીની આરાધના ૩૧૩
૪૮. હવે, દેહાધ્યાસ ક્યાં સુધી? ૩૨૩
૪૯. જોઈએ છે એક જીવલેણ ફટકો ૩૩૦
૫૦. એક પ્રશ્ન-સંવેદનશીલતા! સારી કે ખોટી? ૩૩૮
૫૧. આપણે ફેર ન વિચારીએ? ૩૪૬
૫૨. સમયં ગોયમ! મા પમાયએ! ૩૫૪
૫૩. ચાલો, સ્વઘરમાં પેસી જઈએ ૩૫૯
૫૪. સાચા સાધુના બાર લક્ષણો ૩૬૫

[૧]

આપણી જવાબદારી

જેની ઉપર અનેકોના ભાવજીવન–મરણની જવાબદારી છે એ સાધુ છે. એ પાંચમાં પરમેષ્ઠી ભગવંત છે; આખું વિશ્વ પડે તો ય સાધુ પોતાના સ્વભાવથી કદી ચલવિચલ ન થાય. સહુ બગડે પણ જે સાધુ હોય તે અંશમાત્ર ય પાપથી ન ખરડાય. જે દી સાધુ પડે તે દિવસે આખું ય વિશ્વ પતન પામે. સમગ્ર જગતના સુખની આધાર શિલા સાધુ છે; સાધુની સાધુતા છે; સાધુના સર્વજીવહિતાશયનો પરિણામ છે. સમગ્રવિશ્વના સુખ, સાધુની સાધુતાને આભારી.

સમસ્ત સંસારને જે વાસનાઓએ વશવર્તી કરી લીધો તેની સામે સાધુ પડે છે. એ વાસનાઓનો વિનાશ નોતરવા માટે જિનાજ્ઞાપાલનની કઠોર સાધનાને માર્ગ પ્રસ્થાન કરે છે. કઠોર જીવનને પીને પચાવી દેવા માટે સાધારણ કૌવત ન ચાલે, થોડું ઘણું છીછરું જ્ઞાન કામ ન આવે. થોડી

તપશ્ચર્યાથી કામ ન સરે...એ માટે તો નાનકડા મસ્તિષ્કમાં જિનાજ્ઞાના મંથનના ઘમ્મર વલોણાં ચલાવવા જ પડે. રાત ને દી એ મંથનમાંથી નવનીત મળતું જ રહે, સર્વ-જીવોનો દયા પરિણામ રોમરોમમાં ઉછળતો જ રહે ત્યારે વિશિષ્ટ કોટિના ત્યાગ–તપ અને સ્વાધ્યાયની સિદ્ધિ થાય; ત્યારે જ પરમરહસ્યમય જીવનના નિગૂઢતમ આસ્વાદ અનુભવવા મળે. જ્યાં એ મંથન જ નથી, વાસનાઓના વિનાશ કાજેની આગભરી જ્યાં વેદના નથી, જ્યાં સંસારનું અવસ્થાન અત્યંત આકરૂ–અસહ્ય જણાતું નથી, કર્મથી અપાતી સુખાદિની સામગ્રી, જ્યાં તીક્ષ્ણભાલાની જેમ ભોંકાતી નથી ત્યાં સાધુતા નથી. ત્યાં–તે આત્મામાં વિશુદ્ધ ભાવ નથી; વિશિષ્ટ પુણ્ય-કર્મનું ઉત્પાદન નથી. એવા સાધુની સાધુતા ઉપર આ ધરતી ટકતી નથી; માનવો જીવતા નથી; સુખ પામતા નથી.

જિનાજ્ઞાનો કટ્ટર પક્ષપાત, અને વિષયકષાયોની વાસનાઓ તરફની ધિક્કારભરી નજરમાં જ એવી પ્રચંડ તાકાત છે કે એનાથી જ વિપુલ–ઉગ્ર પુણ્યનો બંધ થઈ જાય છે. જે ટૂંક સમયમાં ઉદયભાવ પામી જઈ સ્વની સાથે અગણિત પરાત્માઓના પુણ્યની ઉદીરણા કરીને જ જંપે છે. એવા આત્માઓના મુખના દર્શનમાત્રથી અનેકોને આનંદ મલે; એમનું સાન્નિધ્ય અપૂર્વ અહલાદ બક્ષે, એમનાં એ જ વચન, મનને ગાડુંઘેલું બનાવી મૂકે. આપણને જોઈએ છે આવી સાધુતા! આ જ પ્રકારનું મુનિજીવન! જ્યાં કોઈ

વિષયકષાયની વાસનાનો રંગ ન હોય, જગતના તત્વોનો સંગ ન હોય, અંગઅંગમાં માત્ર વિશુદ્ધ સંયમ પામવાની આગભરી વેદના જ હોય. અને મહાસંયમીઓને અંતઃકરણની લાખ લાખ વંદના હોય. પછી ભલે ન આવડે કદાચ વિશિષ્ટશ્રુત ભણતાં કે તપ કરતાં...જરાય ચિન્તા ન કરવી...એ યોગોને સાપેક્ષ રહીને પ્રાપ્ત થયેલા આ યોગો દ્વારા જીવનની શુદ્ધિ કરતાં જ જવી. નાનકડું પણ અનુષ્ઠાન ઉપરોક્ત ભાવના પૂર્વકનું હશે તો એનાથી ઉત્પન્ન થતી શુદ્ધિ, ક્ષયોપશમ વગેરે દ્વારા અન્ય અન્ય દુઃશક્ય જણાતા અનુષ્ઠાનો પણ જીવનમાં આપમેળે ઊતરતા જશે, ચિત્તશુદ્ધિ આપમેળે વિકસતી જશે; ઉત્તરોત્તર ભવ્ય સાધનાના કોડ જાગતા જશે.

વિશુદ્ધ ભાવનાપૂર્વકના એક જ અનુષ્ઠાનની શુદ્ધિ આખાય જીવનનો દેદાર બદલી નાંખે; ચિત્તભૂમિને નિર્મળ બનાવી મૂકે; વાતાવરણને પ્રસન્ન કરી મૂકે. એક બાજુ જગતના તમામ માણસો ભેગા થઈને ઘોરાતિઘોર પાપ કરવાની વૃત્તિ–પ્રવૃત્તિ કરે અને બીજી બાજુ એક જ મુનિ એક જ અન્તર્મુહુર્ત સુધી વિશુદ્ધસંયમની આરાધનામાં એકાકાર બની જાય તો એ પાપોથી પળ બે પળમાં રસાતાળ બની જનારી ધરતીને જરાય ચસક્યા વિના જેમનું તેમ ઊભા જ રહી જવું પડે.

એ આગભરી વેદના, એ ભાવનાની તીવ્રતા કે એ

સાધનામાં એવું પ્રચંડ બળ છે કે પ્રકૃતિને પણ એ મહાત્માની સેવામાં સતત ઉપસ્થિત રહેવું જ પડે. જો આમ ન હોત તો ખોબા જેટલી ધરતીનો, સમંદરો ક્યારનો ય કોળીઓ કરી ગયા હોત; સૂરજ અને ચંદા કયારના ય તૂટી પડયા હોત, સર્વત્ર મહાપ્રલય વ્યાપી ગયો હોત. પણ આમાનું કશું ક્યારે ય બન્યું નથી. ભલે આજે ઘોર પાપની લીલા ચાલી રહી છે, પણ બીજી બાજુ મુનિસત્તમોના ભવ્યભાવથી; ભાવભરી ભવ્યસાધનાથી એ મહાસંહાર થંભી ગયો છે.

સર્વના હિતચિંતક આપણાથી હવે એક પણ અશુભ ભાવ સેવાય ખરો? અનેકોના જીવનને સળગાવી મૂકવાની તાકાતવાળો એ ભાવ, અનેકોના તારક તરીકેનો વેષ પહેરનારને કદી સ્પર્શે પણ ખરો? ક્ષુદ્ર વિષયાદિની વાસનાઓ કે તુચ્છ કારણોથી જન્મતા કષાયોના પનારે કોઈ પણ સંયોગમાં મુનિ કદી પણ પડી જાય એવું બને ખરૂં? આપણે તો નિત્ય નવી વાસના, નિત્ય નવા કાષાયિક ભાવો સુલભ બની ગયા છે. એનું કારણ એ છે કે આપણને આપણી જાતના સ્વરૂપનું, મહત્ત્વનું, ગૌરવનું લગીરે ભાન નથી. સંસારના ક્ષુદ્ર જંતુઓ જે રીતે વાસનાને પરવશ બની જઈને પોતાના જીવનોની બરબાદી નોતરે તે જ રીતે આપણે ય અગણિત આત્માઓનું અને એમના અસંખ્ય જીવનોનું સત્યાનાશ સર્જવાનું કામ કરતાં રહીએ તો તે કેવી અઘોર અજ્ઞાનતાનું પરિણામ કહેવાય? જીવવના મર્મને, સૌન્દર્યને,

જીવનની ભવ્યતાને જો નહિ પીછાણીએ તો તુચ્છ વિચારોના ભોગ બનીને જીવનનું ઝેર બનાવીશું. વાતોને ઉગ્રરૂપ આપી દઈને એકાન્તહિતકર આરાધનાના ભાવથી વેગળા બની જઈશું. કર્મસત્તા કોઈની શરમ રાખતી નથી. ઉચ્ચસ્થાને બીરાજેલા મુનિની પણ નહિ જ...સ્થાન વિશેષને લીધે એને તો નાનામાં નાની ક્ષતિની ઉગ્રમાં ઉગ્ર સજાનું ફરમાન થાય છે. હજી જાગી જઈએ. ભૂતકાળ ભૂલી જઈએ અને આપણી જવાબદારી સમજી લઈએ. વિષયકષાયની વાસનાઓનો વિનાશ સાધવાનું એકમાત્ર લક્ષ આંખ સામે સતત રાખીએ. એનો જ ભાર માથે રાખીએ, સિવાય બધુંય વીસરી જઈએ તો જ બગડેલી બાજીને સુધારી જવાનો અવકાશ છે. નહિ તો એક પણ મુનિનો એકાદ પણ અશુભ ભાવ ગમે ત્યાં, ગમે ત્યારે, ભયંકર પ્રલય મચાવશે. મહાદયાળુ મુનિને મહાઘાતકી બનવાનું કલંક લાગશે. મુનિ પડશે તો અનેકોનું પતન થશે. મુનિ ચડશે તો તેની સાથે અનેકોનો ઉદ્ધાર થશે. આપણી સ્વમુખી સાધના હોવા છતાં એ સાધનાનું સ્વરૂપ જ એવું બન્યું છે કે જે અનુષંગતઃ પણ પરમુખી બની જ રહે છે. મારે શું? મારૂં શું? ઈત્યાદિ અધમ પ્રશ્નોને સ્વમુખી સાધનામાં જરાય અવકાશ નથી. સાધનાના સિક્કાની બે બાજુ છે. એક સ્વમુખી, બીજી પરમુખી. ભલે તેમાં ગૌણ પ્રાધાન્યભાવ રહ્યા કરે. આપણે હૃદયથી સ્વીકારવું પડશે કે આપણે અનેકોની જવાબ-

દોરીવાળું જીવન અપનાવ્યું છે. એમાંથી આપણે છટકી શકીએ તેમ નથી. વિષયાદિની વાસનાઓના પ્રલોભને પણ છટકી જવાય નહિ...નહિ તો જાતની જ ઘોર ખોદી નાંખીશું; જાતના અહિતમાં જ જગતનું...અહિત ગર્ભિત પડેલું છે.

[૨]

વિચારોનાં ભૂત

કાયિક નબળાઈઓથી નહિ, પરંતુ માનસિક નબળાઈથી ઘણા આરાધકોના જીવનો 'ફેઈલ' જઈ શકે છે. કાયિક નબળાઈઓ પણ ઘણું ખરું તો મનની નાની મોટી અશાંતિઓમાંથી જ જન્મતી હોય છે. બહુ કઠોર જીવન અને બહુ ઉન્નત જીવન પામ્યા પછી એના જોગી કઠોરતા મન ન મેળવી શકે તો એ મન એકદમ હચમચી ઊઠે એ તદ્દન સહજ છે, પોતે કલ્પ્યા કરતાં પણ અધિક ભાર લદાઈ જાય ત્યારે કમર બેવડી વળી જ જાય.

આવું જ કંઈક આપણા સાધક જીવનમાં બની જાય છે. અને તેથી જ વર્ષો વીતવા છતાં એ જીવનને અનુરૂપ ગતિ હજી આપણે બનાવી શકયા નથી. એટલું જ નહિ પરંતુ જીવન વધુ અસ્તોવ્યસ્ત, વધુ બેકાબુ, વધુ ભયભીત અને નધણિયાતું બન્યાની પ્રતીતિ થતી જણાય છે. આના પરિણામે મન વધુ ને વધુ નબળું બનતું જાય છે. અને

એની ચોમેર વિચારોનાં ભૂત વીંટળાઈ વળે છે. એ ભૂતડાં મન ઉપર જે સીતમ ગુજરે છે, એને તો જે અનુભવે એ જ સમજી શકે. ચોવીસે ય કલાક ભૂતડાંનો વળગાડ રહે અને એ પણ એટલો બધો અસહ્ય બને કે ક્યારેક તો પોતાની જાતને જ એ કહી દે કે, "હવે તો છોડ, આવી તુચ્છ વાતોને......આટલું મોટું સ્વરૂપ શા માટે આપવું જોઈએ?" પણ આવી વિનંતિઓને એ ભૂતડાં કદી પણ ગણકારતાં નથી. પ્રેતલોકનું એકાદ ભૂતપ્રેત કાયાને વળગી પડે તે તો ઘણું સારું પણ વિચારવાયુનાં આ લાખો ભૂતડાં ઘણાં ભૂંડા! તેમાંય મુનિ–જીવ માટે તો એ પાકા ઘોર ખોદિયા જ કહેવાય! સમગ્ર જીવનને સરિયામ નિષ્ફળ બનાવવાની તાકાત જો કોઈમાં હોય તો તે આ ભૂતડાંની જમાતમાં છે, એના જીવલેણ વળગાડમાં જ છે.

પુરુષો કરતાં ય સ્ત્રીઓમાં આ બલા સહેજે વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળે...કેમકે અબલાને આ બલા જલદી વળગી શકે છે! એક બાજુ અત્યુન્નત જીવનની આરાધનાઓના દીવ્ય સંકલ્પો જાગે અને બે પાંચ પળમાં જ તુચ્છ અને હીન વિચારોનાં ભૂતડાં પોતાના આધિપત્ય નીચે આખું ય મગજ લઈ લે! સાચે જ, આ એક ભયંકર વિટંબણા છે. જેમને આ વળગાડ લાગ્યો છે એમનાં મન વીતરાગને ભજી શકતાં નથી. ત્યાગ–તપ કે સ્વાધ્યાય ધ્યાનાદિના વિષયમાં એક પણ સંકલ્પ કરી શકતા નથી.

કદાચ, કશોક, સંકલ્પ કરે તોય તે ટકી શકતો નથી. એમની વાણી પણ હંમેશ એલફેલ જણાતી હોય છે.

અને ! તન બદનની આરાધના ! તદ્દન શુષ્ક ! સાવ નીરસ! જોમ અને જુસ્સાથી સરિયામ મુક્ત !

મન ! સાવ સત્ત્વહીન ! વચન નરદમ તત્ત્વહીન ! જીવન ? નીરસ ! અનુષ્ઠાન નીરસ ! બધું નીરસ !

જેના મગજ ઉપર વિચારોએ કાબૂ લીધો એના જીવન ઉપર કુચડો ફરી જ ગયો સમજ્યો ! આવી સ્થિતિમાં એકાદ બે નહિ હોય, પણ ઘણાં હશે. શુભ–સંકલ્પોનો સમ્રાટ તો ભાગ્યશાળી કોક વિરલો જ જોવા મળશે. હા, એનાં દર્શન પણ કોક જ પામે. આવાં વિચાર–ભૂતોની પજવણમાં ત્રાસ જોતાં...તેને હેય માનતાં...કેટલાંક પણ મળશે પણ કશુંક સારું કરવાના, નવું કોઈક જીવન–ક્ષિતિજ ઉઘાડવાના સંકલ્પને જન્મ આપીને તેની સિદ્ધિ મેળવનારા તો બહુ જ વિરલા મળશે.

જીવનની કરુણ હોનારત સર્જતા વિચારોનાં ભૂતડાંને ઠાર કરવાનો એક ઉપાય હાથ આવ્યો છે. આપણે જાણીએ છીએ કે માંસાહાર કરવાનો વિચાર સ્વપ્ને પણ આપણા મગજમાં રમી શકતો નથી. અમર્ત્યલોકની દેવાંગનાના ભોગનો વિચાર કદી પણ આવતો નથી; સિંહ કેસરિયા લાડુની યાદ કયારે ય સતાવતી નથી; એ હકીકત એમ

સૂચવે છે કે જેની સાથે આપણને સંબંધ નથી તેના અંગેનો એક પણ વિચાર આપણી ઉપર કાબૂ જમાવી શકતો નથી. આફ્રિકાનો સીદી ગમે તેટલો હરામી હોય, દુષ્ટ હોય પણ તેની તે દુષ્ટતા આપણા મનમાં દ્વેષનો વંટોળ જગાવી શકતી નથી. અમેરિકાનો પ્રેસિડેન્ટ ગમે તેટલો મહાન હતો પણ તેના મૃત્યુએ આપણા મગજમાં કોઈ વિશિષ્ટ સ્થાન લીધું ન હતું. આર્દ્રા નક્ષત્ર બેસી જતાં કેરીઓનો વિચાર મનને સ્પર્શી પણ શકતો નથી. શિયાળો ચાલી જતાં પસમીનાની કામળી યાદ પણ આવતી નથી. ચાતુર્માસ પૂર્ણ કરીને દૂરસુદૂર વિહાર કરી ગયા બાદ ચાતુર્માસના ત્યાંના શ્રાવકોની, સ્થાનની યાદ વધુ ને વધુ વેગળી જ બનતી જાય છે. પત્રાદિનો નકામો વ્યવહાર બિલકુલ ન રાખીએ તો એ બધું સાવ વીસરાઈ પણ જાય છે. આ બધું શું સૂચવે છે? જેની સાથે આપણે જેવા સંબંધમાં છીએ તેના જ તેવા વિચારો આપણી ઉપર સવાર થઈ શકે છે, જેની સાથે કાંઈ લાગતું વળગતું નથી. લાગતું વળગતું હોવા છતાં તેનાથી તદ્દન નિર્લેપ બની રહેવાય છે. તેનો એક પણ વિચાર આપણને સતાવી શકતો નથી.

તો પછી હવે આપણે શોધી કાઢીએ કે કયા વિચારોનાં ભૂતડાં આપણને પજવે છે? કયા વિચારો આપણા જીવનને દીન-હીન બનાવવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવી રહ્યાં છે? કયા વિચારો મનની લાગણીને કઠોર બનાવવાનું આડકતરી

રીતે પણ પાપ–કાર્ય કરી રહ્યાં છે?

આ વિચારોનાં જે નિમિત્તો છે, તે નિમિત્તોને જ આપણા સંબંધથી દૂર કરી દઈએ! જે વ્યક્તિનો રાગ સેંકડો વિચારોને રાત દિ' જન્મ આપીને સતાવતો હોય તે વ્યક્તિથી આપણે વેગળા બની રહીએ, જે વ્યક્તિ પ્રત્યેનો દ્વેષભાવ ત્રાસદાયી બનતો હોય તે વ્યક્તિ પ્રત્યે અન્યત્વભાવના ભાવીને—મારે ને તેને શું સંબંધ છે? અમે બેય તદ્દન જુદા છીએ,–એમ વિચારીને તેનાથી છૂટા થઈ જઈએ. ટૂંકમાં જડચેતનની તમામ પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યે મૂક–અંધ અને બધિર બનવાની ઉત્કટ અભિલાષા જન્માવીએ અને તેને અમલમાં મૂકીએ તો જ તમામ વ્યક્તિ સંબંધિત સેંકડો હજારો વિચારોની ત્રાસદાયી માનસિક દશામાંથી મુક્ત બની શકીએ.

બેશક, સંબંધના બંધ તોડી નાંખવાની આ એક ભારેખમ સાધના છે! પરંતુ એ વિના વિચારોનો ત્રાસ બીજી કોઈ સરળ રીતે નિવૃત્ત થાય તેવું લાગતું નથી. અને જો આ દયામણી સ્થિતિમાં મન સદૈવ સડતું રહે તો મુનિ–જીવન અત્યંત દીન–હીન બની જાય; તુચ્છ અને ક્ષુદ્ર બની જાય...એ જીવનમાં પછી કોઈ આંતર રતિનો સ્પર્શ સ્વપ્ને પણ જોવા ન મળે...ત્યાં તો તુચ્છ અને ક્ષુદ્ર ખાન-પાનાદિના જઘન્ય રતિ કેન્દ્રો જ પ્રવૃત્તિમય-બનેલાં જોવા મળે.

જે તનની પ્રત્યેક ક્રિયા સેંકડોની તારક બની શકે;

જે વચનનો પ્રત્યેક રણકાર હજારોના દિલના તાર હચમચાવી મૂકી શકે અને જે મનનો એકેકો પવિત્ર સંકલ્પ સમગ્ર બ્રહ્માંડના અણુ–અણુંમાં ઉત્તેજના લાવી મૂકી શકે, એ મન–વચન અને એ જીવનને વિચારોનાં ભૂતડાં સરાસર નિષ્ફળ બનાવી જાય!!! એ નિષ્ફળતાનું ફળ શું માત્ર એક જ વ્યક્તિ પામશે કે વિશ્વનું વિરાટ વર્તુળ? આ બહુ જ ગંભીર બાબત છે. પોતાના અનંત જીવનને અને બીજા અનંત જીવોને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે. માટે એની ઉપેક્ષા ન જ કરી શકાય...કપડાંની ટાપટીપનું વિચાર–ભૂત વીતરાગ-દેવને ભુલાવી જાય તો શું એ ભૂતને જબ્બે કર્યા વિના જંપી શકાય? ખાનપાન અને માનપાનની મહેચ્છાઓનાં ભૂતડાં સ્વાધ્યાય–ધ્યાનના એકાન્ત શ્રેયસ્કર યોગો તરફ સરિયામ ઉપેક્ષા કરાવે તો તે માત્ર લાચારીથી જોયા જ કરીએ તેટલી બધી સામાન્ય બાબત છે? અનંતભવોની ભાવ–બિમારીને એક જ અંતર્મુહૂર્તમાં ઉખેડી નાંખવાનું સામર્થ્ય ધરાવતા મન ઉપર જે ભૂતડાં કાબૂ જમાવી લઈ ને એ ભાવબિમારીમાં વૃદ્ધિ કરવાનું કામ કરે અને એના દ્વારા અનંત સિતમોની આગ આપણી ઉપર વરસાવે તેને જેર કરવા માટે જો આપણે લાચાર હોઈએ તો આપણી કરુણતા સીમાતીત બની જાય છે તેમ નથી લાગતું?

સર્વજીવોનું શ્રેય સાધવાનું અપ્રતિહમ સામર્થ્ય એક સંતમાં છે...વીતરાગના વેષ ધરનારામાં છે. તે સંત તરીકેના

જીવનને પામીને પણ આપણું કર્તવ્ય બજાવવામાં નિષ્ફળ જઈશું ? અને તે પણ તુચ્છાતિતુચ્છ વિચારોના વળગાડના જ પાપે!!! ના, ના, આટલી મોટી હોનારત જો એ ભૂતડાં સાથેના પ્રેમથી જ સર્જાતી હોય તો એનો આપણે ત્યાગ કરીએ. મૂંઝાશો નહિ; પરમાત્માનો અનુગ્રહ સદાય આપણી સાથે જ છે.

[૩]

સ્વ-પરકલ્યાણ

વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે, "આ જગતમાં જો ગગનમાં સૂર્ય જ ન હોત તો વિશ્વમાં કોઈ પણ પ્રકારની જીવન-સૃષ્ટિ જીવન પામી શકી ન હોત.

પ્રાણી માત્રને જીવવા માટે અમુક ગરમીની શરીરમાં જરૂર હોય છે. આ ગરમીને સૂર્ય પૂરી પાડે છે. જ્યારે ક્રોડો ફેરનહેઈટની ભયંકર ગરમીથી સૂર્યનું બિંબ તપે છે ત્યારે જીવવા માટે જરૂરી ૯૮।। અંશ ડીગ્રી ફેરનહેઈટ જેટલી ગરમી આ વિશ્વના માનવને મળી રહે છે."

ઉષ્ણતાના આ કાર્યકારણભાવને આપણે જૈનસિદ્ધાન્તથી બેશક પડકારી શકીએ. પરન્તુ અત્યારે આપણને એ પ્રસ્તુત નથી. આપણે તો આ વૈજ્ઞાનિક વિચારમાંથી પણ જે કોઈ મોક્ષ પ્રાપક બળ મળી જતું હોય તે મેળવી લેવું છે.

વૈજ્ઞાનિકોના આ વિધાન ઉપરથી મને એ વિચાર આવે છે કે આર્યદેશના નિર્ગ્રન્થો સૂર્ય જેવા છે. એમના

જીવનમાં ક્રોડો ફેરનહેઇટ જેટલી વિરાગની ઉષ્ણુતા જ્યારે ધખવા લાગે ત્યારે જ સંસારના ભોગરાગે ગળાબૂડ-ખૂંપેલા ગૃહસ્થોના જીવનમાં ૯૮ાા અંશ ડીગ્રી જેટલી થોડીક પણુ-વિરાગની ગરમી ઉત્પન્ન થાય.

પૂજનીય નિર્ગ્રન્થોનો વિરાગ જેટલો જોરદાર; ગૃહસ્થોનો સદાચાર એટલો સુંદર

આ ઉપરથી આપણે સમજી શકશું કે શાસનપતિ પરમાત્માની ગેરહાજરીમાં વિશ્વની તારકતાની જવાબદારી આપણે શિરે કેટલી મોટી આવી છે ?

આપણા અંતરને આપણે જ પૂછીએ કે આપણે દુઃખોથી પીડાતા અને પાપોથી ખદબદતા વિશ્વના જીવો પ્રત્યેની કરુણાથી આર્ત્ત અને આર્દ્ર છીએ ખરા કે નહિ ?

એ જીવોના મોક્ષની આપણા અંતરના કોઈક ખૂણે પણ આપણને ચિંતા ખરી કે નહિ ?

એમના સુખ અને શાન્તિના ઈચ્છુક આપણે છીએ ખરા કે નહિ ?

જો હા...તો ફરી પ્રશ્નો કરીએ કે એ અંગે આપણે કોઈ ફાળો આપવાનો છે ખરો કે નહિ ?

આપણા તન મન તોડી નાંખીને પણ એમના કલ્યાણાદિ કાજે આપણે કોઈ યત્ન કરવાનો રહે છે ખરો કે નહિ ?

કે પછી આપણને બધી સગવડો મળી જાય એટલે પત્યું ? એમની કોઈ ચિંતા આપણા હૈયે નહિ !

ઓહ; આ તો અતિ ક્રૂર સ્વાર્થભાવ કહેવાય.

કદાચ તમે કહેશો કે, "પરકલ્યાણ તો પુણ્યવાન નિર્ગ્રન્થો જ કરી શકે ને? બધાયનું તો એ કામ જ નહિ ને?"

મારે એની સામે એ વાત કરવી છે કે પરકલ્યાણની જવાબદારી પ્રત્યેક નિર્ગ્રન્થના શિરે છે. શાસનપતિ, ત્રિલોકગુરુ તીર્થંકરદેવની આજ્ઞાઓનું વધુમાં વધુ સારી રીતે પાલન જે કોઈ નિર્ગ્રન્થ કરે તે આ કાળના પ્રભાવક મહાત્મા ગણાય. જગત્કલ્યાણ શક્તિમાન્ કે પુણ્યવાન્ નિર્ગ્રન્થોથી થતું નથી; એ શક્તિ અને એ પુણ્યથી પ્રસરતી ધર્મની પ્રચારકતા તો પરકલ્યાણ કરવા જતાં સ્વનું મહા-અકલ્યાણ કરી દેતી હોય છે.

પરકલ્યાણ માત્ર પ્રચારથી સંભવિત નથી. પરકલ્યાણ તો જિનાજ્ઞાપાલનથી ઉત્પન્ન થતી આત્મશુદ્ધિના સહજ રીતે ભૂમંડળમાં પ્રસરતા પ્રભાવથી જ શક્ય છે.

આમ પરકલ્યાણની કામનાને મૂર્ત્ત કરવા જતાં જે આજ્ઞા-શુદ્ધ જીવન જીવવાનું અનિવાર્ય બની જાય છે તે આજ્ઞાશુદ્ધ જીવનમાં સ્વકલ્યાણ તો ખીચોખીચ ભરેલું જ છે.

હવે આપણે સ્વકલ્યાણની સૌથી કઠિન સાધનાને વિચારીએ.

સ્વકલ્યાણની સાધનાઓમાં બાહ્ય દૃષ્ટિએ તો તપ, ત્યાગ, વ્રત, જપ, નિયમ, સ્વાધ્યાય, અનુપ્રેક્ષા વગેરે ગણાતા હોય છે. પરન્તુ આ બધા ય સ્વકલ્યાણના ગણાતા અંગો સગવડો સાચવવા પૂર્વક સ્પર્શાતા હોય તેવું સામાન્ય રીતે જોવા મળે છે. આમ સોનાની થાળીમાં 'સગવડતા' (સુખશીલતા)ની લોઢાની મેખ લાગી જતી હોય છે. આથી જ ટોચકક્ષાના સ્વકલ્યાણના અંગો તરીકે આ બધા ય સુંદર યોગોને આપણે બિરદાવી શકીએ નહિ.

તો ઉચ્ચતમ સ્વકલ્યાણ શેમાં? એ પ્રશ્ન ફરી જાગ્રત થાય છે.

આ પ્રશ્નનું સમાધાન કલ્પસૂત્ર ગ્રન્થમાં શાસનપતિ પરમાત્મા મહાવીરદેવના સાધક કાળના વર્ણન પ્રસંગમાં આવે છે.

ત્યાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે ત્રિલોકગુરૂ પરમાત્મા મહાવીરદેવને સાધનાકાળમાં કોઈ પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ કે ભાવનો લેશ માત્ર પ્રતિબંધ ન હતો. એટલે કે ભોજન વગેરેના કોઈ પણ દ્રવ્યમાં, વન ઉપવન વગેરે કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં, રાત્રિ–દિવસ; શિયાળો–ઉનાળો વગેરે કોઈ પણ કાળમાં કે કોઈ પણ જીવના રાગ, દ્વેષાદિ કોઈ પણ ભાવમાં એમને ન હતી; મમતા કે ન હતી અરુચિ... ક્યાં ય કોઈ પ્રકારે તેમનો આત્મા રાગથી બંધાતો નહિ; અને રોષથી કંટાળતો નહિ. વાયુની જેમ એ સર્વત્ર અપ્રતિબદ્ધ હતા.

સ્વકલ્યાણની સાધનાઓનું આ જ એવરેસ્ટ શિખર છે; જેનું નામ છે દ્રવ્યાદિ ભાવોમાં અપ્રતિબદ્ધતા.

શું આપણે આ અપ્રતિબદ્ધતા હાંસલ કરી છે ?

ઘોર તપના પારણે; એ તપ ઉપર પૂળો મૂકે એ રીતે કોઈ અનુકૂળ દ્રવ્યના રાગે આત્મા લપેટાઈ જતો નથી ને ?

ઉનાળામાં દક્ષિણ-પશ્ચિમની બારીના સ્થાન હૈયાને આનંદવિભોર કરી મૂકતા નથી ને ?

અનુકૂળ ઋતુ અંતરને માદકતા બક્ષતી નથી ને ?

માન સન્માનના ભાવ, ભવવૃદ્ધિનું કારણ બની જતાં નથી ને ?

સૌથી કઠિન સાધના આ જ છે કે જેમ તમારા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પલટાય તેમ તમે પણ એની સાથે એવી રીતે પલટાતા જ રહો કે તમારો આત્મા લગીરે સ્વઘરની બહાર નીકળી ન જાય.

આજે ઊની રોટલી; કાલે લૂખો રોટલો; પરમ દી એનું ય ઠેકાણું નહિ...પલટાયા દ્રવ્યો... પૂરી પ્રસન્નતા સાથે એ બધા ભાવો સાથે સુમેળ બેસાડતો જાય માંહ્યલો.

આજે ડાંસ, મચ્છર વિનાનું અનુકૂળ ક્ષેત્ર; સાંજે વિહાર થયો અને ત્યાં દેહની મીજબાની ઉડાવે એવા જોરદાર ચટકા મારતા મચ્છરોના ભારે ગણગણાટ વચ્ચે સંથારો અને તે ય ખાડાખબડાવાળી ભૂમિ ઉપર.

પલટાયું ક્ષેત્ર; પૂરી સ્વસ્થતા સાથે સુમેળ સાધતો જાય આત્મા.

આજે અનુકુળ ઋતુનો કાળ; ઠંડો પવન આવતી કાલે કાતીલ ગરમી! શે ઊંઘ જ ન આવે.

પલટાયો કાળ; પૂરી મસ્તીથી અનુકૂળ થઈ ગયો આતમરામ.

આજે માન; કાલે અપમાન! એકે ગુણ ગાયા; બીજાએ તમારી કડક ટીકા કરી. કોકે શાણા કહ્યા; બીજાએ જૂઠા આળ ચડાવ્યા... આ બધા ભાવો વચ્ચે તમે 'અડોલ' બની રહ્યા.

આ છે આપણા જીવનની સૌથી કઠિન સાધના. આ સાધનાના કારણે જ મુનિજીવનને ખાંડાની ધારની કે લોહ-ચણાની ઉપમા આપવામાં આવી છે. એક ગૃહસ્થ ઘરમાં રહીને આજીવન આયંબિલ હજી કરી શકશે પરન્તુ તે ગૃહસ્થ પણ આજીવન આયંબિલ ન કરતાં એવા નિર્ગ્રન્થોના ચરણોમાં મસ્તક નમાવે છે. કારણ કે પોતાના આયંબિલમાં એને મનભાવતી સઘળી સગવડો મળી રહે છે જ્યારે વંદનીય મુનિવરોનું એક પણ આયંબિલ પોતાની દૃષ્ટિએ ઢંગધડા વિનાનું છે, જે મળે તેનાથી ચલાવી લેવાના સિદ્ધાન્ત ઉપર ઊભેલું હોઈને એને અતિ કઠિન સમજાય છે.

આપણા જીવનમાં જો આ કઠોરતમ સાધનાનો પ્રવેશ થઈ જાય તો જ આપણે નિત્ય નવકારશી કરનારા છતાં

ઉપવાસી કહેવડાવી શકીએ; અન્યથા હરગીજ નહિ. જે મળે તે ચલાવી લેવું; કોઈ પણ પ્રકારની અનુકૂળતા પામવાની ઈચ્છા જ ન કરવી; કર્મયોગે તેવી અભિલાષાઓ ઉત્પન્ન થાય તો તરત તેનો વિરોધ કરી દેવો એ જ આપણા જીવનનો સૌથી મોટો અને એકનો એક તપ છે. હાય! સંસાર છોડનારાથી સગવડતા ન છૂટે તો? પુનઃ સંસાર ઘર જ કરી જાય ને?

[૪]

ગુરુકૃપા

જીવનમાં અનેક ઝંઝાવાતો આવ્યા અને ગયા; બાહ્ય અને આભ્યન્તર—બે ય—

હજી તો સાધક જ હતો આ આત્મા એટલે ક્યારેક ઠોકર પણ ખાધી. પણ પછી તો સાવધ બનીને સડસડાટ ચાલ્યો ય ખરો.

ઘણી રાત્રિઓ વીતી; ઊંડા મથામણની. ઘણા પ્રસંગો પડ્યા; માંહ્યલાના સૂઝ પમાડી દે તેવા. ઘણાં આવી ગયાં અંધારાં અને ઘણાં પથરાઈ ગયાં અજવાળાં.

વર્ષો ઉપર વર્ષો બેઠાં.

જીવનના સાર—અસારના છેદ ઉડાડતાં ઉડાડતાં અંતે એક સ્થિર આંક પ્રાપ્ત થયો. કલ્યાણ શેમાં? એક જ ઉત્તર આપો. પ્રાપ્ત થતી પુણ્યશક્તિઓ વૈતરિણીનાં જળ ન દેખાડી દે એવી પનોતી તાકાત કોનામાં? એક જ શબ્દમાં કહી દો.

લોઢાનાં ચણા ચાવતાં બત્રીસે ય દાંત તુટી ન પડે એવી સિદ્ધિ બક્ષવાની માંગલિકતા ક્યાં ? એક જ ધડાકે જણાવી દો.

પાપાત્માને માત્ર પુણ્યાત્મા જ ન બનાવે, ધર્માત્મા પણ બનાવે એવું અદ્ભુત શિલ્પ જીવનના પાષાણ ઉપર કંડારવાનું સામર્થ્ય શેમાં ? એક જ વાત કરી દો.

હું કહું ? વર્ષોના અનુભવનું તારણ જણાવું ? તમને ગમશે કે નહિ ગમે; જચશે કે નહિ જચે; સ્પર્શશે કે નહિ સ્પર્શે તે તો હું જાણતો નથી. છતાં કહી દીધા વિના રહી શકતો નથી.

સાધકના જીવનની સુરક્ષા, સફળતા અને સિદ્ધિ–જે કાંઈ કહો તે બધું ય–ગુરુમાતાના ચરણોની પળપળની સેવામાં જ હોઈ શકે.

જ્યાં એ ચરણની સેવા નથી ત્યાં કશું ય નથી. છે માત્ર વિરાટ શૂન્યાવકાશ. જો કદાચ હોય જન્માંતરના પુણ્યનો વિપાક તો ભયાનક પાપના અનુબંધોને જીવન આપવા જ એ જન્મ્યો હોય.

શું કરવાનું એ પુણ્યના જીવનને ! એ માનસન્માનને ! એ ભવ્ય સંસારને કે જ્યાં ભયાનક સ્વપ્નો સત્ય સ્વરૂપે પરિણમી જવાની સિદ્ધિને વરતાં હોય. એનાં કરતાં તો એ પુણ્યવિહોણી દશા સારી. ભલેને ન મળે માનમરતબા

કે ન મળે વિદ્વત્તા વગેરે પણ પેલી રાગરોષની ભડભડ બળતી જ્વાળાઓ તો શાન્ત–પ્રશાન્ત અને ઉપશાન્ત તો રહેશે ને! બસ. બસ. તો પછી સાધકને બીજું જોઈએ પણ શું? મુક્તિનાં સુખની યાદને ય વીસરાવી દે તેવી જીવનમાં શાન્તિ મળે, મરણમાં સમાધિ મળે, પરલોકમાં સદ્ગતિ મળે તો બીજું જોઈએ પણ શું?

સુખ ક્યાં? સુખની સામગ્રીમાં કે ચિત્તની શાન્તિમાં?

સુખ આપશે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના હ્રાસ વગેરે, પણ શાન્તિ તો મોહનીય કર્મના હ્રાસમાં જ શક્ય છે. સ્વાધ્યાયનો ધરખમ પરિશ્રમ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના ભુક્કા બોલાવી શકશે. પણ...મોહનીય કર્મના ભુક્કા બોલાવવાની તાકાત તો માત્ર દેવગુરુની કૃપામાં જ પડેલી છે.

કૃપાનો આ સો મેગાટન બોમ્બ જ મોહનીયકર્મની ધરતીને ધણધણાવી દઈને એને કણકણમાં વેરવિખેર કરી દેવાનું પ્રચણ્ડ આણવિક બળ ધરાવે છે.

મને તો મારા જીવનમાંથી આ જડ્યું છે. જડેલું આ જીવનમાં જડી દીધું ત્યારે જ તિમિર ગયું અને જ્યોતિ પ્રકાશીઃ ઊકળાટ શમ્યા અને આનંદ ઉભરાયા. કમ્પનો ગયાં અને સ્થિરતા સ્પર્શી. આશ્ચર્ય મુગ્ધ કરી દે તેવા ચમત્કારો અનુભવ્યા છે ગુરુકૃપાના! વર્ષોના અણ-ઊકેલ્યા શાસ્ત્રપદાર્થ ગુરૂમાતાના પુનિત સ્પર્શ માત્રથી ઊકલી

ગયા છે! એના પ્રણિધાનપૂર્વકના કાર્યોમાં તો સહેલાઈથી આરપાર ઊતરી જવાનું કાંઈક કૌશલ પ્રાપ્ત થયું છે!

અને...વાસનાઓનો તો કાળ છે કાળ આ ગુરુ-માતાની કૃપા! અનુભવે જ સમજાય તેવી વાતો કલમના જોરે મારે તમને શી રીતે સમજાવવી? એ તો જે એ માતાને અને કૃપાને પામે છે તે જ એ ચમત્કારોની દુનિયાને સમજી શકે છે; એ જ એની રસમસ્તી માણી શકે છે; એ જ અનુત્તરદેવના સુખને ય થૂ કરવાની તાકાતનો સ્વામી બની શકે છે.

સહુ સાધકને કહું છું, "તમારે સફળ જીવન જીવી જાવું છે? તો આળોટી જાઓ તમારા પવિત્ર ગુરુમાતાના ચરણોમાં!"

સહુને હું જણાવું છું, કશું ય વિચાર્યા વિના સંપૂર્ણ રીતે સમર્પિત થઈ જાજો એ માતાની આજ્ઞાને......રે! ઇચ્છાને જ."

વારંવાર ચેતવું છું, "કોઈ લોભ–લાલચમાં આપઘાત કરશો મા પારતન્ત્ર્યસ્વરૂપ બ્રહ્મચર્યનો! સ્વચ્છંદતાના આનંદ કરતા એને ક્યાંય ટપી જાય તેવો આનંદ ગુરુમાતાની ઇચ્છાને સ્પર્શ કરવા માત્રથી છે. નાહક શાને ફસાઓ છો એ ભૌતિક સમૃદ્ધિની લોભામણીમાં!

જીવના જીવનને રેંસી–પીસીને સાફ કરી નાંખે તેવા

જડ–જીવનના ચમકારામાં કોઈ ન અંજાશો. ના કદાપિ નહિ.”

ગુરુમાતા પ્રત્યેનો અહોભાવ બધું જ આપે છે.

વિદ્વત્તા આપે છે? હા. જરૂર.

વક્તૃત્વશક્તિ આપે છે? હા, જરૂર.

તપોબળ આપે છે? બેશક.

રે! એ શું આપે છે? એમ ન પૂછો, એ અહોભાવ શું નથી આપતો એ જ પૂછો. પણ એક વાત. ભૌતિક-શક્તિઓ આપવાનો તાકાત એ કાંઈ એની મોટી વિશિષ્ટતા નથી હોં! એથી પ્રાપ્ત થતી શક્તિઓ પ્રત્યે પણ અનાસક્તિની અવ્વલ આરાધનાની સિદ્ધિ એ જ તો એની ખરેખરી વિશેષતા છે. દિલ કહ્યા વિના રહી શકતું નથી કે શક્તિઓ સર્વત્ર ઊભરાઈ છે. હવે એ પરસ્પર ટકારાઈ ન જાય એની ખૂબ ગંભીરતા સાથે કાળજી લેવી ઘટે.

પેલો અહંકાર ચૂરચૂર કરશે શક્તિઓને. અથડાવી અથડાવીને વિનાશ વેરશે એ પ્રચંડ તાકાતોનો! પરમકૃપાલુ પરમાત્મશાસનનો! સ્વનો! સર્વનો!

છે કોઈ ચૂરચૂર કરનાર અહંકારને ય ચૂર કરી દેનારી ઉપાસના! હા. એનું જ નામ છે ગુરુમાતાના ચરણોની નિષ્કામ સેવા!

આવો...ચાલો આપણે સહુ મુમુક્ષુઓ આપણી જાતને સમાલી લઈએ; સ્વસ્થ બની જઈએ. સ્વની સર્વ કામના-

એનું વિસર્જન કરીએ; મતભેદને તેમની મર્યાદામાં જ સીમિત રાખીએ; એમને મનભેદમાં ન પરિણમવા દઈએ.

વિજ્ઞાનનો વિલાસી વાયુ વીંઝાઈ રહ્યો છે; સમ્યગ્દર્શનની ઈમારતના પાયામાં જ બુદ્ધિવાદના ઘણના ઘા ઝીંકાઈ રહ્યા છે; ચારિત્ર્યનું પોલાદી બળ તૂટું તૂટું થઈ રહ્યું છે.

શાસન ખતરામાં છે; સર્વ જીવો આપત્તિઓના ઝંઝાવાત વચ્ચે શ્વાસ લઈ રહ્યા છે. 'સ્વ'ના વિનિપાતનું અપશુકનિયાળ રૂદન દૂર દૂરના કોઈ ખૂણેથી સંભળાઈ રહ્યું છે. તો જાગો...સહુ જાગો. હવન કરો મતભેદોના! યજ્ઞ કરો એક સંપીનો...જિનાજ્ઞાના તંતુએ બંધાઈ નેસ્તો! એ માટેનું બળ પામો ગુરુમાતાની કૃપા મેળવીને. કૃપા મેળવો એમની બિનશરતી ભક્તિ સાધીને. જાગશું તો જીવન પામીશું, અનેકોને જગાડશું, અગણિતોને જીવન આપશું. નહિ તો...જીવતા રહેવા છતાં મોતને ય મીઠું લગાડી દે તેવી કડવાશ આ જ જીવનમાં પામશું. અનેકોના જીવન એ પાપસંગે કડવા બનાવીશું.

જે કાળ જમાનાવાદ, ભોગવાદ અને તકવાદના ભરડામાં લઈને ક્રોડો જીવોને ભીંસી રહ્યો છે તે કાળમાં તો આપણી સંતશક્તિને ખીલવીને તે બધાયને ઉગારી જ લેવા જોઈએ. આ સિવાય બીજું કાંઈ જ થઈ ન શકે.

ખૂબ મંથન કર્યું છે જીવનમાં ! અને અંતે નવનીત પામ્યો છું કે આ ત્રિભુવનમાં તમે બીજું બધું કદાચ ગમે તેમ કરજો પરંતુ બધુંય પમાડી દે, બગાડેલું બધું ય સુધારી દે તેવી વિરાટશક્તિ ધરાવતી ગુરૂચરણસેવા તો એક પળ માટે ય વેગળી ન મૂકજો. ગુરુમાતા પ્રત્યેનો તમારો અહોભાવ મૃત્યુ વેળાએ પણ જીવતો જ રહેજો.

કોણ કહે છે કે વાસના ઉપર વિજય મેળવવાનું કામ, આસમાનના તારા તોડવા જેટલું કઠિન છે ?

કોણ કહે છે કે તત્ત્વદર્શન મુશ્કેલ છે ?

કોણ કહે છે કે આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા તો સ્વપ્ન-સૃષ્ટિમાં શોભતી વાતો છે ?

કોણ કહે છે કે શાસ્ત્રના શબ્દોની પાછળ ઘૂઘવાટ કરતાં ગૂઢ અર્થો અને તેના રહસ્યોની પ્રાપ્તિ અસંભવિત છે ?

હશે...એ બધું ય ખૂબ જ કઠિન હશે; સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં જ શોભતી કથા જેવું જ એ બધું ખરેખર હશે. પણ ખામોશ !

જેની ઉપર સદ્‌ગુરુની નજરનો અમીપાત થયો નથી; એના સંકલ્પનો શક્તિપાત થયો નથી...એના જેવા માટે જ એ બધું કઠિન સમજવું.

અમીપાત અને શક્તિપાતના સ્વામી કોઈ ગુરુભક્તને માટે તો એ બધુંય બાળચેષ્ટા જેટલું સુલભ છે.

[૫]

કોઈને કાંઈ ન કહેવું

જેને આપણા માટે ભાવ છે તે તો તેનું દિલ દેવાનો જ છે. કોઈ વાતે એને કાંઈ કહેવાની પણ જરૂર રહેશે નહિ. અને જેને આપણા માટે દિલ જ નથી તેને કાંઈ કહેવાનો કોઈ અર્થ નથી. ગમે તેટલું કરીએ, સાંભળી સાંભળીને એના કાન બહેરા થશે, હૈયું ધીઠ થઈ જશે પણ તે વાત તો નહિ જ સાંભળે. તાત્પર્ય એ છે કે કોઈને પણ આપણા સ્વાર્થ નિમિત્તે આપણો એક અક્ષર પણ કહેવા જવું જોઈએ નહિ. જો કહીશું તો આપણે મૌન નહિ પાળી શકીએ. બોલીને શક્તિ વેડફી નાખશું, વાતાવરણ બગાડી નાંખશું. આપણો યત્ન નિષ્ફળ જશે.

મોંઘેરા જીવનના બહુ જ ટૂંકા સમયમાં ઝાઝા અનુભવો મેળવી લઈને જીવનનું સુવ્યવસ્થિત ઘડતર કરી લેવાની અતીવ જરૂર છે. અનેક અખતરાથી જીવનને સભર બનાવવા કરતાં નિર્ણયાત્મક પગલાં લઈને જીવન રસભર

બનાવી દેવું જોઈએ અને વહેલામાં વહેલી તકે ‘ શિષ્ટ ’ની હરોળમાં બેસી જવું જોઈએ. આપણો એક પણ યત્ન નિષ્ફળ જાય ત્યાં સુધી આપણે શિષ્ટ નથી. હા, ખામીભર્યા શિષ્ટ જરૂર છીએ. જીવનનો સર્વોન્નત રસ તો શિષ્ટ જ માણી શકે.

અને શિષ્ટનું સર્વોચ્ચ લક્ષણ આ જ હોય કે, તે પોતાના કાજે કોઈને કદાપિ કશું કહેતો ન હોય. ‘કહેવાની જરૂર જ નથી’ એ વાત તો ઉપરના વિકલ્પોથી સમજાય તેવી છે.

આપણે તો સ્વાર્થ ઘવાતાં જ મનથી ભભૂકી ઊઠીએ છીએ અને તક આવે કે ન આવે તે અકસ્માત્ વાણીથી એ ભડકો બહાર ફેલાવી દઈએ છીએ. વસ્તુતઃ આમ ન થવું જોઈએ. કરવું તો ભલાઈનું જ કામ. નહિ તો પછી લેવું ઇશ્વરનું નામ.

દૃષ્ટા બનવું, જોયા કરવું, જાણ્યા કરવું. જીવનના જે સંચાઓ બરોબર ન ચાલતા હોય એને અનુભવ જ્ઞાનના તેલથી ચાલતા કરવા. જ્યાં ક્યાંક દોષોના મેલ ભરાયા હોય ત્યાં આ અનુભવજ્ઞાને ઓઇલિંગ કરવા, અને બને તો નવા સંચાઓ જોડવા, નવી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવી.

સિદ્ધિ વરે તો વિનિયોગ (પરાર્થ) કર્યો કામ આવે. એ વિનિયોગથી અજીર્ણ પણ ન થાય. વગર મફતની

ડંફાસની વાતો, આત્મહિત જોયા વિના જ પરાર્થની ચર્ચાઓ, તો 'સ્વ' ને ઘાતક બનનારી થઈ જાય.

જીવનમાં 'સ્વ'ના જ એટલા બધા દોષો છે, એટલી બધી 'સ્વ' ની ફરિયાદો છે કે જેને વીણી વીણીને દૂર ફેંકી શકીએ તેમ નથી. એ તો એક જંગી યોજનાપૂર્વકનું વિરાટકાર્ય છે. હનુમાન કુદકા માર્યે અહીં વિજય લાધતો નથી, યોજનાની વાતોના વતેસર કરવાથી અહીં માનપત્ર મળી જતાં નથી. રે! 'સ્વ'ની કેવળ નમ્રતાની પક્કડ પણ ક્યારેક ખતરાભરી બની રહે છે.

અહીં તો શિષ્ટ બનવાનું એટલે દષ્ટા બનવાનું. અનુભવજ્ઞાન મેળવ્યા જ કરવાનું અને એના દ્વારા જીવનના જુદા જુદા સંચાઓને કામ કરતા કરી દેવાના. આમ આખાય જીવનનો યજ્ઞ સાધવો પડશે. ભારે પુરૂષાર્થનો બલિ દેવો પડશે. પરકીય પ્રવૃત્તિને જોવાની પણ માંડવાળ કરવા માટે આંધળા, બહેરા અને મૂંગા બનવું પડશે. પરહિતની સાધના કરવા કાજે જ સ્વહિતને સ્થિર બનાવી દેવું પડશે.

પ્રણિધાનાદિ ચારેય આશયના પગથિયે ક્રમશઃ ચડી જવું પડશે. કાળ ગમે તે કહેતો હોય, જીવ–દ્રવ્ય ગમે તેવું ના તૈયાર થએલું હોય, ક્ષેત્ર ગમે તેટલું વિચિત્ર હોય છતાં એ બધાયથી મુક્ત રહીને ભવ્યતમ ભાવ સાધવો પડશે અને એ ભાવથી ક્રિયાઓને પ્રાણવાન બનાવવી

પડશે, જીવનને જીવંત બનાવવું જોઈશે, આંખોમાં નૂર લાવવું પડશે, દિલમાં વિશ્વમૈત્રીનો કુંડ છલકાવવો પડશે. આવું કાંઈક થશે ત્યારે જ કહેવાશે કે સિદ્ધિનો આશય વર્યો.

આમ જ્યારે વિનિયોગની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ જાય પછી જાઓ; હવે વિનિયોગની સાધનાએ.

જે ગુણની આપણને સિદ્ધિ નથી થઈ એ ગુણનો વિનિયોગ કરવા જઈએ છીએ તો નિષ્ફળતા જ મેળવીએ છીએ. એ વિષયમાં બહુ લાગણીપૂર્વક અને સ્વાભાવિક જુસ્સા સાથે બોલી શકાતું પણ નથી. જીવો પણ એ ગુણને ગ્રહી શકતા નથી. આવું કેટલુંય અનેક વખત મેં તો અનુભવ્યું છે.

અને જે ગુણ સિદ્ધ થયો છે ત્યાં તો શબ્દની જરૂર રહેતી નથી. આપોઆપ વિનિયોગ થવા લાગે છે. ઘડામાં પાણી પૂરૂં ભરાય પછી તેને ઢાળવા–વાળવાની જરૂર ન હોય. આપોઆપ જ પાણી છલકાઇ જાય ને ?

ઘણે દૂર નીકળી ગયા. મારી મૂળ વાત એ હતી કે આપણે કોઈને કાંઈ જ ન કહેવું. સઘળું જોયા જ કરવું. જીવનમાં નક્કર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી આ રીતે જ જીવન જીવ્યે જવું. એમ ન જીવીએ અને અધૂરા ઘડાએ જ છલકાવા લાગી જઈશું તો કદાપિ કોઈ સિદ્ધિ વરશે નહિ; વિનિયોગ પ્રાપ્ત થશે નહિ. અને વાસ્તવિક આનં-

દની ઝાંખી પણ કદાપિ પ્રાપ્ત થશે નહિ. બધું જ અધૂરે અધૂરું.

જ્યાં અધૂરાશ હશે ત્યાં જે આનંદ હશે તેમાં ભૌતિકતાનું તત્ત્વ જ વધુ હોય એવી મારી નમ્ર સમજ છે. આત્મિકતા તો આત્મીયતા વિના આવે જ નહિ. સંપૂર્ણતા વિના આત્મિયતા લાધે નહિ. સંપૂર્ણતાના અનુભવ માટે આત્મા સિવાય કશું પણ જોનારી આંખોને અવગણી નાંખવી જોઈએ કે મીંચી રાખવી જોઈએ.

અનુકુળતા મળી જાય તો ૮'×૧૦' ની ચાર દીવાલોમાં જ ભરાઈ રહીએ. તે ય લગાતાર વર્ષો સુધી અને કોઈના ય પરિચય વિના; તો જ વળી કદાચ કાંઈક પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય.

સંપૂર્ણ રીતે શાસ્ત્રીય જીવનનો અભ્યાસ સિદ્ધ કરવા માટે જ સોગંદ લઈને કમર કસીએ તો એવું જીવન જીવતાં જીવતાં જીવન-શુદ્ધિ, આત્મ શુદ્ધિ, ચિત્ત શુદ્ધિ જરૂર થતી જ જવાની. સર્વ જીવોની શુદ્ધિ શકય નથી, ભવ્યોમાં પણ સર્વની શુદ્ધિ શકય નથી. છતાં થોડા ઘણાની પણ શુદ્ધિ આપણને ઈષ્ટ હોય તો સર્વ પ્રથમ આપણે આપણી પોતીકી શુદ્ધિના કાર્યમાં રત થઈ જવું જોઈએ. એ આત્મશુદ્ધિનું બળ ગજબનાક છે. જેમ જેમ એ બળ વધશે તેમ આપોઆપ નિકટવર્તી જીવોને એની અસરો પહોંચશે. ભૌતિક રીતે તો એમને સુખી કરશે પણ આધ્યાત્મિક જીવનમાં પણ તેમને ડોકિયું કરતા કરી દેશે.

પવિત્રતા અને સદાચાર તરફ તેમનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરશે. એમના પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશને એ ડોલાવશે. અને સેંકડોને આત્મશુદ્ધિનું એ બળ તારનારું બની જશે. પરહિત માટે પણ આ જ માર્ગ છે; સ્વહિતનો.

જેમ આશ્રિત વ્યક્તિઓમાં દોષો વધુ જણાય તેમ તેને કહેવાનું વધુને વધુ બંધ કરતા જઈને 'જાત'ના શુદ્ધિકરણની શાસ્ત્રીય આરાધનાને વધુને વધુ સ્પર્શતા જઈશું તેમ એ મૌન અને એ આરાધના આશ્રિત વ્યક્તિના ચિત્તને ખળભળાવી મૂક્યા વિના નહિ રહી શકે. ભલે કદાચ; આ ખળભળાટ માટે થોડો સમય લાગે; પણ તો ય અધીરા ન થવું અને એ પળોને નજદિક આવવા જ દેવી.

પરદોષોનું નિરાકરણ કરવાનો આ એક જ રસ્તો મને તો જણાય છે. જો એ રસ્તે ચાલવા જોગાં ધૈર્ય અને ઉમંગનો આપણામાં અભાવ હોય તો કોઈના ગુરુ કે વડિલ બની જવા સુધીની આપણી કારવાહી અત્યંત ઠપકાપાત્ર બની રહે છે. આવી આપણી ખોડખાંપણભરી સ્થિતિમાં આશ્રિતોની વગોવણી કરતા રહેવાનો કોઈ જ અર્થ નથી. એથી તો પરિસ્થિતિ વધુ કમનશીબ બની રહેવાની છે. માટે જ એક જ સૂત્ર ઉપર થોડો વધુ ભાર આપીને આપણું આરાધનાભર્યું જીવન નાવ હંકારીએ; "કોઈ ને કાંઈ ના કહેવું."

[૬]

સ્વાર્થ કે પરાર્થ ?

ભાવનાના ક્ષેત્રમાં તો સર્વ આત્માની કલ્યાણ કામના છે અને સર્વ આત્માઓના સુખની પણ કામના છે. પરંતુ પ્રશ્ન એ થયા કરે છે કે પ્રવૃત્તિની દુનિયામાં સ્થાન કોને આપવું? 'સ્વ' ને કે સર્વને? [અહીં સર્વમાં 'સ્વ'ને સમજવો નહિ.] 'સ્વ'ના મોક્ષની આરાધના સિવાય કશું ય કરવું જ નહિ...એ વાત બરોબર છે? કે સર્વના કલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં જ લાગી પડવું એ વાત બરોબર છે?

અથવા તો બે માં ગૌણ કોને કરી શકાય? અને પ્રધાન કોને કરી શકાય? એ વાત આપણે વિચારવી છે; આ પ્રશ્નનો જો ઉકેલ જ નહિ શોધવામાં આવે અને જો જીવનમાં કોઈ અભિપ્રાયની ભૂલ મરણ સમય સુધી ઘર કરીને જ બેસી રહે તો વિપુલ પુણ્યોદયે આપણને પ્રાપ્ત થએલું મુનિજીવનનું રત્ન કદાચ ખોઈ નાખવાનું બને.

આ કાંઈ નાનો સૂનો પ્રશ્ન નથી; ભવ બે ભવનો પણ પ્રશ્ન નથી; અહીં તો પડયો છે; ભવોભવનો ફેંસલો ક્યાં દુર્ગતિઓ ભેગા થઈ જવું; કાં સદ્ગતિઓ પામતાં પરમગતિને પ્રાપ્ત કરી લેવી.

હવે આપણે આ પ્રશ્નને ઝીણવટથી તપાસીએ. સ્વ કે સર્વ–કોઈના પણ હિતની વધુ પડતા ભારપૂર્વકની ચિંતા કે જે બીજી બાજુ તરફ ઉપેક્ષા યાવત્ તિરસ્કાર–ઉત્પન્ન કરી દે તે તો હરગીજ વ્યાજબી નથી.

સર્વની ચિંતા કરીને સર્વ માટેની જ પ્રવૃત્તિમાં કાયમ રચ્યાપચ્યા રહેવામાં અને એમાં 'સ્વ'ને ગૌણ રાખી દેવામાં સગવડો; અનુકુળતાઓ, માનાદિ કષાયના પોષણો વગેરે વધુ મળી જાય તે સંભવિત છે અને તેથી જ કહેવાતી સર્વચિંતાની પ્રવૃત્તિમાં ઘણો મોટો સજ્જન વર્ગ જોડાઈ જાય તે ય સંભવિત છે; પરંતુ આવી પ્રવૃત્તિઓ ઉત્સાહના ભારે વેગથી અને પુષ્કળ પુરુષાર્થથી કરનારા કેટલાય બંધુઓ પોતાના જીવનના ઉત્તરકાળમાં થાકી ગયા છે. કેટલાકોએ જગતને ગાળો પણ દીધી છે. હિંદની પ્રજાના ગુણ ગાવામાં નહિ થાકતાં પરાર્થપ્રેમી માનવોએ અંતે કંટાળીને એના અવગુણો બોલવામાં ય પાછી પાની કરી નથી.

પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિથી જ વિશ્વકલ્યાણની કલ્પના કરીને પોતાનું સમસ્ત જીવન કુરબાન કરી દેનારા એક બંધુ આજે

પંચ્યાશી વયની પાકટ વયે હતાશ થઈને એક ખૂણામાં પડી રહ્યા છે. એ કહે છે કે, "આટઆટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં મારુ કોઈએ સાંભળ્યું નહિ; મારી વાત કોઈએ જીવનમાં ઉતારી નહિ."

રાજકારણના ખેલાડીઓ રાજકારણથી લોકસેવાનું પરકલ્યાણ કલ્પતા હોય છે પણ તેમાં ય જે સજ્જનો છે તેમણે પણ અંતે તો હતાશા જ વ્યક્ત કરી છે. તો હવે પર કલ્યાણની વૃત્તિ જ કાયમ રાખીને પ્રવૃત્તિ બંધ કરી દેવી? કે માત્ર સ્વકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ કરવી? એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે.

હવે જ્યારે 'સ્વ' કલ્યાણની પ્રવૃત્તિને જ નજરમાં રાખીને જો જીવન પૂર્ણ કરવાનું વિચારવામાં આવે તો જે પરકલ્યાણની શક્તિ જ ધરાવતાં નથી તેમને માટે તો સ્વ કલ્યાણની પ્રધાનતા અને પરકલ્યાણની તેજસ્વી વૃત્તિ તથા પર કલ્યાણની પ્રવૃત્તિની અનુમોદના ખૂબ જ સમુચિત છે. જે તે મુમુક્ષુ પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં પડી શકે નહિ. પરન્તુ પરકલ્યાણની નાની-મોટી શક્તિ ધરાવતા મુમુક્ષુઓએ સ્વ કલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં પલાઠી મારીને બેસી જવાનું ઉચિત ગણવું કે નહિ? એ પ્રશ્ન છે. આવો પ્રશ્ન એટલા માટે ઉદ્ભવે છે કે પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિની સફળતાના ટકા હવે ખૂબ ઘટી ગયા છે.

જગત એટલી ઝડપથી જમાનાવાદ, અને ભોગવાદ તરફ ઢસડાઈ ચૂકયું છે કે એ સિવાયનું કાંઈ પણ એને સૂઝતું નથી. રાડો પાડીને સમજાવો તો ય સમજવા એ તૈયાર જ ન હોય એવી એની સ્થિતિ બની છે. કદાચ ધરખમ પ્રયત્નો સાથે કોઈ સંત એની પાછળ જ પડે તો એનો ઉપદેશ સાંભળતાં એ ભોગપ્રેમી જીવોને હળવો આંચકો લાગે ખરો; પરન્તુ એ અત્યંત ક્ષણજીવી જ બની રહે. તો પછી જેને તરવું જ નથી એને તારવાની પર-કલ્યાણની પ્રવૃત્તિનો કોઈ અર્થ ખરો ?

સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરી દીધાની કલ્પના કરનારા મુમુક્ષુ ગુરુવર્ગને જઈને જરા પૂછીએ કે તમે જેનો ઉદ્ધાર કર્યો છે તે તમારા શિષ્યનું તમે ખરેખર કલ્યાણ આરંભી દીધું છે ને ? કે પછી બે ય વચ્ચે અંતર વધતું ચાલ્યું છે ? અને એના કલ્યાણની તમારી ભાવના હવે બળીને ખાખ થઈ ચૂકી છે ?

શું એમ નથી લાગતું કે વર્તમાનકાળના જીવો પ્રાયઃ અપરણિત હશે ? શેર દૂધમાં પાંચશેર પાણીના મિશ્રણ જેવા હશે ? એ પાંચ શેર પાણી બાળવાનું કામ આસમાનના તારા તોડવા કરતાં ય વધુ કઠિન હશે ? જો ખરેખર એ કામ કઠિન હોય તો હાથે કરીને પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિના શુભાશય દ્વારા સ્વ-કલ્યાણને પણ શા માટે ખતમ કરી નાંખવું ?

શુભ ભાવના છતાં બીજાની પાસે આપણે કાંઈ જ કરાવી ન પણ શકીએ પરન્તુ આપણી જાત પાસે તો આપણે બધું જ કરાવી શકીએ તેમ છીએ. તપ, જપ, વ્રત, નિયમ —ઉત્કૃષ્ટ જિનાજ્ઞાપાલન બધું ય.

તો પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિનો પુરૂષાર્થ ત્યાગી દઈને આજે જ અત્યારથી જ સ્વકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં જ લાગી પડવું ન જોઈએ શું ?

આ વિષયના ઉંડાણને સ્પર્શતા એક વાત તો સ્પષ્ટ-રૂપે ફલિત થાય છે કે પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં જે મુમુક્ષુ આત્મા પોતાની જાતનું આત્મ–તત્ત્વ ખોવાનું જ કામ કરતો હોય; જેના પોતાના વિષયો અને કષાયો ભાવો તોફાન મચાવીને લાભ ખાટી જતાં હોય તેનાથી તો આ રીતે જાતનું ખોઈને પરકલ્યાણની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે જ નહિ તેવા આત્માએ તો સ્વ કલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં જ સ્થિર બની જવું જોઈએ. પર કલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં સફળતા તેને જ મળશે, જેની પાસે એ અંગેનું વિશિષ્ટ શુભ પુણ્ય હશે. વિશિષ્ટ ગુરૂકૃપા વિના એ સંભવિત જણાતું નથી. હા, પાપી પુણ્ય જરૂર મળી જાય; પરન્તુ તેનો ઉપયોગ કરીને પરકલ્યાણ કરવા જનારે પોતાની જાતને વિષય–કષાયના કોઈ પાપથી ખરડીને ખતમ થએલી જોવી જ પડશે.

જો આવું વિશિષ્ટ પુણ્ય પ્રાપ્ત થયું ન હોય તો પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ સાથે કદી પણ રમત કરવી નહિ, એમ

લાગે છે. જાતનું અહિત કરીને ય કોઇનું હિત થઈ શકે અભિપ્રાય ભ્રાન્ત છે; કદાચ એવું કયારેક બને તો ય તેમ કરી શકાય નહિ.

આ જિંદગી કાંઈ બરબાદ કરી નાંખવા માટે આપણને મળી નથી. વધુ ન કમાઈએ તો કાંઈ નહિ, પણ આપણા ગુરૂદેવે જન્મ સમયે પંચમહાવ્રતાદિની પ્રતિજ્ઞાની જે ઉજ્જવળ ચાદર ઓઢાડી છે એને કાળો ડાઘ લગાડવાનું જોખમ કદી ન કરીએ.

કષાયોથી ધમધમી ઊઠવું; વિકારભરી નજરે કયાંય જોવા લાગી જવું; કોઈની નિંદા–આશાતના કરવી–એ બધા ય વિષય–કષાયના કાળાં–સીતમગાર પાપો છે; એને સ્પર્શ એટલે આગને સ્પર્શ.

પણ જે આત્માઓ ખરેખર પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિની શક્તિ ધરાવે છે એમણે તો એ પ્રવૃત્તિમાં દત્તચિત્ત બની રહેવું જ જોઈએ. શ્રી જિનશાસનની રક્ષા કાજે એણે યાહોમ કરીને ઝૂકવું જોઈએ એ ખાતર જે જે પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ કરવી પડે તે બધી શાસ્ત્રમર્યાદાપૂર્વક તેણે કરવી જ જોઈએ. એવા પુણ્યવંતા મુમુક્ષુએ શ્રી જિનશાસનના અભ્યુદય ખાતર જિનાજ્ઞાના કટ્ટર પ્રેમ પૂર્વક પોતાની તમામ વિષય–કષાયની વાસનાઓનો હવન કરવો જ ઘટે. અને એની સાથે ફળની આશંસા મૂકી દેવી જોઈએ. "આ

મારો સ્વધર્મ છે. મારે તે આરાધવાનો છે. એની આરાધનામાં મને જે આનંદ મળે છે એ જ મારું ફળ. જગત પામે તો એ વધારાનું ફળ.” એ વિચાર એણે હૃદયસાત્ કરી લેવો જોઈએ.

જો પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ કરવાની શક્તિ ધરાવતા મુમુક્ષુઓ વાસનાઓનો હવન કરીને સંત નહિ બને; ફળ નિરપેક્ષ નહિ બને તો જમાનાવાદની ભયાનક આગમાં અનંત આત્માઓના સુખ ભડથું થઈને સળગી જશે. એ હોનારત કરુણાર્ત્ત સંતોથી જોઈ જાય તેવી નથી.

આવી સ્થિતિમાં સંતશક્તિ ધરાવનારા મુમુક્ષુએ સર્વકલ્યાણમાં જ સ્વકલ્યાણનું અવિભાજ્ય અંગ જોઈને સર્વકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં પ્રધાનપણે ઝૂકી જ જવું જોઈએ.

અને બાકીના એ સ્વકલ્યાણને જ પરકલ્યાણનું કેન્દ્ર બનાવીને સ્વકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં પ્રધાનપણે જોડાઈ જવું હિતકર છે એમ મને લાગે છે.

[૭]

નિત્ય દ્રવ્ય—અનિત્ય પર્યાય

સંસાર એટલે પર્યાયોની આળપંપાળ, સંયમ એટલે માત્ર નિત્ય-દ્રવ્યની સારસંભાળ, પર્યાયો છે; રૂપ-રસાદિ અને શરીરાદિ; નિત્યદ્રવ્ય છે. આતમરામ-અંતરનો રામ.

અનાદિ અનંતકાળથી પર્યાયોની જ સારસંભાળ લીધી. એમાં જ જીવન જોયું. એમાં જ સુખ જોયું. એના આધમાં દુઃખની હોળીઓ જોઈ; પણ એ ખ્યાલ ન રહ્યો કે આ ઉપાસના કોની? એનું નામ પર્યાય છે. એટલે એ શાશ્વત તો ન જ હોય, ક્ષણિક હોય. ક્ષણિક પણ કેવું? જેના વિનાશની કોઈ નક્કી કરીને બાંધેલી સમય મર્યાદા ન હોય. ગમે તે પળે એ નષ્ટ થઈ જાય. જીવને એ ગમે તેટલું વહાલું કાં ન હોય? પણ જડના પર્યાયોને એ 'વહાલ'માં કશી સમજણ જ નથી ને? અત્યંત નાજુક, તકલાદી પણ દેખાવડું; અત્યંત મોહક અને અત્યંત આકર્ષક ભલે. સોના કરતાં પિત્તળ વધુ ચમકે તેથી ડાહ્યો તેને સોનું

તો ન જ કહે. અને એક લાખ મૂર્ખો તેને સોનું કહે તોય તે પિત્તળ મટીને સોનું તો ન જ બને.

કસોટીનો જડ પથ્થર પક્ષકાર નથી. તે તો સોનાને સોનું જ કહેવાનો. પિત્તળને પિત્તળ જ કહેવાનો. કહેનાર ગમે તે હોય-ડાહ્યો કે મૂર્ખ! આખુંય જગત પર્યાયોની આળપંપાળમાં પડી ગયું માટે પર્યાયોની કિંમત વધી જતી નથી. જરા દૂર નજર નાંખો તો દેખાશે કે એ સારસંભાળમાં નિત્ય-દ્રવ્યની શી દશા થઈ છે? નજર ન પહોંચતી હોય તો કાનને સરવા કરીને અનંતજ્ઞાનીઓને સાંભળો. એમણે જાતે જોયેલી એ અવદશાનું તમને ભાન કરાવી આપશે. એમના વચન ઉપર આસ્થા હોય તો સાંભળવા આવજો નહિ તો હજુ વાર છે.

અકાળે ઔષધ-પ્રયોગ પણ લાભ ન કરે, ગેરલાભ જ કરે. એ અકારણવત્સલ વીતરાગ ભગવંતો તો કહે છે, "પર્યાયોની આળપંપાળમાં પડનાર માહ્યલાની સારસંભાળ લઇ શકતો નથી. માહ્યલો કોહવાતો જાય છે. પર્યાયની સારસંભાળ લો તોય તેનો તો સ્વભાવ જ ખખડીને અગ્નિમાં બળી ખાખ થવાનો. પણ પછી આ નિત્ય-દ્રવ્યની ભારે અવદશા થાય છે. જવા દો એ પછીની વાત; તમારા મેલ-ભર્યા મગજમાં ઝટ નહિ ઊતરે. આજની જ વાત કરો.

પર્યાયોની આળપંપાળ કરનાર ગમે તેટલી મહેનત કરે તોય તેથી સુખી થઈ જતો નથી. પર્યાયો છે; જાપાનીઝ

રમકડાં જેવા. કાચની બરણી જેવા. જરાક આડોઅવળો થયો, જરા કયાંક ભૂલ્યો કે તડાક કરતાં તૂટી જાય. ભોગવવામાંય આ મોટું જોખમ. ભોગવતાંય આ ભારે ચિંતા. ભોગવ્યા પછી ય એની મરામતની પંચાત. બીજો એને લઈ ન જાય, કોઈ એને જોઈ ન જાય. એટલાથી ય એ સુખી નહિ. બીજા પાસે એથી ય સુંદર દેખાઈ જાય, ત્યાંય એના પેટમાં આગ ઊઠે. એનું મોં કરમાઈ જાય. મિથ્યાત્વ મોહનીયનો કારમો ઉદય અંતરમાં તૃષ્ણાની આગો સળગાવે. બહાર સુખ અનુભવે તોય એ સુખના પત્તાના મહેલ પેલી આગમાં બળીને ખાખ થઈ જાય.

બિચારો જીવ! આળપંપાળમાંય સુધી તો શાથી હોય? એ...એના કરતાં તો પેલો નિત્ય–દ્રવ્યની સારસંભાળ લેતો જીવ જ સુખી કહેવાય. ભલેને એય બહારના સુખને માણતો રહે. પણ અંતરમાં મિથ્યાત્વનો ઉદય નથી એટલે ત્યાં તૃષ્ણાની આગ નથી. છે માત્ર નિત્ય દ્રવ્યની અપ્રતીમ ઉપાસનાના ઉદ્દામ કોડ એને. એ ઉપાસકોને ભાવભરી વંદનાંજલિ. બહારનાં સુખ પણ અંતરના આ આનંદમાં ક્ષીર–નીરની જેમ અન્તે તો મળી જ ગયાં હોય. એ તો નિત્ય દ્રવ્યની સારસંભાળમાં જ મોજ માણતો હોય.

એને ન મળે માહ્યલાનો કોહવાટ.

ન મળે કોઈ ઇચ્છાનો કારમો ઉચાટ.

ન મળે ભોગ–વાસનામાં ભારે તલસાટ.

કે ન મળે દુઃખના લુ વાતા દહાડામાં ઉકળાટ. એને તો મળ્યા છે; કરૂણાવંત દેવાધિદેવ શીખવ્યું છે એવું કોઈ અનુપમ તત્વ કે જેથી સુખમાંય લપટાઈ ન જવાય. દુઃખમાંય રડી ન જવાય.

જગત જો દુઃખી હોય તો આ શિખામણના અભાવે જ. આવી શિખામણે આનો તો સંસારેય લીલો છમ થઈ ગયો છે. આથી જ અનંત ઉપકાર માને છે આ અરિહંત-દેવનો અને એથી જ એમના ઋણને ફેડવા જ જાણે એમની આજ્ઞા તરફ બહુમાન કેળવે છે. આનું જ નામ અંતરની સારસંભાળ. ભલે અહીં પર્યાયના રંગ–રાગ નથી. અને તેથી તેનાં સુખ પણ નથી. અરે! પણ એ સુખની જરૂરે ય આને ક્યાં છે?

દવાનું પડીકું લીધા વિના જ દરદ મટાડનારને દવાના ફાંફાં મારવાની જરૂર રહે? ભુજાના બળથી જ સમંદરને તરી જનારને તરવાની દરકાર હોય! અંતરના અમેય સુખનો ભોકતા, પર્યાયોના રંગ–રાગને શું કરવા અડે? અરિહંત દેવનો ઉપાસક, મનનો ભિખારડો ન હોય. એ તો પુણિયો શ્રાવક હોય. પર્યાયના રંગ–રાગે લપેટાયેલા લોકો એની જ આળ–પંપાળને જીવનનો આદર્શ બનાવે છે. એ લોકો એશઆરામી બને છે. સ્વસુખ સિવાય એ કશું ય જોતા

નથી. દુઃખી જગત એમની આંખેય ચડતું નથી. ચડે છે તોય મન સુધી એ પહોંચતું નથી.

એમનાં રૂદન એમના કાનને સાંભળતાં નથી. એમને આશ્વાસનના બે બોલ એમની જીભે આવી શકતા નથી. એમની પીઠે વહાલભર્યો હાથ ફરતો નથી. ટૂંકમાં, એમની પાંચેય ઈન્દ્રિયો પરના માટે બુઠ્ઠી થઈ ગઈ છે. એને લકવો લાગુ પડી ગયો હોય છે. ધિક્કાર હો; એ ભાવ–સર્જક તત્ત્વોને! નિત્યદ્રવ્યની સાર–સંભાળ લેતા જીવમાં આથી તદ્દન ઊલટું દેખાય છે. એશઆરામમાં એ માનતો જ નથી. આળ–પંપાળના આદર્શોને તો એણે ક્યારનાય દફનાવી દીધા છે.

દુઃખી જગતને જોઈને તો એની પાંચેય ઈન્દ્રિયો ખળભળી ઊઠે છે. આંખોમાંથી દડદડ આંસુ વહ્યાં જાય છે. આર્તનાદ સાંભળીને કાનના પડદા ચીરાઇ જાય છે, વહાલ-ભર્યા હાથે એ દુઃખ ફેડવા સતત કોશિશ કરે છે. વાણીથી આશ્વાસન તો આપે જ છે. એટલું જ નહિ પરન્તુ એ તરસ્યાને પાણી પણ પાય છે, ભૂખ્યાંને રોટલોય આપે છે. નવસ્ત્રાને વસ્ત્ર પણ દે છે. બેસવાને ઓટલોય આપે છે અને પછી...

આ સમસ્ત દુઃખના મૂળરૂપ વાસના–વિકારો–તૃષ્ણાઓ એની આંખ સામે બતાવે છે એને જ ખતમ કરવા એ

મધુવાણીમાં શાસ્ત્ર સમજાવે છે. સહુ એના વાત્સલ્યભર્યા વાતાવરણમાં રોઈ જાય છે. સહુના દિલ પીગળીને મીણ જેવાં થઈ જાય છે. બધાય વિશ્વના દુ:ખના ભાગીદાર બનવાનું પણ માથે લઈને નિત્યદ્રવ્યની સારસંભાળ લેવા બેસી જાય છે. આતમરામના નામની ધૂન મચે છે. ભાવાજ્ઞા-બહુમાનના તંતુઓએ પુરુષાર્થના રેંટિયે કાતવા મંડી જાય છે. કોણ સારો? પર્યાયોની આળપંપાળ કરનાર કે નિત્ય-દ્રવ્યની સાર સંભાળ લેનાર!

મહાત્મા આનંદઘનજીએ જગત તરફ ક્યારેક નજર નાખી હશે ત્યારે એમના મુખમાંથી એ પદના ઉદ્ગાર સરી પડયા હશે, "મૂલડો થોડો ને ભાઈ વ્યાજડો ઘણો રે."

કેવો છે જીવાત્મા? કર્મરાજની પાસેથી એણે પરમાણુનો એક મોટો ઢગલો લીધો. કર્મરાજનું વ્યાજ તો પઠાણી હતું જ પણ મોહના માર્યા જીવે બધું ય કબૂલી લીધું.

પરમાણુની મૂડી લઇને એણે સંસાર માંડયો. થોડા પરમાણુની સ્ત્રી બનાવી, અને થોડામાંથી પૈસો; થોડાનું મકાન બનાવ્યું અને થોડાનું કુટુંબ. હજી એની પાસે સારો એવો જથ્થો વધતો હતો એટલે મોજશોખની તમામ સામગ્રી બાકીના પરમાણુમાંથી એણે ઊભી કરી દીધી! પણ હાય? એમાં જ એ લપેટાઈ ગયો ધીમે ધીમે એની બધી મૂડી સફાચટ થવા લાગી. કર્મરાજે વ્યાજ માંગ્યું પણ ક્યારેય ન દીધું પછી તો વ્યાજ ખૂબ ચડી ગયું.

એ વ્યાજ પેટે કર્મરાજે એને કુત્તો બનાવ્યો, શેરીએ શેરીએ લાતો અને ગાળો ખાતો.

પછી એને માનવ બનાવ્યો; જન્મતાં જ અંધ અને અપંગ. ચોરે ને ચૌટે ભીખ માગીને રિબાઈ રિબાઇને જીવતો. પછી એને ઉંદર અને કબૂતર પણ બનાવ્યો; બિલાડાની દાઢમાં ચિરાઈ જતો, ચીસો પાડતો.

[૮]

વંદના

કોઈ મને પૂછે......શું મળ્યું તમને વર્ષોના મુનિ જીવનમાંથી? તમે ન્યાય ભણ્યા; કયો ન્યાય શીખ્યા? વ્યાકરણ ભણ્યા; 'જીવન' શબ્દનો ફલિતાર્થ શું કાઢ્યો? સાહિત્યે શું શીખવ્યું? પૂજ્ય આગમ ગ્રન્થોનો સાગર વલોવીને કયું નવનીત તારવ્યું? જીવનના અનુભવોનું તારણ શું? આવેલી માંદગીઓના સમયના ચિંતનનો સાર શું? બોલાઈ ગએલા આધ્યાત્મિક તેજીમંદીના કડાકાનો રણકાર શું? ત્યાગ તપે કાનમાં શું કહ્યું? જપની આરાધનાએ એકાંતમાં શી વાત કરી? ગુરુસેવાના ક્ષયોપશમે પ્રકાશ શો પાથર્યો? વીસ વીસ વર્ષના જીવનનો સર્વગ્રાહી સાર શો પામ્યા?

એક જ શબ્દમાં બધા જ પ્રશ્નોનો મારો જવાબ આ છે. વંદના...વંદના...વંદના...

ચીનમાં એક જ વાત ચોમેર વહી ગઈ હતી કે ચીનાઓના વિકાસમાં માઓત્સે તુંગની વિચાર ધારાનો સ્વીકાર જ કામ કરે છે. અને એ વિકાસના રોધમાં 'માઓવાદની પૂજા'માં કયાંક રહી ગએલી કચાશ જ કારણ-ભૂત બને છે, હજામ ન કમાતો હોય, પાકની સારી ફસલ ખેડૂત ન ઉતારી શકયો હોય, લશ્કરને પરાજય સાંપડતો હોય, શરીરમાં કોઈ રોગ પેદા થયો તોય–કયાંય પણ–માઓ–પૂજામાં રહી ગએલી કચાશને જ કારણ જણાવવામાં આવે છે. ચીનાઓની કોઈ પણ પ્રગતિ માઓપૂજાને આભારી છે. ચીનાઓની કોઈપણ આપત્તિ એ પૂજાની કચાશને આભારી છે!!!

હજારો પ્રશ્ન; એક જ જવાબ. વિનોબા પણ આવું જ કાંઈક કરે છે. રાષ્ટ્રની પ્રગતિ અંગેના હજારો પ્રશ્ન સામે એક જ જવાબ સહુને આપે છે. ભુદાન કરો...તમારા બધા પ્રશ્નો હલ થઈ જશે.

મારા વિષયમાં પણ કાંઈક આવું જ બન્યું છે. આધ્યાત્મિક જીવનના વીસ વર્ષના અનુભવોથી અને જીવનમાં આવેલી આધ્યાત્મિક સૂક્ષ્મ ચડતીપડતીઓની ફલશ્રુતિ રૂપે એક વાત ખૂબ જ ચોક્કસ રીતે મારા હૃદય ઉપર કોતરાઈ ગઈ છે કે પંચ પરમેષ્ઠિ ભગવંતોના ચરણોમાં પેશ થતી ભાવભરી વંદનામાં જ આધ્યાત્મિક વિકાસ છે. જયાં વંદના

છે ત્યાં વિકાસ છે. જ્યાં એ વંદના નથી ત્યાં એ વિકાસ શક્ય જ નથી.

આચાર્ય ભગવાન હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાનું પેલું વાક્ય યાદ આવે છે. ધર્મં પ્રતિ મૂલભૂતા વન્દના.

તપત્યાગના કર્મયોગની, સ્વાધ્યાયરમણતાના જ્ઞાન-યોગની અને જપપ્રણિધાનના ધ્યાનયોગની હરિયાળા એ તરુવરની મસ્તી તો જ પોતાની મસ્તાનિયાત માણી શકે જો એના મૂળિયાં વંદનાની અંતઃસ્રોતા ઝરણીને સ્પર્શેલાં હોય !

આગ વરસાવતો કષ્ટી જીવનનો તાપ ! અને ગમે ત્યારે પજવવાને ટેવાએલા કર્મરાજનો સંતાપ ! તક મળતાં જ તૂટી પડવાના અપ્રતિમ કૌશલવાળો મોહરાજનો પ્રતાપ ! ગૈયારી ! તાપ, સંતાપ અને પ્રતાપની આગ વરસાવતી ત્રિપુટી વચ્ચે ઊભતું જીવનતરુ પોતાના જ્ઞાનધ્યાન અને કર્મયોગની હરિયાળીને લીલીછમ રાખી શકે ખરૂં ? મદમસ્ત રીતે ડોલતીખીલતી એને સાચવી શકે ? અસંભવ...... અસંભવ... વંદનાની અંતઃસ્રોતા સરિતાને જો એનાં મૂળિયાં ન અડે...અડવા લાચાર બને...તો શક્ય જ નથી ત્રિપુટીના ધોમધગતા બળબળતા તાપ વચ્ચે લીલાછમ જીવન જીવવાનું ! રે ! એ જીવનનું અસ્તિત્વ જ ટકાવવાનું અશક્ય છે.

એક બાજુ પડું પડું થઈ રહ્યું છે; કર્મરાજનું તાતું સૈન્ય ! બીજી બાજુ ઘોડાવેગે ધસતા આવે છે; અનાદિ

વાસનાના પુર! ત્રીજી બાજુ વીંઝાયો છે; વાવંટોળ ચોમેર સ્વચ્છંદતાનો! અને ચોથી બાજુ આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે વળગી પડી છે; સુખશીલ જીવનના પ્રેમની લાખો ઉધઈઓ! બહાર તુફાન જાગ્યું છે વંટોળનું; અંદર ભીષણ ચટકા લાગી રહ્યા છે; ઉધઈના.

આ બધાયનો સફળ મુકાબલો શે થાય? મારા જીવનમાં તો મેં ખૂબ અનુભવ્યા છે; તુફાન! અને ખૂબ તપ્યો છું પેલી તાપ ત્રિપુટીની આગઝાળમાં! અને એમાંથી જ મેં શોધી કાઢ્યું છે; પરમેષ્ઠિવંદનાનું અમોઘ બળ.

બધાયનો મુકાબલો કરી શકે, બધાયને મહાત કરી શકે, સહુને નિષ્ફળ બનાવી શકે એવું આ એક જ દેખાયું છે; જીવનનું કવચ–વંદના.

ભલે કદાચ ચોવીસેય કલાકના મુનિજીવનના વિવિધ યોગો-અશુદ્ધિ-આશાતના, વિરાધના, અવિધિ, શૂન્યમનસ્કતા વિગેરેથી ખરડાઈ જતાં હશે...અને તેથી નિર્બળ પણ બનતા હશે.

પણ...પણ તદ્દન સાચું કહું છુ કે જ્યારે મારી પરમેષ્ટિ માતાઓને હું ભાવભરી વંદના અર્પું છું. એના ચરણોમાં આળોટી મસ્તાનિયત માણું છું ત્યારે તો ખરેખર હું વિશુદ્ધયોગનો અવ્વલ સ્વામી બનું છું.

મારા જીવનની એ જ પળોને હું ધન્યતમ માનું છું; એ જ પળોમાં મારા મુનિજીવનનું હું સાર્થક્ય માનું છું. મને આવી વંદનાઓ જ ટકાવી રહી છે; મુનિજીવનનો માશુક બનાવી રહી છે; મારા આંતરજીવનમાં ક્યાંક પણ અજવાળાં પથરાવી રહી છે...મને જીવન જીવવા જેવું છે એમ સતત જણાવી રહી છે. જીવનમાં જો આ 'વંદના' જ ન મળી હોત, બાકી બધું જ મળ્યું હોત તો કદાચ મારૂં જીવન અતિશય બિહામણું હોત! વંદના વિનાનું જીવન! રે! એવા જીવનની તો પળે પળ પાપોથી ખરડાએલી જ હોય! અંગારા જેવા એ જીવનને તો જે અડે તેય દાઝીને ચીસો જ પાડે! એવા જીવન કરતાં તો મૃત્યુને જ વધુ પસંદગી...

પાપ જો પાપ તરીકે લાગતું હોય; પાપનો તિરસ્કાર જો ઉરમાં ખરેખર વ્યાપી ગયો હોય; છતાં પાપ કેડો છોડતું ન હોય તો પણ જો એ પાપના નાશની આગભરી ઇચ્છા જાગી હોય તો તો તૂટી પડો દેવગુરૂના ખોળામાં...

ઝૂકી પડો; દેવગુરુના ચરણોમાં. મરી પડો દેવગુરુની સેવામાં. લાગી પડો દેવગુરુની વંદનામાં. નિષ્પાપને વંદના જ આપણા પાપોનું નિકંદન કાઢશે; પાપના અશુભ અનુબંધોને એ જ તોડશે; ધર્મના શુભાનુબંધોને એ જ જોડશે.

જો આ તોડ અને જોડની સફળ આરાધના કરી લેવી

હોય તો એક જ ઉપાય છે; પાપનિકંદના વંદના—ને જીવનસાત્, આત્મસાત્, ધાતુસાત્ કરી લેવાનો.

આધ્યાત્મિક દુનિયામાં વસતા લોકોની સુખાકારી, એમના જીવનની શાન્તિ, પવિત્રતાના એમના પ્રાણનું સંરક્ષણ અને સંવર્ધન બધુંય વંદનામાં જ સમાએલું છે.

જ્યાં વંદના છે ત્યાં પાપ હશે તોય તેનું ધોવણ થશે. જ્યાં વંદના નથી ત્યાં પુણ્યના ઝબકારા હશે તોય તે ભડકા બનીને એ જ પુણ્યવાનનો પ્રથમ ભોગ લેશે. વંદના વિના પાપનિકંદન શક્ય જ નથી. વંદના સાથે પાપોનું જીવન શક્ય જ નથી. જીવનમાં જે કાંઈ આરાધન ન હોય તેને તાણી જ લાવવું હોય; જે કાંઈ વિરાધકભાવો આવી પડયા હોય તેને તગડી મૂકવા હોય તો એક જ ઉપાય છે—ગુણિયલ પુરુષોને ભાવભરી વંદના...સિવાય તો પાપવાસનાના વિનાશનો કોઈ જ રસ્તો દેખાતો નથી.

વંદનાવિહોણા જ્ઞાનાદિયોગો પણ વાસનાવિનાશક ન બની શકે. જળ વિનાનો એકલો સાબુ, એકલા અરીઠા કે એકલો સોડા શરીરને ઘસઘસ કરવાથી તો શરીરનો મેલ ન જ જાય, બલ્કે શરીર છોલાઈ જાય. વંદના જળ છે, જ્ઞાનાદિયોગો સાબુ વગેરેના સ્થાને છે. એકલા સાબુ વગેરે મેલ ધોઈ ન શકે કિન્તુ એકલું પાણી તો જરૂર ધોઈ શકે; સાબુ પાણી બેય મળે તો તો અતિસુંદર! એવું તે કયું

બળ હશે વંદનામાં...જે પાપોના ધોવાણ કરે, પુણ્યોના ઉપવન ઉગાડે...છે કોઈ વૈજ્ઞાનિક તર્ક ? હા...જરૂર. સિદ્ધ-ભગવંતો ભલે અંતરમાં સાક્ષાત્ પધારતા નથી ભક્તોના પાપ ધોવા; પરન્તુ ભગવંતોને કરાતી શત શત-વંદનાનો જે ભાવ છે તે જ તો ભગવંતમય બનીને ભગવાન બન્યો છે. આ ભાવભગવાન તો અંતરમાં જ પ્રગટયા છે, અંતરમાં જ સ્થિર થયા છે. એમના પધારવાથી તો અંતરના પાપોના ધોવણ થાય અને પુણ્યના ઉપવનો ખીલી ઊઠે તે ખૂબ જ તર્કસંગત છે.

[૯]

ઋણમુક્તિ

શ્રીજિનશાસનનું કેટલું મોટું ઋણ; રોજબરોજ આપણા માથે ચડી રહ્યું છે. આપણા માથે એનું ઋણ કેટલું ? એનું જો ગણિત કરવા બેસીએ તો ગણિતના આંકડા ખૂટી જાય; જો વર્ણન કરવા બેસીએ તો જીવન ખૂટી જાય; જો ગુણો ગાવા બેસીએ તો શબ્દો ખૂટી જાય.

જો જિનેશ્વર ભગવંતનું શાસન આપણને ન મળ્યું હોત તો ? હાય... તો જે દશા સર્વ સંસારી ભોગરસિક જીવોની થઈ ચૂકી છે તે જ દશા આપણી થાત. ભોગ-રસનાં હવાલે આપણે ય આપણું જીવન કરી દેત. અને ભોગની પ્રીત કરીને એની પાછળ આપણે ય આપણા જીવનની ખેતી કરી નાંખત; આપણા લોહીનું સિંચન, અને આપણા હાડ–માંસનું ખાતર ભરીને એ જ ખેતરમાં અંતે ચત્તાપાટ સૂઈ જાત. જીવન અશાન્તિથી ભર્યું હોત; મરણ અસમાધિથી જ થવાનું હોત, પરલોકમાં દુર્ગતિનું જ

નિર્માણ હોત... પાપોથી જીવન ખદબદી ઊઠયું હોત. ઘડપણના અને રિબામણના દુઃખોથી મોત વસમું બની ગયું હોત.

પાડ માનીએ તે શ્રીજિનશાસનનો કે જેણે સર્વવિરતિધર્મનો અનુપમ ત્યાગ માર્ગ બતાડયો; ભોગોના બધાય પાપોથી આપણને બચાવી લીધા; સંસારના સર્વ દુઃખોથી ઉગારી લીધા.

ઓહ! શ્રીજિનશાસનના ઉપકારો નીચે તો આપણે પૂરેપૂરા દબાઈ ચૂકયા છીએ.

જો કદાચ લૌકિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો ય એના ઉપકારોની કોઈ મર્યાદા દેખાતી નથી; દૂર દૂરના અંતરીક્ષમાં ય એની અવધિ જણાતી નથી.

અત્યંત કપરા ગણાતા કાળમાં ય સગવડોનો સુમાર નથી; ક્રોડાધિપતિ શ્રીમંતો પણ જીવનમાં જે શાન્તિ પામી શકતા નથી તે શાન્તિ પૂરા અકિંચન આપણે પામી શકીએ; કાળી દાટ મોંઘવારીમાં ય શાસનપ્રેમીઓ, એ મોંઘવારીનો પડછાયો પણ આપણને અડી ન જાય એની રાત ને દી કાળજી કરે; પોતાના બાળકોને ય બાજુ ઉપર રાખીને ઉત્તમ દ્રવ્યો આપણા ભિક્ષાપાત્રમાં મૂકી દેવા આજીજીપૂર્વક વિનંતિ કરે.

જો શ્રીજિનશાસનને પામ્યા ન હોત તો આપણે ક્યાં હોત? આપણા બાળદીક્ષિતો પોતાના ઘરની શેરીમાં રખડતાં હોત; છોકરાં સાથે બાઝતા હોત અને બેઢંગી જીવન રફતારે અથડાતા–કૂટાતા હોત.

બ્રહ્મચારી જીવનમાં જ સાધ્વી જીવન પામેલી આપણી બહેનો કોઈ સાસરીઆ ઘરે જઈને બેઠી હોત. સાસુ–વહુના કજીઆમાં જીવન વીતાવતી હોત; પતિના સુખ ખાતર પોતાની અમૂલ્ય જિંદગી હોમી ચૂકી હોત.

કિશોરવયમાં જ દીક્ષિત બનેલા આપણા મુનિવરો કરીઆણાની દુકાન નાંખીને 'શું શા પૈસા ચાર'ના પડીકાં જ રાત ને દી બાંધતા હોત કે પછી કોઈ શેઠને ત્યાં દોઢસો રૂપિઆની નોકરીનું વૈતરું કરતા હોત.

પાકટ વયે દીક્ષિત બનેલા આપણા સ્થાવર મુનિઓ, દમ, ડાયાબિટીસના દર્દોથી ઘડપણે પીડાતા હોત; દીકરાઓની સેવા તો દૂર રહી પણ કદાચ વાતે વાતે એમનો તિરસ્કાર પામતા હોત. "બુઢો કયારે મરશે?" એ વિચારે પુત્રોના અને વહુઓના મગજ બગડતા હોત. મરવાના વાંકે જ એ બુઢ્ઢાઓ જીવતા હોત.

પણ...એ આપણે બધા ય શ્રીજિનશાસનને પામ્યા; શ્રીજિનશાસને આપણને સ્વીકાર્યા અને આપણી કાયાપલટ થઈ; આપણો જીવન પલટો થયો. આપણા બાળદીક્ષિતો

માટે આખો ય સંઘ અડધો અડધો થઈ જાય છે; જન્મદાત્રી એક માતાને ત્યાગનાર એ ક્ષુલ્લક-સાધુ સો સો વહાલસોયી માતાઓના હૈયાનો હાર બની જાય છે. એક ઘરનો એ દીવડો હવે સમસ્ત શાસનનો દીપક બને છે; જન્મદાત્રી ઉપકારી માતાને 'રત્નકુક્ષિ'નું બિરૂદ અપાવે છે.

આપણી સાધ્વીજીઓ શીલનો શણગાર સજીને હવે ખુમારીભર્યું જીવન જીવે છે. જિનાજ્ઞાને વફાદાર બની જઈને પોતાનું જીવન યશસ્વી બનાવે છે; નારી ખરેખરા અર્થમાં હવે નારાયણી બને છે.

ઘરઘરની રાણી ગણાતી ગૃહસ્થ જીવન જીવતી સ્ત્રીઓને પ્રેમથી સમજાવે છે; જીવનના મૂલ્યો અને મર્મો...અને માર્ગ ચીંધે છે; મુક્તિપુરીનો.

ઘર ઘરમાંથી પાપોના ઉકરડા બહાર ઠલવાવે છે; અને એકે એક ઘરને વાળી ઝુડીને સાફ કરાવે છે.

સ્ત્રી શક્તિ ઉપર એ સાધ્વીજી ભગવંતો કામ કરે છે; એનું સીધું પરિણામ પતિ અને બાળકો ઉપર ઊતરે છે. જે ઘરની નારી સીતા બને તે ઘરનો પુરૂષ રામ બને; અને બાળકો લવ-કુશ બને તો તેમાં કશી નવાઈ નથી.

અને યુવાન વયના દીક્ષિત મુનિઓ ! શ્રીજિનશાસનની સર્વતોમુખી પ્રભાવના કાજે કમર કસીને કામ કરે; એ

ખાતર સૌ પ્રથમ સદ્ગુરુની અહર્નિશ સેવા કરીને કૃપા પામે. કૃપા પામીને પુણ્યનો સંચય કરે; જીવનશુદ્ધિના વિષયમાં એ કૃપાનું કવચ પહેરી લઈને નિર્ભીક બને. પછી શ્રીજિનશાસનના પ્રભાવક કાર્યોની એવી પનોતી પરંપરા સર્જે કે, અનેક ભાવુક આત્માઓ મોક્ષમાર્ગના જુદા જુદા સોપાનો ઉપર આરૂઢ થઈને આત્મકલ્યાણ આરાધે.

અને... પેલા પાકટ વયના દીક્ષિત સ્થાવિર મુનિવરો! પોતાના ગચ્છના યુવાન મુનિવરોના જીવનના માર્ગદર્શક બને; એમની અનુભવજ્ઞાનની ત્રુટિને પૂરી કરનારા બને; જરૂર પડે ત્યારે એમની જીવનનૌકાના સફળ સુકાની પણ બને. સ્વાધ્યાયમાં દત્તચિત્ત બનીને સ્વકલ્યાણને આરાધે; મન્ત્રાધિરાજ શ્રી નમસ્કાર–માતા–ના શરણે જ અંતિમ પળો સુધી તન–મનને મૂકીને સદ્ગતિ પ્રતિ પ્રયાણ કરે.

ખરેખર; અત્યંત અનુપમ છે; શ્રી જિનશાસન! બલિહારી છે એના સૌથી નોખા–અનોખા પુણ્યની; અદ્ભુત કરામતો ગોઠવાએલી છે; એના સ્વરૂપમાં.

શ્રીજિનશાસનને પામેલા એકેએક સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એના અનંત ઋણભારથી દબાયેલા છે.

'શું આ ઋણથી આપણે મુક્ત થઈ શકીએ ખરા? પ્રાણ આપીને ય ઋણમુક્ત બની શકાય ખરું?'

ના......કદાપિ નહિ. આ ઋણમાંથી મુક્ત થવું જ મુશ્કેલ છે; અશક્ય છે. કેમકે કોઈના ઋણમાંથી આપણે

ત્યારે જ મુક્ત થવાની તક પામી શકીએ જ્યારે એ ઉપકારી તત્ત્વ કોઈ આફતમાં હોય.

પરંતુ શ્રીજિનશાસનના માથે કોઈ આફત છે જ નહિ. આપણા ચલ-વિચલ મનથી કે એના પ્રત્યેની આપણી અથાગ લાગણીથી ભલે આપણે કયારેય એને આફતમાં સમજી લઈએ પરંતુ હકીકતે તો તે કયારેય આફતમાં છે જ નહિ.

એનું આગવું સ્વયંભૂ બળ છે; એની સ્વતઃસિદ્ધ શક્તિ છે; એની પોતાની જ અનોખી પ્રતિભા છે; એ પૂર્ણ છે; સંપૂર્ણ છે.

એ નિરામય છે; એ નિરાબાધ છે; એ નિર્ભીક છે. કેમકે એ ત્રિલોકગુરુ, ત્રિભુવનપતિ તીર્થંકર પરમાત્માના લોકોત્તર પુણ્યવૈભવનું સંતાન છે.

એને વળી આફત શેની ? રે ! આફતમાં તો આપણે જ સપડાયા છીએ. એને વળી બાધા શેની ? બાધાઓ તો આપણને વળગી છે.

એને વળી આધિ કે ઉપાધિ શેની ? આધિ, ઉપાધિઓ તો આપણા જ લલાટે લખાયેલી છે.

માટે જ આપણે એ શાસનના રક્ષક નથી...... જો એવું માનતા હોઈએ તો મૂર્ખાની જમાતના શિરોમણી છીએ. શ્રીજિનશાસન જ આપણો રક્ષક છે.

રે ! આપણે એની શું રક્ષા કરી શકવાના હતા ? એ જ આપણી રક્ષા કરે છે. આપણી દીક્ષા એની રક્ષા માટે નથી પરંતુ આપણી રક્ષાની યાચના માટે છે. રાગાદિ આંતરશત્રુઓના જીવલેણ હુમલાઓથી આપણે રક્ષા ઇચ્છીએ છીએ. માટે જ શ્રીજિનશાસનના શરણે ગયા છીએ. માટે એ જ આપણી રક્ષા કરે છે.

હવે આ સ્થિતિમાં પૂર્ણ રીતે બળવાન અને સંપૂર્ણ રીતે સલામત શ્રીજિનશાસનના અનંત ઋણમાંથી શે મુક્ત થવાય ? ના...ન જ થવાય.... એ સંભવિત જ નથી....

પણ.... પણ.... સાંભળો, સાંભળો એક મીઠો–મધુર અવાજ પેલા આગમાગારના કોક ખૂણેથી આવી રહ્યો છે. સાંભળો, કાન દઈને સાંભળો, એ શું બોલે છે ? ઓહ ! ઓહ ! શાસન–માતાનો જ એ અવાજ છે. એ કહે છે;

"બાલુડાઓ ! મારે તમારી પાસેથી કાંઈ જ જોઈતું નથી.... તમે મને આપી પણ શું શકશો ?

પણ હું એક જ ઇચ્છા રાખું છું કે પળે પળે, તમારા રાગ–દ્વેષના અધ્યવસાયોને તમે દૂર કરો; ભગવાન જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબનું અણિશુદ્ધ જીવન જીવીને તમે સર્વકર્મનો ક્ષય આરાધો; મોક્ષભાવ પામો. અને એ દ્વારા અનંતાનંત જીવોને, તમારા નિમિત્તે સંભવિત ભાવિ સર્વ દુઃખમાંથી મુક્તિ આપો. સર્વના હિતની તમારા હૈયે ચિંતા રાખો.

ક્ષુદ્રતા, તુચ્છતા, રસલંપટતા, માતાપિતા, કાયિક સુખશીલતા વગેરેને સંપૂર્ણપણે ત્યાગી દો.

બસ, તમે તમારું જ કલ્યાણ આરાધો. સર્વના કલ્યાણની કામના રાખો.... સિવાય મારે કશું જ ન જોઈએ. આમાં સ્વ-પર=સર્વ કલ્યાણો સમાયા છે."

ઓહ ! શાસન-માતાની કેવી અકારણ વત્સલતા ! કેવી અશરણશરણ્યતા ! કેવી અનુપકૃતોપકારિતા ! અનંત, અનંત વંદન એ માતાને ! તો ચાલો, સંકલ્પ કરીએ કે આજથી વિશ્વકલ્યાણકાર શાસનના અનંત ઉપકારો તળે દબાએલા અમે, અમારા સર્વ પ્રકારના રાગ, દ્વેષોના દ્વંદ્વમાંથી મુક્ત થવાના પંથે દૃઢપણે ડગ માંડીને જ જંપીએ.

[૧૦]

સ્થૂલમાંથી સૂક્ષ્મમાં જઈએ

અનાદિકાળના ભૂતકાળમાં આત્માએ માત્ર સંસાર જ જોયો છે એમ નથી; એણે મુનિજીવનના વાઘા પણ સજ્યા છે. એક, બે, પાંચ વાર નહિ; કદાચ લાખો, ક્રોડો વાર પણ....

અને અફસોસ! તો ય નિસ્તાર ન થયો. કારણ કાંઈ? એસ્તો કે એણે ઘર મૂક્યું'તું! ઘરની મમતા મૂકી ન હતી! સ્વજનો ત્યાગ્યા હતા પણ તેમની મમતાના તાર તોડ્યા ન હતા. ઘર મૂકીને આવનારો; હૈયે ઘર લઈ ને જ આવે એવા મુનિજીવનનો અર્થ જ શો? આમ અનેક મુનિજીવન માત્ર નાટકીઆના જીવન બની ગયા.

જેવો નાટકીઓ! એવો મુનિ! આજે પણ—આ જીવનની પણ – જો એ ભૂતકાળનું જ પુનરાવર્તન બનતું હોય તો શું આ બીના ખૂબ જ ગંભીર ન ગણાય?

ઘરનું એક રસોડું મૂકયા પછી કોડીબંધ રસોડાની રસવતીઓ રસબેહોશ બનાવી મૂકે તો ?

એક ઘર મૂકયા પછી સવાયા ઘરો (ઉપાશ્રયો, બંગલાઓ) વળગી પડે તો ?

ચાર દીકરા ત્યાગ્યા પછી દસ–વીસ શિષ્યો કે ભક્તોના રાગમાં રગદોળાઈ જવાય તો ?

ઘરના કજિયા ત્યાગ્યા પછી આ જીવન કજિયાખોર બની જાય તો ?

ધન ત્યાગ્યા પછી પણ ધનસંચય થવા લાગે તો ? તો....કેવો ભયાનક–ગૃહસ્થના સંસાર કરતાં ય અત્યંત બિહામણો–સ્થૂલ સંસાર ખડો થઈ જાય ? આ જીવનની ચોપાસ વીંટળાઈ જાય ? અને એમ છતાં દેહ ઉપર તો શ્વેત વસ્ત્રો જ ઝૂલતા હોય.... એટલે મહાદંભનું જીવન વળી નફામાં મળે !

શું રત્નચિંતામણી કાગડા ઉડાડવામાં વેડફાઈ જશે ?

શું કોલસા પાડવા કાજે કલ્પતરુ તોડી પડાશે ? શું ગધેડા ખાતર એરાવણ વેચી દેવાશે ? શું રાખ ખાતર હજારો રૂપિઆની નોટોનું બંડલ સળગાવી મરાશે ?

દંભથી છાઈ ગએલો–કલેશો અને કજિયાઓથી ગંધાઈ ઊઠેલો, હૈયાનાં નઠોર પરિણામોથી વ્યાપી ગએલો જો મુનિજીવનનો સ્વાંગ બની જતો હોય તો....

તો....મહોપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજાએ અધ્યાત્મસારમાં ખૂબ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે કે, એવા દંભી જીવનના જૂઠા સ્વાંગ સજવા કરતાં સારા-સાચા-શ્રાવક જીવનની કક્ષાએ ઊતરી જઈને આત્મકલ્યાણનો માર્ગ પકડી લેવો બહેતર છે.

પણ સબૂર.... આ ફરમાન તેવા આત્માઓ માટે છે જેઓ નઠોર છે; કઠોર છે; ઉઘાડા ગુરુદ્રોહી છે.

જે આત્માઓ એવા નથી પરન્તુ સુખશીલ જીવનની આગનો ભોગ બની ચૂકયા છે; એવા આત્માઓએ એકદમ મુનિજીવનના ત્યાગનો માર્ગ કદી અપનાવવો જોઈએ નહિ. ગમે તે રીતે, પોતાના સ્થૂલ.... અત્યંત સ્થૂલ બની ગએલા મુનિજીવનના સંસારને-જ એણે ત્યાગી દેવો જોઈએ.

પરલોકના કટ્ટ વિપાકો તરફ તે નજર કરે; ગુર્વાજ્ઞા-ભંગના અઘોર પાપનું તે ચિંતન કરે; જિનાજ્ઞાપાલનના અનંત લાભોને તે લક્ષમાં લાવે તો મુનિજીવનના સ્થૂલ તત્વનો ત્યાગ કરી દેવાનું બળ તેનામાં આવી જાય.

ગમે તેમ કરીને ય આપણે સ્થૂલમાંથી સૂક્ષ્મમાં જવું જ પડશે. કોઈ અત્યુગ્ર પુણ્યે હાથે ચડી ગએલા મુનિજીવનને મુનિવેષને-ત્યાગી તો કેમ દેવાય ? એમ એ વેષને કલંકિત કરીને જીવન પણ ન જ જીવાય. ઉપાય એક જ છે. સ્થૂલને ત્યાગો, અને સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશો. નાહકના કલેશ ઊભા કરતા તત્વોથી આપણે દૂર જ રહીએ. દા. ત. આપણને

શિષ્યો કે ગુરુભાઈઓ સાથે વારંવાર મનદુઃખ થાય છે તો આપણે તરત જ એ સ્થૂલ સંસારને કાપી નાંખવા માટે દૃઢતાપૂર્વક સંકલ્પ કરીએ કે, "એમની પાસેથી મને કોઈ પણ વાતે લેશ પણ અપેક્ષા નથી."

અપેક્ષા જ દુઃખ ઊભા કરે છે; જો તે પૂરી ન પડે તો.... તો શા માટે અપેક્ષા જ રાખવી જોઈએ? જ્યાં જ્યાં અપેક્ષાકૃત ઝંકારા જાગી પડતાં હોય અને ક્લેશનો સ્થૂલ સંસાર ઊભો થતો હોય ત્યાં બધેથી આપણી અપેક્ષાને જ ખતમ કરી દઈએ.

બસ, આટલાથી જ એ 'સ્થૂલ'નો નાશ થશે. અને પરમ શાન્તિના સૂક્ષ્મમાં આપણો પ્રવેશ થઈ જશે.

એ જ રીતે જ્યાં જ્યાં રાગ (મમત્વ) ઉત્પન્ન થઈ જતો હોય ત્યાં ત્યાંથી તેને પણ ખતમ કરીએ. ભલે એ રાગ આજે કદાચ ખરેખર પ્રશસ્ત હોય; પરન્તુ આપણી કેટલીક અપરિપકવતાને કારણે એ પ્રશસ્ત રાગ પણ સ્થૂલ સંસાર જ છે. પ્રશસ્ત–અપ્રશસ્ત વચ્ચેની લક્ષ્મણરેખા એટલી બધી સૂક્ષ્મ છે કે એને ઓળંગી જતાં આપણને ય ખ્યાલ ન આવે.

આથી જ અપરિપકવ સ્થિતિમાં સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરી દેવાની પ્રશસ્ત રાગદશાના બળે જે તે વ્યક્તિને ઝટ ઝટ દીક્ષા આપી દેવાની સ્થૂલવૃત્તિનો સત્વર ત્યાગ કરીને સ્વગુરુસેવાના સૂક્ષ્મમાં જ પ્રવેશ કરી દેવો જોઈએ.

આપણા જીવનમાં અસંતોષનો સ્થૂલ સંસાર ઊભો કરી દેવામાં આશ્રિત વ્યક્તિના જીદ વગેરે દોષો જેટલો ભાગ ભજવતા નથી એથી વધુ આપણી માનસિક અપરિ-પકવતાઓ, દરેક પરિસ્થિતિને શાન્તિથી હલ કરવાની બિન-આવડતો અને મોટપણનું અજીર્ણ ભાગ ભજવી જાય છે. પણ આપણી આંખનો દોષ આપણને દેખાતો જ ન હોય ત્યાં શું થાય ? આ આંખો પરાયા દોષો જ જોવાનું કૌશલ પામી છે ને ?

શિષ્ય વિનાના શિષ્યના ' સ્થૂલ ' ની રામાયણો એક પ્રકારની હોય છે; શિષ્યવાળા ગુરુના 'સ્થૂલ'ની રામાયણો બીજા જ પ્રકારની હોય છે.

જે રામાયણનો આપણે ભોગ બની ગયા હોઈએ તેને સત્વર શાન્ત પાડી દઈને સ્વારાધનાના સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશ કરી દેવો જોઈએ. આપણી જાતનું ખોઈ નાંખીને કોકનું કલ્યાણ કરી દેવાની જવાબદારી આપણા માથે છે જ નહિ; અને જાતનું ખોવાતું જાય છતાં પરનું કલ્યાણ થતું જાય એ વાત બિલકુલ બિનપાયાદાર છે.

શિષ્યને શિખામણ દેતાં કષાય ભભૂકી ઊઠતો હોય તો શિખામણ દેવાની બંધ કરવી જ રહી, અને ક્ષમાનાં સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશ કરી જ દેવો રહ્યો. એથી શિષ્યને જે અહિત થશે એ જાતના કાષાયિક ભાવોના અહિત કરતાં બેશક ઘણું ઓછું જ હશે.

આ જ રીતે આહારના વિષયમાં આપણે ઊભા કરેલા સ્થૂલ સંસારમાંથી સત્વર નીકળી જવું જોઈએ; અને એના સૂક્ષ્મની દુનિયામાં ચાલ્યા જવું જોઈએ.

ઘોર અને ઉગ્ર કક્ષાનો તપ એ સૂક્ષ્મમાંથી ય સૂક્ષ્મતરમાં કે સૂક્ષ્મતરમાંથી પણ સૂક્ષ્મતમમાં પ્રવેશ કરવાનું અદ્દભુત જીવન છે. પરન્તુ તપમાં ક્ષમા અને પારણે સંપૂર્ણ નિરીહતા જળવાઈ રહેતી ન હોય તો, વળી પાછા કષાયના અને અપેક્ષાના સ્થૂલ સંસારમાં ફેંકાઈ જવાનું બની જાય. આવી સ્થિતિ પામવા કરતાં તો કાંઈક સૌમ્ય તપધર્મનું સેવન કરવું હિતાવહ છે; જેથી આપણા જીવનના પાયાના ગણાતા ક્ષમાદિ ધર્મો અખંડિતપણે જળવાઈ રહે.

કદાચ સૌમ્યકક્ષાનો તપ ન થાય તો પણ હજી ચાલી શકે. તુચ્છ, બિનજરૂરી અને રાગજનક અશન, પાનના સ્થૂલમાંથી ફારગતિ લઈને જો એના ત્યાગના સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશ કરી દેવાય તો પણ ખોટું નહિ.

તુચ્છ બિનજરૂરી અને રાગજનક દ્રવ્યોમાં આપણે મિષ્ટાન્ન, તળેલાં પદાર્થો, ફળો, સૂકા મેવાઓ, અને ફરસાણ વગેરેને ગણી શકીએ. આ સ્થૂલ સંસારનો ત્યાગ એ પાયાનો ઈંટચૂનો છે. એની ઉપર સૌમ્ય કે ઉગ્ર અને ઘોર તપની ઇમારતોનું ચણતર થાય એમાં કશો ય બાધ નથી.

સ્વાધ્યાયના વિષયમાં પણ સ્થૂલમાંથી સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ. ગોખેલા શ્લોકોનો માત્ર પાઠ એ એની

સ્થૂલ ભૂમિકા છે; એ શ્લોકોના પદાર્થનું ચિંતન, મનન, યાવત્ અનુપ્રેક્ષા એ એની સૂક્ષ્મ સ્થિતિ છે.

વર્ષોનો દીક્ષાપર્યાય પસાર થઈ ગયા પછી પણ એ સ્થૂળમાં જ બેસી રહેવું તે યોગ્ય ન ગણાય.

ચાલો ત્યારે, આજથી જ આપણે સ્થૂળમાંથી સૂક્ષ્મમાં– દરેક સ્થૂલમાંથી દરેક સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશ કરીએ. વિકથાઓના સ્થૂલ સંસારમાંથી ફારગતિ લઈને ધર્મકથાના સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશ કરીએ. ભક્ત (ભોજન) કથાની મધલાળમાંથી મુક્ત થઈને મન્ત્રાધિરાજના સ્મરણના સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશ કરીએ. શિષ્યોના રાગાદિના સ્થૂલ સંસારમાંથી ફારેગ થઈને અસીમ ઉપકારી સદ્ગુરુના ચરણોની સેવાના સૂક્ષ્મ જગતમાં પ્રવેશ કરીએ. વધુ પડતી નિદ્રાના સ્થૂલને ત્યાગીને અપ્રમત્ત ભાવના ઉપયોગ પ્રધાન સૂક્ષ્મ વિશ્વમાં પા પા પગલી માંડીએ. જીવન કાંઈ રફેદફે કરવા મળ્યું નથી. એ પાષાણમાંથી તો આપણે બેનમૂન પ્રતિમા કંડારવી છે. આપણે જ એના શિલ્પી બનીએ; સદ્ગુરુનું બહુમાનપૂર્વક માર્ગદર્શન મેળવીને સ્તો.

ના.... જે ભવ્ય ઉમંગથી; જે અજોડ ત્યાગ કરીને મુનિજીવન પ્રાપ્ત કર્યું છે એને કાંઈ, ત્યાગી જગતના સ્થૂળ સંસારથી બરબાદ તો ન જ કરી દેવાય.

ચાલો ત્યારે, હજી ઘણું મોડું થયું નથી. સદ્ગુરુના ચરણે જાઓ, એમની ભાવભરી ભક્તિથી એમનો ભાવ જીતી લો. પછી બાજી હાથમાં જ છે.

[૧૧]

સ્વાધ્યાય

પરમેષ્ઠી પદની પ્રાપ્તિ માટે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની આરાધનાને અનન્ય ઉપાય તરીકે શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓએ જણાવ્યું છે.

પરન્તુ એ રત્નત્રયીનું આરાધન દૂષિત બનેલું રહે તો તેનાથી પરમેષ્ઠી પદની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ, એટલે છદ્મસ્થભાવના કારણો લાગી જતાં દોષોને નિવારવા માટે તપધર્મનું આરાધન બનાવ્યું છે. તપથી રત્નત્રયીને શુદ્ધ રાખો; અને શુદ્ધ રત્નત્રયીથી પરમેષ્ઠી પદ પામો.

આમ તપને ખૂબ જ મહત્ત્વનો મોક્ષયોગ ગણવામાં આવ્યો છે.

તપના મુખ્યત્વે બે પ્રકાર કહ્યા છે અને પ્રત્યેકના અવાંતર ૬–૬ પ્રકાર ગણતા કુલ ૧૨ પેટા પ્રકારો જણાવ્યા છે. અનશન, ઉનોદરિકા વગેરે છને બહિરંગ તપમાં સમાવ્યા

છે. જયારે પ્રાયશ્ચિત, વિનય વગેરે છને અભ્યંતર તપમાં જણાવ્યા છે.

બહિરંગ તપ કરતાં અંતરંગ તપને ચડીઆતો કહ્યો છે અને અંતરંગ છ પ્રકારના અંતરંગ તપમાં સાપેક્ષ રીતે સ્વાધ્યાયને ઉત્કૃષ્ટ તપ કહ્યો છે. કહ્યું છે, "ન વિ અત્થિ, ન વિ હોહી, સજ્ઝાયસમં તવોકમ્મં."

અહીં ઉત્કૃષ્ટ સ્વાધ્યાય તપ એટલે સ્વાધ્યાયના ફળસ્વરૂપ ધ્યાનયુક્ત સ્વાધ્યાય તપ સમજવાનો છે. સ્વાધ્યાયનું ફળ ધ્યાન છે. અને ધ્યાન તો આપણી દશવિધ ચક્રવાલ સામાચારીમય છે; ષડાવશ્યક ક્રિયામય છે. ગોચરી પણ ધ્યાનમય છે; ગુરૂભક્તિ પણ ધ્યાનમય છે; વિહાર અને નિહાર પણ ધ્યાનમય છે. કેમકે દરેક યોગમાં 'ઉપયોગ' તો અત્યંત અનિવાર્ય છે. જેટલી વાર નિરવદ્ય ભાષા બોલવાની થાય તેટલી વાર મુહપત્તિ મોંએ લાવવાનો ઉપયોગ રાખવો જ પડે; જ્યાં ક્યાંય પણ કોઈ વસ્તુ મૂકવાનો પ્રસંગ આવે કે તરત જ તે જગાએ રજોહરણ ફેરવવાનો ઉપયોગ રાખવો જ પડે. પ્રત્યેક પગલું મૂકતાં ઇર્યાસમિતિ પાળવાનું ધ્યાન રાખવું જ પડે. રે! નિદ્રામાં પણ પડખું ફેરવતાં પહેલાં રજોહરણથી સંથારો પૂંજી લેવાનું ધ્યાન રાખવું જ પડે.

આમ બધી ક્રિયાઓ ધ્યાનમય; સમગ્ર જીવન ધ્યાનમય.

સ્વાધ્યાયનું ફળ આવું જ ધ્યાન છે. આવા ધ્યાનને જે સિદ્ધ કરી આપે તેને જ સર્વોત્કૃષ્ટ કક્ષાનો સ્વાધ્યાય

નામનો તપ કહેવામાં આવ્યો છે. માત્ર શુષ્ક–સ્વાધ્યાયને નહિ.

મુનિજીવનની મોટામાં મોટી રક્ષા સ્વાધ્યાયથી જ થાય છે. આથી જ દરેક મુનિએ અઢી હજાર શ્લોકનો હંમેશ સ્વાધ્યાય કરવો એ પ્રમાણે શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓએ ફરમાવ્યું છે.

જો જીવનમાં સ્વાધ્યાય ન હોય; તો પ્રમાદ પેસી ગયા વિના રહે નહિ. અનાદિકાલીન કુવાસનાઓ, ખાલી પડતાં સમયોમાં જાગી પડે તો સમસ્ત જીવન ધમરોળાઈ જાય. સ્વાધ્યાય વિહોણો મુનિ તો ધન વિનાના નર જેવો કહેવાય; ફોરમ વિનાના ફુલ જેવો કહેવાય; પ્રાણ વિનાના દેહ જેવો કહેવાય.

કુવાસનાઓના જોરને જાગ્રત ન થવા દેવા માટે માથે સ્વાધ્યાયનો ભારોભાર બોજ વહોરી લેવો જોઈએ.

સ્વાધ્યાય વિનાના તપ વગેરે યોગો પણ કયારેક જીવનને પવિત્ર સ્થિતિમાં ટકાવી રાખવામાં નિષ્ફળ જતા હોય છે.

વિકથાઓને સ્વાધ્યાયવિહોણા જીવનના મેદાનમાં છુટ્ટો દોર મળી જાય છે અને નિંદા, વિકથાઓનો રસ એટલો બધો સ્વાદિષ્ટ હોય છે કે વર્ધમાનતપની અઢળક ઓળી કરનારા ઉગ્ર તપસ્વીઓ પણ એના રસાસ્વાદમાંથી મુક્ત રહી શકતા નથી. જે તે વાતો; જેની તેની વાતો; અનધિકૃત વાતો–સાવદ્યની અનુમોદનાદિના કાળાં પાપથી આત્માને

લેપી નાંખતા હોય છે. માટે જ 'પર'ની બાબતોમાં મૂક, અન્ધ અને બધિર બનવાની આપણને આજ્ઞા કરાઈ છે. પરન્તુ એ ખૂબ કઠોર સાધના છે; સ્વાધ્યાયને જીવનનું સમર્પણ કરી દીધા વિના તે સિદ્ધિ મળી શકનાર નથી.

હવે સ્વાધ્યાયમાં શું કરવું? તે વિચારીએ.

મુખ્યત્વે તો આપણા સંવિગ્ન ગીતાર્થ ગુરુદેવ આપણને જે લાઈનદોરીથી અધ્યયન કરાવે તે જ રીતે અધ્યયન કરવું જોઈએ. પ્રકરણ, ન્યાય, વ્યાકરણ, ષડ્દર્શનનું સર્વગ્રાહી અધ્યયન પણ જરૂરી તો ખરું જ; કેમકે એના બોધ વિના બુદ્ધિ પરિકર્મિત બનતી નથી; તાત્ત્વિક પદાર્થોનાં ઊંડાણ સુધી પહોંચાતું નથી; અનુપ્રેક્ષા નામનો ઉગ્રકર્મનિર્જરાકારી સ્વાધ્યાય કરતાં આવડી શકે તેમ નથી.

ન્યાયાદિના અધ્યયનથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય; અને ગુર્વાજ્ઞાપૂર્વકનું તે અધ્યયન હોય તો મોહનીય કર્મનો પણ ક્ષયોપશમ્ થાય.

પરન્તુ આ પ્રકારના સ્વાધ્યાયોની સાથે સાથે વિરાગની જ્યોતમાં સતત તેલ પૂરવાનું કામ કરતો સ્વાધ્યાય પણ જરૂરી તો ખરો જ. કેટલીકવાર ન્યાય, વ્યાકરણાદિના અધ્યયનથી જીવનમાં એવી રૂક્ષતા અને શુષ્કતા આવી જાય છે કે એના પરિણામે કોઈ જોખમી મનઃસ્થિતિ, મગજનું ખાલીપણું; કુતૂહલ અને કામનો સૂક્ષ્મ સંચાર, કાયિક સુખશીલતા, રસલંપટતા વગેરે દેખાં દેવા લાગે છે.

વર્ષો સુધી ગુરૂકુલવાસમાં રહીને પણ ન્યાયાદિનું અધ્યયન કરનારા અધ્યેતાઓની પણ ક્યારેક આવી સ્થિતિ થવાનું શક્ય બને છે તો બીજાની તો વાત જ શી કરવી ?

જો આવું કાંઈક પણ બની જાય તો હવેલી લેવા જતાં ગુજરાત ખોવા જેવું બની જાય. એ કરતાં તો અલ્પ-ક્ષયોપશમ્‌પૂર્વકનો તપ, ત્યાગ અને સદ્‌ગુરૂ સેવા જ બહેતર ગણાય.

પણ કેટલીકવાર ગણતરીપૂર્વકના જોખમો ય ખેડવા પડે છે. એમ કાંઈ ગભરાઈ જઈને ન્યાયાદિનું અધ્યયન વેગળું ન મૂકાય. પણ તેની સાથે સાથે એ અધ્યયનના ઉમળકામાં આંધળું સાહસ પણ ન કરાય.

આ માટે ગુરૂકુલવાસ (તત્ત્વતઃ ગુરૂકૃપાનું સંપાદન) સતત રાખવો જોઈએ અને તેની સાથે સાથે ચિત્તમાં વિરાગની રેલમછેલ બોલાવી દેતાં કેટલાક ગ્રન્થો સાર્થ કંઠસ્થ કરી લેવા જોઈએ. અને રોજ બે કલાક તે ગ્રન્થોનો અર્થ-ચિંતનપૂર્વક પાઠ કરવો જોઈએ.

બે કલાકના એ પાઠથી ચિત્ત વિરાગરસે ભરપૂર થઈ જાય પછી કોઈ વાતની ચિંતા નહિ. એનો નશો ઓછામાં ઓછા ચોવીસ કલાક સુધી તો રહે જ.

અહીં ઈશ્વરભક્તિ અને નશ્વરવિરક્તિનું સંપાદન કરી આપતાં કેટલાક ગ્રન્થોના નામો વિચારીએ.

૧. શાન્ત સુધારસ ૨. જ્ઞાનસાર અષ્ટકો ૩. વૈરાગ્ય કલ્પલતા (પ્રથમ સ્તબક) ૪. પ્રશમરતિ પ્રકરણ ૫. અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ ૬. યોગસાર ૭. યોગશાસ્ત્ર (ચાર પ્રકાશ) ૮. વીતરાગસ્તોત્ર ૯. અધ્યાત્મસાર ૧૦. ઇન્દ્રિયપરાજય શતક ૧૧. વૈરાગ્યશતક ૧૨. ષોડષક પ્રકરણ ૧૩. હારિભદ્રી અષ્ટક ૧૪. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર.

ક્રમશઃ એકેકો ગ્રન્થ લઈને તેના બે થી પાંચ જ શ્લોક કંઠસ્થ કરી લેવા જોઈએ; ગુરુગમથી અર્થજ્ઞાન મેળવી લેવું જોઈએ. અને પછી અખંડિતપણે તેનો હંમેશ સાર્થ-પાઠ કરવો જોઈએ.

જો આવા દોઢ બે હજાર શ્લોકો કંઠસ્થ થઈ જાય અને હંમેશ તેનો સાર્થ-પાઠ થયા જ કરે તો મોહરાજને છમકલું કરી જવા માટે પ્રમાદની એકાદ પળ પણ મેળવવાનું કામ કઠિન પડી જાય.

વિષયાભિલાષ અને કષાયાવેશને-શાન્ત તદ્દન શાન્ત-પાડી દેવાની તાકાત આવા કોઈ સ્વાધ્યાયમાં જ છે. આવા સ્વાધ્યાય તરફની ઉપેક્ષાપૂર્વકના તપ, જપ કે વ્યાખ્યાન આદિના યોગો કદી પણ સ્વકલ્યાણ કરી શકે તેમ નથી. એ યોગોથી જો પરકલ્યાણ થતું જણાતું હોય તો તેને આપણે ભ્રમ સમજવો રહ્યો અથવા તો તે પરકલ્યાણને ક્ષણજીવી સમજવું રહ્યું.

ખાનપાન આદિમાં લલચાઈ જનારા અને પ્રતિકૂળતામાં તતડી ઊઠનારા પૂજનીય મુનિવરો કે સાધ્વીજીઓ સાચું પરકલ્યાણ કરી શકે જ નહિ. એમના નિમિત્તને પામીને કોઈ આત્મા પોતાનું કલ્યાણ આરાધી જતો હોય તો તેમાં તે આત્માના જીવદળની જ મહત્તા સમજવાની છે; માત્ર નિમિત્તભૂત બની જનારા ત્યાગીના ઉપદેશાદિની નહિ.

જો આપણને આપણા મુનિ જીવનની ખરેખર કદર હોય; આ જીવનને પામવા ખાતર આપણે આપેલા ભોગનો જો આપણને આજે પણ પૂરી સભાનતાવાળો ખ્યાલ હોય; આ જીવનથી પ્રાપ્ત થનારી સદ્‌ગતિની વાતોમાં જો આપણી નિષ્ઠા હોય અને 'આ જીવન સાથે ચેડાં કરનારને અનંત કાળ સુધી એવા ફંગોળાઈ જવું પડે છે કે જ્યાં ઉત્તમ મનુષ્ય જીવનનું સોણલું પણ અસંભવિત બની જશે.' એ શાસ્ત્રવચન ઉપર આપણે પૂર્ણ ઈતબાર હોય તો ભોગરસ પ્રત્યેની હૈયાની કુણાશને આજે જ ખતમ કરીએ; કષાયોની માત્રાને આજે જ દફનાવીએ. અને એ સિદ્ધિ પામવા ખાતર આપણું જીવન ઈશ્વર ભક્તિ અને નશ્વરવિરાગ નીતરતાં ગ્રન્થોનાં સ્વાધ્યાયોથી ઓળઘોળ બનાવીએ.

પેલું શાસ્ત્રવચન સ્મરણમાં આવી જાય છે,

"નિત્ય સ્વાધ્યાયોથી નવનવા વિરાગરસમાં પોતાની જાતને જે ઝબોળ-ઝબોળ કરતા રહે છે એ જ નિર્ગ્રન્થ છે, એ જ મુનિ છે."

[૧૨]

ખૂબ સજાગ રહીએ

મોટા મોટા કહેવાતા ધુરંધરો પણ પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં અંતે કંટાળી ગયા છે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસને જીવનના પાછલા મહિનાઓમાં કેન્સર થયું હતું. જ્યારથી એ વાતની ભકતજનોને જાણ થઈ ત્યારથી એમના ટોળે ટોળાં સ્વામીજીના ખબર–અંતર પૂછવા આવતા. જેમ દિવસો જતા ગયા તેમ ભક્તોની ભીડ વધતી ચાલી.

જગદંબાની ભક્તિ ઓછી કરીને પણ ભક્તોને દર્શન દેવા માટે રામકૃષ્ણને કલાકો સુધી મંદિરના વિશાળ ખંડમાં બેસી રહેવું પડતું. એક દિવસ એ અકળાઈ ગયા. સેંકડો ભક્તોની વચ્ચેથી ઊભા થઈ ગયા. મંદિરના અંદરના ખંડમાં જગદંબા પાસે જઈને કહેવા લાગ્યા, "ઓ મા! જગતની મા તું કહેવાય છે તો આખા ય જગતનું કલ્યાણ કરવાની તારી ફરજ છે. તું મારી ઉપર આ જવાબદારી શા માટે

નાંખે છે? શા માટે હજારો લોકોને મારી પાસે મોકલે છે? આ લોકો તો શેર દૂધમાં પાંચ શેર પાણીવાળા છે. એ પાંચ શેર પાણી બાળવાનું કામ કાંઈ મારૂં છે?"

રામકૃષ્ણ પરમહંસના આ શબ્દોમાં પરકલ્યાણ પ્રત્યેની ઉદાસીનતાપૂર્વક સ્વકલ્યાણની ઉત્કટ તમન્ના જોવા મળે છે.

એમના જ શિષ્ય સ્વામી વિવેકાનંદના જીવનમાં પણ હતાશાનું દર્શન થાય છે.

પૂર્વની વયમાં જે હિન્દુસ્તાનના લોકોને ચાહવા જેવા, પૂજા કરવા લાયક તેમણે કહ્યા હતા તે જ હિન્દુસ્તાનના લોકોને જીવનનાં પાછલા વર્ષોમાં 'જડ, લુચ્ચા, ઈર્ષ્યાળુ, જંગલી' વગેરે વગેરે શબ્દોથી નવાજ્યા હતા. [જૂઓ 'સ્વામી વિવેકાનંદ' સેટ : છેલ્લા બે ભાગ]

એમના આ ઉદ્ગારો એમ કહી જાય છે કે પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ લોહચણ ચાવવા જેટલી કે ખડ્ગની ધારે ચાલવા જેટલી કઠિન છે.

સ્વામી કેદારનાથજી અંગે પણ આવું જ 'કાંઈક' જાણવા મળ્યું છે. એમણે આખું ય જીવન પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં ઘસી નાખ્યું હતું અને એથી જ પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિને આ યુગનું અનન્ય કર્તવ્ય સમજીને કોઈ ગુફામાં બેસીને સ્વકલ્યાણ આરાધવાનો યત્ન કરતાં ઋષિ-મુનિઓના પગલે ચાલવાની વાતની કિશોરવયમાં જ માંડવાળ કરી હતી.

'એવા સ્વકલ્યાણથી પરકલ્યાણ ન થાય.' એમ સમજીને ભારતભરમાં—ખૂણે ખૂણે 'આત્મા અને તેના મોક્ષ' ઉપર હજારો ભાષણો આપ્યા હતા. પરંતુ અંતે તો એય થાકી ગયા.

સાંભળ્યું છે કે હાલ તેઓ મુંબઈના કોઈ પરાંની કોઈ ચાલમાં—એકાકી વસે છે, કોઈને મળવા કે તત્ત્વ સમજાવવા તે ધરાર તૈયાર નથી, તેઓ કહે છે, "મારું 'મીશન' નિષ્ફળ ગયું છે. દૂનિયા પૂર્વે જેવી નઠોર હતી તેવી ને તેવી આજે પણ છે." [હવે તો તેઓ મૃત્યુ પામ્યા છે.]

આ ત્રણેય લઘુ-પ્રસંગો આપણને-જૈન મુનિઓને; સાધ્વીજીઓને—સાવધાન કરી દેવા બસ નથી શું?

બેશક, આપણા માથે શ્રી જિનશાસનનું એટલું મોટું ઋણ છે કે એ અંગેની થોડી પણ જો જાગ્રત સમજણ હોય તો સમસ્ત શાસનના હિતમાં પરિણમતી બહુમુખી પ્રવૃત્તિઓ કરવા તરફ આપણું મન પ્રશસ્ત રીતે લલચાઈ જાય, અને અનેકોને ધર્મ પમાડી દેવા માટે મન થનગની પણ ઊઠે.

એ ખાતર ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર; ગામડે ગામડે ધર્મ-દેશના, વ્યક્તિગત રીતે તાત્વિક બોધનું દાન અને લાયક વ્યક્તિઓને પ્રતિજ્ઞાઓનું પ્રદાન વગેરે કરવાની પ્રવૃત્તિઓ સતત થતી રહે તે પણ તદ્દન સંભવિત છે.

પણ ભલભલાને હતાશ કરી નાંખે એવો આ યુગ આવ્યો છે. ધોધમાર દેશનાઓ આપ્યા પછી એક પણ આત્મા, હૃદયપરિવર્તન પણ ન કરી શકે એવી સ્થિતિ જોવા મળે એ તદ્દન સંભવિત છે. આપણી ઉપસ્થિતિમાં ઘણા તપ, ત્યાગ અને અનુષ્ઠાનો કરનારા ધર્માત્માઓ, આપણો વિહાર થતાંની સાથે કંદમૂળ સેવન વગેરે પાપો સુધી પણ પહોંચી જાય એ હકીકત પણ તદ્દન સંભવિત છે.

"જી, જી... જી..." કરીને આપણા વ્યાખ્યાનમાં આપણને પોરસ ચડાવતો શ્રોતાજન કદાચ સંસારની બધી વાતે પૂરો હોવાના સમાચાર પણ આપણા કાને અથડાઈ જાય એય તદ્દન સંભવિત છે.

જયારે આવી સ્થિતિનું સર્જન થાય ત્યારે આપણે પણ હતાશ થઈ જઈએ કે નહિ?

સ્વ-કલ્યાણ કાજે જ ફાજલ પાડવાની ઘણી બધી શક્તિઓ પર-કલ્યાણ કાજે વાપરી નાંખ્યા પછી જો આંખે ઊડીને વળગે તેવું થોડુંક પણ પરિણામ જોવા ન મળે તો ?

તો શું આપણે બેય બાજુથી નિષ્ફળ ગયા ન કહેવાઈએ?

પરકલ્યાણના પ્રચંડ પુરુષાર્થને કારણે સ્વકલ્યાણના કેટલાંક ત્યાગ, તપ વગેરે અંગોને ધક્કો લાગ્યો; રોજ બે ચાર છાપાંઓ વાંચવાની પાપિષ્ઠ પ્રવૃત્તિથી ખરડાવું પડયું; સ્વાધ્યાયને અભરાઈએ મૂકીને ભક્તજનો સાથે ટોલ-ટપ્પા

મારવા સુધીનો તદ્દન અયોગ્ય ધંધો આદર્યો, ક્રિયા ધર્મો પ્રત્યેની રૂચિમાં ઘટાડો કર્યો; સુખશીલતા પણ કેળવી... અને...અને આ રીતે સ્વકલ્યાણનું જીવન ખોઈ બેઠા પછી પરકલ્યાણ પ્રવૃત્તિમાં ય નિષ્ફળ ગયા તો ?

આ તો બાવાના બે ય બગડયા જેવું થયું ને? તો હવે કરવું શું ?

શ્રી જિનશાસનનું આપણા માથે ઋણ જ એટલું બધું છે કે આપણે જો શક્તિમાન્, પુણ્યવાન્ અને ભવભીરૂતાવાન્ હોઇએ તો એ શાસનની અવિચ્છિન્ન પરંપરામાં નિમિત્ત બનતી ક્રિયાકાંડસ્વરૂપ વ્યવહાર ધર્મોની પ્રવૃત્તિઓની વૃદ્ધિ કરવી જ જોઇએ. આપણે એનાથી વિમુખ તો ન જ થઈ શકીએ.

પરન્તુ એની સાથે સાથે એ વાત પણ એટલી જ ચોક્કસ છે કે પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ એ રીતે તો ન જ થવી જોઇએ કે જેથી આપણે સરવાળે હતાશ બનવાનું રહે.

બેશક; નિઃસ્વાર્થભાવે; શ્રોતાઓના હિતની એક માત્ર દૃષ્ટિએ જે ઉપદેશકો ધર્મદેશના આપે છે એમના માટે તો શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓએ કહ્યું જ છે કે, "શ્રોતાઓ જીવનમાં 'કાંઇક' પામે કે ન પામે તો ય વક્તાને તો 'પમાડી દેવાની નિર્મળ વૃત્તિ'ના કારણે એકાંતે લાભ થશે.

આમ આ વચન તો આપણા માટે અત્યંત બલપ્રદ બને છે. આમ આપણને તો નિઃસ્વાર્થભાવની શાસ્ત્રશુદ્ધ

ધર્મદેશના વગેરે પ્રવૃત્તિથી લાભ મળી જ ગયો; હવે આપણા નિમિત્તે જીવો જે કાંઇ પામે તે તો વધારાનો જ લાભ સમજવાનો છે.

પરન્તુ તેમ છતાં પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ કરનારાઓએ અત્યંત સાવધાન બની જવાની ખૂબ જરૂર છે.

જૂઠ્ઠા જમાનાવાદનો ઝેરી પવન એવો વાયો છે કે આપણને પણ એના ઝપાટામાં ભારે સીફતથી તાણી જાય; સ્ત્રીની ઘેલી લાગણીઓ અને માનસન્માનના અનુકુળ ઉપસર્ગો ગમે તે પળે જીવનને ધમરોળી નાંખે. જાત-જાતના મનઃકલ્પિત કારણોને વશ થતાં યુગના પ્રવાહોમાં તણાઇને 'આધુનિકતા'ના લેબલવાળા પાપોમાં ફસાઇ જવાનું પણ ખૂબ સંભવિત બને.

આ બધી સ્થિતિઓ આપણા માટે અત્યંત ખતરનાક છે.

એટલે જ આપણે પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિને વિષે પાન તુલ્ય સમજીને ચાલવું જોઇએ. જાણીને આ ઝેર પીવાના છે; ઝેર પીને એવા નીલકંઠ બનવાનું છે કે એ ઝેર ન પ્રસરે જગતમાં ન પ્રસરે આપણા જીવનમાં, આવી ધન્યતમ્ સ્થિતિ કેળવીને જ જંપવું જોઇએ.

એ માટે સ્વકલ્યાણને આપણા જીવનનું 'ફુલ-ટાઇમ બીઝનેસ' બનાવવું જોઈએ અને પર-કલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓને 'પાર્ટ-ટાઇમ જોબ' બનાવવો જોઈએ.

આત્મપ્રવૃત્તિમાં સતત જાગરુકતા આવી જાય તો પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં સંભવિત ખતરનાક અનિષ્ટો આપણા જીવનને સ્પર્શી પણ ન શકે.

એટલું જ નહિ; પરન્તુ કદાચ પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં નિષ્ફળતા સાંપડે તો પણ 'હતાશા'ને અવકાશ ન રહે. 'જીવન ખોઈ બેઠા'નું અંત સમયે ભાન થતાં બેભાન બની ન જવાય.

સ્વકલ્યાણની આપણી બીજી દુકાન ધમધોકાર ચાલતી જ હોય; અને એનો ધીકતો ધંધો આપણને ખૂબ કમાવી આપતો હોય તો પછી ઝાઝી ચિંતા કરવા જેવું રહે નહિ.

સ્વકલ્યાણની અને પરકલ્યાણની—બે ય— આપણી જ દુકાનો. ભલેને કદાચ દુર્ભાગ્યે એક દુકાન ખોટમાં ચાલી તો ય શું? બીજી દુકાન તો ધૂમ નફો રળે જ છે ને? એટલે પેલી ખોટ તો ક્યાંય સરભર થઇ જ જવાની છે.

તો હવે આજથી જ સાવધાન થઈએ. ભલે, યોગ્ય આત્માઓ જ પરકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ કરે. પરન્તુ તેની સાથે સ્વકલ્યાણની દુકાન પણ તેઓ ખોલી નાંખે; પછી ધૂમ ધંધો કરીને અઢળક નફો એ (દુકાન) કરતી રહે, તો પછી કોઈ વાતે ચિંતા રહે નહિ.

[૧૩]

છેલ્લા ચાર દર્શનાચારો

શાસનપતિ તીર્થંકર પરમાત્મા મહાવીરદેવના શ્રીમુખે પ્રગટ થયેલી આગમવાણી એટલે અગમવાણી. ઝટ ઝટ તો ખ્યાલમાં ય ન આવે. આગમ ગ્રન્થોના પાને પાને અગમ-નિગમની અનુપમ વાતો પડી છે; પરન્તુ એના રહસ્યનો તાગ ન પમાય ત્યાં સુધી તો એ આપણા માટે જડવાણી સિવાય કશું જ ન ગણાય ને ?

ક્યારેક ક્યારેક ગુરુકૃપાએ એના કોઇ અદ્‌ભુત પદાર્થ તરફ નજર પડી જાય છે. એનું ચિંતન કરતાં મન આફ્રીન પુકારી દે છે; એ પરમપિતા પરમાત્માને શિર ઝુકાવી દે છે.

જીવનના રૂપ અને રંગ પલટી નાંખે; મનના ચીંથરે-હાલ દેદાર ફેરવી નાંખે એવા તો કોણ જાણે કેટલા ય રહસ્યોના સાગર એ શબ્દોની ગાગરોમાં ઘૂઘવતા હશે !

દર્શનાચારના આઠ આચારોમાંના છેલ્લા ચાર આચારો ઉપર નજર કરીએ. એ ચારના નામ છે; ઉપબૃંહણા સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્ય અને શાસનપ્રભાવના.

ચતુર્વિધ સંઘના પ્રત્યેક સભ્યોના સમ્યગ્દર્શનના પાયાને મીણો લાગી ન જાય તે માટે આપણે દર્શનાચારના આઠે ય આચારોને ખૂબ મહત્ત્વના સમજીએ છીએ, પરન્તુ આ આઠ આચારોમાં પ્રથમના ચાર આચારો પ્રાપ્ત થએલા સમ્યગ્દર્શનની રક્ષા માટે છે જ્યારે છેલ્લા ચાર આચારો વિશેષતઃ હચમચી ઊઠતાં સમ્યગ્દર્શનને પુનઃ દૃઢ કરી દેવા માટે છે.

બેશક, ચાલુ રીતરસમ મુજબ તો આપણે નિઃશંકતા, નિરાકાંક્ષા, નિર્વિચિકિત્સા અને અમૂઢદૃષ્ટિ નામના પહેલા ચાર આચારને વધુ પ્રાધાન્ય આપીએ છીએ અને સમ્યગ્દર્શન સ્વરૂપ આપણી સુદેવાદિ પ્રત્યેની શ્રદ્ધામાં શંકા, કાંક્ષા, ફલસંદેહ કે મૂઢતા ન આવી જાય તે બદલ જાગ્રતિ રાખીએ છીએ. પરંતુ આ જાગ્રતિની જેટલી જરૂર છે એટલી જ જરૂર બાકીના ચાર આચારોની રક્ષાની છે.

આ વાત આપણે જાણે સમજતા જ ન હોઈએ એવો જે જીવનવ્યવહાર જોવામાં આવે છે તે ખૂબ જ દુઃખદ બાબત છે.

સાપેક્ષ રીતે વિચાર કરતાં તો એમ લાગે છે કે પ્રથમના ચાર આચારોથી પણ વધુ ગંભીરતાથી છેલ્લા ચાર

આચારો ઉપર આપણે વિચાર કરવો જોઈએ. યાવત્ એને જીવનસાત્ કરવો જોઈએ.

અહીં આ ચારેય આચારોને સંક્ષેપમાં વિચારીએ :

(૧) ઉપબૃંહણા :

મોક્ષ માર્ગની આરાધના કરતાં ચતુર્વિધ સંઘના તે તે સભ્યની તે તે આરાધના બદલ તેની પાસે ખુશી વ્યક્ત કરીને તેને તે આરાધનામાં વધુ ઉત્તેજિત કરવો તે ઉપબૃંહણા છે.

કોઈ પણ આરાધકની આરાધનાની એના મોં સામે જ યોગ્ય ઉપબૃંહણા એ એટલી બધી જોરદાર વીજળીક તાકાત ધરાવે છે કે એ વીજળીના સંચારમાત્રથી પેલો આત્મા થનગની ઊઠે છે અને પોતાની આરાધનામાં જોરદાર વેગ લાવવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરે છે.

આપણા તો બે જ શબ્દો; "તમે ખૂબ સુંદર આરાધના કરો છો." અથવા તો, "તમે ખૂબ સુંદર કામ કર્યું." પણ એના બદલામાં એ આરાધકને પ્રચંડ વેગની પ્રગતી.

પણ.... અફસોસ ! આવા બે શબ્દોનો ય વડેરાં ગણાતા આપણા જીવનમાં દુષ્કાળ પડી ગયો છે. આપણા મોટપણના અજીર્ણો આ ઉપબૃંહણાથી વંચિત રાખ્યા છે.

આપણા શિષ્યો કે ગુરુબંધુઓ વગેરેના આરાધના–ગુણની ઉચિત પ્રશંસા પણ જો આપણે કરી ન શકીએ તો

આપણી માનસિક કંગાલિયતની એ પરાકાષ્ઠા જ ન ગણાય ? શું આરાધના કરતાં શિષ્યો વગેરે આપણી પાસેથી એટલી પણ અપેક્ષા રાખી ન શકે ?

સુંદર શાસનપ્રભાવના કરીને આવેલા શિષ્યની આચાર્યે ઉપબૃંહણા ન કરી, અને તેથી શિષ્યને આઘાત લાગ્યો, એણે એવા પ્રભાવક કાર્યોથી નિવૃત્તિ લઈ લીધી; એના પરિણામે આચાર્યની દુર્ગતિ થઈ. એવું દૃષ્ટાન્ત શાસ્ત્રોમાં આવે છે.

જો 'ઉપબૃંહણા' આચારનું આરાધન આપણે બરોબર કરતાં થઈ જઈએ તો એમ લાગે છે કે આરાધકોની આરાધનાઓ બમણા, સોગણા વેગવાળી બનીને ખૂબ વૃદ્ધિ પામી જાય.

પણ વાતે વાતે એ ત્યાગી, તપસ્વી આરાધકોના જીવનોના દોષો જ આગળ કરવાને ટેવાએલા — એમને તિરસ્કારવા સિવાય કશું જ નહિ કહેવાની મનોવૃત્તિ ધરાવતા ચતુર્વિધ સંઘના વડેરાઓ પોતાના વર્તુળના સાધર્મિક બંધુઓની ઉપબૃંહણા કરી શકે એવી સ્થિતિના દર્શન ખૂબ જ દુર્લભ બની ગએલા દેખાય છે.

(૨) સ્થિરીકરણ :

ઉપબૃંહણા જેટલું જ મહત્ત્વ ધરાવતો આ દર્શના-ચાર છે. દુષ્કર્મના યોગે સમ્યગ્દર્શનપૂર્વકનું મુનિજીવન કે

શ્રાવકજીવન પામ્યા પછી પણ તે સ્થાનમાં ચિત્ત ચલિત થઈ જાય એ ખૂબ સંભવિત છે. વેષ કાયમ રહી જાય અને મન સાવ પડી જાય એવી સ્થિતિમાં ય કેટલાક ખાનદાનો પણ મુકાઈ જતા હોય તો તેમાં કશી નવાઈ નથી. કર્મોના વીંઝાતા જતા એકધારા ઝંઝાવાતોમાં આવી અસ્થિરતા તો સુસંભવિત છે.

આવા સમયે એ આત્માઓને પુનઃ તે યોગમાં સ્થિર કરતી ઉપદેશધારાની ખૂબ જ જરૂર છે. દીક્ષાનો માર્ગ પમાડતાં પહેલાં ઉપદેશ આપવાનો જોરદાર પુરૂષાર્થ આજે ય જોવા મળે છે; પણ કોઈ મુમુક્ષુની અસ્થિર મનોદશા થતાં જોરદાર ઉપદેશનું દાન કરીને તેને પુનઃ સ્થિર કરી દેવાની તૈયારી તો કોક જ વડિલમાં જોવા મળે.

આ અત્યંત દુઃખદ સ્થિતિ છે. મુનિજીવનનો યોગ કરી આપ્યા પછી જો ક્ષેમ (પ્રાપ્તની રક્ષા) કરવાની જે વડિલોમાં તાકાત ન હોય; અને ઊલટું, એવી સ્થિતિમાં આશ્રિતોને તિરસ્કારવાની કે રખડતા મૂકી દેવાની કાર્પાયક વૃત્તિઓ જેના સ્વભાવમાં પડેલી હોય તેવા આત્માઓએ પરકલ્યાણની જૂઠી–દંભી ભાવનામાં તણાઈ જવાનું સદંતર બંધ કરી દેવું જોઈએ.

માત્ર દીક્ષા કે અણુવ્રતાદિ આપી દેવાથી કોઈ આત્માનું આપણે કલ્યાણ કરી શકતા નથી. તે પછીની

આપણી બધી જવાબદારીઓમાંથી જો પાર ઊતરીએ તો જ તે આત્માનું કલ્યાણ સંભવિત બને છે. અન્યથા બિચારો એ આત્મા આપણી વાગ્જાળો (!)માં ફસાઈને જિંદગી એવી તો હારી જાય છે કે દુર્ગતિઓ જ એને સાદ દેવા તૈયાર થઈ જાય છે.

સો તીર્થયાત્રાઓ કરવા કરતાં, સેંકડો વ્યાખ્યાનો કરવા કરતાં, હજારો શ્લોકો કંઠસ્થ કરવા કરતાં ય ક્રોડોગુણ લાભ એક આત્માના સ્થિરીકરણમાં છે એ વાત આપણે કદી વીસરવી જોઈએ નહિ.

(૩) વાત્સલ્ય :

વાત્સલ્ય એટલે સાધર્મિક પ્રત્યેની આપણી નિર્ભેળ ભક્તિ, હાર્દિક મમતા, પ્રશસ્ત પ્રીતિ..... શ્રાવકોને શ્રાવકો પ્રત્યે; અને મુનિઓને મુનિ પ્રત્યે....

કેવો અદ્‌ભુત છે; આ દર્શનાચાર...જો આ આચારનું બરોબર પાલન કરવામાં આવે તો સેંકડો પ્રશ્નો હલ થઈ જાય; માનસિક દીનતાઓ અને દૈનંદીન દરિદ્રતાઓ ખતમ થઈ જાય. મુનિ, મુનિને મળે અને એની આંખે અમી છલકાઈ જાય... હૈયે હૈયું ભેટી પડે... અને તરત... શાસનના બધા જ પ્રશ્નો ઉકલી જાય.

જ્યાં સુધી આ 'અમી'નો દુષ્કાળ સતત પડતો રહેશે ત્યાં સુધી મિલનો નિષ્ફળ જશે; પુરુષાર્થો 'ફેઈલ' થશે, વિષ્ટિકારો હતાશ થઈને અંતે ઘર ભેગાં થઇ જશે.

'મા' બનો... સહુ એકબીજાના કલ્યાણ મિત્ર બનો... ઉચિત રીતે સ્વજન બનો...

બધા પ્રશ્નોની શાસ્ત્રીય પતાવટની આ એકની એક ભૂમિકા છે. એના વિના પ્રશ્નોમાંથી ઘર્ષણો જાગશે, પણ પ્રશ્નોના સમાધાન તો કદી મળશે નહિ.

કોણ પહેલ કરશે 'અમી'નું આંખે ઉત્પાદન કરવાની? સહુ સાધર્મિકને સ્વ–જન બનાવી દેવાની? સામે ચાલીને ભેટી પડવાની? મા બની જવાની?

ખામોશ! ગુરૂ તો એક જ ભવમાં બની શકાશે; પણ 'મા' બનવા માટે તો કદાચ ઘણા ભવોની સાધના કરવી પડશે.

હાય! કલિયુગ.

(૪) પ્રભાવના :

પ્રભાવના એટલે વિશ્વકલ્યાણકર શાસનની પ્રભાવના... એ શાસનનો જયજયકાર...

બાહ્ય ઉત્સવો, મહોત્સવો, સદગુરુઓના ભવ્ય સામૈયાઓ, પ્રવચનો વગેરે વગેરેથી જ શાસનની પ્રભાવના થઈ શકે... આબાલવૃદ્ધ–સહુ તેવા આકર્ષક પ્રભાવક કાર્યોમાં સામૂહિક રીતે ભાગ લે, અજૈનો ઉપર પણ એની સુંદર છાયા પડે...

પણ આવું આવું તો ખૂબ જ થાય છે, છતાં વાસ્તવિક પ્રભાવનાનું વર્તુળ વ્યાપતું જતું હોય; અને

ધર્મ-(વાસ્તવ ધર્મ)ને વધુને વધુ સંખ્યામાં આત્માઓ સ્પર્શતા જતા હોય તેવું કેમ જોવા મળતું નથી?

ઉલટું; એકાએક અઘોર શાસન હીલના જોવા મળી જાય તેવી લપડાકો શાસનને કેમ પડતી હશે?

આનું મુખ્ય કારણ તો, તે તે પ્રભાવનાના બાહ્ય ધર્મોમાં રસ લેતાં જીવો—આરાધકો; સંચાલકો, ઉપદેશકો– વગેરેના શાસ્ત્રાજ્ઞા-શુદ્ધ જીવનની કોઇ અદૃશ્ય ખામી જ હશે શું? નાનકડી પણ એમના જીવનની વાર્તમાનિક કે ભૂતકાલીન અશુદ્ધિની ચીનગારી પ્રભાવક કાર્યોને પ્રાણવંતી નહિ બનવા દેતી હોય? એકાએક એ કાર્યોને 'ફેઈલ' કરીને એના વળતા પાણી કરી દેતી હશે?

તો પછી પ્રભાવનાકારકોએ આજ્ઞાશુદ્ધ જીવનના કટ્ટર પક્ષપાતી બનીને જ આગળ વધવું જોઇએ ને? ઓહ! કેટલો અનુપમ આચાર છે.

આ શાસનપ્રભાવનાનો! વિશ્વકલ્યાણનું અહીં જ બીજ પડેલું છે.

[૧૪]

દિલ્હી દૂર છે

જુદા જુદા માણસોના પરિચયમાં આવતા એમ લાગે છે કે ખોપરી ખોપરીની તાસીર જુદી જુદી હોય છે... પણ દરેકના જીવન ઉપર એક અછડતી નજર કરી જતાં એક વાત જાણવા મળે છે કે ઘણા માનવો કો'ક સુખદ ભ્રમમાં જ જીવતા હોય છે....દરેકને પોતાનો કોઈક વિચાર હોય છે અને એ વિચારના મધ્યબિંદુને અનુલક્ષીને જ એમના જીવનના અનેક વર્તુળો દોરાતા જાય છે....ઘણું કરીને એ વિચાર 'ભ્રાન્ત' હોય છે....પણ એ ભ્રમ એટલો બધો સુખદ હોય છે કે જો એ ભ્રમ ભાંગી જાય તો જીવન ભંગાર થઈ જાય, જીવવું ભારે થઈ જાય.... કેટલાકોએ તો એ ભ્રમ ભાંગતા જીવનનો અંત પણ આણી દીધો! એ જીવી જ ન શકાયા.... પણ આ વાત પ્રાકૃત કક્ષાના માનવોને લાગુ પડે છે... જે માનવો મહામાનવ અને પૂર્ણ માનવ બનવાના પરમ સદ્‌ભાગ્યને વરવાના છે, એમનામાં ય

જો કોઈ એવો સુખદ ભ્રમ પોષાયો હોય તો તે ભ્રમ ભાંગતા જ તેમના જીવન વિનાશ પામતા નથી પરંતુ ઉન્નત વિકાસના પંથે એકદમ ધસી જાય છે...

પેલી આયનાના મહેલની રાણીની વાત તમે જાણતા જ હશો. એ રાણી એવી રૂપગર્વિતા હતી કે એણે પોતાના રૂપના દર્શન માટે આખો મહેલ આયનાથી જડી દીધો હતો... એકી સાથે અનેક રૂપોને જોઈને એ સ્વર્ગને ય વીસરી જતી. ઉર્વશીને ય મનોમન હસી નાંખતી... એ એના રૂપદર્શનમાં જ સમાઈ ગઈ હતી... અરે! પોતાના પતિનું મૃત્યુ થયું તો ય એક પણ આયનો દૂર થયો ન હતો... એક પણ પળ રૂપદર્શન વિનાની ન હતી... બસ, એ સ્વરૂપના સૌંદર્યની અવિનાશિતાના સુખદ ભ્રમમાં જ જીવતી હતી... જાગતી હતી...

પણ એક દિ' આવ્યો... એકાએક એ કોઈ રોગનો ભોગ બની... લોહીમાંસ સૂકાઈ ગયાં.... કુરૂપ બની.... શય્યામાંથી ઊઠીને સોળે શણગાર સજીને સજ્જ બનીને રૂપના પૂરા અરમાન સાથે આયના સામે ગઈ.., પણ એણે તો એમાં ડાકણનું રૂપ નીરખ્યું. એ ચીસ પાડી ઊઠી.... બીજા આયનામાં ય એ જ દશા... એ જ કીકીયારી... બધે ય એમ જ થયું... એ સૌંદર્યની અવિનાશિતાનો સુખદ ભ્રમ ભાંગી ગયો... રાણી પાગલ બની ગઈ.

બીજા એક પંડિત... કે જેમણે ન્યાય–મુક્તાવલિ

ઉપર ટીકા રચી છે... તેઓ માનતા કે 'વાદમાં હું અજેય છું'. આ એક જીવલેણ ભ્રમ હતો... પણ એ સુખદ હતો માટે જ એ ભ્રમે એમને જીવાડી રાખ્યા હતા...

એક વાર મારા ગૃહસ્થ વિદ્યાગુરુ ઈશ્વરચન્દ્રજી ભેટી ગયા.... વાદ થયો... તેઓ હારી ગયા.... પોતાને જીવાડી રહેલો એ સુખદ ભ્રમ ભાંગી ગયો.... ઝેરનો પ્યાલો ગટ-ગટાવીને રામશરણ થઈ ગયા !

ગામા અને ઈમામબક્ષે એમના કાળમાં અનેક પાશ્ચાત્ય મહામલ્લોની અજેયતાના અરમાનોના જ્યારે ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા ત્યારે કોઈના જીવન રેંસાઈ પીંસાઈ ગયા....

પરીક્ષામાં પ્રથમ નંબરે આવવાની અકાટ્ય શ્રદ્ધામાં જીવતા કેટલા ય કિશોરોએ શ્રદ્ધા ડગુમગુ થતાં જ કાંકરીયામાં જલસમાધિ લઈ લીધી !

'એ કન્યા તો મને જ ચાહે છે.' એવો સુખદ ભ્રમ જ્યારે જેમનો જેમનો ભાંગીને ભૂક્કો બોલ્યો ત્યારે એ મજનુઓએ ઉંદર મારવાની દવાઓ પીને જીવનને ટૂંપો દઈ દીધો !

'મારો પુત્ર !' 'મારા ઘડપણની લાકડી !' એવા ભ્રમમાં જીવતા કેટલાય પ્રેમાળ પિતાઓએ ભ્રમના નાશ સાથે જીવનનો નાશ સ્વીકારી લીધો.... જીવ્યા તોય મૃત્યુ કરતાં ય વધુ ભયંકર રીતે જીવ્યા....

પતિમાં સર્વસ્વ માનવાના સુખદ ભ્રમે જીવતી કોડભરી કન્યાઓ ઘાસલેટ છાંટીને બળી મરી ! જ્યારે એ ભ્રમ સળગી ગયો ત્યારે !

અને.... મહામાનવોની દુનિયામાં જુદી જ બીના બને છે....

સનત્કુમારનાં રૂપ–સૌંદર્યની અવિનાશિતાનો સુખદ ભ્રમ ભાંગ્યો કે તરત જ ભયાનક વેગથી ચક્રાવા લેતા જીવન–ચક્રમાં ભીષણ કડાકો થયો... સખ્ત આંચકો લાગ્યો.., અને એ ગતિ પલટાઈ ગઈ.... અવળી ગતિવાળાં એ જીવનચક્રે એટલી જ પ્રચંડ તીવ્રતા સાથે અવળી ગતિ પકડી લીધી...

જે મહામાનવ બનવાના છે કે પૂર્ણ માનવતા પામવાના છે તે માનવોના સુખદ ભ્રમના જ્યારે ભૂક્કા બોલાય છે ત્યારે તેઓ સર્વહિતકર જીવનના સ્વામી બનવાની આરાધનાને આરાધે છે. ગગનમાં ચમકતા તારલાઓ બની સ્થિર બને છે... સર્વત્ર પ્રકાશ પાથરે છે...

પણ લગભગ ઘણાખરા માનવો જીવે છે સુખદ ભ્રમમાં ! એ સુખદ ભ્રમ જ એમના જીવનનો ધબકતો પ્રાણ બની રહે છે... તમે નજર કરજો તમને પણ આ વાત અચૂક સમજાશે કે સાચે જ સહુ સહુમાં મસ્તાન છે... એ મસ્તાનીયતનું ઉગમ છે સહુ સહુનો પાળેલો–પોષેલો કોઇને કોઈ સુખદ ભ્રમ જ....

આ વિચારણને મનમાં જાગૃત રાખીને જ્યારે હું મારી જાતનું નિરીક્ષણ કરવા પ્રેરાઉં છું ત્યારે અંતરમાં વિચારનો એક ચમકારો મારી જાય છે. શું હું પણ એવા જ કો'ક સુખદ ભ્રમનો ભોગ તો નથી બન્યો ને? પછી જ્યારે બીજા પણ કેટલાક મારા સાધર્મિકો તરફ નજર નાંખું છું ત્યારે ત્યાંય એ જ વિચાર સ્પર્શે છે કે શું ત્યાંય તેવું જ તો નથી ને? અરે! પછી તો મને ઘણાં જીવનો એ સુખદ ભ્રમે જ ધબકતાં દેખાય છે.

મુનિઓમાં પણ એવા સુખદ ભ્રમ હોઈ શકે કે અમારી જે કાંઈ આરાધના છે તે અમને જરૂર મુક્તિ આપશે. અમારો સંસાર તોડી નાંખશે. આવો તપ અને તે કર્મો ન તોડે? આવો પરોપકાર શું બંધન ન તોડે? આવો સ્વાધ્યાય કે આવી સેવા અનંત સુખની ભેટ ન ધરે?

પણ…અફસોસ સાથે કહેવું પડે છે કે આવા વિચાર-વાળા હું કે મારા જેવા બીજા કેટલાક સુખદ ભ્રમનો જ ભોગ બન્યા છીએ.

ગોખી લો, એક વાતને કે આજની આપણી આરાધનાથી આપણું કલ્યાણ થઇ જશે એ જીવલેણ ભ્રમ છે. એવા ભ્રમથી મળતાં સુખ કરતાં તો રોગાદિનાં દુઃખ ઘણાં સારાં કે જે જીવની–જીવનની અને જગતની વાસ્તવિકતાનું ભાન કરાવે છે. એ સુખદ ભ્રમમાં જીવીને એવા જીવનની શાબાશી માણવી, એ જીવનમાં સમાધિ અને શાન્તિ સમજવી, મુનિ-

નિત્ય ઉણોદરી, વિગઇઓનો શક્ય તેટલો વધુ ત્યાગ, સાંજ–સવારના ભોજનનો પ્રાયઃ ત્યાગ, તમામ ઔષધિ ત્યાગ, ચા, તળેલું અને મિષ્ટાન્ન ત્રિપુટીનો સર્વદા, સર્વથા ત્યાગ.

ક્રોધાન્ધ કે વિષયાન્ધ ન બનવું હોય તો રસવિજેતા બનીને આહારશુદ્ધિને વહેલામાં વહેલી તકે સિદ્ધ કરી લેજો.

[૧૬]

મૃત્યુ ઉપર મનન

મૃત્યુ એટલે ? દશ પ્રાણોનો ત્યાગ માત્ર ! એ ત્યાગ જ આપણું મૃત્યુ કહેવાય ? અને એ પછી જ સ્નેહી સ્વજનોના રુદન આરંભાય એ જ વિયોગની વેળા ગણાય ? ના, ના, મૃત્યુની આવી વ્યાખ્યા તો સાધારણ માણસ કરે.

લોકોત્તર ધર્મને પામેલો, લોકોત્તર પુરૂષ બનવાની સાધના કરતો સાધક તો મૃત્યુને જીવનની પ્રત્યેક પળમાં નીહાળે.

કાર્યનું દર્શન એના પ્રત્યેક કારણમાં થતું રહે એ જ સાચું દર્શન.

કાર્યની આગાહીરૂપ એના પ્રત્યેક કારણમાં ચમકતું રહે એ જ સાચું જ્ઞાન.

કાર્યના વિશિષ્ટ સર્જન કાજે આપ્તના માર્ગે જાગ્યા ત્યારથી જ કદમ બઢાવવા લાગી જવાની ક્રિયા એ જ સાચું ચારિત્ર્ય.

દશ પ્રાણનો ત્યાગ એ તો મૃત્યુ અંતિમ કાર્ય છે. એ જો ખરાબ હોય તો એના કરતાંય વધુ ખરાબ એ મૃત્યુનાં સર્જક તત્ત્વો છે. ચોરી કરનાર ચોર કરતાં એ વેળા ઊંઘતો ચોકીદાર વધુ ગુનાને પાત્ર છે. ખૂન કરનાર કરતાં ખૂનનાં હથિયારો સર્જનાર અપેક્ષાએ વધુ શિક્ષાને પાત્ર છે. દશ પ્રાણોનો ત્યાગ કરાવનાર જે તત્ત્વ છે. એ જ મૃત્યુથી ય વધુ ભયંકર છે. મૃત્યુ કોઈ અંતિમ પળે આવતું નથી. જન્મની પ્રત્યેક પળનો એ સરવાળો છે. અર્થાત્ પ્રત્યેક પળ મૃત્યુનું કારણ છે. પળે પળે આપણે મોતની નજીક ઢસડાઈ રહ્યા છીએ. પળે પળે આપણું મૃત્યુ થઈ જ રહ્યું છે.

પ્રત્યેક પળ એટલે કાળ. શું એ મૃત્યુનું કારણ છે? હા, પણ એ એક જ નથી. એની સાથે મૃત્યુને લાવનાર જન્મ પણ કારણ છે. જન્મ? હા, અને જન્મને આપનાર કર્મ કારણ છે. મૃત્યુનું બીજું કારણ કર્મ છે. કાળ સહુનો કોળિયો કરી જાય છે. કાળનો કોળિયો તીર્થંકર દેવ સુદ્ધાં બની જાય. પણ કાળને ય કોળિયો કરી જનારાય છે ખરા! એમની હસ્તી છે સિદ્ધશિલા ઉપર. સદૈવ વંદનીય એ સિદ્ધ ભગવંતો કાળની ગળચી દાબીને તેને નિષ્પ્રાણ કરી ગયા. કાળને મારવા કર્મને મારવાં પડે. માટે મૃત્યુનું સૌથી ભયંકર કારણ કર્મ છે.

પણ હજુ ઊંડા ઊતરીએ. કર્મ ક્યાંથી આવ્યાં?

કલ્પનામાંથી ? કલ્પના એટલે ચિત્તનો ખળભળાટ; ચિત્તની ચંચળતા; ચિત્તના સંવરધર્મનો અભાવ. સ્ત્રી ભયંકર નથી પણ એનું રૂપ ભયંકર છે. એનું રૂપ ભયંકર નથી પણ એને જોતી આપણી આંખો ભયંકર છે. આંખોય ભયંકર નથી પણ એમાં તરવરતો વિકાર ભયંકર છે. વિકાર ભયં-કર નથી વિકારથીય વધુ ભયંકર છે વિકારને સર્જતું રસભોજન. રસભોજનને પોષતો દેહનો અધ્યાસ છે, દેહનું મમત્વ છે. એ દેહના મમત્વને તાણી લાવનાર દેહાત્મભાવની અભેદ–કલ્પના છે. આ કલ્પનાએ આપણું નખ્ખોદ વાળ્યું. એટલે કે મમત્વ ઊભું કર્યું. મમત્વે રસભોજન મેળવ્યાં, રસભોજને વિકારો ઉત્પન્ન કર્યા, વિકારી આંખોએ રૂપના શિકાર કર્યા.

અને...છતાં સ્ત્રીને ભયંકર કહી ? ના, હકીકતમાં તો ભયંકર એ રૂપશિકારીની મદભરી–ઘેલી–ભ્રાન્ત કલ્પનાઓ ! કલ્પનાઓ કર્મને ઉત્પન્ન કરે છે. મીઠા રસાસ્વાદો કર્મને ઉત્તેજિત કરે છે. આ રીતે કલ્પના અને રસ ભેગાં મળીને જીવનને પ્રતિપળ નક્કી થઈ ચૂકેલા મૃત્યુની નજીક ઢસડી રહ્યાં છે. અને લાખો–કરોડો મૃત્યુનાં નવનિર્માણ કરી રહ્યાં છે. અનંત કર્મોની અનરાધાર ફોજ આતમ ઉપર ઉતારી રહ્યા છે.

મૃત્યુ ભયંકર ? ના, નહિ જ. મૃત્યુ તરફ ઢસડી જનાર, જીવનના સૌષ્ઠવને બરબાદ કરનાર, બ્રહ્મચર્યના બળને

ચૂસી લેનાર, પર તત્ત્વ (જીવાત્મા) અને પરમ તત્ત્વ (પરમાત્મા)ને ભુલાવી દેનાર કલ્પનાઓ પણ ભયંકર! રસો પણ ભયંકર!

આપણા મૃત્યુની નજીક આપણે ધસારાબંધ વેગથી દોડી રહ્યા છીએ. જ્યારે કોઈનું મૃત્યુ થાય છે ત્યારે આ મૃત્યુપ્રતિની દોટ સ્મૃતિમાં તાજી થઈ જાય છે. આ ગયા તેમ મારે પણ જવાનું! ઓહ! કેટલું ભયંકર! કોણ? મૃત્યુ નહિ, મૃત્યુની સર્જક કલ્પનાઓ અને કલ્પનાના ઉત્તેજક રસો. મૃત્યુ ભયંકર હોય તો તેનાથી નાસવાનું નથી, પણ તેની જન્મદાત્રી કલ્પનાઓને કેદ કરવાની છે. રસોનો વિનાશ કરવાનો છે.

ખરેખર આપણને મૃત્યુનો ભય છે? તો ચિત્તનો ખળભળાટ સત્વર બંધ કરીએ. ગમે તેવી કલ્પનાઓ પાછળ ઢસડાઈ જતા જીવનને હવે ઉગારી લઈએ. મૃત્યુને તાણી લાવનાર, લાખો–કરોડો મૃત્યુને જન્મ દેનાર આ કલ્પનાઓનું શાસન આપણે ગમે તે રીતે નભાવી ન જ લઈએ. ચિત્તની કલ્પનાઓએ પાંચેય ઇન્દ્રિયોને રાંક બનાવીને નિર્લજ્જ બનાવી છે. રસોની ઉત્તેજનાએ આંખ–ચક્ષુ અને સ્પર્શને વશ કરી આત્મગુણોનો વિનાશ નોતર્યો છે.

આત્મશુદ્ધિ માટે જ આપણે સંસાર મૂક્યો હોય તો હવે નવો સંસાર માંડી શકાય નહિ. જૂના સંસાર કરતાંય આ નવો સંસાર કદાચ વધુ ભયંકર નીવડે. આ મહાત્માનું

મોત એક જ મૃત્યુ નહિ, લાખો–કરોડો મૃત્યુ આંખ સામે ઊભાં કરે છે. હજુ પણ એનો ડર હોય તો હવે નીડર બનીને ચિત્તના ખળભળાટ બંધ કરીએ. રસોની મહેફિલ માણવાનું માંડીવાળીએ.

જો જીવનની પ્રત્યેક પળમાં ચિત્તની શાન્તિ રહેશે, અંતરના જ રસે રમઝટો બોલાતી રહેશે તો અનિવાર્ય મૃત્યુ તો આવશે જ પણ સંભવિત લાખો–કરોડો મૃત્યુનાં મોત થઈ જશે. ખરેખર અમર બનશું !

પણ અમર બનવા આ જીવન સંગ્રામ બનાવવો પડશે. કલ્પનાઓને અને રસોને સાફ કરવા શહીદ થવું પડશે. સાધના એટલે ચિત્તની પ્રશાન્ત વાહિતા. અને એ જન્મે છે કાયાની સાત્ત્વિકતામાંથી, સાત્ત્વિક બનાય છે રસોના બહિષ્કાર પોકારવાથી.

આવતીકાલ ઉપરથી નજર ઉઠાવીને આજ ઉપર આજની પ્રત્યેક પળ ઉપર નજર સ્થિર કરો. પ્રત્યેક પળને ધર્મમય બનાવો; ધન્ય બનાવો. એ માટે રસ–ત્યાગ ઉપર વિશેષ લક્ષ આપો પછી મોત કદી થનાર નથી.

અનંતને આંબતો, અનંત–જીવોને અમર બનાવતો અનંતનો એ યાત્રી અનંતના બારણે ટકોરા દેશે જ દેશે.

[૧૭]

વ્યવહાર કુશળતા

વ્યવહારમાં એક બાબત અતિશય ઉપયોગી જણાય છે. આના વિના વ્યવહારમાં આપણને લોકો તરફથી યશ પ્રાપ્ત થવો સંભવિત નથી. તેમ જ જરૂરી એવી લોકપ્રિયતા પણ પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી. આજ જરૂરી વસ્તુ છે બીજાના સ્વત્વનો સ્વીકાર કરો.

(૧) બીજા આપણી પાસે આવે ત્યારે આપણું ગાવા કરતાં એ જે કાંઈ કહેવા ઈચ્છે તે આપણે સાંભળવું. એની વાતોમાં ઉત્સાહ દેખાડશો. એની વાતને ઉત્તેજન આપવા, "હા.....'પછી ?' એમ ?' 'શું કહો છો ?' 'ઓ હો !' 'અરરરરર..." વગેરે વાક્યપ્રયોગો કરતા જ રહેવા.

આવી રીતની વાતચીતથી સામી વ્યક્તિને ખૂબ આશ્વાસન મળે છે. એને એમ થાય છે કે મારી વાતને હું જેમ હોંશે હોંશે કહેવા ઈચ્છું છું તેમ સાંભળનાર પણ એટલી જ હોંશ બતાવે છે. આનું જ નામ તેના સ્વત્વનો સ્વીકાર.

આવા વખતે એની વાતોને તોડી પાડવી, એને બદલે બોલતો જ બંધ કરવો; એ જ્યારે અમુક પ્રકારની એની આપવીતી રજૂ કરતો... "અરે! મારે પણ એમ જ થયું હતું, જરાક સાંભળી લ્યો!" એમ કહીને એની વાતને પોતાના ઉપર ઝીલી લેવી કે બીજા જ ચીલે ચડાવી દેવી એ બધીય પ્રવૃત્તિ એના સ્વત્વનો ઈન્કાર કરવા બરોબર છે. બીજાના સ્વત્વનો આ રીતે ઇન્કાર કરીને આપણી વાતને ઠસાવવામાં આપણે ભાગ્યે જ સફળ થઈશું.

(૨) કોઈને પણ તેમનાં નામ દઈને વાતચીતમાં વચ્ચે વચ્ચે બોલાવવો. તે નામ બોલતાં પણ જાણે તેમાંથી અમૃત વરસતું હોય તેવો ભાવ કરવો. દા.ત. "તમારી વાત બધી બરોબર જચી જાય છે. તમે જે સ્થિતિમાં છો એ સ્થિતિમાં અદ્ભુત ધૈર્ય ધારીને તો પ્રેમજીભાઈ, મને પૂછો તો, તમે જ રહી શકો. મારા જેવાનું તો ગજું જ નહિ."

(૩) સ્વત્વને સ્વીકારવાનો ત્રીજો ઉપાય છે 'હૈયે હૈયું દાબવાનો.' જેટલી લાગણી સામી વ્યક્તિના હૈયે હોય તેટલી જ લાગણી આપણા હૈયામાં જન્માવવી જોઈએ. એક વાર આપણને અરૂચિકર બાબત હોય તો પણ તે અરુચિનો ભાવ પ્રગટ તો ન જ કરવો બલ્કે વચ્ચે વચ્ચે એની લાગણી સાથે આપણા હૈયાનું મિલાન કરવાનો યત્ન જારી રાખવો. કેટલાક માણસો પોતાની દર્દકથા લઈને આવતા

હોય છે. તેમની સાથે સ્વત્વનો આ પ્રકાર અમોઘ બની જાય છે.

(૪) સ્વત્વનો ચોથો અને બહુ જરૂરી પ્રકાર છે– "કોઈને પણ ભાજીમૂળામાં ન ગણવો." આપણી બુદ્ધિની તોલે ન આવતી બુદ્ધિઓ પોતાને બતાવવા યત્ન કરે છે ત્યારે આપણને બુદ્ધિના બળથી એને ઉતારી પાડવાનું સ્વાભાવિક રીતે જ મન થઈ આવે છે. જેવી તક મળે છે કે તરત જ તેને તોડી પાડીએ છીએ. પણ આનાથી આપણને ઘણું જ ગુમાવવાનું રહે છે. આપણી નીચેના વર્તુળમાં ઘણા માણસો હોય અને તેમને જો ભાજીમૂળામાં ગણી નાંખીએ તો 'અભિમાની' તરીકેનું અનિચ્છનીય ટીલું માથે લાગે. એમના સ્વત્વને તોડીને આપણે એકલી આપણી જાતમાં જ સમાવી દઈએ છીએ. વિશ્વ આપણા માટે ઘણું જ સાંકડું બની જાય છે.

(૫) સ્વત્વને સ્વીકારવાનો સુલભ પ્રકાર તો આ રહ્યો.

'કોઈના કાર્યની યાદ દેવડાવવી.' દા.ત. કોઈ માણસે પાંચ વર્ષ પહેલાં એક ગામમાં કોઈ અધાર્મિક ભાઈને મદદ કરીને ઉગારી લીધો હતો. આ વાત બીજા કોઈ પાસેથી આપણે જાણી. દિલાવર દિલના તે ભાઈ પોતે જ પાંચ વર્ષ બાદ આપણને મળ્યા. વાતો ચાલી અને તક આવતાં જ આપણે કહી દીધું, "પણ તમેય પાંચ વર્ષ પહેલાં પેલા ભાઈને મદદ કરીને ઉગારી લીધો હતો ને?"

યાદ રાખજો, તમે કશું જ નવું કર્યું નથી. માત્ર તેના કાર્યને યાદ જ કર્યું છે. પરંતુ તેટલા માત્રથી જ એ ભાઈ ઉપર ઘણી જ સુંદર અસર ફરી વળે છે. આપણા પ્રતિ એને બેહદ માન ઉત્પન્ન થાય છે કેમ ?

કેમકે, આપણે એના સ્વત્વનો સ્વીકાર કર્યો.

(૬) પ્રારંભમાં જ જરૂરી સ્વત્વના સ્વીકારનો પ્રકાર તો કહેવાનું ભૂલી જ ગયો. જે સાધાર્મિક મળે તેના સંયમદેહની સુખશાતા પૂછવી. મુનિના સંબંધી મળે તો તેમને ય તેમના મહારાજની ખબરઅંતર અવશ્ય પૂછવી. એ વાત એમના મહારાજ જાણે કે, "મારા સ્વાસ્થ્યના સમાચાર ફલાણા મુનિએ પૂછ્યા હતા !" બસ થઈ ગયું. આપણું કાર્ય પત્યું ! એમના સ્વત્વનો સ્વીકાર કરી લીધો. એટલે જાણે એના બદલારૂપે જ સંબંધીઓની અને એ મુનિની ચાહના આપણને પ્રાપ્ત થઈ જ સમજો.

(૭) "આવો...બેસો બસ, જશો ? સારું ત્યારે. મારા જોગું કામકાજ સંકોચ વિના જણાવજો." આ છે આર્ય–દેશનો સ્વત્વના સ્વીકારનો બહુમૂલ પ્રકાર.

સામેથી કોઈને આવતા જોયા એ આવીને બેસવાના જ છે. પણ તે છતાં આપણે જો તેમને 'આવો...બેસો' ન કહીએ તો તેમના સ્વત્વને ઘા લાગશે. અને તેથી તેઓ કંઈક ઉદાસ થઈને જ બેસશે. આવી બેઠકમાં ભાગ્યે જ રસ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૮) 'સ્મિત કરતા રહેવું' એ તો જિંદગી જીતવાની જડીબુટ્ટીના લેખક કાર્નેગીનો સૌથી પહેલો સુખી જીવનનો ઉપાય છે. મરકતું મોઢું તો ગમે તેવા બોઈલરને ય ઠંડુ કરી નાંખે. ગમે તેવા અક્કડને પણ નરમ ઘેંશ કરી નાંખે.

હાસ્યમાં અભિમાન વ્યક્ત થતું હશે પણ સ્મિતમાં તો નમ્રતા જ અભિવ્યક્ત થવાની. દુઃખની આગમાં જલી રહેલાંને પણ વિદાય વેળાએ પણ સ્મિત આપશો તો તેની આગ ઘણી ઠરી જશે. આ વાત અનુભવે જ સમજાય તેવી છે.

(૯) મુનિ આવ્યા હોય તે નાના હોય કે મોટા હોય. પણ પાછા ફરતાં તેમને 'વળાવવા જવાનો' સ્વત્વ સ્વીકારવાનો પ્રકાર તો અત્યંત અદ્ભુત છે. મારા જીવનમાં મેં આ પ્રકાર જ્યારે અપનાવ્યો છે ત્યારે મને તો અકલ્પ્ય લાભ પ્રાપ્ત થયા છે. જેણે મારી ઉપર આ પ્રકાર અજમાવ્યો છે તે વખતે તે વ્યક્તિઓ માટે બેહદ માન ઊપજ્યું છે.

મોટાને જ વળાવવા જવાની પદ્ધતિમાં મને તો 'અહંત્વ'નું પોષણ જેવું કાંઈક લાગે છે. આવા તો સ્વત્વને સ્વીકારવાના અનેક પ્રકારો છે. પણ સ્વત્વને સ્વીકારી તે જ શકે જે ઇર્ષ્યાળુ ન હોય. ઇર્ષ્યા તો કદી પણ કોઈના

સ્વત્વને સાંખી પણ શકતી નથી. તો એના સ્વીકારની વાત જ ક્યાં રહી ?

વ્યવહારુ જીવનમાં જ્વલંત વિજય મેળવવા પૂર્વોક્ત માર્ગે કદમ માંડવાં જ પડશે. આજ સુધીમાં વ્યવહારમાં કુશળ બનેલા માણસોએ તે જ માર્ગે પોતાનાં પગલાં દાબ્યાં છે.

[૧૮]

ધર્મ–ભૂખ જાગે છે; કર્મ વિચારથી

શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્રનું એ પ્રથમ પદ **'ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠં'** એની ઉપર વિચાર કરતાં પ્રશ્ન થયો કે જો અહિંસા–સંયમ અને તપ સ્વરૂપ ધર્મ એ મંગલોમાં ઉત્કૃષ્ટ મંગલ હોય તો એનો અંશ પણ જ્યાં હોય ત્યાં અમંગળના એંધાણ પણ હોઈ શકે ? મારી દૃષ્ટિએ કોઈ દુઃખને તો હું અમંગળ નથી ગણતો, પરંતુ સુખ કે દુઃખમાં જે લેવાઈ જવાય છે તે હીનતાને જ હું અમંગળ કહું છું. આપણે સુખને સહી શકતા નથી. દુઃખનેય ખમી શકતા નથી. આ અસહિષ્ણુતા એ જ હીનતા છે. આ જ મહા અમંગળ છે.

ધર્મ એ ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે. અમૃતનો પ્યાલો છે. રે ! નાનકડો કો'ક ધર્મ હોય તોય તે અમૃતનું જ બુંદ છે. જ્યાં અમૃતનો આસ્વાદ પણ હોય ત્યાં હીનતાના પળ–પળના મોત હોય ખરા ?

શું હશે ? ધર્મ એ મંગળ જ નથી એમ સમજવું કે પછી બીજું કાંઈ સમાધાન કરી લેવું ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ રહ્યો.

દૂધ એ પોષક વસ્તુ હોવા છતાં જેને ભૂખ જ નથી એને દૂધનો ઘૂંટ કે દૂધનો પ્યાલો પોષક કહેવાય કે મારક ? જ્યાં ભૂખ નથી ત્યાં બધુંય ભોજન વિષતુલ્ય છે. માટેસ્તો સુશ્રુત કહે છે કે, "જઠરાગ્નિ તો સાક્ષાત્ ભગવાન છે કે જે ભોજનને પચાવી ઓજસમાં રૂપાંતર કરી, સુસૂક્ષ્મ મેધા આપીને, શાસ્ત્રોનો પારગામી બનાવી, ભગવત્સ્વરૂપ બનાવે છે."

ધર્મ એ અમૃતનું ભોજન છે. પણ કોને પચે ? જેને ભૂખ હોય–સાચી ક્ષુધા પ્રદીપ્ત થઈ હોય તેને ને ? શું આજે ધાર્મિક ગણાતા ભાવુક આત્માઓને ધર્મના ભોજનની કારમી ભૂખ જાગી હશે ખરી ?

પેલી ભાંગ પીને ભૂખ લગાડવાની વાત હું નથી કરતો કે જે ભૂખમાં મોટા ચાર લાડુ ચટ કરી દેવાય ! ઇહલૌકિક–પારલૌકિક આશંસાઓની ભાંગ પીને ધર્મના ભોજનની કારમી ભૂખ ઘણાને લાગી છે. ઘણા એ ભોજન ઉપર તૂટી પડે છે. પણ એ ભોજન જીવનને અમૃત બનાવી શકતું નથી, કિન્તુ દીનતાના અગણિત મૃત્યુઓની પરંપરાઓ સર્જે છે. એવી ભૂખ અને એવા ભોજનને આપણે કદી ન અભિલાષીએ.

મારે તો વાત કરવી છે ધર્મભોજનની, સાચી ભૂખની કે જે ભૂખ, ભોજનના કણકણનું લોહી બનાવે; એ લોહીનું વીર્ય બનાવે અને એ વીર્યનું ઓજસમાં રૂપાન્તર કરી આપે.

ધર્મભોજનનું સાચું પરિણમન થાય છે ત્યારે જીવનમાં તત્કાળ તમામ અધર્મો ઉપર જે નફરત પેદા થાય છે તે લોહી છે, ચિત્તમાં જે અપૂર્વ આનંદ પ્રગટે છે તે વીર્ય છે અને એમાંથી જે અનિર્વાચ્ય સમાધિ જન્મે છે એ ઓજસ છે.

જ્યાં આ લોહી વીર્ય બને અને ઓજસ જોવા મળે ત્યાં તત્કાળ નમી જજો. એના સ્વામીને શ્વાસમાં સો સો વાર એના નામનું સ્મરણ કરજો અને એને વંદના અર્પજો.

સાચી ભૂખ દુષ્કર છે! ભૂખ્યાને ધર્મનું સાચું ભોજન દુષ્કર દુષ્કર છે. હવે મારો પ્રશ્ન એ છે ધર્મની સાચી ભૂખ જાગે શી રીતે? આનો ઉત્તર સ્ફૂર્યો છે કે, જીવ કર્મથી બંધાયેલો છે એ વિચારનું મંથન ધર્મની ભૂખ જગાડે છે.

હવે આ વાતને જરા વિસ્તારીને વિચારીએ. જીવ કર્મથી બદ્ધ છે; જીવ કર્મથી મુક્ત છે. આ બેય વિચાર તદ્દન સાચા છે. મારો જ આત્મા નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ કર્મમુક્ત છે; એ જ મારો આત્મા વ્યવહારનયની દૃષ્ટિએ કર્મબદ્ધ છે. આ બેય સમ્યગ્જ્ઞાન છે; બેય સમ્યગ્દર્શન છે.

તો પ્રથમ કયું સમ્યગ્દર્શન સ્પર્શવું? 'હું સચ્ચિદાનંદમય સ્વરૂપ છું, કર્મથી નિર્મુક્ત છું. જન્મજરાદિથી અસ્પૃશ્ય

છું.' એ નિશ્ચયદૃષ્ટિનું સમ્યગ્દર્શન પહેલું ? કે હું રાગ–દ્વેષવાળો છું, કર્મથી બદ્ધ છું, આધિવ્યાધિ આદિથી પીડિત છું" એ વ્યવહાર–નયનું સમ્યગ્દર્શન પહેલું ?

સોઽહંનો જાપ પહેલો કે દાસોઽહંનો જાપ પહેલો ?

જૈનદર્શનમાં નિશ્ચય વ્યવહારની બેય દૃષ્ટિ છે. બેયમાં વિરોધ જેવું દેખાય છે. કઈ દૃષ્ટિને ક્યાં લગાડવી ? કઈ દૃષ્ટિ ક્યાં બળવાન ? કોણ ક્યાં સત્ય અને ક્યાં અસત્ય ? વગેરે વિચારણામાં જો જરા પણ સ્ખલના થાય તો એ એક જ સ્ખલન આત્માને અનંત સંસારની દેન કરી દેવા સંપૂર્ણ કાબેલ બની રહે.

નિશ્ચય જેટલો સાચો, તેટલો જ વ્યવહાર સાચો. પણ બેય સ્વસ્થાનમાં જ સત્ય. પરસ્થાનમાં તો તદ્દન અસત્ય.

જો આપણે ખાનપાનાદિના વ્યવહારમાં જીવતા હોઈએ તો આપણા સ્થાનમાં વ્યવહાર ધર્મ જ સાચો બની રહે છે. ત્યાં નિશ્ચયની વાતો લક્ષ્યમાં જ રાખી શકાય. બાકી આચારમાં તો એને ભૂલ્યે જ છૂટકો. અસ્તુ. એ વિચાર વળી ક્યારેક કરીશ. અહીં તો મારે એટલું જ કહેવું છે કે આત્મા કર્મબદ્ધ છે એ વિચાર જ આપણા માટે આજે તારક બની શકે. એ જ વિચાર ધર્મની કારમી ભૂખ જગવી શકે.

તમે થોડો સમય રોજ ફાજલ પાડો. જ્યારે વાતાવરણ શાન્ત હોય, ચિત્ત પ્રશાન્ત હોય તે વખતે કોઈ એક સ્થાને

સુખાસનમાં સ્થિર થાઓ અને પછી કર્મબદ્ધ આત્માઓનો વિચાર કરો. સ્વાત્માનાં નિગોદ સ્વરૂપથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સ્વરૂપનો વિચાર કરો. કર્મે કરેલી ફજેતીઓને નજર સામે લાવો. જો જો દરેક વખતે પેલું બીજું સમ્યકલ્પ કે 'આત્મા શુદ્ધબદ્ધ કર્મમુક્ત' છે. એ વિચાર તો વારંવાર સ્મૃતિમાં લાવ્યા જ કરજો. થોડી જ વારમાં તમને લપડાકો ઉપર લપડાકો પડતી દેખાશે. તમારું અંતર રડી ઊઠતું રાડ પાડીને બોલી ઊઠશે. "ઓફ! શુદ્ધાત્માની આવી આવી અવદશાઓ! અનંતજ્ઞાનીની અજ્ઞાન પંકમાં ગળાબૂડ ખૂંપી જવાની સ્થિતિ!!! તેય અનંતકાળ માટે! અનંત પરાક્રમીના કર્મરાજને ત્યાં આવા હલાલ!!! તેય અનંતની વાર! હવે નજર નાંખો એવા અગણિત શુદ્ધાત્માઓ ઉપર કે જેઓ કર્મરાજના વિરાટ વાડામાં ખીચોખીચ પુરાએલા છે! સામે જુઓ વિરાટકાય રાક્ષસ–કર્મરાજને જે ભયંકર અટ્ટ-હાસ્ય કરતો ઊભો છે અને ન કલ્પી શકાય એવી ક્રૂરમાં ક્રૂર મશ્કરીઓ શુદ્ધાત્માઓની કરતો ખડખડાટ હસે છે! કેવી ભયાનકતા છે એના હાસ્યમાં! એના અંગના સ્પંદન માત્રમાં જુઓ તો એણે કોઈ કોડભરી નવોઢાનાં સિંદુર ભૂંસી નાંખ્યાં! કોઈ પ્રેમાળ પિતાના એકના એક વહાલા યુવાનપુત્રના પ્રાણ જોતજોતામાં નીકળી ગયા! એ જરાય કઠે છે ત્યાં સામ્રાજ્યોનાં સામ્રાજ્યો ધરાશાયી બને છે. એ જરાક આંખની પાંપણ હલાવે છે અને ષટ્ખંડાધિપતિઓ

પણ સાતમી રૌરવ દોજખની ધગધગતી જ્વાળાઓમાં ચીસો પાડતા પટકાય છે! રે! એણે માત્ર અંગુલિ હલાવી ત્યાં ચરમતીર્થાધિપતિ કૈવલ્યરત્નના સ્વામી ત્રિભુવનપતિ મહાવીરદેવનેય લોહીના આડા કરાવી નાંખ્યા! ઓહ! કર્મે જ સતીઓને કલંક દીધાં ને! કર્મે જ ધનપતિઓનાં અરમાનોને એકાએક આગ લગાડીને? ભગવાન સનત્કુમારને સાતસો વર્ષ સુધી લગાતાર ભયંકર યાતનાઓ દેનાર કોણ? ભગવાન ખંધક મુનિવરનાં જીવતાં ચામ ઉતારનાર કોણ? ભગવાન ગજસુકુમારને માથે અંગારા ચાંપનાર કોણ? ભગવાન સ્કંદકસૂરિના પાંચસો શિષ્યોને ઘાણીએ પીલી નાંખનાર કોણ? સતીઓનાં શીલ કોણે લૂંટાવ્યાં? ઉપશમ શ્રેણીએથી મહામુનિઓને કોણે ધક્કો માર્યો? નંદિષેણને કોણે પટક્યા? મેઘકુમારને કોણે વિચલિત કર્યા.

કર્મે કેવી કેવી અવદશાઓ અનંત શક્તિ સંપન્ન આત્માની કરી? વિચારજો. અંગ અંગ કંપી ઊઠશે; રોમરોમમાં હૃદય બનીને પુકાર કરી ઊઠશે. ઓહ! આટલો ભયંકર વિસ્ફોટ છે કર્મનો કણ–કણ! અને એવા અનંત વિસ્ફોટક મારા પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશ ઉપર! રે! કઈ પળે મારું શું થશે? હું ક્યાં પટકાઈશ? ક્યાં જઈશ? ક્યાં ફેંકાઈશ?

બસ, આ જ વિચાર તમને હવે આગળ લઈ જશે. તમારી અશરણ–અસહાય દશાનો આ વિચાર વામન

મટીને જ્યારે વિરાટ બનશે ત્યારે અંતર ચિચિયારીઓ પાડશે. 'રે! છે કોઈ શરણ મારું, જે મને આ ક્રૂર કર્મ પિશાચથી બચાવે? છે કોઈ માઈનો લાલ જે નિઃસહાય મને ઓથ દે!

એને ત્યાં ભગવાન મહાવીરદેવની એ મધુર ગંગોત્રીશી વાણીનાં નીર ખળખળ કરતાં તમારા કાને વહી આવશે અને કહેશે કે ભયંકરમાં ભયંકર એ કર્મને પણ ડામ દે એવો વિદ્યમાન છે ધર્મ! ચાલ્યો આવ, એ ધર્મમાતાને શરણે! ચાલ્યો જા, ધર્મમાતાની ગોદમાં! તારો વાળ વાંકો કરવાની ત્યાં કોઈની મજાલ નથી.'

આ વાણી અશરણના પગમાં જોમ પૂરે છે. ખખડી ગયેલા હૃદયમાં પ્રાણ પૂરે છે, શૂન્ય મગજમાં સ્ફૂર્તિ બક્ષે છે.

કર્મની અશરણતાનો ત્રાસ જાગ્યો, કર્મનો ભય પેદા થયો, કર્મની ભયાનકતાનો વિચાર સ્પર્શ્યો એટલે ધર્મની ભૂખ જાગી જ સમજજો. આ જ ધર્મની સાચી ભૂખ છે. આવી ભૂખ જાગ્યાં પછી નાનકડો નમસ્કાર ધર્મ પણ આરાધો! બસ છે અગ્નિનો એ કણ કે જે કર્મેન્ધનને ખાખ કરતો કરતો વિરાટ દાવાનળ બનીને સર્વકર્મેન્ધનનો ક્ષય કરી નાંખી જ શાન્ત થાય છે.

અને તે વખતે પેલું બીજું સમ્યક્ત્વ કે આત્મા કર્મમુક્ત છે, શુદ્ધ છે, બુદ્ધ છે સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ છે તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

ભૂખ્યાને મળતું ધર્મનું ભોજન એ જ પરિણામે છે. અને ઓજસમાં રૂપાંતર પામતું એ 'ધર્મામૃત ભોજન' એ જ ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે કે જેના ચિંતન માત્રથી હીનતાના પળ-પળના અમંગળનો સંપૂર્ણ વિનાશ વેરાય છે.

[૧૯]

કામ કામને મારે

કોણ જાણે કેમ, પણ કામગ્રંથિથી પિડાતાઓની સંખ્યા ઘણા વધુ પ્રમાણમાં હશે એવી મારી સમજણ છે. આ ગ્રન્થિની કારમી યાતના અપ્રગટરૂપે વ્યાપી હોવાનું અનુમાન ભ્રાન્ત નહિ હોય. અલબત્ત, ખાનદાની, લજ્જાશીલ સ્વભાવ, કડપ વગેરે કામ વિકૃતિને સીધી રીતે પોષવા નહિ દેતા હોય એ સંભવિત છે, પરંતુ ત્યાં બીજા અનેક રીતે એ જ કામ-વિકાર વિભિન્ન લેબાશ ધારણ કરીને પોષાયા વિના ન જ રહી શકે.

જેમ ક્રોધને દબાવનાર વ્યક્તિ નિંદા, ઇર્ષ્યા, અસૂયા વગેરે દ્વારા ક્રોધના જ વિકૃત સ્વરૂપને આધીન બને છે તેમ કામ-વિકારને પરવશ બનવા છતાં તેને દબાવનાર વ્યક્તિ ખાનપાનના ટેસ્ટ, વિભૂષા, સજાતીય સ્પર્શ, વિજાતીય સાથે દૃષ્ટિ મિલાવવાપૂર્વકના વાર્તાલાપ કે કુતૂહલપોષક વાંચનો વગેરે દ્વારા વસ્તુતઃ એ દબાવેલા, કચડેલા કામ

વિકારને જ તૃપ્ત કરવા મથતી હોય છે. આવી વ્યક્તિનું માનસ વધુ ને વધુ બેઢંગું, વધુ ને વધુ વિકૃત અને વધુ ને વધુ નઠોર બનતું જાય છે.

જીવનનો, જીવનના સત્ત્વનો, સાત્વિક આનંદનો સમૂલ વિનાશ નોંતરે છે—કામગ્રંથિની પીડા. જુવાનીનો સમય આ પીડાથી પ્રાયઃ કરૂણતા ભર્યો બને છે. વસ્તુતઃ નિર્વિવેકિતા એ જ યુવાની છે, એ જ દિવાની છે. સમયના બંધનમાં એને પૂરી શકાય નહિ.

જો આ કામ વિકારો શાન્ત ન થાય, તો ચિત્ત કદી સ્વસ્થ રહી શકે નહિ, હૃદય કદી નિર્મળ બની શકે નહિ.

મુનિએ તો એને શાંત કર્યે જ છૂટકો. એની શાંતિ વિના મુનિપણું જ સંભવિત નથી. ઘણાને આ પ્રશ્ન પજવતો હશે. કામનો નાશ થાય શી રીતે ? કામ વાસનાથી અનાયાસે મુક્ત રહેવાનો સરળ ઉપાય કયો ? તપસ્વીનો પણ આ પ્રશ્ન છે. જ્ઞાનીને પણ આ સમસ્યા છે. ધ્યાની પણ આ પ્રશ્નથી બેચેન છે, પણ એક વાત.

સાચો તપસ્વી, જ્ઞાની કે ધ્યાની તો આ પ્રશ્નથી મુક્ત જ હોય. જ્યાં કૃત્રિમતા હોય, અધુરાશ હોય, સ્વાતંત્ર્ય હોય ત્યાં જ આ પ્રશ્ન ઉદ્દ્ભવી શકે. અસ્તુ, આ પ્રશ્નનો ઉદ્ધર મુખ્યત્વે એક જ છે.

કામનો નાશ કામથી થાય.

કામ કામને મારે.

શાસ્ત્રીય મર્યાદાપૂર્વક સખત કામ કરો. કામ ઊભો રહી શકતો નથી. કામને ઊભવાની ધરતી છે પ્રમાદ. ભલે પછી પળનો જ એ પ્રમાદ કાં ન હોય ! એથી જ એક અંગ્રેજ ચિંતક કહે છે **'If I rest, I rust'**. જો હું આરામ કરું તો હું બરબાદ થઈ જાઉં. આરામની પળોમાં મગજ ખાલી પડે. એમાં ગમે તેવા આસુરી વિચારો, ઉત્તેજનાઓના આવેગો ધસી જાય. પતન તો પળમાં જ થાય. યુગોનો એને જરૂર નથી.

સખત પરિશ્રમ !

સખત જીવન !

જીવનનું કારખાનું કાર્યોનાં અનેક યંત્રોથી સદૈવ ધમધમતું જ રહેવું જોઈએ. કામને મારવો છે ? તો ખૂબ કામ કરો. આ જ વાત શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ અનેક સ્થાને કરી છે. પેલી કુલવધૂની વાત નથી જાણતા કે જેને પતિ પરદેશ જતાં કેટલાક વખત પછી વિકાર જાગ્યો અને સસરાએ તેને ઘરના કામકાજમાં ગળાબૂડ ડુબાડી દીધી. કામ ક્યાંય નાસી છૂટયો.

અને પેલું ભૂતનું દૃષ્ટાન્ત કેવું સચોટ આપ્યું છે ! મન છે ભૂત જેવું. એને કામ ન આપો તો ઉલ્કાપાત મચાવે. છેવટે સીડી ઊતર–ચડ કરવા જેવું પણ કામ તો એને વળગાડી જ દેવું જોઈએ.

આખો દિવસ સખત પરિશ્રમ જરૂરી છે. વડીલોની ભક્તિ, ગ્લાનની સેવા, અપૂર્વ સ્વાધ્યાય, અપ્રમત્ત ભાવે સર્વ સંયમયોગની આરાધના. આ બધાય જીવંત યોગો જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ જાય તો બીજો વિચાર કરવાની ફુરસદ જ ન રહે. મુનિજીવનમાં તો કામનો જ વિચાર વિકાર નથી કિન્તુ મુનિજીવનની બહારનો કોઈ પણ વિચાર એ વિકાર છે.

આખો દિવસ સખત પરિશ્રમ કરો. કામને ક્યાંય પ્રવેશ નહિ મળે અને રાત પડયે થાકીને લોથ થઈને, નમસ્કારમાં લીન બનીને સૂઈ જાઓ. ઠમઠોક અંધારું મનમાંય કોઈ પાપ નહિ જગવી શકે.

જે થાકતો નથી, લોથપોથ થતો નથી એને દિવસ અને રાત બેય નકામાં છે. દિવસે જીવવું એય પાપ, રાતે જીવવું એય પાપ. જ્યાં આરામ છે, સુખશીલતા છે, તે કામનું ક્રીડાંગણ છે.

જ્યાં સતત સ્વાધ્યાય–રમણતા વડે વાચિક થાક છે, અનુપ્રેક્ષા વડે માનસિક થાક છે અને મુનિભક્ત વડે કાયિક થાક છે ત્યાં કામની કબર ખોદાય છે.

મુનિપણાનું જે જીવન છે તે જ જો જીવી જવું હોય તો આ મુખ્ય શરત છે યોગત્રયથી થાકી જાઓ. થાકીને જ સૂઈ જાઓ. નહિ તો, પ્રગટપણે કામવિકાર ભોગ લેશે. ખાનદાની કદાચ ત્યાં આડી આવશે, તો પૂર્વે જણાવેલા

ખાનપાનાદિ દ્વારા એ કામવિકાર અપ્રગટ રીતે અવશ્ય પોષાતો રહેશે.

આ તો કામ વિકારને સરળતાથી નિવારવાનો રસ્તો બતાવ્યો. પણ છતાં, સખત પરિશ્રમીનેય કામ પજવી જાય એય સંભવિત છે. એનું કારણ એ છે કે સખત પરિશ્રમ પણ દિવસના બાર કલાકની પ્રત્યેક પળમાં તો હોઈ શકે જ નહિ. વચ્ચે વચ્ચે આરામ પણ આવશ્યક બને જ. આવી આરામની પળોમાં કામ પેસી જાય તે કેમ ન બની શકે? એવી એકાદ પળ કાળો ઇતિહાસ લખી નાંખે એમાં કાંઈ હેરતભર્યું સમજવું નહિ. એટલે આ મોટા ભયસ્થાનથી નિવૃત્ત રહેવા માટે બીજી પાંચ બાબતોને જીવનમાં મુખ્ય સ્થાન આપવું જ પડશે.

(૧) કામોત્તેજના માટે બહુ અનુકૂળ છે એકાંત વાસ. આ વાત કાલિદાસના દૃષ્ટાન્તથી બરોબર સમજાઈ જાય તેવી છે. ભોજ રાજાએ કાલિદાસને પૂછ્યું, "અત્યંત બુરામાં બુરી ચીજ કઈ?" કાલિદાસ તો ઉત્તર ન આપી શક્યા. પણ એની પુત્રીએ સાતમે દિવસે એ ઉત્તર આપવાનું કહ્યું. એ દિવસે તે સોળ શણગાર સજીને એકાંતમાં બેઠી. સંધ્યાકાળ હતો. માદક ખુશબો ચોમેર ફેલાઈ હતી. ષડ્રસના ભોજનથી કાલિદાસ તૃપ્ત થયા હતા. એકાન્તમાં સ્વપુત્રીને જોઈને એ પાગલ બન્યા. પુત્રીએ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સચોટ રીતે ઠસાવી દીધો કે બુરામાં બુરો એકાંત છે.

આ વાતને અહીં લંબાવવી નથી. કહેવાનું એટલું જ કે મુનિજીવનની સુરક્ષાની દૃષ્ટિએ ખૂણે ખાચરે કે કે ઓરડીઓમાં એકલા બેસી રહેવાનું બિલકુલ ઉચિત નથી.

(૨) જેમ એકાંતવાસ ભયંકર છે તેમ અતિવાસ પણ એટલો જ ખતરનાક છે. આજે તો સહશિક્ષણ દ્વારા સધાતા અતિવાસે ભ્રષ્ટાચારના ઠેરઠેર અખાડાઓ ઊભા કરી દીધા! સજાતીયનો અતિવાસ પણ કામોત્તેજના માટે ખૂબ અનુકૂળ છે એ વાત જરાય વીસરવા જેવી નથી. એક બીજા વિના ન જ જીવી શકાય એવી અતૂટ મૈત્રી પણ મુનિજીવન માટે ખતરારૂપ બને.

(૩) પ્રણીત ભોજન તો કામોત્તેજના માટેનું રામબાણ ઔષધ છે જ. ગમે તેવો સખત શ્રમ કરનાર, પ્રણીત ભોજનનો ગુલામ બન્યો હોય તો આ કાળમાં તે કામ વિજેતા ન જ બની શકે એમ છાતી ઠોકીને કહી શકાય. અરે! પ્રણીત ભોજન સ્વયં જ કામનું વિકૃત સ્વરૂપ છે ને?

(૪) વિજાતીય સામે આંખ મિલાવવી અને સજાતીયને વારંવાર સ્પર્શ કરવાની ઈચ્છા થવી એ પણ કામના વિકૃત સ્વરૂપો છે, કામના જ અંગોપાંગો છે. એનાથી દૂર રહેવા સદૈવ યત્નશીલ બની રહેવું જોઈએ.

હવે પાંચમી અને છેલ્લી મહત્ત્વની વાત.

જ્યાં શાસ્ત્રીય સ્વાધ્યાયનો અભાવ છે ત્યાં કામોત્તેજના અવશ્ય સંભવિત છે. સૂત્રાર્થ સ્વાધ્યાય વિનાનું

જીવન નિષ્કામ હોય એ વાત મગજમાં બિલકુલ બેસે તેવી નથી. આજના બહિર્મુખ મુનિઓએ પોતાના જીવન અંગે આ બાબત માટે ગંભીરતાથી વિચાર કરીને દિવસમાં એકાદ કલાક પણ શાસ્ત્રીય સ્વાધ્યાયને સ્થાન આપવું જ જોઈએ.

આ પાંચેય બાબતને લક્ષ્યમાં રાખીએ અને સખત કામ કરીએ તો કામ અવશ્ય નબળો પડે, અને અંતે મરે પણ ખરો.

મુનિપણાના પ્રાણ સમા નિષ્કામ ભાવની આરાધના માટે સજ્જ થયે જ છૂટકો છે, નહિ તો શાસન ખતરામાં છે. આપણા કારમા પાપોદયો શાસનના સ્તંભને હચમચાવશે. આપણને કુલાંગાર બનાવશે. અનેકોની ભાવહત્યા કરાવશે, માટે જ જાગીએ. જીવીએ અને જિવાડીએ. એ માટે આ ચિંતનને જીવનમાં જીવંત કરીએ.

[૨૦]

એક ચેપી રોગ

સામાન્ય રીતે એવું વિધાન કરવામાં આવે કે મુનિપણું પામતી વખતે દરેક આત્મા અપૂર્વ વૈરાગ્યથી વાસિત હોય છે. અજબગજબની તાજગી એના લોહીમાં ફરી વળેલી હોય છે. ક્યાંક દૂર–સુદૂર, અગમ અગોચર ક્ષિતિજોમાં દોડી જવા તલપતા તેજી અશ્વના પગમાં જોવા મળતો થનગનાટ એની ચાલમાં જોવા મળે છે. પણ દિવસો ઉપર દિવસો વીતતા જાય છે અને એ હિલોળે ચડેલો ભાવાવેગ એકધારી ગતિએ ઓસરતો જાય છે.

અંતર્મુખ બનેલ આત્મા બહુ ઝડપી વેગથી ફરી બહિર્મુખ થવા લાગી જાય છે. ઠીક ઠીક સમય વીતી ગયા બાદ તો એ ચહેરાનો આખો મહોરો જ ફરી જાય છે. નિસ્તેજ નયનો, કરમાઈ ગયેલું મુખ, દીનહીન મન અને લથડિયાં ખાતા પગ આંખ સામે અથડાય છે. એટલું જ નહિ, પણ વક્રતા, ઠગબાજી, કઠોરતા, નઠોરતા, સ્વચ્છંદતા

વગેરે વગેરે અનેક દોષોના કીડા એ જીવનમાં ખદબદી ઊઠેલા જોવા મળે છે.

શાથી આમ બનતું હશે ? કેમ નાસી છૂટતો હશે એ ઉલ્લાસ, ક્યાં સંતાઈ જતી હશે એ ભાવનાઓ, ક્યાં મરી ખૂટતા હશે એ ત્યાગ–તપના ભવ્ય મનોરથો, કેમ વીખરાઈ જતાં હશે એ સોનેરી સોણલાં ! કોણ આ બેઢંગા જીવન પરિવર્તનમાં જવાબદાર હશે ?

આચારનું આવું પરિવર્તન, આ પતન, પરિણામનાં સેંકડો પતનો વિના સંભવતું નથી તો એ પરિણામ–પતન કોને આભારી હશે ? શું ગુરુ જ અહીં ગુનેગારનું પાત્ર બને છે ? મારી સમજ મુજબ તો ખાસ કરીને આસપાસનું વર્તુળ જ આ કઢંગા જીવનનું કારણ છે. બેશક, ગુરુના જીવનનાં ત્યાગ–તપ, એમનું વાત્સલ્ય અને એમનું પુણ્યબળ, મુમુક્ષુના જીવનમાં બહુ જ મોટો ભાગ ભજવે છે. ગુરૂના દિશાસૂચનની પદ્ધતિમાં જ શિષ્યના જીવનની ગતિનો આધાર રહેલો છે. પરંતુ તેની સાથે સહવર્તી ગણનો પણ અહીં નાનો સૂનો ફાળો નથી.

ખૂબ જ ઉન્નત વૈરાગ્ય સાથે મુનિ જીવનમાં પ્રવેશ પામતો આત્મા જો કેટલાક કાળે શિથિલ બની જતો હોય ગુરૂદ્રોહનાં કારમાં પાપ આદરતો થઈ જતો હોય, તો તેમાં પ્રધાન કારણ છે પૂર્વદીક્ષિતોનાં જીવન.

એક મુમુક્ષુ જે ગણમાં પ્રવેશે છે તે ગણમાં જે પ્રકારનું શૈથિલ્ય હશે તે બધુંય નવા દીક્ષિતોના જીવનમાં ધીમે ધીમે પ્રવેશી જવાનું. ગમે તેવો વિરક્ત આત્મા પણ એ દેખાદેખીના પાપે પરિણામ શિથિલ થઈ જાય પછી આચારથી શિથિલ બની જતાં તો જરાય વાર નહિ લાગે. નિત્ય એકાશન કરનારો પણ પોતાના વર્તુળમાં નવકારશી વ્યાપેલી જોયા કરશે તો તે ચેપનો તેને પણ સ્પર્શ થશે, એક દિ' તે પણ એ દેખાદેખીનું પતન પામશે.

જે ગણમાં ગુરૂ–પ્રત્યે બહુમાન નહિ હોય તે ગણમાં પ્રવેશતાં નવા મુમુક્ષુઓ, ગમે તેવા ગુરૂ સમર્પણભાવવાળા હોય તો પણ, એક દિ' ગુરૂદ્રોહી થવાના. દેખાદેખીનું પતન આજે ખૂબ વ્યાપ્યું છે. અત્યંત વકર્યું છે, એ પતને માઝા મૂકી છે. હવે સુધારણા હાથબહાર બેકાબૂ બની ગઈ કહેવાય.

બેશક, અનેક આત્માઓ તિગ્મ તપ તપી રહ્યા છે, અપૂર્વ સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં મસ્તાન દેખાય છે, અજબગજબનાં ગુરૂ સમર્પણ સર્વાંગે સ્પર્શ્યાં છે. પણ એ તો વિરલા...અને એમની અસર કુવાસના વાસિત જીવો ઉપર અનાયાસે કેમ થાય ? અનાદિના કુસંસ્કારો પોતાનું જ બળ જલદી જમાવવાના. એ જ અસરમાં જલદી આવી જવાના.

એક બગડેલી કેરી સો સારી કેરીને બગાડી નાંખે. પણ સો સુંદર કેરીની એ મજાલ નથી કે એક જ બગડેલી

કેરીને પણ તે સુંદર બનાવી શકે. આંબાના સંગે લીમડો મીઠો નહિ બને, લીમડાનો સંગ આંબાને જ કડવો ઝેર બનાવી શકે. કાદવની જમાતમાં પડતું કુસુમ પણ કાદવ બનશે. કુસુમની માળાય કાદવ બનશે.

વર્તમાન મુનિ–જીવનમાં દેખાદેખીનો ચેપી રોગ ખૂબ ફેલાયો છે. એના પરિણામે અનેકાનેક વિરાગી હૈયાં રાગ–ચકચૂર બન્યાં છે, અપ્રમત્તભાવપૂર્વક સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરતાં આત્માઓ એશારામી અને એદી બન્યા છે, એ ચેપે ત્યાગીઓના ત્યાગ છોડાવ્યા, તપસ્વીનાં તપ મૂકાવ્યાં; ગુરૂ-ભક્તની ભક્તિ ત્યજાવી, વિનીતના વિનય છોડાવ્યા. વિર-ક્તિના ઉચ્ચતમ પરિણામના પતનનું મૂળ કારણ મારી દૃષ્ટિએ આ દેખાદેખીનો ચેપ છે.

રે ! રકતપીત્તિયાના ચેપ કરતાંય વધુ જીવલેણ આ ચેપ છે. અનેકોના ભાવમૃત્યુ નોતરે, અનેકના વિરાગ ઉપર અંગારા ચાંપે, સંયમધર્મનો સર્વનાશ સાધે.

શી રીતે ઊગરવું આ ભયાનક ચેપી રોગમાંથી ! કૂદકે ને ભૂસકે વ્યાપતા આ પ્લેગના રોગમાંથી. સર્વ પ્રથમ સમાધાન તો એ જ છે કે પહેલાં તો સાફસૂફી જ કરવી. ભૂતપૂર્વ દીક્ષિતોના જીવનમાંથી એ શૈથિલ્યને વાગ્બળે, પુણ્યબળે કે આરાધનાના બળે ગુરુવર્ગે દૂર હટાવી જ દેવું. સંપૂર્ણ સાફસૂફી શકય ન હોય તો થોડા મુમુક્ષુને પણ એ ભયંકર ચેપથી દૂર કરી દેવા. એમને ફરી સાચી સૂઝ

આપીને સ્વચ્છ બનાવવા, વિરક્ત બનાવવા, આચારચુસ્ત બનાવવા. એ ગ્રુપને ફરી પેલો ભયાનક ચેપી રોગ લાગુ ન થઈ જાય તે માટે અલાયદા રાખવાની ગુરૂવર્ગે ખૂબ કાળજી રાખવી. આટલું થયા પછી નવા નવા વિરક્ત મુમુક્ષુને એ વર્ગમાં જોડતા જવા.

જો આ સ્થિતિ બનાવી ન શકાય, તો મને લાગે છે કે કાદવની જમાતમાં કુમળાં કુસુમોને ફેંકવાનો આપણુને કોઈ જ અધિકાર ન હોઈ શકે. કાદવની જમાત પોતાના શિથિલાચારથી શાસન ઉપર ક્યા ક્યા પ્રકારના દારૂણુ અપકારો કરે છે એ વાત સર્વવિદિત છે. પછી એ મહા-પાપ કેમ કરી શકાય ?

આ તો ચેપી રોગની સાફસૂફી કરવાનો એક ઉપાય વિચાર્યો. પણ કેટલીક વાર એવું પણ બને છે કે એ રોગ જ્યારે સાતેય ધાતુમાં વ્યાપી ગયો હોય છે ત્યારે તેની સાફસૂફી તદ્દન અશકય બની રહે છે. એ વખતે નવા મુમુક્ષુએ શું કરવું જોઈએ જેથી એનું એ દેખાદેખીના ચેપથી કરૂણુ પતન ન થાય.

આનું સમાધાન મને તો આ પ્રમાણે લાગ્યું છે કે એવા સમૂહમાં પણ રહીને નૂતન મુમુક્ષુએ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ અપૂર્વ વિરાગનું જતન કરવું હોય તો તેણે આડુ-અવળું કશુંય જોયા વિના પોતાની જાતને સતત સાધનોની અભ્યાસ દશામાં વહેતી મૂકી દેવી જોઈએ. આ અભ્યાસની

સિદ્ધિ માટે ત્રણ શરતો છે. દીર્ઘકાળ, નૈરન્તર્ય અને સત્કાર સેવન. કોઈ પણ એકાશનાદિ યોગનો અભ્યાસ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય જ્યારે તે દીર્ઘકાળ સુધી સેવવામાં આવે, વળી તેમાં પણ વચ્ચે કોઈ અંતર પડવું ન જોઈએ. અને જે યોગનો અભ્યાસ પાડવામાં આવે તે યોગ પ્રત્યે ખૂબ જ આદરભાવ હોવો જોઈએ. પાતજ્જલ યોગનું આ વિધાન છે. વિરાગી મુમુક્ષુએ આ રીતે દરેક યોગને સિદ્ધ કરવા રચ્યાપચ્યા રહેવું જોઈએ.

આપણે એક વાત નક્કી સમજી લઈએ કે સંસારનો –ભોગનો–ત્યાગ વિરાગભાવથી થઈ શકશે. પરંતુ તે પછી ત્યાગનો જે રાગ જગવવાનો છે તે માત્ર પેલા વિરાગથી નહિ થાય. કિન્તુ ત્યાગના અભ્યાસથી જ થશે.

જો વિરાગ પછી ત્યાગનો અભ્યાસ જીવનમાં ન આવે તો ક્ષણજીવી કોરો ભોગ વિરાગ વિદાય પામી જ જશે અને પછી પેલો ભયંકર ચેપી રોગ જીવનનું પતન કરી જશે. ટૂંકમાં જ્યાં ભોગ વિરાગ પછી ત્યાગની અભ્યાસદશા જામવા લાગતી નથી ત્યાં ભોગરાગ અચૂક પ્રવેશી જાય છે. આખો સંસાર ફરી 'ટર્ન–અપ' થાય છે. (પુનરાવર્તન પામે છે.)

'જેમ ત્યાગ ન ટકે વૈરાગ્ય વિના' એ વાકય જેટલું સાચું છે તેટલું જ સાચું એ વિધાન પણ અપેક્ષાએ કહી શકાય કે વૈરાગ્ય ન ટકે ત્યાગ વિના.

આપણે જો મોક્ષદ્રષ્ટા, પરલોકદ્રષ્ટા, અરે છેવટે મૃત્યુદ્રષ્ટા પણ બની જઈએ તો તુરત સાવધાન બનીએ અને જે દેખાદેખીના ચેપે જીવનનું સરિયામ પતન કર્યું છે તેને સત્વર દૂર કરી શકીએ અને ફરી ઉત્થાનના મંગળમય પંથે પ્રયાણ આદરી શકીએ.

હજી બાજી હાથમાં છે, જરૂર છે દેખાદેખીના ચેપથી દૂર રહેવાની અને વિરાગને જગવી ત્યાગ–તપના અભ્યાસમાં લાગી પડવાની. વીતરાગ–શાસનની સાચી સેવા સ્વહિત-કરણ છે. અને એ સ્વનું અહિત કરણ એ એની મોટામાં મોટી કુસેવા છે. એ ભયાનક પાપથી ઊગરી જવા માટે આપણે પેલા આગમ–સૂત્રનું પ્રચણ્ડ બળ પ્રાપ્ત કરીએ.

'જાએ સદ્ધાએ નિક્ખંતો તામેવાણુપાલિજ્જા.'
જે શ્રદ્ધા–વીર્યોલ્લાસથી, રે આત્મન્! તેં સંયમનો પંથ સ્વીકાર્યો, તેનાથી જ હવે તે પંથે અજવાળાં પાથર.

આત્મન્! સાવધાન બન! સાબદો થા! તારી જવાબદારીનો ખ્યાલ કર! ઊઠ, ઊભો થા. વિરક્તિને જગાડ...જીવાડ...અને આડુંઅવળું જોયા વિના ચાલ્યો જા પુનિતના પંથે. ગીત ગાતો થા અનંતનાં.

[૨૧]
પળ પળનાં પતન

તમને લાગે છે કે તમારું જીવન બહુ સરળતાથી, સારી રીતે અને ખૂબ અનુકૂળતાપૂર્વક વહી રહ્યું છે? તમને કોઈ તકલીફ નથી, કોઈ કષ્ટ નથી. બધી જ સગવડ છે એવું પણ તમને લાગે છે?

તો સાંભળી લ્યો કે તમે કોઈ લપસણી સીડીથી સડસડાટ નીચે ઉતરી રહ્યા છો. તમારું જીવન અધોગામી બની ચૂકયું છે. કદાચ, ખૂબ આશ્ચર્ય થશે તમને આ વિધાનથી, પણ તેમાં નરદમ સત્ય ભર્યું છે. હમણાં જ સમજાવું છું.

સાધુતા એટલે પ્રતિકૂળતા. સાધુતાનો સ્પર્શ એટલે પ્રતિકૂળતાનો સ્પર્શ. અનુકૂળતા એ સાધુતા નથી. અનુકૂળતાભર્યું જીવન એ સાધુજીવન નથી. સાધુજીવનની જે જે પળો અનુકૂળતાના આનંદથી ધમધમતી હોય એ બધી પળોમાં મુનિજીવનની બરબાદી સમજી જ લેવી.

આબાદ મુનિજીવન તો પ્રતિકૂળતાના ઝંઝાવાતો વચ્ચે જ સંભવી શકે છે. જ્યાં એ ઝંઝાવાત નથી, નાનકડો પણ પ્રતિકૂળતાનો આઘાત નથી, કોઈ અગવડ નથી ત્યાં સાધુતા નથી.

છેવટમાં છેવટે પ્રતિકૂળતાની અપેક્ષા તો હોવી જ જોઈએ. અનુકૂળતાના અર્થપણામાં સાધુપણું ત્યારે જ સંભવશે જ્યારે વાંઝણીને પુત્ર પ્રાપ્ત થશે, આકાશમાં કુસુમ ઊગશે કે ગર્દભને શિંગડાં મળશે.

મુનિજીવનના મોટા પતનોની વાત જવા દઈએ. એ તો કોઈ પળોમાં જ થાય. પણ પળપળનું પતન તમે જાણો છો ? રમ્યલોક પતન ચાલતું રહે એવું તમે ક્યાંય સાંભળ્યું છે ? અનુકૂળતાનો પળપળનો ભોગ એ આ જીવનનું પળપળનું પતન છે. અનુળકૂતાનું અર્થીપણું એ મુનિ–જીવનનું પળપળનું પતન છે. તમે વિહાર કરીને કોઈ ક્ષેત્રમાં જવાનું હોય અને તે ક્ષેત્રમાં તમારે ચાતુર્માસ કરવાનું હોય તે વખતે તમે ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરો પછી જુઓ મજા માંહ્યલાની ! જુઓ હીનતા દરિદ્રી મનની ! જુઓ કંગાલિયત વૃત્તિઓની !

ઉપાશ્રય જોતાં જ, આ સ્થાન ખૂબ અનુકુળ ! (સરસ તો મુનિની ભાષામાં ન જ બોલાય.) આ બારી ખૂબ અનુકૂળ ! આ પવન ખૂબ અનુકૂળ ! આ તદ્દન નવી પાટ અનુકૂળ ! મજેની વાડ અનુકૂળ ! પરઠવવાની જગ્યા અનુકૂળ. ઝટ ઊતરીને તરત પરઠવી શકાય ! ચારે તરફ અનુ-

કૂળતા શોધવા લાગી જશે મન અને તન! રખે માનતા આ અનુકૂળતા સંયમની દૃષ્ટિએ છે! એ તો બહુ સારી! મારે તો હાડકાનાં હરામ શરીર અને દીન–ગરીબ મનના સ્વામી આત્મા વડે શોધાતી–ધિક્કારને પાત્ર ઐહિક અનુ-કૂળતાની વાત કરવી છે. એક બાજુ પાતરું મળે તો ત્યાં પણ તેના સૌંદર્યને જોઈને 'અનુકૂળ' શબ્દ એકદમ બોલાઈ જાય.

રસનાને ઈષ્ટ ભોજન મળતાં જ 'ખૂબ અનુકૂળ ગોચરી' એવો અભિપ્રાય અપાઈ જ જાય!

વજનમાં હલકો પ્યાલો મળે કે તરત મન બબડી ઊઠે, 'વાહ! બહુ અનુકૂળ!' તુચ્છમાં તુચ્છ ચીજ માટે પણ મન પોતાના સમયને ફાજલ પાડી શકે, એવી વસ્તુને વિચારી શકે એ કેટલી માનસિક તુચ્છતા કહી શકાય?

મનપસંદ કામળી મળી કે ઝીણું વસ્ત્ર મળ્યું ઝટ... બહુ અનુકૂળ. મનગમતી પેન મળી, મનગમતો સાબુ મળ્યો કે એક દેખાવડી–વજનમાં હલકી પ્લાસ્ટિકની જોઈએ તેવી બાટલી મળી ગઈ કે બાટલીનું બૂચ મળી ગયું કે તરત જ દીનહીન મન બરાડી ઊઠે...બહુ અનુકૂળ!

જે અનુકૂળતાના અર્થીપણાએ કારમા સંસારનું સર્જન કર્યું એ જ અર્થીપણું. એ જ ઉપાસના છે.

જીવનની કિંમત સમજાતી હોય તો અનુકૂળતાના સ્પર્શથી થતી જીવનની સરિયામ બરબાદીમાંથી આપણે

વહેલામાં વહેલી તકે ઊગરી જવું જોઈશે. ઘેર ગઈ એ પ્રભાવનાઓ, એ તપશ્ચર્યાઓ, એ સ્વાધ્યાયપ્રિયતા, કે જેના મૂળમાં અને કુળમાં અનુકૂળતાનું નર્યું અર્થીપણું જ ભરેલું છે.

નાનકડો પણ વિહાર મજેનો કે જે ધોમધખતા... બળબળતા બપોરે થતો હોય. નાનકડો પણ પોરસીનો તપ સારો કે જેમાં ઘણી પ્રતિકૂળતાઓ વેઠવી પડતી હોય. અનુકૂળતાના એકાશન કે આયંબિલના તપ એની હરોળમાં ઊભવાની પણ લાયકાત ધરાવતા નથી.

થોડું કરો, પણ પ્રતિકૂળતા વેઠીને કરો. એટલું જ નહિ પણ અભ્યાસવશાત્ પ્રતિકુળતા પણ કોઠે પડી જાય તો થોડો વધારો કરીને એ અનુષ્ઠાનને પ્રતિકૂળ બનાવો. પોરસી કોઠે પડે તો સાઢપોરસી કરો. એક જ વાત પ્રતિ-કૂળતા વેઠો. સામે પૂર ચાલો. અનુકૂળનાનો ત્યાગ કરો.

મુનિજીવનમાં અનુકૂળતાનું પોષણ એ અનાચારનું પોષણ છે. અનુકૂળતાનો ગુલામ ગમે તે પળે, એકાએક કોઈ મોટા પાપનો શિકાર થવાનો જ...થવાનો જ.

રે ! અનુકૂળતા જ મોટા પાપની મા છે ને ? તો એને જ મહાપાપિણી કેમ ન માનવી ? તો આજથી જ એના અર્થીપણાને સંપૂર્ણ ત્યાગીએ અને એના સ્પર્શને ઝપાટાબંધ દૂર કરવાની આરાધના આદરીએ.

[૨૨]

યોગગ્રન્થોના અધ્યયનની આવશ્યકતા

ચિંતનના સાગરમાં ઊંડે ઊંડે ડુબકી મારતાં 'પરાર્થ-વૃત્તિ'ના વિષયમાં એમ લાગે છે કે આ વિષયની વધુ મહત્તા આંકનાર યોગ-ગ્રન્થો છે. કોઈ પણ યોગગ્રન્થ લઈએ તો તેમાં પરાર્થની અને પરાર્થ સંબંધી મૈત્ર્યાદિભાવોની વાતો જોવા મળવાની જ. આ વાતો શુદ્ધ આગમ ગ્રન્થોમાં કે આચાર ગ્રન્થોમાં કદાચ એટલા મહત્ત્વથી નહિ જોવા મળે. અથવા તો ત્યાં પણ યોગના વિષયની વાત હશે તો જ જોવા મળશે.

અહંકાર અને મમકારથી જ સંસારનું સંવર્ધન થયું છે. જીવાત્મા આ બે ઉપર જ પરમાત્માપણું પ્રગટ કરી શક્યો નથી. એને ઓગાળ્યા વિના પરમાત્માભાવ કદી પ્રગટ થનાર નથી.

આગમગ્રન્થો શું કે યોગગ્રન્થો શું? બધાય છેવટે તો પરમાત્મભાવની સિદ્ધિ તરફ જ જોનારા છે. આમાં જે

આગમગ્રન્થો છે તે વિશેષે કરીને બંધારણીય તત્ત્વને અનુસરીને ચાલે છે, જ્યારે યોગગ્રન્થો છે તે વિશેષે કરીને બંધારણીય તત્ત્વની કઠિન સાધનાને પચાવવા જેવી જઠરા બનાવવા માટે કસરત આપનારા છે. અર્થાત્ યોગગ્રન્થોનો ધ્વનિ ભૂમિકા શુદ્ધિ તરફ છે, જ્યારે આગમગ્રન્થો ઈમારત તૈયાર કરે છે.

એટલે 'અહં–મમ'ના કચરાને જેમ બને તેમ જલદી સાફ કરી નાંખવાની પ્રથમ જરૂર છે માટે યોગગ્રન્થોએ તે કચરો ઉપાડચો. એમાં અહંને બાળનાર શરણાગતિનું તત્ત્વ અને મમને તોડનાર પરહિતનું તત્ત્વ ખૂબ પુષ્ટ કરવામાં આવ્યું. શરણાગતિમાં 'અહં' ઊભો ન રહે. પરાર્થમાં મૈત્ર્યાદિ ભાવમાં સ્વાર્થનું (મમનું) વિસર્જન થયા વિના ન રહે.

શરણાગત સદૈવ નમ્ર–વિનમ્ર હોય. વિનીત અને લલિત હોય, સહુનો મિત્ર, સહુનો હિતચિંતક જ હોય. એને અમુક પોતાના ન હોય, બધાય પોતાના હોય (અત્યંત પ્રશસ્ત મમત્વ –અર્થાત્ નિર્મમત્વભાવ). આ બંને ગુણોનો સુયોગ જેમ ઘનિષ્ઠ થતો જાય તેમ તે આત્મા નિર્વિકારી બનતો જાય. સ્વાર્થનું ચિંતન નથી એટલે પ્રજ્ઞા પણ ખૂબ ખીલી ઊઠે. હૈયામાં તુચ્છતા નથી માટે હૈયું ઘણું જ ઉદાત્ત બને.

ભૂમિ–શુદ્ધિ થઈ એટલે હવે આગમગ્રન્થોનું અધ્યયન કરવા એને ઉપરના વર્ગમાં જવાનો અધિકાર સાંપડે. હવે

અહીં વધુ કષ્ટ નથી રહેતું. સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞા, સરલ હૈયું, નિર્વિકાર ચિત્તમાં, કઠોરમાં કઠોર પણ આગમ–તત્ત્વોની સાધના સોંસરી ઊતરી જાય. પ્રજ્ઞા એ તત્ત્વોનાં રહસ્યો ઉકેલી નાંખે, હૈયું એ તત્ત્વોને સૂક્ષ્મ બનાવીને પોતામાં સમાવી લે અને નિર્વિકાર ચિત્તમાં એ તત્ત્વો સાંગોપાંગ ચોંટી જાય. પછી તો સદનુષ્ઠાનની કેડીઓ, વિધિમાર્ગની આરાધનાએ પગ ઊપડે જ ઊપડે. ત્યાં ચિત્તમાં શુદ્ધિ અને કાયામાં અસ્ફુર્તિ જેવી વિસંવાદિતા રહે જ નહિ.

ગુરુસેવાથી મેળવેલું યોગજ્ઞાન સદ્જ્ઞાના વરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કરી નાંખે. વિરાટ વિશ્વની કૌટુંબિક ભાવના સાધનામાં માનસવિક્ષેપો (સ્વાર્થાન્ધતા જનિત) કાપી નાંખે. પછી પગ કેમ ન ઊપડે ? હાથ કેમ ન હાલે ? માથું કેમ ન નમે ? આંખો કેમ ન વિકસે ? કાન કેમ ઉત્કર્ણ બનીને ન સાંભળે ? જેટલી ભૂમિ વધુ શુદ્ધ તેટલું ઝડપી સાધના-માર્ગે ગમન. પછી દોટરૂપ હોય, ફાળ ભરવારૂપ હોય કે ઊડવારૂપ પણ હોય. હવે અનંતકાળનો કચરો બે ઘડીમાં સાફ થઈ જાય તો તેમાંય નવાઈ પામવા જેવું શું છે ?

આ વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે **જીવનના વ્યવસ્થિત ઘડતરમાં અગત્યની પ્રાથમિક જરૂરિયાત યોગ–ગ્રન્થોના અધ્યયનની છે.** કેમ કે આ જ આગમ-ગ્રન્થોના તાળાંઓને તડાતડ ખોલી નાંખતી ચાવીઓ છે. યોગ–ગ્રન્થોના અધ્યયન વિનાનું આગમિક જ્ઞાન પંડિતાઈ

માત્ર આપી શકે, કદાચ પરિણતિ ન પણ આપે. આત્માને પરિણત કરવા કુણો બનાવવો ઘટે. કુણાશ લાવનાર યૌગિક ગ્રન્થો છે. આગમ ગ્રન્થોમાં ભાવિના વિકાસની સુવ્યવસ્થિત પ્રક્રિયા છે. જ્યારે યોગગ્રન્થોમાં આ વિકાસને શીઘ્ર ઉત્તેજિત કરી મૂકની આત્માની ઉત્ક્રાન્તિની ભવ્ય કથાનું આલેખન છે. તેને કથા કહેવા સાથે સાથે પરધર્મસહિષ્ણુતાનો મર્મ સમજાવે છે. સમતાની ખુશબો પણ ચખાડી જાય છે.

આમ અનેક સંસ્કારોનું બીજાધાન થઈ જાય છે. આટલું થયા પછીનું આગમિક જ્ઞાન બહુ જ સરળતાથી, વિના આયાસે પરિણામ પામવા લાગે છે. એ મારી સ્વતંત્ર કલ્પના છે. પણ એમાં વિચારોની ફેંકાફેંકી નથી કિંતુ કાંઈક સંવેદન અને કાંઈક અનુભવ પણ છે. જેમ જેમ યોગગ્રન્થોનું મનન વધે છે તેમ તેમ જીવમાત્ર મૈત્ર્યાદિભાવ અને પરમાત્મા પ્રતિ અપૂર્વ ભક્તિભાવ જાગી જાય છે. આપોઆપ એ તરફ જીવન વળાંક લે છે, ચિત્ત રમણ કરે છે. આ બેય ભાવો વિકસતાં સદ્દનુષ્ઠાનની સાધના પણ સુલભ બને છે. જીવનમાં અનેરી પ્રફુલ્લિતતા અનુભવવા મળે છે. આત્માનું વિશુદ્ધિકરણ સાહજિક બને છે. મનમાં કોઈ અનોખી મસ્તીનો આત્મા–કોઈ અનેરી વિરાટતાનો ભાસ થયા જ કરે છે. એ ભાસ લાંબા સમય સુધી શમતો જ નથી.

[૨૩]

અનાસક્ત સ્નેહ

જે માનવ ઠોકરો ખાધા વિના પણ જીવન જીવવાની સાચી સૂઝ મેળવી જાય તે જ્ઞાની, ઠોકર ખાઈને એ સૂઝ મેળવે તે અનુભવી, અને ઠોકર ખાવા છતાંય બુડથલ રહે તે અજ્ઞાની.

જ્ઞાની તો કો'ક જ મળે, અનુભવી થોડાક મળે, અજ્ઞાનીઓથી તો આખું જગત ભરેલું છે. દરેકને જન્મ મળે છે, જીવન મળે છે, મત્યુ પણ મળે છે.

સામાન્ય રીતે તો જીવન એટલે ઠોકરોનું જ પ્રતિક કહી શકાય. પણ એ ઠોકરોને ઝીલીને જીવનનું ઘડતર કરનારા બહુ જ થોડા મળે છે. માટે જ જગતમાં સદૈવ અનુભવીઓનો ભારે દુકાળ રહે છે. એમનું મૂલ્યાંકન હંમેશ રેડિયમ કે અણુબળતણ જેટલું જ રહે છે.

ભારતીય રૂપિયાનું પુનર્મૂલ્યાંકન (**Revaluation**)

થયા કરશે પરંતુ અનુભવીનું મૂલ્યાંકન સદૈવ સુવર્ણની જેમ ઉચ્ચ સપાટીએ જ તરતું રહેશે.

ધારે તો દરેક મુનિ અનુભવી બની શકે. પણ એ માટે ચિત્તની જીવંતતા ખૂબ જ જરૂરી છે. પ્રસંગોની હાર-માળાને 'મુવી કૅમેરા'ની જેમ દર મિનિટે સો-સોની સંખ્યામાં ઝડપતું ચિત્ત એટલે જીવંતચિત્ત !

નાના પ્રસંગોની વાત જવા દઈએ, પણ કેટલાક આંખે ઊડીને ચોંટે, ભૂલ્યા ન ભુલાય એવા પ્રસંગો પણ દરેકના જીવનમાં ઝડપાતા હોય છે. અથવા તો એમ કહીએ કે દરેકનું જીવન એવા પ્રસંગોમાં ઝડપાતું જ હોય છે. આવા પ્રસંગો સમગ્ર જીવનનું વહેણ બદલી નાંખે એટલા બધા શક્તિમાન હોય છે. જીવનનો આખો મહોરો બદલી નાંખે એવા રાક્ષસી બળવાળા હોય છે. નાયગરાના ધોધની ઝાપટથી પણ ભયાનક વેગીલી રમઝટ એ પ્રસંગોની હોય છે.

પણ શહામૃગશાહી સુષુપ્ત માનસતંત્રમાં આવા પ્રસંગો પણ નિષ્ફળ જાય છે.

મારે અહીં એક અનુભવ ઉપર વિચાર કરવો છે.

તેર વર્ષના જીવનકાળમાં લાગણીશીલ માનસતંત્રને કેટલીક હરિકેઈન ઝાપટો અથડાઈ છે જેણે કેટલીક વાર લગભગ મૂર્છિત સ્થિતિનો પણ અનુભવ કરાવ્યો છે. એમાંની એક વાત અહીં કરીશ.

અલબત્ત મનની લાગણીઓને હું સદૈવ માનવીય

પરિબળોની જન્મદાત્રી કહું છું, ક્રાન્તિની સર્જિકા કહું છું. લાગણી વેડાના નામે એને ધુત્કારી નાંખવાનું હું પસંદ કરતો નથી. છતાં કેટલીક વાર એ લાગણીશીલતા ઘણું ઘણું કાનમાં કહી જાય છે, મનને વિચારતું કરી મૂકે છે.

મારા જીવનકાળના એક પ્રકારના વારંવારના અનુભવોએ મને મારા આશ્રિત (શિષ્ય–ભક્તાદિ) વર્ગ માટે પણ પુનર્વિચારણા કરવા માટેનું પાકટ સૂચન કર્યું છે. જે સ્નેહને લાગણીશીલ સ્વભાવને લીધે મેં ખૂબ ખૂબ બીરદાવ્યો છે. એ સ્નેહ આજે મારા માટે એક મૌલિક ચિંતનનું કારણ બન્યો છે.

શિષ્યાદિ આશ્રિત વર્ગ પ્રત્યેનો સ્નેહ હોય છે કે ઉપાદેય ? એ વાત મારા માટે આજે ઘણું ઘણું ચિંતન આપી જાય છે. લાગણીશીલ સ્વભાવ ભક્તિપ્રૂફ કદાપિ બની શકતો નથી. ભક્તિ તો એને સદૈવ રીઝવી નાંખે. એ વ્યક્તિ હંમેશ ભક્તનો જ ભગવાન બની રહે. એવી એકાદ વ્યક્તિ ઉપરનો અવિચલ સ્નેહ પ્રકર્ષને પામી જાય છે ત્યારે એ અભેદનો આનંદ સાચે જ અવાચ્ય બની રહે છે. એ વખતે 'બે વ્યક્તિ' જેવું રહી શકતું નથી. તુકારામે પણ એ જ વાત કહી છે. 'પ્રેમ ગલી અતિ સાંકરી તામેં દો ન સમાય.' પણ આ અભેદની સિદ્ધિ પ્રાય: દુર્લભ છે એવું મને અનુભવે સમજાયું છે. આજનો સ્નેહ એની પરાકાષ્ટાને પામી ન જ શકે એટલું જ નહિ પણ મારી સમજ

મુજબ તો બે પાષાણ વધુ ને વધુ નજીક આવતા જાય અને પછી જ્યારે બેય તદ્દન નજીક આવી જવા અધીરા બની–કૃત્રિમ વેગે ધસી આવે તો અડતાંની સાથે જ ટકરાઈ જાય તૂટી જાય, કણ કણમાં વેરાઈ જાય. અભેદને બદલે અગણિત ભેદમાં જ હંમેશને માટે વહેંચાઈ જાય એવી જ સ્થિતિ આજના સ્નેહની છે.

એ અભેદ સાધી શકે નહિ. એનો પ્રકર્ષ ભેદમાં પરિણમ્યા વિના રહી શકે નહિ. કલિયુગનો એ પ્રભાવ કહીને યુગબળને દોષ દઈએ, તો એ ઉચિત નહિ ગણાય, જીવોના સ્વભાવને આગળ કરીને સ્વભાવ દોષ કહીને સંતોષ નહિ લઈ શકાય, દુષમકાળનો કાળદોષ કહીને છટકી નહિ શકાય.

એ બધાં પાંગળાં સમાધાન છે. કોઈ ભાગ્ય દોષ કહેશે તો તે તદ્દન હાસ્યાસ્પદ ગણાશે. પુરુષાર્થવાદી ધર્મનો પ્રેમી જરાતરામાં ભાગ્યને દોષ દે તો જીવનની અવળી ચાલનું સ્વચ્છ દર્શન કરીને એનો વેગ બદલશે કોણ ?

વીણી વીણીને દોષ–નાશની સાધના કરશે કોણ ? હું તો સ્નેહના પ્રકર્ષમાં 'ભેદ'નાં બે સચોટ કારણો જણાવવા માંગું છું. એમાં પ્રથમ કારણ તો એ છે કે સ્નેહ સ્વરૂપે જ મલિન છે.

ભક્તિથી ખેંચાએલો સ્નેહ એ કદી પણ ઉપાદેય હોઇ શકે નહિ. એનું બીજું નામ આસક્ત સ્નેહ છે. મુનિમાં

એ સંભવે નહિ. મુનિ અનાસક્ત સ્નેહનો ઉપાસક હોય. અનાસક્ત સ્નેહ કોઈ સાંકડા વર્તુળમાં પુરાએલો હોઈ શકે નહિ. એ સર્વત્ર વ્યાપ્ત હોય. સચરાચર સૃષ્ટિ ઉપર સમ માત્રામાં એ સર્વત્ર વ્યાપેલો જ હોય. લાગણીશીલ માણસ આસક્ત સ્નેહમાં ગુંચવાયા પછી જ્યારે વાસ્તવિક સૂઝને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તેનો પણ સ્નેહ અનાસક્ત બનીને સર્વવ્યાપી જ બની રહે છે. સંકુચિત સ્નેહની વિઘાતકતા કેવી રીતે સર્જાય છે તે જોઈએ.

એક વ્યક્તિ ઉપરનો સ્નેહ જેમ જેમ પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત કરતો જાય તેમ તેમ તેની સાથે સાથે જ એક બીજાની પારસ્પરિક અપેક્ષાઓ પણ વધતી જાય છે. આ અપેક્ષાઓ બેફામ બને છે અને ઘણા પ્રમાણમાં વધે છે. બેશક, દરેક વ્યક્તિ બધી અપેક્ષા પૂર્ણ કરી શકે જ નહિ એટલે અપેક્ષાની અપૂર્ણતા બેયના દિલમાં વૈચારિક સૂક્ષ્મ સંઘર્ષ જન્માવે છે. આ સંઘર્ષ મનોભૂમિની ઊંડી સપાટીએ ચાલતો હોય છે. પણ એનું સ્થૂલ વિકૃતરૂપ થોડા જ સમયમાં ઉપરની સપાટીએ પણ આવે છે જે વ્યક્તરૂપ 'ઓછું આવી જવાની' માઠું લાગવાની' મનોદશામાં સ્પષ્ટ થાય છે. જરા જરામાં 'ઓછું આવવું' 'આ કેમ ન કર્યું?' 'આ કેમ કર્યું?' આ બધાં આસક્ત સ્નેહનાં વિકૃત વ્યક્ત સ્વરૂપો છે.

યાદ રાખજો કે સાચી વ્યક્તિનો પ્રેમ જરાય ઓછો હોતો નથી. પરંતુ આપણી અપેક્ષાઓ જ ઘણી વધુ હોય

છે જે પ્રેમના સ્વરૂપને પીછાણવામાં જબ્બર થાપ ખવડાવે છે. થોડો સમય તો આ રીતે ટટ્ટુ ચાલે છે પણ એ ભારેલો અગ્નિ છે. થોડા જ સમયમાં સ્થૂલ ઘર્ષણ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે જે આવેશ–ક્રોધ–આળ–ચીસાચીસ–મારપીટના ભાવોથી વ્યક્ત થાય છે. અંતે કણકણમાં એ સ્નેહ વિનાશ પામે છે.

અને...જો ભાગ્યવશાત્ એ સ્નેહ વધુ અપેક્ષાઓ ન જન્માવે તો બેશક એવાં ઘર્ષણો ન જન્મે. એટલું જ નહિ પણ એ સ્નેહ નિત્ય વૃદ્ધિગત થતો જાય...અહીં એક બીજો વિઘાતક અપાપ થઈ જવાની મોટી શકયતા ઊભી થાય છે. વધુ પડતો સ્નેહ ભલેને આજે નિર્મળ હોય પણ એને મલિન થતાં કાચી ઘડીનો પણ વિલંબ થતો નથી.

એ સ્નેહ ક્યારે અપ્રશસ્ત સ્નેહમાં પલોટાઈ જાય... ક્યારે ઉન્માર્ગગામી બની જાય? એ વાત છદ્મસ્થ ભવમાં જાણી શકાય તેવી નથી. એ પરિવર્તન બહુ જ વેગીલું હોય છે.

દરેક પ્રશસ્તભાવ આ રીતે અપ્રશસ્ત ભાવમાં ગમે તે પળે પલોટાઈ જવાનો જોરદાર ભય સાધક અવસ્થામાં રહ્યો છે. પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત ભાવ વચ્ચેની લક્ષ્મણરેખા અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે. કાં તો એને સારી રીતે પામી જવી જોઈએ કાં તો પ્રશસ્ત ભાવના લેબાશથી જ વેગળા રહેવું જોઈએ.

સાધકને માટે તો વધારે નિર્ભયતા બીજા વિકલ્પમાં જ છે. અસ્તુ. આમ આસકત સ્નેહનાં બેય સંભવિત

પરિણામો માઠાં છે. માટે જ આવા આસક્ત સ્નેહને શિષ્યાદિ વર્ગમાં કોઈ એકાદ સ્થાને જ ગુંગળાયેલા સ્નેહને હું હેય માનવા કટિબદ્ધ થયો છું. આવા સ્નેહને તો આત્મ સત્વનો ભંગાર કરતો ભયંકર મેગાટન બોમ્બ કહું છું.

આસક્ત સ્નેહ વસ્તુતઃ સ્નેહ જ નથી અથવા તો એ ત્રણેય પ્રકારના રાગમાંનો સ્નેહ રાગ છે. એકાદ વ્યક્તિ ઉપરનો સ્નેહરાગ આખા તંત્રને ખળભળાવે, તેજોદ્વેષના ધુમાડા અને ઇર્ષ્યાયા અગ્નિકણ ચોમેર ઉડાડે. થોડા સમય માટે એકને મેળવીને અનેકને ખોવડાવે; અનેકોના સંબંધમાં ભારે રૂક્ષતા લાવી મૂકે તો એ સ્નેહ ઉપાદેય કેમ જ કહી શકાય ? એકાદ ખાબોચિયે ભરાતું એવું સ્નેહજળ પડ્યું પડ્યું ગંધાવા સર્જાય છે, અંતે સૂકાઈને વિનાશ પામે છે. અનેકોના જીવનને ગૂંગળાવતો એકના જીવનથી ક્ષણિક આનંદ બક્ષતો સ્નેહ કદાપિ ઉપાદેય હોઈ ન શકે.

દરેક આશ્રિતના જીવનની હરેક પળને આનંદથી ખીચોખીચ ભરી દેવી હોય, એના દરેક કર્તવ્યને પ્રસન્નતાથી મઘમઘતું કરી મૂકવું હોય તો વડીલે અનાસક્ત સ્નેહની જ આજીવન અઠંગ ઉપાસના કરવી જ રહી. સર્વને સરખા ગણવા જોગી સ્થિતપ્રજ્ઞતા મેળવ્યા વિના તેને કદાપિ ન ચાલી શકે. એવા વડીલે સદૈવ પ્રદાન જ કરવું જોઇએ.

આદાનની-બદલાની વૃત્તિને કદાપિ ચિત્તમાં જન્મવા દેવી ન જોઈએ. એ વૃત્તિ સ્વપરના સુખનું વિઘાતક શસ્ત્ર છે. ભૂલેચૂકે પણ એનો સ્પર્શ ન થવો જોઈએ.

જો તમારે આશ્રિતોના સાચા રક્ષક બનવું હોય તો આશ્રિતોને બધી રીતે બધું જ પ્રદાન કરો અને પ્રતિલેખનાદિ સેવાઓના આદાનની અપેક્ષા કદી ન રાખો. બધું જાતે કરો, કેમકે પરાધીનતાના દુઃખથી મિશ્રિત એવી સેવાના બદલા માણવાનો આનંદ અવસરે ખૂબ ભારે પડી જાય તેવો છે. એના દુઃખ કરતાં સ્વાધીનતાના શ્રમનું કષ્ટ તદ્દન નાચીઝ છે.

હવે સંકલ્પ તો એ જ કરવો કે—જો આશ્રિતોના જીવનને આબાદ કરવાં હોય તો અનાસકત સ્નેહના પુજારી બનવું–સ્થિતપ્રજ્ઞ બનવું–સંપૂર્ણ રીતે સાચા અર્થમાં સ્વાશ્રયી બનવું–કયાંય બંધાવું નહિ, કયાંય લાગણીથી લેવાઈ જવું નહિ, કયાંય સ્નેહનો ઉમળકો વ્યકત કરવો નહિ. ભલે કદાચ તેથી શુષ્ક કે સ્નેહહીન ગણાઈએ તેની ચિન્તા કરવી નહિ.

ખેર, આટલી સ્પષ્ટ સૂઝ મળી છે, છતાં મારા વર્તન અંગે હું હજી અનિશ્ચિત છું. મારી લાગણીશીલતા અને સ્થિતપ્રજ્ઞ બનાવશે કે કેમ? એ ભારેખમ પ્રશ્ન છે જન્મ-જન્માંતરોના પુરુષાર્થે નિર્ણિત થયેલી ભવિતવ્યતા જ છેવટે બળવાન છે. છતાં યત્ન તો સાચી દિશામાં કરવો જ રહ્યો.

અવળી સૂઝ પલટાઈ છે. અવળી ચાલ પણ હવે દેવગુરુના અનુગ્રહે કેમ નહિ પલટાય? અન્યથા વિકાસની ગતિ, સોનેરી સ્વપ્નથી વધુ કાંઈ જ બની શકશે નહિ. મારા આશ્રયથી આશ્રિતો સદા હસતા રહી શકશે નહિ. શું આ કાંઈ ઓછા ખેદની વાત છે?

[૨૪]

સંગભંગ

સેંકડોમાં એકાદ શૂરવીર મળે, હજારોમાં એકાદ પંડિત મળે, પણ લાખોમાં એકાદ સંત મળે.

સંત એટલે સંગભંગનો સ્વામી.

સંગ એટલે સંસાર.

સંસાર એટલે અગણ્ય સંઘોનું ધામ.

પ્રત્યેક સંગ એય સંસાર.

પ્રત્યેક સંગોનું ધામ એય સંસાર.

એક વિરાટ સંસારમાં અબજો નાના નાના સંસાર ખીચોખીચ ભરેલા છે. દરેક નાનકડો સંસાર ગમે ત્યારે એક વિરાટ સંસાર સ્વરૂપ બની શકે. ગમે ત્યારે સૂક્ષ્મમાંથી સ્થૂલ–સ્થૂલતર કે સ્થૂલતમ વિરાટ કદ ધારી શકે.

નાનામાં નાના પૂમડાનો, એક ચીંથરાનો કે એક નાનકડી કાંકરીનો પણ સંગ એ સંસાર છે. એ દરેક સંગ વિરાટ સંસાર બની શકે છે. એક રજકણ પણ મેરુને જન્મ

આપી શકે છે. એક જલકણ પણ સ્વયંભૂ રમણનું ઉગમ બની શકે, જગતની કણકણમાં એ તાકાત છે. યુગો સર્જવાની, યુગો વિસર્જવાની.

શરત છે માત્ર તેમનો સંગ કરવાની...સમગ્ર સંસાર અનંતકાળથી અવિરતપણે વહી રહ્યો હોય અને અનંતાનંત કાળ સુધી એ જ અબાધિત ગતિએ વહ્યો જવાનો હોય તો તેનું કારણ એક જ છે. અનંત જીવોની, સંગની રમત... કણુકણના સંગની રમતે જ આ કાળા ડિબાંગ સંસારને ઊભો રાખ્યો છે, જીવાડ્યો છે. પોષીને પુષ્ટ બનાવ્યો છે.

કોઈએ ઈંટ-મટોડીના સંગમાં હજારો વર્ષોનો ઇતિહાસ રચ્યો છે. કોઈએ લલનાના રંગમાં લાખો યુગોની હોનારત સર્જી છે. કોઈએ વળી રોટલાના કકડાથી જ અબજો મન્વન્તરોને પોતાના ઉરમાં સમાવી દે એવો મહાકાળ ખડો કરી દીધો છે. તો કો'કે નયા પૈસાના સંગે અનંન યુગોનો પોતાનો આગવો ઇતિહાસ ચીતર્યો છે.

સંગની એ સૃષ્ટિ એ અનંત ઇતિહાસોના સર્જન કરતી આવી છે. મહાકાળના સાગર તળિયે એમનાં વિસર્જન પણ થતાં ગયાં છે.

સંગના એ રંગમાં સમગ્ર જીવનસૃષ્ટિએ ખેલ ખેલ્યા. એ ખેલ આસુરી હતા. ભયાનક યાતનાઓ, કારમી ચિચિયારીઓ અને કિકિયારીઓ, કરુણ રુદનો અને ક્રૂર મશ્કરીઓથી જ ભરેલા હતા.

અનંત શકિતસંપન્ન આત્માને સર્વથા અશકત બનાવે; અનંતજ્ઞાનીને મહામૂર્ખ બનાવે; વિશુદ્ધને કાળો બનાવે; સર્વતંત્ર સ્વતંત્રને આંદામાનની કોટડીમાં પૂરે...એવી એ કરુણકથા સંગે સર્જી.

છતાં હાય સંગ સહુને મીઠો લાગે છે. સહુને ભાવે છે. સહુને ભાન ભુલાવે છે. નાનકડા રસનો અનુકુળ સંગ મળેલા વિપુલ તત્ત્વજ્ઞાનનું પળમાં તમન કરાવી દે, નાનીશી રૂપની મોહકતાનો સંગ કુલવટની ભવ્ય ભાવનાને પગ તળે કચડી નાખવાનું આંધળું સાહસ કરાવી દે, નાનકડું માન મહાતપાના તિગ્મ તપનેય વટાવી ખાય. નાનોશો એકાદ મોહક સ્પર્શ વિપુલ બલિને તદ્દન નિર્બળ બનાવી મૂકે, આવો છે સંગનો પ્રભાવ! છતાં એ કરુણ હોનારત કોઈના લક્ષ્યમાં ન આવે? સહુ સંગના રંગે રાગી! સંગના સંગાથી! સંગની જ સરગમનો પ્યાર!

બહુ ગજબની વાત છે ને? સંગ માત્ર ભયાનક છતાં સંગમાં જ સર્વોદયનું ભાન એ કેટલું આપઘાતી વલણ! સંગની સુખદ ભ્રમણામાં જીવે છે સમગ્ર સંસાર! સંગ-સંગમાં સંગીન માને છે. પોતાને સમગ્ર જંતુ જાત!

માટે જ કહ્યું છે કે લાખોમાં એકાદ જ સંત બની શકે! સંત એટલે સંગનો ત્યાગી, સંગભંગનો સાચો સાધક! સંગમાં સર્વનાશનો દર્શક! સંગથી સદૈવ નાસતો ભાગતો ફરતો સમર્થ તત્ત્વચિંતક!

અમૂલ છે માનવજીવન! અમૂલ છે એ જીવનની પળ–પળ! કેમકે પ્રત્યેક પળ–સર્વહિતકર–ચિંતનની જન્મદાત્રી બનવાની પૂર્ણ યોગ્યતા ધરાવે છે.

અને સંગના રાગ એ પ્રત્યેક પળમાં સર્વના સર્વનાશ-ના પ્રલયની કાળી વિચારણાઓ જન્માવે છે.

એકાદ પણ સંગ જીવનની અમૂલ પળોને કેવી રીતે વેડફી મારે છે એ વાત તો અનુભવથી જ ગમ્ય છે. કોઈ એક કાંકરી લ્યો, એના ઉપર પ્યાર કરો...પછી અનુભવ કરો. અંતરમાં કેવાં વૈચારિક ઘર્ષણો જાગી પડે છે અને એ સ્વાર્થભરી ચિંતાઓ કેટલા ભયાનક વિચારોની આગ ફેલાવે છે? ભલેને કાણો, કાળો–દુબળો બાળ હોય પણ એમાંય એની માને કનૈયાનું દર્શન થવાનું અને એ મોહ માતાના આત્માની અખૂટ શક્તિને આવરવાનો જ. ભલેને નાનકડી ઝૂંપડી હોય પણ એના સ્વામીને માટે તો એ ક્યારેક પ્રાણ ઘાતક પણ બનવાની; ભલેને રક્તપીત્તિયો હોય પણ એની એ કાયા એના જીવનની અમૂલ પળોને બરબાદ કરવાની જ.

કેમકે કોઈ પણ સંગ... સંગ માત્ર ભયંકર છે.

અરે! મુનિ કાં ન હોય? સંગભંગનો એ સ્વામી પણ જો કશાક સંગમાં સપડાયો તો લાખો પળોની એની આરાધના ત્યાં જ જલશરણ થાય! તિગ્મ તપનાં તેજ પળે, ઓસરી જાય! મહુપત્તિના કટકે મોહાયા તો અગિયારમા

ગુણસ્થાનેથી પણ ક્રૂર સંસારની ભેંકાર ખીણમાં એવા તો પટકાઈ ગયા કે જ્યાં તેમની હાડકણી પણ શોધી ન જડે!

સંગ માત્ર ભયંકર !

સંગ–ભંગ એક જ ક્ષેમંકર !

મુનિ સંગને ભયંકર માને છે કેમકે દરેક સંગ લાખો અંતર્ધ્યાનની દેન કરે છે... એ અંતર્ધાનની ઊધઈ મુનિ-જીવનને કણકણ કરીને કોરી ખાય છે.

મુનિને કદાપિ ન પરવડી શકે તેવી આ બાબત છે. માટે જ સંગનો નહિ પણ સંગ–ભંગનો એ સ્વામી છે! એ સંગરાગી નથી પણ સદૈવ સંગ–ત્યાગી છે! સંગનો નાશ એ જ એનું જીવન બને છે. સંગના વિચાર સુદ્ધાંને એ સ્પર્શતો નથી. એથી જ એ ઊંડા ઊંડા કો'ક ચિંતનમાં ગળાબૂડ ડૂબ્યો રહે છે. એ ચિંતન અગણિત આત્માઓને પથ–પ્રદર્શક બને છે, તારક અને ઉદ્ધારક બને છે. મુનિને ચીંથરું મળે તો ઓઢી લે...પણ ચીંથરાની ચિંતા એ કદી ન કરે. ચીંથરાની મરામત એને કદી ન પરવડે. બટકું ખાવા મળ્યું તો ખાઈ લે, પણ એના સંગે એ કદી લૂલો ન બને.

ઊભવા માટે બે ફૂટ જગા મળી તો ઊભો રહી જાય પણ ત્યાં એનો આતમરામ પળભર પણ રંગીલો ન જ બને. જે સંગ, જીવને, જીવનને અને જગતને સમજવા ન દે

એ સંગ શા કામના ? જે જીવનમાં જીવ, જીવન અને જગતનું સ્વરૂપ ન સમજાય એ જીવન શા કામનાં ?

માટે જ ક્યાંય પ્રતિબંધ ન થઈ જાય તેની પરિપૂર્ણ કાળજી રાખવાનું ખૂબ જરૂરી છે. મુનિને મુનિપણાની તાતી જવાબદારીનું ભાન થાય તો સંગ જેવું બીજું આત્મઘાતી શસ્ત્ર એને જોવા ન મળે... એવા મુનિ દેહના સંગમાં ખાનપાનના કે શિષ્યાદિના સંગમાં કદી ન સપડાય...સતત આત્મચિંતક એ મુનિ સર્વહિતકર ચિંતનના સ્વામી બની, સર્વકલ્યાણકર પથના દર્શક બને.

એ અસંગના સંગી, જગતમાં જે કાંઈ બનતું આવે તેને જુએ અને તેનો તે જ રૂપે સ્વીકાર કરે...એમનું અંતર હંમેશ અક્ષુબ્ધ રહે, એ સદૈવ કાર્યરત બની રહે. જિજ્ઞાસાનું પાલન એ જ એમનું એક માત્ર કાર્ય બની રહે. છતાં છદ્મસ્થભાવ હોવાને લીધે પોતે પણ ભૂલ કરી શકે એ વાતનો એ કદી ઇન્કાર ન કરે. કેમકે એમની બુદ્ધિ એની આશાઓ સાથે ગૂંચવાયેલી હોતી નથી. વસ્તુતઃ તો આશા જેવું એમને કાંઈ જ હોતું નથી. અસંગનો અનિર્વાચ્ય આનંદ અનુભવતા ને ઉત્તરક્ષણના કોઈ સુખની ઇચ્છા રહેતી નથી. મુક્તિના ય સુખને તેઓ વીસરી જાય છે.

આવા આત્માની પ્રાણશક્તિને કોઈ શંકા, કોઈ આશંકા કે કોઈ વિફળતા કે કોઈ ભય ક્ષીણ કરી શકતા નથી. એનો વિકાસ સદૈવ અપ્રતિપાતી બની રહે છે, એમનું

ચિંતન સદૈવ અભિનવ હોય છે. એમનો અનુભવ સદૈવ ગતિશીલ હોય છે.

જેમણે વિરાટ સંસાર સંગનો ભંગ કર્યો તેમણે અગણિત નાના નાના સંગોનો ભંગ કરવા હંમેશ કટિબદ્ધ રહેવું જોઈએ. એક પણ નાનો સંગ ખતરનાક છે. વિરાટ સંસારનો સર્જક બની શકે તેટલો બળવાન છે. એ વાત કદાપિ ભૂલ્યા વિના નાના સંગના દરેક સંસારથી વેગળા જ રહેવું જોઈએ.

દેહ–આહાર અને ઉપાધિના સંગનો સર્વથા અભાવ શક્ય નથી એટલે એનો સંગ કરીને પણ એમાં સપડાઈ ન જવાય તેની હરેક પળે કાળજી રાખવી જોઈએ. તે સિવાયના તમામ સંગોથી તો વેગળા જ રહેવામાં હિત છે.

શિષ્યાદિના સંગ ગમે તેટલા પરહિતકર જણાતા હોય પણ તેય જો કષાયાદિના જનક બનીને સ્વનું અહિત સાધે તો તેનાથી પણ વેગળા જ રહેવામાં વાસ્તવિક સ્વ–પરહિત માની લેવું જોઈએ. સ્વના હિત વિનાનું પરહિત એ ભ્રામક પરહિત છે.

મુનિને મુનિપણાનો આનંદ એટલે અસંગનો જ આનંદ. સંગભંગ વિના એ સંભવી શકતો નથી. એક પણ સંગની હાજરીમાં અસંગનો આનંદ હોઇ શકતો નથી. સંગનો આનંદ ભલે અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય, પરંતુ તે કરતાં વાસ્તવિકતાને પામેલો અનંત આનંદ અસંગમાં છે.

સંગભંગમાં છે. એ વાતને અનુભવથી એકવાર આત્મસાત્ કરો... પછી સંગ માત્ર દુઃખ લાગશે, પાપ જણાશે, સર્વ-નાશનું નિદાન સમજાશે.

કોશાના સંગે સ્થૂલભદ્રજીનું નામ ચોર્યાસી ચોવીસી સુધી ગાજતું નથી રહેવાનું પણ એ સંગના ભંગની ગૌરવગાથા એ જ એમને અવિસ્મરણીય બનાવ્યા છે. સાલિંભદ્રજીના સંગેભંગે જ એમને ઘર ઘરમાં યાદ કરતા કરી મૂકયા છે.

સંગે તો જીવનને કલંક લગાડયાં! લાખો જીવનોને ફિટકાર આપ્યો! વૈતરિણીનાં દર્શન કરાવ્યાં! જુઓ પેલા કુંડરિકને! પેલા મંગુ આચાર્યને! પેલા મમ્મણ સુભૂમ કે બ્રહ્મદત્તચક્રીને!

સંગ માત્ર ત્યાગો! ક્યાંય રાગી ન બનો! ક્યાંય કદી લાગણીના કાચા સુતરના તંતુથી બંધાઓ નહિ!

સંગ કરવો જ હોય તો અસંગનો કરો... અસંગીનો કરો... જય પામો... વિજય પામો. અસંગનો એ અનંત-મહિમા, અનંતકાળ સુધી.

[૨૫]

ચિત્તશુદ્ધિની સાધના

બાહ્ય અનુષ્ઠાનો એ આપણો ધર્મ ખરો પરંતુ ચિત્તમાં એક પણ અશુભ વિચારને પ્રવેશવા ન દેવો એ જ વસ્તુતઃ આપણો ધર્મ છે.

અનુષ્ઠાનો કાયાને કસે છે અને તેની ધાતુઓને ઉત્તેજિત બનતી અટકાવે છે. દોષોની વિષમતાઓને સમ બનાવે છે. પણ ધાતુની ઉત્તેજિકતાનું તત્ત્વ અને દોષોમાં વિષમતા આવ્યા ક્યાંથી ?

ચિત્ત જેટલું ખળભળતું રહે તેટલી ધાતુઓ વિષમ થાય. અને પછી દોષો પણ પ્રતિકૂળ બને. ચિત્ત ખળભળે છે. સ્વાર્થના વિચારોમાંથી અને આંતરદર્શનનાં અભાવમાંથી. ચિત્તમાં પરાર્થના વિચારો પેસી જાય, આંતરદર્શન વારંવાર થતું રહે તો અશુભ વિચારોનો પ્રવેશ કદાપિ શક્ય નથી. અશુભ વિચારથી મુક્ત મન હંમેશ તાજગી અનુભવે. એ શરીરની ધાતુઓ હંમેશ શાન્ત જ હોય.

અમારા મુનિ–જીવનમાં આ જ સાધવાનું છે. ગમે તેવા આપત્તિના સમયોમાં પણ અમારું ચિત્ત ખળભળી ન જાય તે માટે સતત ચોકી પહેરો ભરવાનું જ અમારું કાર્ય છે. આજે તો એવી બાહ્ય પ્રતિકૂળ આપત્તિ તો છે જ નહિ કે જેને માટે અમારે ખૂબ સાવધાન રહેવું પડે. કળિયુગ પોતાનો પગદંડો મુનિ ઉપર પ્રતિકૂળ આપત્તિઓથી જમાવતો નથી. એની પાસે અનુકૂળ આપત્તિઓનો બજાર ભરેલો છે. મુનિને આપે છે જબાન અને પછી આકર્ષે છે માનવ-મહેરામણ. ભક્તવર્ગ ઊભો થાય છે અને મુનિ ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપે છે. ભક્તોની પાછળ છુપાતી સંતાતી ભક્તાણીઓ આવે છે. નકરા નખરાઓથી મુનિને વશ કરે છે. ઘરે નોતરે છે ધર્મલાભ દેવા, અને ગરમાગરમ રસોઈનો લાભ આપીને મુનિના રોમેરોમમાં પ્રમાદનો પગપેસારો કરાવી દે છે. ધનના જોરે ભક્તો અને ધાન્યના જોરે ભક્તાણીઓ મુનિના ચિત્તને ચલિત કરી નાંખે છે.

અક્ષુબ્ધ ચિત્ત આંતરદર્શન કરવા તદ્દન અસમર્થ હોય છે. એટલે પછી શાસનનું કોઈ કાર્ય હાથમાં લઈને, વક્તા બનીને, કવિ કે લેખક બનીને મુનિવર વિશ્વમાં પોતાની અનોખી (!) પ્રતિભા જમાવવા યત્ન આદરે છે. સિદ્ધ ભગવંતો હસે છે! કહે છે: કાળો મશી જેવો હબસી, ગમે તેટલો સાબુ ઘસી ઘસીને નહાય, થોડો જ ધોળો થવાનો છે!

અરિહંતો આ દશા જુએ છે! બોલે છે:

તમાચો મારીને મોં લાલ રાખવાથી કેટલું લાલ રહેવાનું અને વાહરે બાલિશતા! એ પાછળ જાતે તમાચો ખાવાનું દુઃખ ઊભું કરવાનું! પ્રાયમસ ઉપર ઉકળતા પાણીમાં ખદબદ ખદબદ થતા લોઢાના ગોળાની જેમ મુનિનું ચિત્ત સદૈવ ખળભળતું જ રહે છે. ક્યાંય શાન્તિ મળે નહિ. શાંતિ તો હતી આંતરદર્શનમાં, અંતરની સાફસૂફીમાં, અંતરના વિકાસમાં, પણ ચિત્તમાં દોષ પેસતો ન જોયો. એક પેઠો, એની પાછળ બીજો પેઠો. એનીય ઉપેક્ષા કરી. ત્રીજો પેઠો. દોષોની આખીને આખી ફોજ અંદર ઊતરી ગઈ. દોષો છતા થવા લાગ્યા તો તેને અછતા કરવા બીજા બે પાંચને સ્વહસ્તે નોતર્યા! ચિત્ત દોષમય બન્યું! ભકત કે ભકતાણીના કામણે ચિત્તમાં દોષ પેસાડચો. અવગણના કરી. પરિણામ અત્યંત બૂરું આવ્યું. કાયા પણ દોષમય બની. અનેક રોગોનું ઘર બની. પોતાનું સહજ સત્ત્વ ગુમાવ્યું. પારકા સત્ત્વે પડું પડું થતી કાયા ઊભી રહી. પણ એ ય ક્યાં લગી ઊભી રહેશે? આજ કે આવતીકાલે અવશ્ય એય પડશે!

જોયું ને! ચિત્તમાં એક દોષ પેસાડચો પછી અનેક દોષો આપમેળે પેસી ગયા. એને છુપાવવા બીજા અનેક જાતે પેસાડયા. દુષિત ચિત્તે કાયાને કાયર બનાવી. એય દોષમય બની. નથી કાયાનું સુખ, નથી ચિત્તમાં આનંદ!

કિડિયારાની જેમ કાયામાં રોગો ઊભરાયા છે. અને લાખો ભોગ વાસનાઓ ચિત્તમાં ભભૂકી ઊઠી છે. પુણ્ય પરવાર્યું છે તો પાપ છુપાવવાની ભારે જહેમત રાડ પડાવી દે છે અને છતાંય પાપ પોકારી રહ્યું છે: નથી ચિત્તમાં સુખ, નથી કાયામાં ચેન! સમસ્ત વિશ્વનો અજંપો માથે પડયા જેટલો ભાર લાગે છે. જીવન ઝેર બને છે.

જે ધર્મે પુણ્યનાં ભાથાં બાંધી આપ્યાં એ ધર્મ ચિત્તની સમાધિનો ધર્મ ખોયો તો ધર્મ પણ રૂઠયો. બાંધી આપેલાં ભાથાં અયોગ્યને અપાય તો ભલે! હવે પુણ્યનો એક પણ કણિયો ન માનવાનું તેણે નક્કી કરી લીધું. ધર્મ ત્યજયો તો પુણ્ય પણ ગયું. પુણ્ય તો વેશ્યાની અક્કા જેવું છે. ધર્મ જણાય તો સુખને મોકલે. નહિ તો થોડી વારમાં એ પલાયન થઈ જાય. આપણા જીવનમાં જે કરુણતાનું સર્જન થાય છે તે કંઈક આવા જ ક્રમથી હોય છે. થોડી ઘણી છૂટછાટ લેવાના પરિણામે કારમું અધઃ-પતન થાય છે. સુખશીલતાનું ઝેર ધીમે ધીમે આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશમાં વ્યાપી જાય છે અને અત્યંત કરુણ મૃત્યુ નીપજાવે છે. માટે જ મને લાગ્યું કે આપણો પ્રથમ ધર્મ —પ્રધાન ધર્મ—પરમ ધર્મ 'ચિત્ત સમાધિ' નો છે. તેને લક્ષ્યમાં રાખીને જ તેની સિદ્ધિ માટે જ બાહ્ય વ્યવહાર ધર્મની વ્યવસ્થા સુસંગત અને સફળ બને છે.

પણ આ હકીકત આપણે ભૂલ્યાં છીએ માટે ધર્મ

માની લીધો કેવળ ક્રિયાકાંડમાં. તેથી આપણે પ્રતિક્રમણ કરશું. પણ ચિત્તનું સમાધાન વખતે ય નહિ સાધશું, પ્રતિલેખન કરશું પણ ચિત્ત તો ખળભળતું જ હશે. પ્રભુને ખમાસમણા દઈશું પણ ચિત્તમાં ક્ષમા નહિ હોય, લોચ કરાવીશું પણ રડતા ચિત્તે. વિહાર કરીશું પણ લથડતા પગે. ગુરુદેવની ભક્તિ કરીશું પણ હૈયાના ભાવ વિના, ભણશું પણ ભગ્નહૃદયે, તપ તપશું પણ મ્લાન વદને, ધ્યાન ધરશું કાયાથી પણ ચિત્તના પ્રાણ વિના જ.

તો પછી આ બાહ્ય અનુષ્ઠાન કરવું શા માટે? ગમે તેવા થાકમાં પ્રતિક્રમણ કરવાનું જ. ગમે તેવા તાવમાં નવકારશી તો કરવાની જ. ગમે તેવી વેદનામાં અભક્ષ્ય તો નહિ જ લેવાનું! આવા દૃઢ સંકલ્પો કેમ? એનો ઉત્તર એ છે કે આપણે ધર્મ આમાં જ માન્યો. આટલામાં જ ધર્મને સમાવી દીધો. ધર્મનું તત્ત્વ આથી પણ બહાર જાય છે તેનું અધ્યયન કર્યું. અરે! આ ધર્મના મૂળિયાં તો ચિત્તમાં છે તે જ ભૂલી ગયા કે પછી શીખ્યાં જ નહિ!

આવા શુષ્ક દ્રવ્યાચાર સ્વને પ્રચુર પુણ્ય બાંધી આપે. દૈવી ભોગો આપી દે પણ કારમા સંસારના પરિભ્રમણનો અંત તો કદાપિ ન આણી શકે. એ અંત એક જ ક્ષણમાં ત્યારે જ આણી શકાય જ્યારે ચિત્તમાં મંગલમંદિર સમાધિની સુવાસથી મહેક મહેક થતાં હશે, ચિત્તને તદ્દન પ્રશાંત રાખવાની ભવ્ય–સાધનાના વિજય સારું નોબતો બજતી

હશે. એ મંગલમય પ્રભાતે મુક્તિ સુંદરી આપણી સામે સ્મિત વેરશે. હાથમાં વરમાળા લઈને સામે આવશે. ક્યારે આ ચિત્ત ગમે તેવી અનુકૂળ–પ્રતિકૂળ આપત્તિમાં પેસિફિકનાં પાણી જેવું પ્રશાન્ત બની રહેવાની સાધના સાધશે? એ મંગળદિન હવે કેટલો દૂર હશે?

[૨૬]

મૂંઝવણ અને માર્ગ

સાધુ જીવનને એના મૌલિક સ્વરૂપમાં સાધી લેવું એ અતિશય કઠોર કાર્ય તો ખરું જ. અનાદિકાળના અવળા સંસ્કારોનું જોર એટલું વેગવંતુ હોય છે કે એની વિરુદ્ધમાં જઈને અલ્પ પણ કાર્ય કરતાં નાકે દમ ચડી જાય. વળી સૌથી વધુ બાધક બને છે શરીરનો રાગ. એની આળપંપાળ કર્યા વિના ચેન પડતું નથી. એની સ્ફૂર્તિમાં જ કાંઈક ભણવાનું કે તપ કરવાનું મન થાય. એને પ્રતિકૂળ બનીને કશુંય ન કરી શકાય. આંખની પાંપણ ન હલાવી શકાય! ઉપા. જી મહારાજે જ્ઞાન સારમાં તો આ પ્રાતિશ્રોતસિકી વૃત્તિને જ પરમ તપ કહ્યો છે. અને એનો સર્વથા અભાવ છે!!! હવે જુઓ મજા.

ઇચ્છાનિરોધરૂપ તપ ક્યાંય દેખાતો નથી. જે કાંઈ થાય છે તે ય કરવું પડે એવી પરિસ્થિતિમાં મુકાવવા દ્વારા જ થાય છે. જ્યારે 'તપ' નથી ત્યારે બાકીનું ચારિત્ર્ય

સફળ પણ બનનાર નથી. કેમકે અતિચાર બહુલ ચારિત્ર્યની શુદ્ધિ તપથી થાય એવું ઉત્તરા સૂત્રમાં કહ્યું છે. આ જીવન તપવિહોણું હોય તો ચારિત્ર્યસંપન્ન હોઈ શકે જ નહિ. ચારિત્ર્ય નાવડીમાં સેંકડો–લાખો છિદ્રો પડેલાં છે. એ છિદ્રોને કેટલા પૂરશે ?

નિશ્છિદ્ર નાવ તરશે. સછિદ્ર નાવ તો ડૂબશે અને ડુબાડશે. આપણે તો આવા સહસ્રાક્ષ જેવા નાવના એકાદ છિદ્રને જ્ઞાનથી, તપથી કે કોઈ શાસન પ્રભાવનાથી પૂરીએ તો ફૂલીને ફાળકા થઈ જઈએ. હકીકતે તો જેવું એક પૂરાયું તેમ અનેક છિદ્રોને સપાટાબંધ પૂરતા જવાનું જોમ વધતું જવું જોઈએ. એને બદલે એક છિદ્રના પૂરણમાં સંતોષ માનીને આપણા જોમને ઉતારી દઈએ છીએ. હવે આવું ચારિત્ર્ય ભવસમુદ્રને પેલે પાર કદી પહોંચાડે ?

છેવટે શું કરવું ? એ પ્રશ્ન વિચારતાં એવું પોલું–કામચલાઉ સમાધાન મળે છે કે પ્રભુના માર્ગને સંપૂર્ણ રીતે–સર્વાંશે પાળવા માટેના સર્વોચ્ચ મનોરથો સેવવા અને જેટલા અંશોમાં કાયરતા છે તેની સદૈવ નિંદા–ગર્હા કરવી. પણ "એ તો એમ જ ચાલે શું કરીએ ? સંઘ પણ એવા જ છે." એવી વાતો કરીને એ માર્ગનું મહત્ત્વ ઘટાડી ન નાંખવું. મૂળ ગુણમાં સર્વાંશે શુદ્ધ રહેવું અને ઉત્તર ગુણમાં શક્ય યત્ન જારી રાખવો.

આની સાથે સાથે વિશ્વ–શ્રેષ્ઠ વીતરાગ-ધર્મના પ્રચારની

તાકાત હોય તો તેને અવશ્ય અજમાવવી અને તે માટે આચારમાં કંઈક મંદતા હોય તો પણ પ્રરૂપણામાં સંપૂર્ણ શુદ્ધિ રાખવી અને નીડર બનીને પ્રભુ–માર્ગને યથાવત્ કહેવા ચુસ્ત રહેવું. રણમાં માથું રગદોળાઈ જાય કે માનવ–મહેરામણમાં માનવનું માથું ફૂટી જાય તેની કશીય પરવા કર્યા વિના માર્ગનું મસ્તક સદૈવ ઉન્નત રાખતાં જ પ્રાણ ત્યાગવા. વીરનો સપૂત શૂરવીર જ હોય ! કાયર કદાપિ ન હોય.

પણ આવા માર્ગની સેવા કરવા માટે આપણે સ્વકીય જીવનની ત્રુટિઓ નભાવી તો ન જ લેવી. કેટલાકના દિમાગમાં એવું મંતવ્ય ઘૂસી ગયું હોય છે કે જેને લીધે તેઓ પોતાના જીવનની અવ્યવસ્થા સંબંધમાં તદ્દન બેફિકરા બનીને જ ફરતા હોય છે. એમની સામે કોઈ આંગળી કરે છે તો જીભની તરવારથી તરત જ તેને કાપી નાંખે છે. પણ અંતર્મુખી લક્ષ્ય તો કેળવતા જ નથી. વય વધતાં અંતર્મુખ જીવન પ્રતિ ઉપેક્ષાવૃત્તિ પણ વધતી જાય તો જુલ્મ થઈ જાય. એક બાજુ પ્રભાવક કાર્યો અવશ્ય ગતિમાન રહે પણ બીજી બાજુ જીવનનાં છિદ્રો મોટાં થતાં હોય. પુરાયા ન હોય તો લાખોના પૂજ્ય આ સાધક મહાત્મા અંધકારમાં આંસુ પણ સારતા જ હોય ! "બધુંય ખરું પણ મારું શું ?" એ પ્રશ્ન એમના દિલને અને દિમાગને કોચી નાંખતો હોય. એક તરફ હજારો શ્રોતાઓના સંશયોને

છેદી નાંખતા હોય પણ ભીમભવોદધિ તારક ગુરુદેવની સમક્ષ બાળકની જેમ પ્રશ્નો કરતા પણ હોય. સાધકનાં સદૈવ બે રૂપ હોય છે. એક છે લાખોના પિતા તરીકેનું અને બીજું છે બાળકનું.

પ્રકાશમાં એ પિતા છે. અંધકારમાં એ બાળક છે, પોક મૂકીને રડે છે અને ગુરુના ચરણમાં ગેલ પણ કરે છે. પિતા છે માટે સ્ત્રી તેની દીકરીઓ છે. બાળક છે માટે તેજ સ્ત્રી તેની માતાઓ છે. પણ નથી કોઈ રૂપમાં વાસના કે વિકાર, નથી કયાંય માયાવીતા કે પાશવીતા. નૈતિક હિંમત ઉપર સમાજનો એ સફળ ચિત્રકાર છે. પણ ગુરુદેવની કૃપા ઉપર આંતર જીવનનો ય સફળ સ્રષ્ટા છે. પણ કોણ?

જે સો–સો છિદ્રોવાળા જીવનના નાવડાના સ્વરૂપને જોઈ શકતો હોય તે છિદ્રપૂરણે જે ફૂલીને ફાળકો ન થતાં બીજા છિદ્રોને પણ સત્વર પૂરવા મથતો હોય. હવે આ બેય ક્ષેત્ર કેવાં વિરોધી લાગણીનાં સર્જક છે. સમાજ માન આપે પણ પોતે "કાંઈ જ નથી" એવું અંતર્મુખ જીવનમાં સમજવું જ પડે. સમાજ પ્રલોભનો આપે પણ અંતર્મુખ જીવન એ પ્રલોભનોના પડછાયે પણ કરુણ કલ્પાંત કરે અને તેનાથી ભાગી છૂટવા જ મથે. સમાજ કષાયોના પણ નિમિત્ત આપે અને સાધક ક્ષમાશીલ શ્રમણપણું ટકાવી રાખવા સર્વતોમુખી શ્રમ કરે.

હા, જીવનમાં તપ હોય, ઉદાત્ત ત્યાગ હોય તો આ કઠિનતામાં નરમાશ આવે ખરી. તપથી આત્માનાં નૂર બહુ સહેલાઈથી પ્રગટી જવાને લીધે અલ્પશ્રમે મોટી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. તપના અને ત્યાગના અભાવે અતિશ્રમે જ સિદ્ધિઓ સાંપડે છે. આ વિચારતાં સાધુ જીવનની કઠોરતાનો ખ્યાલ ન આવી જાય ?

તપ વિના ચાલે તેમ નથી છતાં તપ થતો નથી. સમાજમાં માન મળ્યા વિના રહેતું નથી છતાં માન પચતું નથી, પચાવતાં છઠ્ઠીનાં ધાવણ છૂટી જાય છે. કષાયો માઝા મૂકતાં જરાય પાછા પડતા નથી. અને એની નાગચૂડમાંથી છૂટવા નાસભાગના વિચાર કર્યે પણ તસુભર ચસકી શકાતું નથી. જંગલમાં ભાગી જવાય તેવો કાળ નથી. પ્રાણ–ત્યાગ કરી દઈએ તો શાસ્ત્ર વિધાન મળતું નથી. માન ન મેળવવા અભણ રહીએ તો કદીય સંસારનો નિસ્તાર નથી.

સમાજમાં રહેવા છતાં માન કચડવાનું, પ્રાણ ધારણ કરી રાખવાના છતાં જીવન પવિત્ર રાખવાનું, સ્રી નજર સામે આવવાની છતાં આંખમાં–મનમાં કે આત્મામાં વાસનાને પેસતી અટકાવવાની મોંમાં મનગમતા કોળિયા મૂકવાના પણ એનો રસ જરાય નહિ માણવાનો.

શત શત–છિદ્ર સમન્વિત આ નાવના સુકાનીને સફળતા

મળે ? હા, સેંકડો–લાખો કરોડો ભવે અવશ્ય મળે. આ જ ભવે ? મળે, જરૂર મળે.

કસમકસ પરાક્રમ આદરે, સાધનાની ધાર પર ચાલતો અપ્રમત્ત રહેવા યત્ન કરે. અને પરલોકના ચિત્ર–વિચિત્ર વિપાકો જોતો જ રહે, પળભર પણ એ દર્શન ન મૂકે તો આ જ ભવે નાવનો સુકાની સફળતા મેળવે. સિદ્ધિ વરે, જરૂર વરે.

[૨૭]
દિલનું દર્દ

વલોપાત વધતો જાય છે. બેચેની બેકાબૂ બની રહી છે. ચિત્ત વધુ ચંચળ થઈ રહ્યું છે. જીવનમાં દોષોના ઢગલા પડ્યા છતાં પારકાના દોષોને જોઈ ને ચિત્ત સળગી રહ્યું છે. કોઈ નો દોષ જોયો ખમાતો નથી. દુષ્કૃતગર્હા સ્વવિષયક હોય તો જ જીવન સફળ બને પણ પરવિષયક બને તો જીવન ઝેર થઈ જાય. જીવનનો મોટામાં મોટો આ દોષ છે. અને એની સાથે આત્મપ્રશંસા તો જોડાયેલી જ રહે છે.

કાંઈક પણ કોઈ એ સારું કહ્યું કે ફાલકા થઈ ને ફૂલી જવાય. એક બાજુ અત્યંત ટૂંકા જીવનમાં મહાન સાધના કરવાનો ભવ્ય મનોરથ છે બીજી બાજુ પરનિંદા વગેરે પ્રમાદમાં જીવન કચડાઈ રહ્યું છે. હજુ પેલા મનોરથ લીલાછમ જળવાઈ રહ્યા છે પણ આમને આમ ચાલશે તો આવતી કાલે એ બધું સૂકાઈ જશે. સાફ થઈ જશે. જેટલો કાળવિલંબ થશે તેટલું અંતરનું નૂર ઘટતું જશે.

વિષયોને ઉછળ્યા વિના ચાલતું નથી, કષાયોને કોપ્યા વિના ચેન પડતું નથી અને સ્વાર્થનો ભાવ તો બેફામ ગતિએ વધી રહ્યો છે. મારે જવું છે, ભવસમુદ્રને પાર, અને આ ચિત્તના તોફાન મને ઢસડી જાય છે. ભવ સમુદ્રને પાતાળ કરવું શું ? બસ, આ રીતે મારા રુદનને શબ્દદેહ આપીને જ બેસી રહું ? મારા કવિત્વનું પ્રદર્શન જ કર્યા કરું ? આથી એક ડગ પણ આગળ ન વધ્યો તો ? જ્યાં છું ત્યાં જ ઊભો રહી જઈશ ? ના, એમ તો નથી. એમ હોત તો ઝાઝી ચિંતા કરવાનું ન હતું પણ અહીં તો આગળ ન વધ્યો અને હજારો માઈલની ગતિથી પાછળ ઢસડાઈ જવાનો. આગેકૂચ નથી તો પીછેહઠ નિશ્ચિત છે. સ્થિર ઊભા રહેવાની વાત સંભવિત જ નથી.

અલબત્ત, મારી ઇચ્છા મોટા ત્યાગ–તપના વિષયમાં હોવા કરતાં હવે તો ચિત્તની શાન્તિ કેળવવા તરફ જ કેન્દ્રિત થઈ છે. બધું બાહ્ય આચરણ આચરું પણ અંતર ખળભળતું રહે તે તો જરાય પોસાય તેમ નથી. અંતરના ખળભળાટપૂર્વકની બાહ્ય આરાધના મારી સમજ મુજબ સરિયામ નિષ્ફળતાને વરનારી છે. સાધુતાની શરૂઆત થાય છે બાહ્યાચારમાંથી. પણ એના મધ્યાહ્નમાં સમજાય છે અંતરનું શુદ્ધિકરણ અને જીવનની કારવાહીઓમાં અંતરનું શુદ્ધિકરણ કેન્દ્રસ્થાને આવી રહે છે. કદાચ આ વખતે બાહ્યાચાર ગૌણ પણ બને છે. પણ એ ચાલી જતો નથી.

આંતરશુદ્ધિના પ્રકર્ષમાં બાહ્યાચારની ભૂખ કારમી લાગે છે. ફરી પાછો તે આવે છે વધારે શુદ્ધ થઈને વધારે પ્રસન્ન મનમાં ! આજે મારી પાસે રુટિન મુજબનો બાહ્યાચાર છે પણ જે બાહ્યાચાર અંતરની શુદ્ધિના ઉદ્દેશ માટે જ યોજાયેલો છે તે પોતાના ઉદ્દેશને આંબી શક્યો નથી. હજારો પ્રતિક્રમણો કર્યા છતાં અંતર આક્રમક જ રહ્યું છે. જરા જરામાં એ ખળભળી ઊઠે છે, ઉશ્કેરાઈ જાય છે. હજારો વસ્ત્રોનાં પ્રતિલેખન કર્યાં પણ એ પ્રતિલેખને અંતરમાં જીવદયાનો ભાવ વિકસાવ્યો નથી. સ્વાર્થ કાજે કાયા નિષ્ઠુર બનીને, મન આડું મોં કરીને ગમે તે કાળાં કામ કરવા આજે પણ તૈયાર છે. વરસાદના છાંટે પેટ પૂરવા એ દોડી શકે છે, ઉઝઈની વચ્ચેથી એ કાયા બેધડક ચાલી જાય છે.

સંયમ જીવનના હજારો દિવસો પસાર થઈ ગયા પણ હજુ ઇન્દ્રિયો ઉપર સંયમન થયું જ નથી. એની માગણીઓ સંતોષવાનું જ કામ ચાલુ રાખ્યું છે. પરિણામની વાતો કહેનારાને પરિણામ પદાર્થની હજુ ઝાંખીયે થઈ નથી. આચારનાં ફળ બતાવનારને પોતાને જ તેનું ફળ હજુય દેખાયું નથી. વિકારોની ભયાનકતા વર્ણવનારને હજુ વિકારો ભયંકર લાગ્યા જ નથી. 'પોથીમાંનાં રીંગણાં' જેવું શાસ્ત્રાધ્યયન છે, પંતુજી જેવો પોપટિયો સ્વાધ્યાય છે. એમને આંતરશુદ્ધિ સાથે કોઈ નિસ્બત નથી. તો પછી જીવન બરબાદ થતું નથી ! ઉચ્ચતમ સત્ત્વોનાં ધરાર પતન થઈ રહ્યાં નથી ?

કષ્ટમય જીવનકથાઓ કથી કથીને મેં દુઃખાડી નાંખ્યા. છતાં કષ્ટથી ભડકીને નાસભાગ કરી મૂકનારા અમે પ્રભુના શાસનમાં ઊભવાનો પણ અધિકાર ધરાવીએ છીએ ખરા? જે કષ્ટને લડત આપે, કષ્ટને અપનાવે, કષ્ટને ઝંખે એ જ સાધુ કહેવાય. એ જ સાધુ બનવાને લાયક કહેવાય. સાધુતા મેળવવા કષ્ટની સામે લડવા જોગી હિંમત મેળવી લેવી જોઈએ. સાધુતાનું રક્ષણ કરવા કષ્ટના પંચાગ્નિમાં ઊભે સળગી જતાં શીખવું જોઈએ. સાધુતાને પરિપુષ્ટ કરવા કષ્ટના વરસાદમાં આત્માને ભીંજવી નાંખવો જ જોઈએ. મન થયું કે ઊંઘી ગયા, મન થયું કે ખાઈ લીધું, મન થયું કે બોલી નાંખ્યું, મન થયું કે પહેરી લીધું, મન થયું કે જોઈ લીધું તે ન ચાલે. ત્યાં સાધુતા નથી.

પ્રમાદ હોય, મનધાર્યું કરવાની વાત હોય ત્યાં સાધુતા નો'ય. સાધુતાનાં પધરામણ તો અપ્રમત્ત ચિત્તના મંગલ મંદિરમાં જ થાય. અપ્રમત્ત ભાવને તલસતા ચિત્તની કુટિરોમાં થાય કે કષ્ટને હિંમતભરી લડત આપતા શૂરવીરના આંગણે થાય. સાધુતા મેળવ્યા વિના ચાલવાનું નથી. કષ્ટ આવ્યા વિના રહેવાનું નથી. આવનાર કષ્ટને સમાધિથી વેઠી લેવાની તાકાત કેળવવા આજથી જ નાનાં નાનાં કષ્ટોને બાથ ભીડીને શક્તિ કેળવવી જોઈએ. જરાતરામાં કાયાના ગુલામ બનવાનું નહિ ચાલે.

કષ્ટને ઝીલવા માટે કાયા અનુકુળ હોવા છતાં જો

તેને પ્રમાદમાં પલોટીશું તો સત્ત્વહીન બનતી કાયા આવતી કાલે નાનકડા કષ્ટને પણ ઝીલી શકશે નહિ. બેબાકળી બનીને કારમા કર્મોનું ઉત્પાદન કરશે. જે કર્મો પછી તો પહાડ જેવાં કષ્ટોને ઢસડી લાવીને માથે ઝીંકશે. તે વખતે કઈ દશા થશે ? એના કરતાં આજથી જ કષ્ટમય જીવન કેમ ન જીવવું ? કાયાને આજે આ વાત મંજૂર પણ છે. શા માટે પ્રમાદી બનવું ? શા માટે મળેલી શક્તિઓનો ઉપયોગ પર–દોષાન્વેષણમાં અને આત્મપ્રશંસામાં કરી નાંખવો ? એના કરતાં સ્વદોષદર્શન કરીને એ દોષોને જેર કરવા માટે જ સઘળું બળ કેમ ન ખર્ચવું ?

જીવનમાં શાન્તિ જોઈતી હશે, જો મને શાન્તિનો જ ખપ છે તો ચિત્તને શુદ્ધ બનાવીને જ જંપવું પડશે. પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થતી ભૌતિક શાન્તિથી વિમુખ બનીને, ચિરંજીવ એવી ચિત્ત–શાન્તિને મેળવવા માટે 'અહં' અને 'મમ'ને સૌ પ્રથમ તગડી મૂકવાં પડશે. વિનમ્રભાવે સ્વ-દોષદર્શન કરતો રહું તો સાધનાની ભૂમિકા તૈયાર થઈ જાય. ઇમારત ચણવાનું કામ તો બાકી જ રહે.

[૨૮]

સ્વાવલંબી જીવન

શક્તિનો ભરપૂર વ્યય થતો હોય તો તે પરાધીનતા-ભર્યા જીવનમાં. અને શક્તિનું અઢળક ઉત્પાદન થતું હોય અને એનું સંરક્ષણસંવર્ધન પણ ગતિમાન હોય તો તે સ્વાવલંબી જીવનમાં.

ચાતુર્માસના આરંભમાં જ જીવનને સુવ્યવસ્થિત બનાવતી આ વિચારધારા જન્મી. અને તેની સાથે જ આ સૂત્રને સાકાર બનાવતું એક નાનકડું છતાં અતિશય મહત્ત્વનું ચિંતન મળી ગયું. જેટલી પરાધીનતા તેટલા આપણે ભયભીત રહીએ. તેટલા સુખશીલ બનીએ. તેટલા જ કાયર બનીએ. સાધનાના જીવનમાં, કાંઈક કરી છૂટવાના કોડમાં ભય-સુખશીલતા કે કાયરતા તો આગના પૂળા છે પૂળા! આ ત્રણેય ભેગા મળીને જીવન નિષ્ક્રિય બનાવે. પ્રમાદી બનાવે. પ્રમાદ પેઠા પછી પતન માટે બીજા દોષોની ખાસ કશી જરૂર રહેતી નથી.

સંપૂર્ણ પતન માટે પ્રમાદ એક જ બસ છે. એટલે પરાધીન જીવન સાધકને માટે જરાય અનુકુળ બને તેમ નથી. મારા જીવનમાં હું ઘણો પરાધીન હતો. મારા શિષ્યોને મારા મિત્રોને અને મારી કાયાને! આજે આ વિચારણા પ્રાપ્ત થયા બાદ શિષ્યોની અને મિત્રોની પરાધીનતાનાં બંધન તો મેં તોડી નાંખ્યાં છે. હવે હું એમની સામે જોઈને બેસી રહેતો નથી. એ બધા મારાં કામ કરે છે કે નહિ તેની પરવા કરતો નથી. કેમકે એક નાનકડું ચિંતન મળ્યું છે. મારા જીવનનું એ પ્રગતિકારક તત્ત્વ છે.

આ રહ્યું તે ચિંતન.

મને એમ લાગ્યા કરે છે કે મનથી આપણે કોઈને કાંઈક કહેવાનો વિચાર એક વાર કરીએ તેમાં અઢળક શક્તિ વેડફી નાંખીએ છીએ. તે કરતાં વાણીથી ૧૦ વાર કહેવામાં ઘણી ઓછી શકિત જાય છે. અને વાણીથી કહેવા કરતાંય જો તે જ કામ કાયાથી જરા હાથ પગ વધુ હલાવીને પણ કરી લઈએ તો સૌથી અલ્પ શકિતનો વ્યય થાય છે. એટલે કે બને તો હાથેથી કામ કરી લેવું પણ કદી એ કામ કરાવવા બીજાને આદેશ કરવા માટે વાક્પ્રયોગ ન કરવો. અને તેય કદાચ અનિવાર્ય બને તો ત્યાંથી જ અટકવું પણ તેના ઉપર મનથી વિચારો તો ન જ કરવા. તુચ્છ બાબતો કાયાથી જ સ્વયં કરી લેવી સારી. એને માટે ઝાઝી શક્તિ ખર્ચાય નહિ. કંઈક મહત્ત્વની બાબત ભલે

વાણી સુધી જાય પણ અતિમહત્ત્વની બાબતને જ મનથી વાગોળવી.

આ જીવનમાં અતિ મહત્ત્વની બાબત છે 'સાધના પંથે વિકાસ' અને 'સમાજનું પુનરુત્થાન'. કંઈક મહત્ત્વની બાબત છે. અધ્યાપન અને સારા વાતાવરણની જમાવટ. તુચ્છ બાબત છે ખાવાપીવાની, કપડાં ધોવાની કે તેવી કોઈક સ્વાર્થની ચેષ્ટા.

આ વિભાગને લક્ષ્યમાં રાખી લેવાથી મારા જીવનના છેલ્લા કેટલાક દિવસોમાં સામે આવી પડતી પ્રવૃતિ વાણી કે મન સુધી પેસી ન જાય તે માટે સતત ચોકી રાખું છું. મારી જાતની બાબત મારી જાતે જ હાથ પગ હલાવીને કરી લેવા સાબદો રહું છું. એના માટે શિષ્યોને કહેવા સુધી હું જતો નથી. અને આમ કરવાથી મારું મન ખૂબ જ શક્તિશાળી બનતું હોય તેવો મને અનુભવ થાય છે. મનમાં શાસનના વિચારો જોર કરે છે. સચોટ ઉકેલો લાવીને જંપે છે. મન સ્વચ્છ રહે છે અને સ્વસ્થ પણ હોય છે.

વાણી ઉપર સંયમન આવવાથી શારીરિક બળ વધે છે. એ બળથી ગમે તે કાર્ય કરવા મારા પગ બાળકની જેમ દોડી જાય છે.

બેન્જામીન ફ્રેન્કલીનને કોઈએ પૂછયું, "તમે આટલા બધા શકિતસંપન્ન શાથી થયા?" ફ્રેન્કલીને કાંઈ ન કહ્યું, તે વ્યકિતને પોતાને ઘેર જમવા લઈ ગયો. બેયે ભેગા

બેસીને સૂકો પાઉં ખાધો. ખાતાં ખાતાં ફ્રેન્કલીને કહ્યું, "મારી શક્તિ આ સૂકા પાઉંમાં છે. ખાનપાનના કે બીજા કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં મેં મારી જરૂરિયાતો એકદમ ઘટાડી નાંખી છે. આથી બહુ જ થોડી જરૂરિયાતને હું મારી જાતે જ પહોંચી વળું છું. અને તેથી હું સપૂર્ણ અર્થમાં સ્વાવલંબી છું. મારે કોઈની પરવા નથી, કે કોઈથી હું ડરતોય નથી. આથી મારૂં શરીર પણ ખડતલ બન્યું છે. હું ધાર્યા કામ કરી શકું છું."

આપણને જો આત્માની કાંઈક પણ ચિંતા હોય, શાસનની જવાબદારીઓનું કાંઈક પાણ ભાન હોય તો આપણે અખૂટ શક્તિસંપન્ન બનવું જ પડશે ને ? તો તે માટે શિષ્ય-મોહ, દેહ-મોહ, સ્વજન-મોહ કે સ્વદેશ-મોહ આપણે ઉતારવો જ પડશે. એ બધા શક્તિના વિનાશક બોમ્બરો છે. એમનો એકેકો ધડાકો આપણી વિકસતી શક્તિને પાણીમાં બેસાડી દેવા માતબર છે. એ તત્ત્વો આપણા લાભમાં હોવા છતાં નુકસાનમાં જ વધુ પડતો હિસ્સો આપે છે.

જો ખરેખર, કાંઈક કરી છૂટવું હોય તો આ ગુલામી-માંથી આઝાદી મેળવી લેવી જોઈએ. વાણી અને મનને ગમે તે વિષયમાં જવા દેવાં ન જોઈએ. બને તેટલું તો હાથે પગે જ કરી લેતાં શીખી લેવું. વિરાટ શક્તિનો સંચય નહિ થાય, અને બધાય શક્તિ-હીન બનતા જઈશું તો શાસનના ડગમગતા સિંહાસનને કોઈ સ્થિર નહિ કરી શકે! સહુ પોતાના

નામની તતૂડીઓ વગાડીને વિદાય થશે, દુર્ગતિના ખાડામાં! અને દુર્ભાગ્યના અંધકારમાં!

આપણે એવા હીન સત્ત્વ હોઈએ અવી કલ્પના પણ આપણાં હૈયાંને કોરી ન નાંખે? એ ક્ષણે જ માથું ફાટી ન જાય? આપણને કાંઈ ન થાય? શું આપણે તે નપુંસક છીએ? કે શાસનના માટે આખાય જીવનમાં કાંઈ જ ન કરનાર એ શાસનનો હિતૈષી નથી એટલું જ નહિ પણ જલતો અંગારો છે. કેમકે એણે પોતાની શક્તિઓને ગુલામીના જીવન દ્વારા વેડફીને શાસનનું કારમું નુકસાન કર્યું છે. આપણેય એવા જ અંગારા થવાને સર્જાયા હોઈએ તો બહેતર છે કે હજુ પણ આપણું વિસર્જન થાય! કે જેથી અંગારા બની કોઈને દઝાડીએ તો નહિ!

[૨૯]

જડ જગત, જીવ જગત, અને આપણે

જડ સાથેનો ઘનિષ્ટ સંબંધ જેમ જેમ ઘટતો જાય તેમ તેમ જીવ જગત સાથેનો સંબંધ બંધાતો જાય, મજબૂત થતો જાય. જડની પ્રીત 'સ્વ' ના સિવાય બાકીના બધાય જીવની હસ્તીને પણ જાણે કે સ્વીકારતી ન હોય તે રીતે વર્તાવ કરે છે. આમ છતાંય જડની પ્રીત સ્વને પણ સુખ આપી શકતી નથી. પ્રકૃતિમાં જે તત્ત્વો હસ્તી ધરાવે છે એનો ઈન્કાર કરવા રૂપે વર્તાવ કરવો એ પ્રકૃતિનો ભંયકર અપરાધ છે. એવા જીવોને ફટકાની સજા કે ફાંસીની સજા પણ આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

જીવ-જગતના સંબંધની વિચિત્ર સમજણ જ એના જીવનને કોરી નાંખે છે. એના મનને કોચી નાંખે છે, એ એક ક્ષણભર પણ સુખી રહી શકતો નથી. જડનું જગત દેખાવે ગમે તેટલું સુંદર હોય છતાંય એનામાં જે 'વિનશ્વરતા'નું કલંક છે એ એના સુંદરમાં સુંદર સ્વરૂપને પણ વિકૃત

કરી નાંખે છે. સોનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ પડે છે. જીવ-જગતમાં વિનશ્વરતાનું કલંક તો નથી પણ સાધર્મ્યના કંકુતિલક છે.

જે જીવત્વ મારામાં છે તે જ જીવત્વ આ સઘળાય જીવોમાં છે. સમાનધર્મી સુખદુઃખનો સાથી બને. જડમાં એનું જીવત્વ તો છે જ નહિ એમાં રહેલું જડત્વ મારામાં નથી. કોઈ જીવમાં નથી. ચોખ્ખું વૈધર્મ્ય છે. વિરુદ્ધ ધર્મી તો ગમે તે પળે દગો દે.

આ જડનો સંબંધ તો દુશ્મનનો સંબંધ છે, જીવનો સંબંધ મિત્રનો સંબંધ છે. મને જેમ સુખદુઃખની લાગણી થાય છે, તેવી જ લાગણી જીવોને થાય છે. પણ એકેય જડને થતી નથી. તો તે જડની આળપંપાળ કરવાનો કશોય અર્થ નથી. અને જો તેનાથી મને સુખ મળતું હોય તો તેય મારો ભ્રમ છે કેમકે જીવને પોતાની શાન્તિ વિના તો એક કરોડ જડ પણ ભેગા થઈને સુખ આપી શકતા જ નથી. એટલે મારા જીવની શાન્તિમાં જ સુખ અને અશાન્તિમાં જ દુઃખ. શા માટે આ જીવ જડના સંયોગ-વિયોગમાં શાન્ત–અશાન્ત થાય? જડ જગત પણ એના ઉપર ઉપકાર કરી રહ્યું છે માટે? તો જીવ-જગત ઉપકાર નથી કરતું? તેના પુણ્યે આપણું નાવ નથી તરતું? તેનાં પાપ આપણા જીવનને સાવધાન બનાવી દેતાં નથી? જીવ-જગત સર્વ રીતે, સર્વકાળે આપણી ઉપર ઉપકાર તો કરી જ રહ્યું છે. નિગોદના જીવ પણ અવિરતિના

પાપની સજાઓ ભોગવીને આપણને વિરતિ-માર્ગે દોડવાની પ્રેરણા કરતાં કેટલો જબ્બર ઉપકાર કરે છે ?

નારકના જીવો પણ આજ્ઞાભંગનાં કારમાં ફળ સાક્ષાત્ અનુભવીને આપણી નજરે ચડીને કેટલો ઉપકાર કરે છે ? આજ્ઞાપાલનમાં કેટલો વેગ લાવી આપે છે ? શિથિલતાને ખંખેરી નાંખવા કેટલું બળ આપે છે ? જીવતોય ઉપકાર કરે છે અને મરતોય મૃત્યુની યાદ દેવડાવતો ઉપકાર કરે છે. સહુ કોઈ જીવ સતત ઉપકાર કરી રહ્યા છે. જડનો ઉપકાર લાગણી શૂન્ય જડ ઉપર તો શી રીતે વળે ? પણ જીવનો ઉપકાર લાગણી સંપન્ન જીવ ઉપર જરૂર વળે. જડે તો જીવ ઉપર એકલો ઉપકાર નથી કર્યો, અપકાર કરવામાંય બાકી રાખી નથી. જડ કર્મે ઉપશમશ્રેણીથી જીવને પટકી નિગોદમાં ઠોકી દીધો છે ! ચક્રવર્તીપદ આપીને સાતમી નારક રૌરવ યાતનાઓમાં ધકેલી મૂક્યો છે. મહાસંયમીને જરાક થાપ ખવડાવી દઈને કુતરો બનાવી દીધો છે ! નવજાત બાળકને મૃત્યુના મુખમાં ધકેલી દીધું છે. જ્યારે વિશુદ્ધ જીવ-જગતે આપણા ઉપર અપકાર કયો કર્યો ? દેખીતી રીતે કેટલાક પ્રસંગોમાં એમ લાગે કે આ જીવોએ આપણા ઉપર અપકાર નથી કર્યો ? પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. તે અપકાર કરનાર ભલે જીવ દેખાતો હોય. પણ તે અપકાર કરાવનાર તેનું અને આપણું જડકર્મ જ છે. જીવ તો બિચારો જડકર્મનો પરાધીન નોકર ! શેઠનો હુકમ બજાવ-

નાર નોકર જરાય ગુનેગાર નથી એ અપરાધ પેલા શેઠનો જ કહેવાય.

ફાંસી જલ્લાદ આપે છે. છતાં જલ્લાદ નિર્દોષ છે કેમકે ફાંસી અપાવનાર રાજા ત્યાં બેઠેલો છે. રાજાનો જીવ પણ નિર્દોષ છે કેમકે એને પણ એવી પ્રેરણા કરનાર કર્મ છે. જ્યાં કર્તા સાથે પ્રેરક હોય છે ત્યાં સારું કે ખોટું કરનાર કર્તા ન કહેવાય, પણ પ્રેરક જ કહેવાય. એટલે હવે એ નક્કી થાય છે કે જીવ–જગતે આપણી ઉપર આજ સુધી કશોય અપકાર કર્યો નથી. અને એ જીવ–જગતે ઉપકાર કરવામાં પાછી પાની કરી નથી. અનંતાનંત વિશુદ્ધ જીવ દ્રવ્યો (સિદ્ધ ભગવંતો) આજે પણ પોતાનું આલંબન આપીને આપણી ઉપર અસીમ ઉપકાર વરસાવી રહ્યા છે.

વિશુદ્ધ–કર્મમુક્ત નિર્દુઃખ જીવ–દ્રવ્યો ઉપર આપણે સીધો ઉપકાર તો ન કરી શકીએ. પણ તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરીને કર્મયુક્ત દુઃખિત જીવ ઉપર ઉપકાર જરૂર કરી શકીએ. શેઠ ઉપકાર કરીને મરી જાય, તો એ ઉપકારનો બદલો શેઠના દીકરા ઉપર વાળી આપવાનો હોય. અનંત સિદ્ધ ભગવંતોના સીધા ઉપકારનો બદલો સમસ્ત જીવ રાશિ ઉપર વાળી આપવાનો.

આમ આપણે બેવડો ઉપકાર જીવ-રાશિ ઉપર વાળવાનો છે. એમણે કરેલા ઉપકારનો બદલો અને સિદ્ધ ભગવંતો જે ઉપકાર કરી રહ્યા છે તેનો પણ બદલો. આ ઉપકાર વાળીએ

નહિ તો આપણે જીવ મટીને જડ બનીએ છીએ. જ્યાં કૃતજ્ઞતા નથી ત્યાં જડતા છે. કૃતજ્ઞતા ન હોવાથી જ સૃષ્ટિ જડ કહેવાય છે. જીવો ઉપર ઉપકારનો બદલો વાળી આપવાનું કર્તવ્ય સમજાશે તો જડ જગતની આસક્તિઓ જે આપણને જીવત્વનું દર્શન જ થવા દેતી નથી તે આસક્તિ દ્વારા થતો જડ સાથેનો સંબંધ તૂટી જશે. આ સંબંધ તૂટ્યા પછી સર્વત્ર ઉપકાર વાળવા, ઋણ ફેડવા આપણે તત્પર થઈશું. પ્રભુની તરફ નજર રાખીશું અને જોઈશું કે આ ઋણાનુબંધ ફેડવા માટે પ્રભુ કયા કયા માર્ગ બતાવે છે?

જીવ સાથે સંબંધ બંધાયો એટલે વાસ્તવિક આસ્તિકય આવ્યું, સમ્યક્ દર્શન થયું પછી અનુકંપાદિને આવતાં વાર ન લાગે. આ સંબંધ જેમ વધે તેમ જડનો સંબંધ તૂટે એ સંબંધમાં ત્રાસ લાગે. 'પ્રશમ'ની અનુભૂતિ થવા લાગે. ભલે હવે જડ જગત સાથેના સંબંધથી જન્ય સુખ નથી પણ એ રતિમોહનીયના ઉદયનું સુખ ક્યાં? અને આ દર્શન મોહનીયના ક્ષયોપશમથી નિષ્પન્ન સુખ ક્યાં? એકમાં જીવ બહાર દોડતો હતો અને પછી ભક્ષ્ય મળે ત્યારે અંતરમાં ઠરતો એ વખતે જ થોડુંક સુખ અનુભવાય. વળી કોઈ ભક્ષ્યની કામના જાગે એટલે બહાર દોડી જાય. દોડવાનું ઘણું. હરવાનું થોડું. દુઃખ ઘણું. સુખ થોડું. જ્યારે દર્શનમોહના ક્ષયોપથી જન્ય સુખમાં ઊલટું જ જોવા મળે. જડના માનસિક સંબંધ તૂટતાં દોડવાનું કાંઈ નહિ, કરવાનું જ મળે. એકમાં

છે બહિરંગ થાક લગાડયા પછી જ ઉત્પન્ન થતું સુખ. બીજામાં છે થાકનું કષ્ટ વેઠયા વિનાનું જ સ્વાભાવિક સુખ. દર્શનમોહના ક્ષયોપ વાળોય જડનું સુખ ભોગવે તો યે અંતરના સુખમાં તે સુખ ક્ષીર-નીર જેવું થઈ ને જ ભોગવાય. અર્થાત્ આંતરિક સુખનો જ ભોગવટો જણાય. એને બહિરંગ સુખમાં આનંદ જરાય ન હોય. જયારે રતિમોહના ઉદયથી નિષ્પન્ન સુખમાં ભોગવેલા દુઃખનું જ્ઞાન રહે નહિ. મૂર્ચ્છિત અવસ્થા હોય. એમાં અત્યંત આનંદ હોય. આમ અહીં બધુંય અવળું ખતવાતું હોય.

અંતરના સ્વાભાવિક સુખને મેળવવા આપણે જડનો સંબંધ તોડી નાંખવો પડશે. જીવ માત્ર સાથે ઘનિષ્ટ સંબંધ બાંધવો પડશે. જડના થોડા પણ સંબંધમાં જીવસંબંધ જોખમાય છે. એનાથી સ્વ અને પર ઉભયને ભંયકર નુકસાન થઈ જાય છે. આ નુકસાનને ખ્યાલમાં લઈશું તો જડ સાથેની અનાદિની પ્રીતને તૂટતા જરાય વાર નહિ લાગે. પછી જીવનને વિકસતાં બહુ સમય નહિ લાગે.

[૩૦]

મિત્રોને પ્રેરણા

સ્મૃતિમાં વારંવાર આવતા મિત્રો,

'પત્ર ન લખવાનો' નિયમ પાળવાનું કાર્ય કેટલું કઠિન છે એ તો તમે અને હું જ સમજી શકીએ. આ પણ એક કઠોર સાધના જ બની ગઈ કેમ વારું ? છતાંય સ્વેચ્છાએ એ સાધનાને વધાવી લઈને, સફળતાપૂર્વક પાર પાડીને આપણે કેટલું મહાન કાર્ય સાધ્યું છે એનો આનંદ તો આપણને કેટલો બધો રહ્યા કરશે ? એ દિવ્ય વિભૂતિની આજ્ઞાનું પાલન !

સર્વોચ્ચ કોટિનો ધર્મયોગ ! કઠોરમાં કઠોર છતાં ધન્ય યોગ ! ફળમાં મળ્યો વિશિષ્ટ કોટિનો પુણ્ય-યોગ ! દિલ કચવાયાં હશે, મન બગડચાં હશે, ઉદાસી મેળવી હશે, પણ છતાંય જે સાધ્યું તે ઘણું જ સાધ્યું છે એમાં બે મત નથી.

વહાલા મિત્રો,

પત્ર તો નથી લખતો, પણ ડાયરીના છેલ્લાં પાના-ઓમાં તમને જ સંબોધીને લખી રહ્યો છું. કો'ક દહાડો વાંચો તો અવશ્ય વિચારજો. ચાતુર્માસ પૂરું થવા આવ્યું. મારા જીવનનો અમૂલ્ય ટુકડો પસાર થયો. મારા ચિત્તને એણે રવૈયો બનીને એવું તો વલોવી નાંખ્યું છે કે શું વાત કરું ? તમે તો વલોણું ન જુઓ, બાળક છો ને ? નવનીત જ માંગો કેમ ? આ રહ્યું તે નવનીત.

મારે મન તો ઘણું જ કિંમતી. સમસ્ત વિશ્વ પણ એની કિંમત ન ચૂકવી શકે તેટલું કિંમતી. એ નવનીતરૂપ વિચાર છે. ચારિત્ર્યના પંથને ધન્ય બનાવવો હોય તો તારકગુરુ ભગવંતશ્રીજી જે માર્ગ ચીંધે તે જ માર્ગે તે જ રીતે ચાલ્યા જવું.

મિત્રો, મેં ઘણાંય વ્યાખ્યાનો કર્યાં. કેટલાયના દિલને બહેલાવી નાંખ્યાં. હા, એ વ્યાખ્યાનની પાછળ મારી સાધના જરૂર હતી. મારે છાપાંય વાંચવાં પડતાં. પચાસ પચાસ છાપાં વાંચું ત્યારે એકાદ મજાની ચીજ મળે. સો–સો નવલો એકઠી કરું ત્યારે એકાદમાંથી કોઈ રમૂજી ટુચકો મળે, અગણિત માસિકો વાંચું ત્યારે બે–પાંચ મારા કામમાં આવે. પુષ્કળ સમયનો ભોગ આપ્યો ત્યારે વ્યાખ્યાનોની સફળતા પ્રાપ્ત કરી. ખરેખર, એ સિદ્ધિ મને ભારે પડી ગઈ છે.

મેં સ્વાધ્યાયાદિ ગુમાવ્યાં અને મારા સત્વને પણ મલિન બનાવ્યું. વ્યાખ્યાનો પાછળ ભક્ત–વર્ગની જમાવટ તો હોય જ. માન–પાનનું તો પૂછવું જ શું ? પ્રમાદી જીવનની તો વાત જ શી કરવી ? બધી રીતે હું હાર્યો. માર ખાઈ બેઠો. ઉપાશ્રયના સમાધાનની વાતમાં પડ્યો. તેમાંય મેં પુષ્કળ અનુભવ મેળવ્યા. જેના પરિણામ રૂપે હું એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે, "કદી પણ સંઘની કે કોઈ શ્રાવકની ભલાઈના કામમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. સહુનું સારું થાય એવી સદ્‌ભાવના રાખીને જ બેસી રહેવું. મિત્રો, કાળ ખૂબ જ ખરાબ આવી રહ્યો છે. તમે મારી વાતોને અમલમાં મૂકી દેશો તો મારી જેમ તમારે થોડા પણ દિવસ બરબાદ નહિ કરવા પડે. તમે વ્યાખ્યાનોના લટકામાં કદી ન પડશો. બને તો ખૂબ નિરાળા રહેજો. તમારી આત્મ–સાધનાથી જ્યારે તમને વિશિષ્ટ કોટિનું આધ્યાત્મિક બળ પ્રાપ્ત થઈ જશે ત્યારે તમારી વાચા આપોઆપ ખુલી જશે. તમારી ભાષા આપોઆપ સુંદર બની રહેશે. તમારું કિસ્મત એકદમ ચમકવા લાગશે.

પણ આધ્યાત્મિક સાધના વિના જો માથું મારશો તો બેશક તમને વાગશે, તમે પાછા પડશો. ઉભયભ્રષ્ટ થઈ જશો. એ સાથે તમે સંઘના કલેશ–કાર્યોમાં ન પડશો. તમે ભલા અને તમારો સ્વાધ્યાય ભલો. સ્ત્રી પરિચય તો અત્યંત બૂરો છે જ. કિન્તુ ગૃહસ્થનો પરિચય પણ બૂરો છે એ વાત તમે ન વીસરતા.

મેં આ ચાતુર્માસ દરમિયાન કોઈ સિદ્ધિ કરી હોય તો તે યોગની. ઉત્તરાધ્યયનથી માંડીને નંદી સુધીના જોગ હું પૂરા કરીશ. પણ આ જોગમાંય મારે લગભગ ૧૦૦ ઈન્જેકશનો લેવાં પડચાં. ઘસાતા શરીરને ટકાવી રાખવા માટે મારી પાસે આ માર્ગ હતો. પણ મિત્રો, એ ઇન્જેક્શનોએ મારા શરીરને શક્તિહીન બનાવ્યું. મારા મનને સત્ત્વહીન બનાવ્યું. આખું શરીર અયોગ્ય તત્ત્વોથી અભડાયું. એણે મનને પણ અભડાવ્યું.

આધાકર્મી ભોજન અને વિલાયતી દવાઓ આપણા આધ્યાત્મિક જીવનની સરાસર તારાજી સર્જનારાં છે. તમે કદી આ બેય પાપને પનારે ન પડશો. આ વિષયની નુકસાનીઓની નોંધ તો હું અહીં લેતો નથી પણ તમને માત્ર એટલું જ જણાવીશ કે બીજાં અનેક પાપો જેવાં જ ભયંકર આ બેય પાપો છે. શકચ હોય તો એનો પડછાયો લેવામાં પણ મજા નથી. અને એક બીજી વાત પણ કહેવાની છે. આજ-કાલ ભાવપ્રદાન અને પરહિતની વાતો ખૂબ ચાલી છે. આ ચાતુર્માસ દરમિયાન મેં પણ કાંઈક ચિંતન કર્યું છે. મને તો એમ લાગ્યું છે કે આપણે સર્વ જીવોના હિતની વૃત્તિ અવશ્ય રાખીએ. પણ તેને પ્રવૃત્તિમાં ફેરવવા માટે તો આપણે સ્વહિતની જ પ્રવૃત્તિ આદરીએ. આપણું આત્મબળ વધાર્યા વિના આપણે પરહિતની કોઈ વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ કરી શકીએ તેમ નથી. કદાચ, તેમાં આપણને સફળતા તો

ન મળે પણ ક્યાંક વધુ ગૂંચવાઈને બધુંય ખોઈ બેસીએ.

હાલ તો આપણે આપણી વિષયકષાયની વૃત્તિઓને કાબૂમાં લેવા માટે જ સઘળી શક્તિઓને ખર્ચી નાખવાની છે. મનથી આ બાબતમાં ઊંડું ચિંતન કર્યા કરવું. કાયાથી બાહ્ય ત્યાગાદિના અનેક પ્રયોગો કરીને શરીર અને મન ઉપર તેની શી અસરો પડ્યા કરે છે, તેની નોંધ લીધા કરવી. દિવસોના દિવસો સુધી કોઈ પણ વ્યક્તિ ઉપર ગમે તેવા સંયોગોમાં જરા પણ મનથીયે કષાય ન થાય તેવી સિદ્ધિ આપણે મેળવી લેવી જોઇએ. વિષય વાસનાનો કણિયો પણ કદાપિ આંખમાંય ન દેખાય. ચિત્ત પણ એ ગંદકીથી મુક્ત રહ્યા કરતું હોય એવી સન્માનીય રખવાળી આપણે કરતાં થઈ જઈએ એવું સદ્‌ભાગ્ય વહેલી તકે પ્રાપ્ત કરવાનું છે.

મેં ઘણી નોટો લખી. આ ૧૨ મી નોટ છે. તમારા જ આગ્રહથી છેલ્લી બે નોટો લખી અને મને વળતર તો મળ્યું. મેં લહિયાનું કામ કર્યું છે એટલે વળતર મળ્યું. વળતરમાં વિવેક-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ. સાચું અને સારું શું ? ખોટું અને ખરાબ શું ? તે મને સમજાયું પણ આથી આગળ હું વધી શક્યો નથી, સક્રિય-જીવનનું સ્વપ્નદર્શન પણ હજુ મને થયું નથી. હજારો પાનાના મંથન બાદ પણ મારામાં સાધનાની ગરમી ઉત્પન્ન નથી થઈ એનો ભારે ખેદ રહ્યા કરે છે. જો લખવાથી એ ઇચ્છા પૂર્ણ ન થઈ તો શેનાથી થશે ?

એ પ્રશ્ન ઊભો રહે છે.

હવે લખવાનું બંધ કર્યે જ છૂટકો છે. આ પણ વ્યસન બની જાય તો ? વ્યસનીના તો કરોડો ભવો બગડેને ! મિત્રો, કલમને છોડયે જ છૂટકો છે. કલમની રાહે ધારેલી ઇચ્છા પાર પડી નથી. કદાચ કલમ મૂકવાથી નવો માર્ગ ખુલ્લો થાય તો વળી આશાનું કિરણ પ્રગટ થાય.

આ બધી વાતોને વિચારું છું ત્યારે એ જ બાબત લક્ષ્યમાં આવી બેસે છે. "મારા તારકગુરુદેવશ્રીના રાહે જ સાધના સાધી શકાય." ન બોલવું, ન કાંઈ કહેવું, ન ક્યાંય ઊંડા ઊતરવું, ન કાંઈ આડુંઅવળું વાંચવું, ન કોઈ પરિગ્રહ ! ન કોઈ આડંબર ! ન કોઈ ભાવના ! ન કોઈ કામના ! એક માત્ર આંતર-શુદ્ધિની અનન્ય સાધના. સ્વાધ્યાય કરવો. અપ્રમત્ત રહેવું. યોગ્યને આપી છૂટવું. ફળની કોઈ આકાંક્ષા નહિ. મનમાં કોઈ પ્રતિ ભેદભાવ નહિ.

મિત્રો, આપણા તારકગુરુદેવશ્રીજી એ ગુરુદેવશ્રીજી જ નથી. એ ભગવંત પણ નથી. એ દૈવી-પ્રેરણાનું પ્રતીક પણ નથી. એ શું છે તે જ મને તો સમજાતું નથી. એમણે ૬૦–૬૫ વર્ષના અનુભવે જે બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવ્યું છે એને જ આપણે આપણામાં ઉતારી દઈએ. જરાય આનાકાની વગર. ચૂં કે ચા કર્યા વગર. કોઈ ફેરફાર કર્યા વગર કોઈ સુધારો-વધારો કર્યા વગર એમનું જે જીવન છે એને સાંગોપાંગ આપણી સમક્ષ રાખીએ અને આપણા જીવન–પથ્થરને

કોતરીએ. બહુ જ સાવધાનીપૂર્વક ટાંકણું ઉપાડીએ. ક્યાંય પણ થાપ ન ખાઈએ. ભૂલ ન કરી બેસીએ.

ના, ના, ભૂલ થવાની કલ્પના જ અસ્થાને છે. એ અનિર્વાચ્ય વિભૂતિની શરણાગતિ સ્વીકાર્યા બાદ ભૂલ થાય શું ? એમની આશિર્વર્ષા વરસતાં ક્યાંય પણ મલિનતા રહે જ શેની ?

પ્રિય મિત્રો, આપણે જ્ઞાની જ બનવું હશે તો એ સંસારાતીત વિભૂતિની પ્રેરણા નહિ મેળવી શકાય, ધ્યાની જ બનવું હશે તોય ત્યાંથી બળ નહિ મળે, તપસ્વી જ બનવું હશે કે પ્રભાવક વક્તા જ બનવું હશે તોય એ આલંબન કામયાબ નહિ બને. જેને એકાદ નહિ પણ બધુંય બનવું હશે. ના, જેને વીતરાગના આજ્ઞાપાલક બનવું હશે, જેને ચારિત્ર્યવિભૂષિત થવું હશે તેને જ એ આલંબન અત્યંત કારગત બનશે.

અને ખરેખર મિત્રો, આપણે શું સારા ગવૈયા બનવું છે ? શું વક્તા–બક્તા બનવું છે ? શું બકધ્યાની બનવું છે ?નહિ જ, નહિ જ. આપણા જીવનને આપણે ધન્ય બનાવવું છે. આજ્ઞાયોગની સાધના દ્વારા કેમ વારું ? બસ, તો પછી પ્રાણપ્રિય દ્વારા એ ગુરુદેવશ્રીજીને શરણાગત બનીએ એ જ આપણું કર્તવ્ય છે. મૂકી દઈએ છાપાં–છોડી દઈએ, વ્યાખ્યાનોની પાટ –જતી કરીએ, આપણી રમતગમતની ઇચ્છાઓ. બસ, આપણા જીવનનું આ એક જ કાર્ય છે. લોક ભલે કહે આપણને કે

તમે સમાજ માટે કાંઈ કરતાં નથી. બીજા સાધુઓ ભલે કહે કે તમે તમારી શક્તિને ફોરવતા નથી. હિતૈષીઓ ભલે કહે કે આપણે કથળતા પ્રભુ–શાસનને માટે કોઈ ઝુંબેશ ઉઠાવતા નથી. તે બધાયને કહેવું હોય તે કહે. બળ વિના આપણે ક્યાં લડવા જઈએ. લડવું છે જરૂર પણ બળ સાથે. એ બળ માટેસ્તો આપણે ગુરુદેવશ્રીજીના ધન્ય જીવનના પગલે પગલે જ પગલાં દાબીને ચાલવું છે.

ચાલો ત્યારે, મિત્રો, પાનાં પૂરાં થવા આવે છે લખી લખીને ય શું કરું?

[૩૧]

પહેલાં પરિવર્તન હૃદયનું, પછી જીવનનું

ગામે ગામ મુનિ ફરે છે. ઉપદેશ આપે છે. વસ્તુતઃ જે અપેક્ષા ન રાખવી જોઈએ તેવી અપેક્ષા શ્રોતા પાસેથી તે રાખે છે. એ અપેક્ષા છે જીવનપરિવર્તનની. શ્રોતાએ પોતાના અવિશુદ્ધ જીવનને વિશુદ્ધ જીવનમાં એકદમ ફેરવી નાંખવું જોઈએ. અર્થાત્ સર્વ વિરતિના માર્ગે જ ચાલ્યા જવું જોઈએ. ન જાય તો મુનિને દુઃખ થાય. એ માર્ગે ન જવાય ત્યાં સુધી કોઈ કઠોર વ્રત ન લે તો મુનિને તેના તરફ નફરત ઉત્પન્ન થઈ જાય.

એક જ વાત જીવન–પરિવર્તન કરી દે. સંસારમાંથી રાજીનામું આપી દે. પણ મને તો લાગે છે કે જીવન-પરિવર્તનનું કાર્ય તો માનવજીવનનું સર્વોચ્ચ કાર્ય છે. એને એકદમ એ કાર્ય તરફ વાળી દેવાનું શી રીતે વ્યાજબી ગણાતું હશે? અને આજનો માનવસમાજ! ધનવાન સાધર્મિકો પ્રત્યેની ઇર્ષ્યાની લાગણીથી જલતો! નિર્ધન તરફ ફિટકાર

વરસાવતો. એક પૈસો પણ વધુ ભરાતાં નવ નેજે પાણી ઉતારતો! નાનીશી તુચ્છ સખાવત કરીને પણ ચોરેચૌટે ખુમારી લેતો! ધર્મને માત્ર સાંભળતો! બીજી મિનિટે એ અમૂલ વાતોને ખંખેરી નાંખતો! કોઈના દોષોના ચોખા ઠેર ઠેર વેરતો! આવા માનવસમાજ વચ્ચે રહેલા આ જૈનસમાજના સભ્યને જીવનપરિવર્તનની વાત અધિકાર બહારની નથી લાગતી!

જેનામાં હજુ માર્ગાનુસારિતાનું પણ ઠેકાણું નથી; સમાજમાં જેની ઝાઝી કિંમત નથી, જેનામાં લાગણીનું તત્ત્વ પણ આછુંપાતળું જ જોવા મળે છે એને જીવનપરિવર્તન! શી રીતે બનતું હશે! મને તો આ પરિવર્તન પૂર્વે હૃદય-પરિવર્તનની જરૂર લાગે છે. હૃદયપરિવર્તન એટલે બેદિલ બનેલા માનવને દિલ મેળવી આપવું, લાગણીવિહીન હિલ-ચાલોમાં લાગણીનું તત્ત્વ ઉત્પન્ન કરી દેવું. એના હૃદયના પ્રત્યેક યંત્રમાં જામી ગયેલા નિષ્ઠુરતાના કચરાને ઉખેડીને બહાર ઉલેચી નાંખવા હૃદયરૂપી લોખંડને એવું સાફ કરી દેવું કે ગુરુની વાણીના ચુંબકીય તત્ત્વોની એના ઉપર ધારી અસર ઉત્પન્ન થાય. એટલું જ નહિ કિન્તુ એ વાણીના સ્પર્શે જ આત્માનાં પ્રત્યેક પ્રદેશે સ્પંદન થવા લાગે, લોહીના કણેકણમાં આંદોલનો જાગે, રોમેરોમમાં હૃદય વસે, દરેક હૃદયમાં શુદ્ધિ વસે.

હૃદયપરિવર્તન કરવું એટલે દાનવને દાનવમાંથી માનવ

બનાવવો, નિષ્ઠુરને મીણસમો કોમળ બનાવવો, પથ્થરને પણ પીગળાવવો. શુભ લાગણીઓને ઉત્તેજિત કરવી. સુષુપ્ત અવસ્થાને જાગ્રત કરવી. અશુભતાને દેશવટો દેવડાવવો. આવા હૃદયના પરિવર્તન વિનાનું જીવનપરિવર્તન શા કામનું? વસ્તુતઃ એ જીવનપરિવર્તન નથી માત્ર વેશપરિવર્તન છે.

હૃદયપરિવર્તન કર્યા વિના જે જીવનપરિવર્તન કરે છે એની સઘળી સાધના લગભગ નિષ્ફળ જાય છે. ગુરુને–વડીલોને–ગુરુભાઈઓને અને સમાજને ૩ાા મણની એ કાયા ભારરૂપ બની રહે છે. ખોડાં ઢોરના પોષણની જેમ આનું પોષણ કરવું પડે છે. આવા જીવનપરિવર્તનમાં દાંભિકણ ખીચોખીચ ભરેલી હોય છે. ધર્મને પણ ક્યારેક નીચલી કક્ષામાં મૂકી દેવાનું પાપ આવા દિલવિહોણા જીવો કરી મૂકે છે.

જીવનપરિવર્તન પહેલાં જરૂર છે હૃદયપરિવર્તનની. પણ આ હૃદયપરિવર્તન કરવામાંય ધીરજ અને કૌશલની અગત્યતા સમજવી જોઈએ. બીજાની લાગણીઓને ફેરવવા માટે દંડનીતિ અપનાવવાનું વ્યાજબી નથી. લાલ આંખે કે રિવોલ્વરની ગોળીએ, દમદાટીએ કે દમનનીતિએ કોઈની લાગણીને કચડી શકાય પણ પલટી તો ન જ શકાય. એક વાર ધાર્યું કામ કરાવી શકાય પણ સામાના દિલના સો-સો ટુકડા કરીને જ.

આવી રીતે હૃદયપરિવર્તન કર્યાનો ગર્વ કેટલાક બેવકુફ માણસો લે છે ભલે તેઓ લેતા હોય. પણ ડાહ્યા માણસનો હૃદય–પરિવર્તનનો માર્ગ તદ્દન નિરાળો અને નક્કર છે. હૃદય–પરિવર્તન કરવા માટે જરૂર છે બુદ્ધિ–પરિવર્તનની.

'સાત નવા સડસઠ' કહેનાર બાળકને દમદાટીથી 'સાત નવા ત્રેસઠ' શીખવી શકાય અને એ રીતે એની લાગણીઓ કચડીને એના હૃદયમાં જચેલા એ ભાવનું પરાવર્તન કરી શકાય પણ શાણો શિક્ષક આમ ન કરે. સાત સાત મણકાની નવ ઢગલી કરીને તેને બધા મણકા ગણવા કહે. અને બાળકની બુદ્ધિમાં ભરાઈ ગયેલા અશુદ્ધ ભાવને એ રીતે દૂર કરી દે. બાળકની બુદ્ધિનું પરિવર્તન થતાં જ તેનું હૃદયપરિવર્તન થાય.

મુનિ ઉપદેશ આપે છે માત્ર બુદ્ધિપરિવર્તન કરવા. પર્યાયોના ક્ષણિક રંગરાગમાં શાશ્વતતાની બુદ્ધિ ફેરવવાનો જ મુનિનો આયાસ છે. આપાત–રમ્ય સુખોની પાછળ રહેલી વિપાક કટુતા બુદ્ધિમાં જમાવવા માટે જ મુનિનો યત્ન છે. વિષય–કષાયોમાં મોજ માણતાં જીવોને એના દુઃખો બતાવીને એમની બુદ્ધિને ઠેકાણે લાવવાનો પરિશ્રમ જ મુનિને ઉઠાવવાનો છે.

ધનના જોરે સુખ માણતાં જીવોને બુદ્ધિમાં પેઠેલો એ વિપર્યાસ ટાળીને 'ધર્મથી સુખ'નો સિદ્ધાંત સમજાવવાની કરામત જ મુનિને કર્યા કરવાની હોય છે. જે મુનિમાં

શ્રોતાની વિપરીત બુદ્ધિને ફેરવી નાંખવાની જબરદસ્ત તાકાત છે એ મુનિ વિશ્વ ઉપર મહાનમાં મહાન ઉપકાર કરી શકે છે. પણ હા, એ તાકાત આત્મ–સાધના, અંતરંગ દૃષ્ટિ વિના આવી જવાનું તો તદ્દન અસંભવિત જ છે.

પરાર્થના પરમધર્મને સાધવા માટે અંતરંગ દૃષ્ટિનું સાધન ગમે તે ભોગ આપીને વિશ્વહિતચિંતક મુનિએ મેળવવું જ જોઈએ ને ? નહિ તો મુનિપણું શું ? પરાર્થની વાતો શું ? વિશ્વકુટુંબની ભાવના શું ?

વિપરીત બુદ્ધિનું પરિવર્તન થતાં જ હૃદયમાં પરિવર્તન થવા લાગે છે. હૃદય–પરિવર્તન થતાં જ જીવનમાંય પરિવર્તન થવા લાગે છે. એક ઘંટડી વગાડો પછી આપોઆપ બીજી ત્રીજી વગેરે ઘંટડીઓ બજવા મંડી જાય છે.

એક ચક્રને જેટલા વધુ વેગથી ઘુમાવીએ એટલા જોરદાર વેગથી એ ચક્રને ઉત્તરોત્તર સાંકળીને રહેલાં બીજાં બધાં ચક્રો ધૂમધૂમ–ધૂમધૂમ ફરવા લાગી જાય છે. પણ પહેલું ચક્ર ઘુમાવનારના કાંડામાં ભારે બળ હોવું જોઈએ. વિશ્વનું બુદ્ધિ–પરિવર્તન કરવા માટે પ્રચંડ આત્મબળ મેળવી લેવું પડે. એ માટે અત્યુન્નત સાધનાની તીક્ષ્ણ ધારે સડેડાટ ચાલ્યા જવું પડે. ભલે પગ કપાઈ જાય. લોહી દૂઝતા ચીરા પડી જાય. શક્તિઓ વહી જાય. છતાંય... છતાંય વિશ્વોદ્ધાર કાજેનું પ્રથમ સાધન બુદ્ધિપરિવર્તનનું પ્રાપ્ત કરવા આ બધુંય કરી લેવું ઘટે. એ વિનાની હૃદયપરિવર્તન કરાવી દેવાની કે જીવન–પરિવર્તન કરાવી દેવાની વાતો કસ વિનાની લાગે છે.

[૩૨]

આરોગ્ય : તનનું અને મનનું

શરીરને ક્હ્યાગરું અને નીરોગી રાખવા માટે પણ વ્યવસ્થિત પ્રકારની આત્મસાધનાની જ જરૂર પડે છે. શરીર સારું રાખવા શરીરસાધના ભલે જરૂરી બને પણ આત્મ-સાધના વિના તો તે શક્ય જ નથી. શરીરને નીરોગી રાખવા માટે ગમે તેમ રહેવાય કે હરાય ફરાય નહિ પણ અનેક નીતિ-નિયમોનું પાલન કરવું જ પડે. જેમકે તળેલું ન ખવાય, મરચાં ન ખવાય, ચા ન પીવાય ઇત્યાદિ કરવાથી દ્રવ્યત્યાગ થાય. એટલું જ નહિ પણ જે કોઈ પોષક તત્ત્વો છે તે દૂધ વગેરે પણ ત્યજવાં પડે અને મર્યાદામાં જ લેવાં પડે. ઘણું દૂધ પી લેવાથી શરીર સારું થઈ જતું નથી. દૂધને અત્યંત મર્યાદામાં ઉપયોગમાં ન લેવાય તો જ તેનાથી બનેલા વીર્યનું ઊર્ધ્વીગમન થાય. અન્યથા સ્ખલન થઈ જાય.

વધુ પડતી ઝડપથી બની જતું વીર્ય મનની બેચેન સ્વપ્નાવસ્થામાં કામ વિકારોને ઉત્પન્ન કરીને સ્ખલિત થયા વિના રહે જ નહિ. એ જ રીતે વધુ પડતા ઘી વગેરે પણ આંખોને વિકારી બનાવીને ગમે તે રીતે વીર્યાદિનો ક્ષય કરે જ.

વીર્ય એટલે દેહનો રાજા. એનો નાશ એટલે શરીરનો નાશ. સેંકડો વાર થતું બેશરમ મૃત્યુ. જેઓ દીર્ઘાયુ છે તેમની તરફ નજર નાંખશું તો તેમનામાં શરીર સંબંધી ઘણા નીતિનિયમો પળાતા જોવા મળશે. તેઓમાં કોઈપણ વ્યસન નહિ હોય. તેઓ અલ્પાહારી, હિતાહારી અને મિતાહારી જ હશે. બહુરસવાળો ખોરાક લેવાનું તેઓ કદી પસંદ નહિ કરતા હોય પણ કસવાળા ખોરાકને જ પસંદગી આપતા હશે.

આપણે પણ નીરોગી તો બનવું જ છે કેમકે શરીરમાં સહેજ પણ ક્યાંક અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે પછી તો બધીયે આરાધનામાં શિથિલતા આવી જાય છે, એક પણ યોગમાં ટેકીલીવૃત્તિ–અખંડિતતાનું તત્ત્વ જોવા મળતું નથી. મનનું ધૈર્ય નષ્ટ થાય છે. તનનું ખમીર ખતમ થાય છે. આ સ્થિતિ સાધના માટે તો અસહ્ય છે. શરીરની ગુલામી સાધના માર્ગના ધૈર્યને નષ્ટ કરે. ધીરજમાં કંપ લાવે.

ધીરજમાં કંપ આવ્યો એટલે સાધનાની ઈમારતના પાયામાં જ પૂળો ચંપાયો. પછી સાધના ટકી શકતી જ

નથી. બળીને ભસમ થઈ જાય. શરીર સ્વસ્થ રહે તો વિષયોની યાદ વધે તેવો નિયમ નથી. વધુ વિકારી તે હોય જે શરીરથી કાયર હોય. સિંહ બળવાન છે માટે જ તે વર્ષમાં એક જ વાર વિષયસેવન કરે છે. કબૂતર કાયર છે. તેને વિષયસેવન વિના ચેન પડતું નથી. એટલે એવા ભયો કલ્પવાની તો કશી જરૂર નથી.

બીજું એ છે કે શરીર સ્વસ્થ હોય તો ચિત્ત પણ પ્રસન્ન રહે. ચિત્તની પ્રસન્નતા અને શરીરની સ્વસ્થતા એ બેયનો પરસ્પર વીર્ય કારણ ભાવ છે. શરીર સ્વસ્થ હોય તો ચિત્ત પ્રસન્ન રહે તેમ ચિત્ત પ્રસન્ન થતું રહે તેમ શરીર વધુને વધુ સ્વસ્થ બનતું જાય. શરીરમાં જે અસ્વસ્થતા આવે છે તેમાં જેમ ખાવાપીવાની ભૂલો કારણભૂત છે તેનાથી વધુ નક્કર કારણ તરીકે તો ચિત્તની અસ્વસ્થતા છે. માખીનું વધુ જોર છુપાયેલી ગંદકીનું સૂચન કરે તેમ શરીરની અસ્વસ્થતા આત્માની રોગિષ્ઠ દશાનું સૂચન છે.

જેનું ચિત્ત ખિન્ન, ઉદાસીન, ચીડિયું, ક્રોધી, માની કે લોભી, માયાવી છે. જે વારંવાર વિચારોના ચક્રાવે ચડી જાય છે, જેના મનમાં એકલો સ્વાર્થ પગદંડો જમાવે છે, જેના હૈયામાં ભારે ક્રૂરતા ફેલાયેલી છે એવા ચિત્તવાળા માણસનું શરીર હંમેશ તપતું રહે, એમાંની શક્તિઓ ક્ષીણ થતી રહે અને રોગો સામેની પ્રતિકારશક્તિ ઘટતાં તે શરીર

ઉપર રોગોનું સફળ આક્રમણ થયા જ કરે. શરીર ખળભળીને ખખડી જાય.

આ બધી આપત્તિઓ ટાળવા માટે ચિત્તને શાન્ત બનાવવું જ પડે. નીરોગી શરીર મેળવવા નિર્મળ મન કેળવવું પડે. મનમાં જે વિચારોના ખળભળાટ અને તોફાનો પ્રતિક્ષણ મચ્યા કરે છે. તેને તદ્દન શાંત કરી નાખવાં પડે. ચિત્તનો ઘોંઘાટ જેટલો શમશે એટલી ચિત્ત શક્તિ વધશે. યોગ્ય રીતે વિચાર કરવાની તકો પ્રાપ્ત થશે અને એમાં વિચારશક્તિ પણ વધશે.

જીવનમાં રોજબરોજ સેંકડો પ્રશ્નો નવા જન્મે છે અને સેંકડો જૂના ઉકેલાઈ જતાં મરે છે. એમાં જેની વિચારશક્તિ તીવ્ર છે એ માણસ પ્રશ્નોનો ઝડપી નિકાલ કરીને પોતાના શરીરને તપવા દેતો નથી. અને જેનામાં આ તાકાત નથી એ ચિંતાઓના અગ્નિમાં શરીરને જીવતું જ બાળી નાંખે છે. મારો કહેવાનો આશય એ છે કે શરીરને સારું રાખવા માટે આપણે રસનાની જેમ મનને પણ કાબૂમાં લેવું જ પડશે. ગમે તેમ ઊઠતી વિષયોની આંધળી વૃત્તિઓને શમાવવી જોઈશે, ક્રોધાદિ વિકારોને પણ ઠારવા પડશે અને શરદ ઋતુનાં વહ્યાં જતાં ગંગાના નીરની જેમ પ્રશાંત વહ્યા જવું પડશે. ચિત્તની પ્રશાન્ત વાહિતા એ જ શરીરની નીરોગિતાનું અનન્ય સાધન છે. અસાધારણ કારણ છે.

તપશ્ચર્યા ઓછી થશે તે કદાચ ચાલશે પણ ચિત્તની શાંતિમાં જરાય અધુરપ નહિ ચાલે, વૈયાવૃત્યમાં ઓછાશ હજુ ચાલી જાય પણ ચિત્તની શાન્તિમાં કમીના ન જ ચાલે. ઘી અને દૂધ ખાનારો ૧૮–૧૮ કલાક કામ કરી શકતો જ નથી. એના તનમાં જડતા આવી જ જાય, એનું મન પણ જડસુ બની જાય. એ તમસ સ્વભાવનો ગુલામ બને. કદાચ એક વાર મોટી ફાળ ભરી લે પણ પછી તો મોઢે બેઠેલી માંખને પણ એ ઉડાડી ન શકે. જ્યારે રસનાનો વિજયી ઘી–દૂધનાં વિટામીનો ચિત્તની શાન્તિમાંથી જ મેળવી લે. માદક ખોરાકોના ફંદમાં એ ફસાય નહિ, વિકારી ભોજનના છંદમાં એનું સત્ત્વ છેદાય નહિ. એને બધુંય મળી રહે ચિત્તની શાન્તિ અને સ્વસ્થતામાંથી. પછી શા માટે એ ભૂતોના ભોગમાં ભરમાય !

વધુ લાંબી વિવેચના કરવા કરતાં વાતને સમેટી લેતાં મારે એટલું જ કહેવાનું રહે છે કે, નિર્માલ્ય અને રોગી બનતા જતા દેહની સારવાર કરવા દવા અને ડાકટરો તરફ આપણે નજર દોડાવીએ છીએ અને ઘી–દૂધ તથા મોસંબીના રસમાં લપટાઈએ છીએ તે ભારે ભૂલભરેલી બીના છે. એમાં તનના અને આતમનાં સત્વ ક્ષીણ થાય છે. દેહ જર્જરિત બને છે. આત્મા નિર્માલ્ય બને છે. આવા આપણે આ દેહથી પ્રભુના શાસનનું નાવડું પાણીમાંય નહિ ચલાવી શકીએ. કરાળ કળિયુગમાં તો આ નાવડું રેતીમાં હંકારવાનું

છે. એ માટે તો અગાધ સત્યના સ્વામી બનવું પડશે અને તેવા બનવા માટે આ વિચારસરણી ફેરવીને એક વાત નક્કી કરીએ કે આ કાર્ય માટે શરીરને તો અવશ્ય નીરોગી રાખવું જ જોઈએ.

એને નીરોગી રાખવા રસના ઉપર સંપૂર્ણ કાબૂ મેળવવો જોઈએ. અને ચિત્તના સઘળા ખળભળાટો શમાવી દેવા સ્વાધ્યાય અને સત્સંગનો સુમેળ સાધી લઈએ. ચિત્તને પ્રશાંતવાહી બનાવીએ. આમ એક કાંકરે અનેક ઘડા ફૂટશે. આત્મસાધના સ્થિર થશે. શરીર નીરોગી બનશે, પરમાર્થ પણ સાધી શકાશે.

[33]
શરીરને નીરોગી બનાવવાનો પ્રયોગ

સુચારુ સ્વાસ્થ્યનો આધાર ધગધગતી ભઠ્ઠી ઉપર છે. સંસારીના રસોડે સવાર પડે ને ભઠ્ઠી પેટાવવામાં આવે. સગડી સળગ્યા વિના પ્રકાશ ન પથરાય, કામ ચાલુ ન થાય. સંયમીને પણ સવાર પડે ભઠ્ઠી ચાલુ કરવાની હોય છે. સવારે ૪ વાગ્યા ન વાગ્યા અને આ સગડી સળગાવવાના કામે લાગી જવાનું. ઠેઠ ૭ વાગે ત્યારે સગડી ચેતી જાય. ૧૧ વાગે ત્યારે ધગ ધગ ધગ કરતી ભડકા સાથે પેટાઈ ગઈ હોય. કેવી હશે એ ભઠ્ઠી ? એ હશે ઉદરની ભઠ્ઠી.

જઠરનો અગ્નિ

પેટની આગ.

જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી અનાજનો કણ મોંમા ન મૂકાય. પણ ચાની પાતરી તો ગટગટાવી જવાય ને ? બે ખાખરા સાથે અને મળે તો થોડા ચેવડા કે સેવની સાથે ! એ શું ?

સંયમીને ચા, ચેવડા કે સેવ હોય ? જઠરને જ સળગાવી નાંખનારાં આવાં ફરસાણોના ઘમસાણમાં સંયમી પડે ? જઠરનો અગ્નિ ભડકે બળે નહિ ત્યાં સુધી ચા પણ ન લેવાય. દૂધ પણ ન લેવાય. જઠરનો અગ્નિ પ્રદીપ્ત થયા પછી જ અનાજનો કણ પેટમાં જાય. આ રહી અગ્નિ પેટાવવાની વિધિ. સવારે ૪ વાગે ઊઠી જવું. માત્રુ જઈ આવવું, કાર્યોત્સર્ગ તથા સ્વાધ્યાય કરી લેવા. પછી પલાંઠી વાળીને બને તો સિદ્ધાસને અન્યથા પદ્માસને કે સુખાસને બેસી જવું. ૧૦ મિનિટથી શરૂઆત કરવી, ૧ કલાક સુધી પહોંચવું. બેસવું એટલે બેસવું જ. જરાય હાલવાનું ચાલવાનું ય નહિ. હસવાનું નહિ કે ખસવાનુંય નહિ. એક જ સ્થિર મુદ્રા. જોઈ લો પથ્થરની બેનમૂન આસનસ્થ મૂર્તિ! કરવાનો જપ કે પ્રભુનું ધ્યાન અથવા કંઠસ્થ સ્વાધ્યાયનું પરાવર્તન. ચિત્ત ગમે ત્યાં જાય તો ભમે જાય, જાપ ન થાય તો ભલે ન થાય. આરંભમાં તો એક જ સાધના કરવાની એકદમ ટટાર, છાતી બહાર, પેટ દાબીને અંદર, આંખો બંધ!

મુદ્રા તો એક વાર સિદ્ધ કરીએ, ટટાર બેસતાં તો શીખીએ. સ્થિર આસન તો જમાવીએ. પછી ચિત્ત–સ્થૈર્યની વાત. ૧ કલાક સુધી રોજ બેસતા થઈ જઈશું એટલે વાયુની ગરબડો થતી હશે તો તેમાં ભંગાણ પડશે. હોઠેથી ને મોંઢેથી વાયુ જ ધડાકા ને ભડાકા કરતો છૂટયા કરશે. જો કે એનાથી પવન નહિ લાગી જાય એટલે પાછો શરદી

થવાનો ભય તો નથી જ !

કફ–પિત્તને હાથમાં રાખનાર વાયુ છે. વાયુ દૂષિત થઈને કફ–પિત્તને દૂષિત કરી દે છે. વાયુ જો કાબૂમાં રહે અને સમ રહે તો આખું શરીર સમધાત રહે. પલાંઠી કરીને બેસવું એટલે વાયુને તોપના ગોળે ચડાવવો અને ખતમ કરવો. જ્યાં વાયુ ગયા એટલે મળો છૂટા થયા અને અધો-લોમ બનવા લાગ્યા. આપોઆપ આંતરડાઓમાંથી મળ નીકળતો જાય અને આ રીતે મળ–શુદ્ધિ થઈ જાય. સવારે ૬।।–૭ વાગ્યા ત્યાં તો તરપણી લઈને દોડવું જ પડે, કેમકે કારખાનામાં માલનો ભરાવો પુષ્કળ થઈ ગયો હોય ! આમ કરવાથી કદી પણ કબજિયાત રહે નહિ. જેને કબજિયાતનું નામ ન હોય તે સદૈવ તંદુરસ્ત હોય. સદૈવ નીરોગી જ હોય. જે કાયાથી તંદુરસ્ત એનું મન પણ તંદુરસ્ત બના-વતા વાર ન લાગે.

માત્ર કાયાને સ્થિર બેસાડી રાખવાની ૧ કલાકની સાધનામાં આટલું જ નથી થતું. કચરા દૂર થયા એટલે જઠરા પ્રદીપ્ત થવા લાગે. બેત્રણ કલાકમાં તો એકદમ કકડીને ભૂખ લાગે. પછી તો "તું જા અને હું આવું છું"ની જ વાત ! અંદર નાંખો ને હજમ. તરત લોહીમાં, તરત ચર-બીમાં, તરત વીર્યમાં રૂપાંતર થઈ જાય.

કાયા રુષ્ટપુષ્ટ બની જાય. સાધના માટે શરીરની આ પ્રકારની સ્થિતિ અનિવાર્ય છે. ભોગી અને રોગી યોગ

સાધી શકે જ નહિ. યોગ તો નીરોગી અને યોગ્ય જ સાધી શકે. ૧ કલાકની સાધનામાં ભઠ્ઠી સળગી ઊઠે અને એમાં ૯ થી ૧૧ના બે કલાકમાં કાંઈ જ મોંમાં ન નાંખીએ તો આ ભઠ્ઠી શરીરના રોગોને બાળીને ખાખ કરી નાંખે.

હવે આગળ વધીએ. પલાંઠી મારીને કાયાને બેસાડી તો આટલા લાભ થયા. હવે આ વખતે જો મનને—મનુભાઈ ને ઠરીઠામ બેસાડી દઈ એ. એમની કપિકલ્પકુદાકુદને શાન્ત પાડીએ તો વળી ઔર ભારી લાભો પ્રાપ્ત થાય. જો મનુભાઈ શાન્ત થઈ ને બેઠા તો ભઠ્ઠીમાં ગંદા–મલિન–અયોગ્ય વિચારો પણ સળગતા જાય. એવા અશુભ વિચારો કરવાનું મન જ ન થાય. અને જો પાછા શુભ વિચારે ચડી જઈ એ તો તો એથી પણ અતિસુંદર કાર્ય થાય. આત્મામાં ધરબાયેલાં કોટિ કોટિ કાળા કર્મનાં કાળાં કચરાય બળવા લાગે. એક ભઠ્ઠીએ શરીરના રોગ બાળ્યા. મનમાં અશુભ વિચારો બાળ્યા અને કર્મોની ગંજીઓ સળગાવી મારી.

આપણે વાતો તો મોટા મોટા જપની કરીએ છીએ. સાધ્ય આપણા મહાન અને સાધ્યને જ પકડવાની વાતો! અરે! પણ સાધનનું શું? સાધન વિના સાધ્યો હાથમાં આવી જવાનાં છે? ચિત્તશુદ્ધિ કરવા માટે કેવળ 'જપ' કરવાથી નહિ વળે? ચિત્તશુદ્ધિનું નીચામાં નીચું સાધનોનું પણ સાધન જે કાય–શુદ્ધિ છે તેને સિદ્ધ કરવી પડશે. ગમે તેમ કેડ વાળીને, ટેકો દઈ ને અડધા સૂઈ ને જપ કરીશું

તો કદીયે આપણો શુક્કરવાર વળવાનો નથી. ઊલટા રોગોને નોતરાં દઈને રહીસહી ચિત્ત–શક્તિ પણ વેડફી નાંખશું.

મારું માનતા હો તો આજથી જ કાયશુદ્ધિનો અભ્યાસ આદરો. ધીરે ધીરે ૧ કલાક સુધી એકદમ ટટાર બેસવાની કળા સિદ્ધ કરી લો. કદી પણ ચૂકો નહિ. કદી પણ તેનાથી ખિન્ન થાઓ નહિ. સઘળા રોગો નષ્ટ કરનારી આ રામબાણ દવા છે. 'પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા' એ ઉક્તિ ઠોકરો ખાઈને, માંદા પડીને બરોબર હૃદયંગમ કરી હોય તો હવે આ ઇલાજ આજથી જ અજમાવો. તમારા અને મારા સદ્ભાગ્યે ઓલિયાને ઇલમ મળ્યો છે. હવે બીજી ચલમો ફૂંકજો મત. મમતે ચડશો તો મરશો. નહિ તો તરશો... તરશો... ને તરશો જ.

[૩૪]

દૃષ્ટા બની અનુભવજ્ઞાન મેળવીએ

અનુભવ જ્ઞાનથી જે આત્મ–સંવેદન થાય છે અથવા તો તત્ત્વની જે સ્પર્શના થાય છે એવું શાસ્ત્ર–જ્ઞાનથી પણ ક્યારેક નથી થતું.

ઠેસ લાગે તો આંચકો લાગે, લોહી નીકળી, નખ ઊખડે એવી વાતો તો ઘણી સાંભળીએ અને ઠેસ ન વાગે તે માટેની કાળજી પણ લઈએ છતાંય સાચે જ કોઈ વાર ઠેસ લાગી જાય ત્યારે તો 'ઠેસ વાગવી' એટલે શું ? એ બરોબર હૃદયંગમ થઈ જાય. એ 'આંચકો' એ 'લોહી' કે 'નખનું ઊખડવું" એ બધાય શું પદાર્થ છે એ આબેહૂબ રીતે સમજાઈ જાય.

પણ આવું નક્કર અનુભવ જ્ઞાન લેવા જઈએ તો નાનું જીવન ઘણું નાનું પડી જાય. બધાય અનુભવો તો મળે પણ નહિ. આપણા જીવનકાળ દરમ્યાન ઘણું મળે

શાસ્ત્રજ્ઞાન અને બહુ જ થોડો હોય સ્વાનુભવ. પણ મનુષ્ય 'દૃષ્ટા' બની જાય તો અનુભવ–જ્ઞાનનો પણ ઢગલો થઈ જાય.

પોતાની સામે વિશ્વના રંગમંડપ ઉપર લાખો જીવો 'નટ' બનીને નાચ કરી રહ્યા છે. એ દરેકનું દર્શન કરવું. એમના અનુભવોને સ્વાનુભવ તુલ્ય સમજવા અને તે રીતનું સંવેદન પણ કેળવવું.

ગુરુની હીલના કરવા જતાં શું થાય ? તેનો સ્વાનુભવ ન જ હોય પણ એવા ગુરુ–હીલક જીવોની જીવનમાં શી અવદશાઓ થાય છે તેનો બરોબર અભ્યાસ કરી લેવો જોઈએ. અભ્યાસનો અર્થ વિગતો મેળવી લેવી એટલો જ થતો નથી કિન્તુ એ વિગતોને સ્વાનુભવના સંવેદનમાંથી પસાર કરવી એ પણ અભ્યાસના અર્થમાં અભિપ્રેત વસ્તુ છે. ગુરુ હીલકની હીલનાને જોઈ લેવું અને અટકી જવું એ બરોબર નથી. જોઈને અટકી જનારનો વળાંક તરત જ 'મીઠી નિંદાઓ' તરફ થઈ જ જવાનો અને એ રીતે પર દોષ દૃષ્ટિના પાપમાં ફસામણ થઈ જવાની. માટે જોઈને સંવેદવાની વાત સુધી પહોંચી જવું જોઈએ. ગુરુ–હીલના જોઈ, એનાં કટુ પરિણામો જોયાં અને આપણે જ જાણે એ પાપ ભોગવતા હોઈએ અને એ પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા તત્પર થયા હોઈએ ત્યાં લગી ચાલ્યા જવું. આટલું થતાં જ ધ્રુજારીનું એક મોજું રોમેરોમમાંથી પસાર થઈ જશે. અહીં આપણું કામ પૂર્ણ થાય છે. પરાનુભવ સ્વાનુભવમાં

રૂપાંતર પામે છે. 'દૃષ્ટા' બનવાની કળા હસ્તગત થાય છે. વિશિષ્ટ જ્ઞાન મસ્તિષ્કની તિજોરીમાં જમા થાય છે.

એક પણ હરફ ઉચ્ચાર્યા વિના વિશ્વના બજારમાં ફરતા રહેવું અને સઘળું જોતાં જ રહેવું. નિંદા તરફ, અભિપ્રાયો આપી દેવા તરફ ઢળી પડવું નહિ. માત્ર એ બાબતોને ઉપર આપણા મગજ સુધી અને નીચે હૃદય સુધી સર્વત્ર પહોંચાડી દેવી અને સંવેદન થવાનું ધ્રુજી ઊઠવાનું રોમાંચ ખડા કરી દેવાના.

'દૃષ્ટા' બનવું એટલે કોઈના ય જીવનમાં હાથ ન નાંખવો, માત્ર દૃષ્ટિ નાંખવી. ડોકિયું કરવું અને ડોક પાછી ખેંચી લેવી. આ વિષયમાં મેં તો થોડો જ પ્રયોગો કર્યા અને મને તો આશ્ચર્યકારક લાભ થયો. અલબત્ત, બોલ્યા વિના રહેવાતું ન હતું. છતાં ભારે સંયમ રાખીને કશું ન બોલ્યો તો આંખ સામે બની રહેલા આખાય પ્રસંગને નખશીખ જોઈ શક્યો અને એકેકા પ્રસંગમાંથી ૨૫-૫૦ બાબતો જાણવા મળી. મને એમ થયું કે જીવનમાં 'દૃષ્ટા' બનવાનો આનંદ જ કાંઈક ઓર છે. આપણે ભોક્તા બનીને આપણા જ્ઞાનપ્રવાહને ફક્ત રૂંધી નાખીએ છીએ. એ પાણીને ડહોળી નાંખીએ છીએ. જે ધરખમ શક્તિનું પ્રતિક્ષણ ઉત્પાદન થાય છે તે શક્તિઓ ભોક્તત્વ-ભાવમાં બરબાદ થઈ જાય છે. ગુલાબના પુષ્પને સૂંઘી નાંખવા કરતાં પુષ્પને નીરખવામાં વધુ આનંદ ન આવે? કાંટાઓની

વચ્ચે પણ હસતું એ ગુલાબ આપત્તિઓની વચ્ચે પણ હસવાની પ્રેરણા ન આપે? પ્રકૃતિને જીવન સોંપી દેવામાં જીવન મરક મરક હસતું થઈ જશે એમ જણાવીને કૃત્રિમ જીવનને દફનાવવાનું ઉચ્ચજ્ઞાન એ આપતું નથી? અને આજનું મરકતું ગુલાબ કાલે મુરઝાઈ જઈને પણ એક મહાન અનુભવ એક સનાતન સત્ય નહિ સમજાવી દે કે જે આજે છે તે આવતી કાલે નથી. વસ્તુ માત્ર ક્ષણિક છે. એમાં મોહ પામનાર કાલે તમાચો ખાવાનો છે.

ગુલાબને આંખ સામે રાખો અને નવનવાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો. કચડાઈને પણ ગુલાબ સુગંધ આપે એ અનુભવને પણ હૃદયંગમ કરો. ગુલાબને સૂંઘીને ફેંકી દેનાર ગુલાબના સૌંદર્યનું કેટલું ભયંકર અપમાન કરે છે? એ વિચારો. સ્વાર્થી જગતના સ્વાર્થનું દર્શન કરો.

એક પછી એક વિચારની ડાળે મનકપિ ઠેકડા મારતું ચાલ્યું જ જશે. પણ દૃષ્ટા બને તેને આ લાભ પ્રાપ્ત થાય. ભોક્તા બને તેને શું મળે? એક જ વારનો ભોગ, ત્યાં વિચારનો કોઈ યોગ નહિ સધાય, વિશિષ્ટ અનુભવની ગંધ પણ ત્યાં નહિ મળે. ભોક્તા બનવાથી દૃષ્ટા તરીકેના મળનારા સઘળા લાભોનું ક્ષેત્ર સંકોચાઈ જાય છે.

દૃષ્ટાની તો દૃષ્ટિ ધીરે ધીરે પારદર્શક બનતી જાય છે. એની સામે રહેલી કેરીના રૂપરસને જ એ જોતો નથી પણ એ કેરીના ભક્ષ્ય પાછળ રહેલા વિષ્ટાનાં એનાં રૂપાંતરો,

કેરીના આસ્વાદની પાછળ રહેલા ભવાંતરના કડવા વિપાકો વગેરેને પણ એ જોઈ શકે છે. દ્દષ્ટા ચા પીશે પણ ચાની પાછળ એની છાયાની જેમ આવનારા જોયા વિના રહેતો નથી. એય ક્યારેક ભજિયાં ખાઈ જશે. પણ દ્દષ્ટા છે માટે ભજિયાંની પાછળ રહેલા પેટના કજિયા વગેરે એની નજર બહાર તો નહિ જ રહે.

આમ દ્દષ્ટા ભૂલ કરે તોય એ ભૂલો ઝાઝો સમય રહી શકે નહિ. વર્ષે બે વર્ષે પણ એની ક્ષતિઓને એ સ્વયં ટાળી દેશે. ગુરુ મેળવવા એને ક્યાંય જવું નહિ પડે. એ સ્વયં સ્વનો ગુરુ બની રહેશે. જે દ્દષ્ટા બની શક્યો નથી એ જીવનમાં ખત્તા ખાધા સિવાય કશું જ કરી શકવાનો નથી. કોઈ નક્કર અનુભવ મેળવી શકવાનો નથી. વિષયોની આંધીમાં એ અટવાઈ જાય. કષાયોના દવમાં એ હોમાઈ જશે.

આપણે દ્દષ્ટા બનવું. ભોક્તા ન બનવામાં જ જીવનની સલામતિ છે. આત્મોન્નતિના પગરણ પણ દ્દષ્ટા બનવામાંથી જ થાય છે.

[૩૫]

ચિત્તશુદ્ધિના પ્રભાવે

સરવરિયાના સ્વચ્છ નીરમાં મુખનું પ્રતિબિંબ કેટલું ચોખ્ખું પડે? મુખ ઉપરની દાઢીના વાળની ટોચ પણ એમાં દેખાઈ જાય. શુદ્ધ ચિત્તમાં તત્ત્વોની સંવેદના પણ આટલી જ સ્વચ્છ થાય.

નવા જ્ઞાનની પિપાસા સહુ કોઈ આદર્શવાદીને હોય જ. નવું જ્ઞાન મેળવવા તો એ પુસ્તકોના ઢગલામાં જ બેસી રહેતો હોય. પણ ભાડૂતી જ્ઞાનમાં મજા કેટલી આવે? ચાલણ ગાડીની પરાધીનતાએ ચાલી તો શકાય પણ એમાં આનંદ કેટલો? ખરેખરાનો આનંદ તો પોતીકા પગે દોડી જવામાં જ આવે ને? જ્યાં ત્યાંથી જ્ઞાન મેળવવા તેને જ ફાંફાં મારવા પડે જેના ચિત્તના પાતાળકૂવા શુદ્ધ નિષ્ઠાની સુરંગોથી ભેદાઈ ગયા નથી અને ભાડૂતી પાણીની પરબોયે જવું પડે અને ભાડૂતી જ્ઞાને કામ ચલાવવું પડે. તમાચો મારીને મોં લાલ રાખવા જેવી આ વાત છે.

પણ આમ કર્યા વિના આજે પોસાય તેવું પણ નથી. ચિત્તની શુદ્ધિ કાંઈ આકાશમાંથી ગંગાની જેમ ઊતરી પડતી નથી કે તીડોના ધાડાની જેમ એકાએક ટપકી પડતી નથી, એને માટે તો નાકે દમ ચડાવવો પડે છે, કમર કસવી પડે છે. અનુભવસાગરના અતલ ઊંડાણને પામવા મરજીવા થઈને ઝંપલાવવું પડે છે. વિષયોને નાથતાં કે કષાયોને કાબૂમાં લેતાં અનેક વાર અંધારે અફળાવું પડે છે. ત્યાં માથાં ટિચાય છે અને આંખો આંધળી થાય છે. પ્રભુના માર્ગ ઉપરની સન્નિષ્ઠા આવ્યા વિના ચિત્ત શુદ્ધિના માર્ગે એક ડગલું પણ માંડી શકાતું નથી. એ સન્નિષ્ઠા અને એ કર્તવ્યની કેડી પરની સડેડાટ ગતિ તો અતિશય દુર્લભ છે, અને એથી જ ચિત્તશુદ્ધિનું કાર્ય અંતરના વિકલ્પોના પાણિપતનું મેદાન બની જાય છે. કાચાપોચાંનું અહીં કામ નહિ. મંકોડી પહેલવાનોનું આ મેદાન નહિ. ચિત્તશુદ્ધિનો મારગ એ તો હરિનો મારગ.

હરિનો મારગ છે શૂરાનો,
નહિ કાયરનું કામ જોને...

કહો, હવે કોણ આવા પાતાળકુવાને ભેદવા કમર કસે ? શા માટે ભાડૂતી જ્ઞાનોથી જ ન ચલાવી લે ? ભલે, જગતના ક્ષુદ્ર જીવોની એવી જ તાસીર હશે, પણ મને તો અંશે અંશે પણ એમ સચજાય છે કે ચિત્તશુદ્ધિથી નીપજતું જ્ઞાન, ઊપજતી સ્ફુરણાઓ અત્યંત મનહર હોય છે. એ

સંવેદનોનો આનંદ અવાચ્ય હોય છે. એ વખતે થતા આંતરપ્રકાશના ઝબકારા અતિશય અદ્ભુત હોય છે. એ સ્ફુરણાઓના ઉગમ સમયની અંતરની આનંદવિભોર અવસ્થા. ચિત્તના હર્ષના ઉછાળા, એની મદમસ્ત મસ્તી, એની ભવ્યતમ સ્પર્શતા અને ઉચ્ચતમ સંવેદના સઘળુંય અનિર્વ-ચનીય બની રહે છે.

એ વખતે કોઈ અશુભ વિચારનો સ્પર્શ પણ બરદાસ્ત થઈ શકતો નથી. ત્યાં તો છે માત્ર શુભની, મસ્તી, શુભની હસ્તિ અને શુભ સાથેનો નિર્મળ પ્રેમ. પણ વિચારોની ભેળ ખાવામાં જ ભૂલું પડેલું આ જૂઠા જગતનું એંઠું માનસ આ વાતને શી રીતે સમજી શકવાનું ?

એને બ્રહ્મચર્યની અનુભૂતિના નિર્વિષયભાવના, નિષ્કષાય અવસ્થાનો મસ્ત પમરાટ પામવા માટે ચૂકવવી પડતી ભારેખમ કિંમત ભારે પડી જાય છે. અને તેથી જ ગમે તેમ પણ આનંદ મેળવવા માટે ભાડૂતી જ્ઞાન, ભાડૂતી મોજ, ભાડૂતી નટ–નટડાના દર્શને, ભાડૂતી ભોજનોના આસ્વાદ અને ભાડૂતી હોટલોના ભાડૂતી પીણાએ જ એને મોજ માણવાની રહી. આવા ભાડૂતી માણસોને આવું પોતીકું જ્ઞાન પણ ભાડે જ લેવાનું સૂઝશે માટે વધુ આપવામાંય મજા જણાતી નથી. પણ મારે તો આ વાત મારા મિત્રોને, મારા સાથીઓને, મારા સ્નેહીઓને, મારા સંગાથીઓને સમજાવવી

છે. જ્ઞાનના ભાડુઆત ન બનતાં જ્ઞાનના માલિક બનવામાં જ જીવનની મોજ સમાયેલી છે એ જણાવવું છે, અને એ મોજ માણી લેવા જ આ જીવન છે. પછી ભલે એના ખાતર ચિત્ત-શુદ્ધિના ખડકાળ માર્ગે ચાલવું પડે. ખંજરની ધાર જેવી કાંકરીઓથી પગના સુકુમાર તળિયાંને ચિરાઈ જવું પડે. દૂર દૂર ક્ષિતિજમાં નજરો ખેંચી ખેંચીને આંખોને આંધળી થવું પડે. પણ એમ થશે તો જ સત્ ચડશે.

ચિત્તની જેટલી ભૂમિમાં શુદ્ધિ છે તેટલી જ ભૂમિમાં સત્ ચડે છે. સત્ પ્રસરે છે. અશુદ્ધિમાં સત્ ચઢતું જ નથી. મલિનતાને સત્ સાથે બારમો ચંદ્રમાં છે. મલિનતા એ અસત્ છે. સત્ અસત્ નો સહાન્વય અસંભવિત છે. એમના સહાવસ્થાનને વિશ્વના સઘળા વિરોધો કરતાંય વધુ જબ્બર વિરોધ છે. આપણે ભેખ લીધો સત્‌ને પારખવા. સત્ પરખાય તો એ સત્‌ને વિશુદ્ધ ચિત્તમાં ચડાવી દેવા. એ સત્‌નું જતન કરવા.

સતીઓનાં સત્ એમને એમ પ્રગટયાં ન હતા. પવિત્ર-તાથી સભર ચિત્તમાં ચડેલા એ સત્‌ના દીપ પ્રગટયા હતા અને ઝળહળી ઊઠયા હતા. સમરાંગણમાં તલવારોને વીંઝતા ક્ષત્રિયોના સત્ એમને એમ ઝળકયાં ન હતાં. શૌર્ય અને ધૈર્યથી એમનાં ચિત્ત સ્વયં સત્ બની ગયાં હતાં. બહેન સાધ્વી સરસ્વતીના શીલ કાજે આર્યકાલકસૂરિજીનાં સત્

ઈતિહાસે ચમક્યાં છે! સાધુવેશ મૂકયો હતો સાધુતા વેગળી થઈ ન હતી. કેમકે એમના ચિત્તે સત્ ચડી ચૂકયું હતું. "મારું શાસન એ બોડી બામણીનું ખેતર નથી. એ વાત ગર્દભિલ્લને બરોબર સમજાવી દઈને એની સાન ઠેકાણે લાવવી હતી." પણ એ બધું સત્ એમને ચડયું'તું પાણીના પંપથી નહિ, અંતરના ઘમ્મર વલોણામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અનુપમ તત્ત્વોના દિવ્ય-પ્રકાશથી પ્રાપ્ત થયેલા જબ્બર ઉત્સાહ અને ધૈર્યથી. આપણે સત્ ચડાવવું તો છે જ. સત્‌ને માર્ગે નીકળ્યાં છીએ, તે ચડેલા અસત્‌ને હેઠું પાડવા અને પડેલા સત્‌ને ચડાવવા. એ ખાતર સઘળાં સુખોને સલામ ભરી છે. કામને પણ નમાવ્યો છે, ક્રોધને પણ દમાવ્યો છે, માયાને પણ ભગાડી છે. હવે આપણે સત્ ચડાવવા આનાકાની કરશું? પાછા પડશું? શરમાશું? કાયરતા રજૂ કરીને બેસી રહીશું? પાણીમાં બેસવું છે?

અરે! સત્ પ્રાપ્ત કરવા ખાતર તો સંસારના સઘળાં રંગરાગ છોડયા તો હવે થોડું વધુ ન છોડીએ? હાથી નીકળી ગયો અને પૂછડે અટકી ગયો! જો થોડુંય રાખશું તો તે છોડેલું બધુંય તાણી લાવશે. નવા વિરાટ સંસારને ઊભો કરી દેશે. સત્ ચડાવવા ચિત્તશુદ્ધિ કરી જ લેવી જોઈએ. માનવ-ભવનું આ એકનું એક જ કર્તવ્ય છે. મુનિનું આ જ પરમ કર્તવ્ય છે. મહામુનિઓના જન્મ આવા સત્‌ની ચિત્તશુદ્ધિની ભૂમિમાંથી જ થયા છે. આપણા શાસનને

સુરક્ષિત રાખવા માટે ભાડૂતી જ્ઞાનની પંડિતાઈ નહિ ચાલે. એવા કૃત્રિમ ઉપાયો તો કદાચ શાસનના ઘાતક બની જશે. ખરેખર! પ્રભુ સેવા, શાસન સેવા, જીવાત્મા સેવા અને આત્મસેવા કરી લેવી હોય તો આ એક જ કાર્ય કરવું. સત્‌ને ચડાવવા ચિત્તને વિશુદ્ધ બનાવવું. એ ચિત્તમાં જ્યારે સત્ ચડી જશે ત્યારે જે વખતે જે શૌર્ય–ધૈર્ય કે ઔદાર્ય જેની પણ જ્યાં જરૂર હશે ત્યાં તે હાજર થશે.

સર્વત્ર યશઃશ્રી અને વિજયશ્રી પ્રાપ્ત થશે. રાજમાર્ગ તો આ જ છે. કેડીમાર્ગે ખુવારી છે.

[૩૬]
સૈનિક કે સેનાપતિ?

નાયક તો એકાદ હોય તોય બસ છે. વફાદાર સૈનિકો હજારોની સંખ્યામાં હોવા જરૂરી છે. ઘણા નાયકોવાળું, ઓછા સૈનિકોવાળું કે તદ્દન નિર્નાયક સૈન્ય કરી યુદ્ધ જીતી શકે નહિ.

બહુ જ ઓછી તપાસ કરીને આજે દીક્ષાઓ આપી દેવામાં આવે છે. દીક્ષા લેનાર લગભગ ઘણાંખરાં સૈનિક તરીકે રહેતા નથી, સેનાની જ બની જાય છે. સેંકડો સેનાનીઓ છે બિનઆવડતના બાવળિયા જ જોઈ લો. અને સૈનિકો તો રડયાખડયા બે પાંચ મળે. આવી સેના મહાવીરદેવના શાસનનો દિગ્વિજય શી રીતે સાધી શકે?

કોણ જાણે કેમ પણ એ સમજાતું નથી કે આજનો ગૃહસ્થવેશનો મુમુક્ષુ દીક્ષા પછી ઘણુંખરૂં કેમ પલટાઈ જતો હશે?

મારી સમજ અને અનુભવ મુજબ તો મને એમ જરૂર લાગ્યું છે કે વસ્તુતઃ તે પલટાતો નથી, પરંતુ પાષણને તેવો ભાસ થાય છે. તે આ રીતે—

જ્યારે કોઈ પણ જીવ આપણાં સંબંધમાં આવે છે ત્યારે તે તદ્દન નવો સંબંધ હોવાથી બેય સંબંધી પોતાના મૌલિક રૂપમાં તો દેખાતા જ નથી. બાહ્યવિવેક, ખંચ, શરમાળવૃત્તિ, મનને મારીને પણ ત્યાગાદિનું વિધાન વગેરે આરંભમાં તો દેખાય જ.

આટલું જોતાં જ લાલચ થાય છે. વ્યક્તિના સંપૂર્ણ સ્વરૂપને સમજી લેવા માટે હજુ થોડો કાલ–ક્ષેપ જરૂરી છે. તેને ઈન્કારવામાં આવે અર્થાત્ વ્યક્તિના મૌલિકરૂપને 'હૂબહૂ' ખૂલ્લો પાડનાર મધ્યાહ્ન થયો નથી એ પહેલાં જ પ્રભાત થોડું વીત્યું ન વીત્યું અને કપડાં પહેરાવી દેવામાં આવ્યા. કપડાં પહેરી લીધા પછી મધ્યાહ્ન શરૂ થયો. ગુરૂ અને શિષ્યના બેય પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં ખુલ્લેખુલ્લા જણાવા લાગ્યા અને બેય પક્ષે મહદ્ આશ્ચર્ય થયું. આમ કેમ ?

પહેલાં તો આમ ન હતું અને આજે આ બધું કેમ પલટાઈ ગયું ? ખોટી વાત, તદ્દન ખોટી વાત ! કપડાં પહેર્યાં કે ઘડાનાં પાણી પીધાં માટે પલટાયું તેમ નથી. એ તો પલટાવાનું જ હતું. આપણે કપડાં ન પહેરાવ્યાં હોત તો, પાણી ન પાયાં હોત તોય એના મૂળ સ્વરૂપને પ્રગટવાનું હતું જ. માત્ર કાલાન્તરની જરૂર હતી.

સવારનો સૂર્ય બપોર પડતાં જ એના સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં આવે જ છે. સવારના સૂર્ય પરથી જ સૂર્યની ગરમી માપી લેનાર મૂર્ખ કહેવાય. કાચી કેરી તોડી લે તો ખાટી જ લાગે, પણ ન તોડે તો કાલાન્તરે એ એની મીઠાશ અવશ્ય બતાવે.

વસ્તુને જાણવી હોય, એના પ્રત્યેક અંગનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવું હોય તો એને ભિન્ન દેશમાં લઈ જઈને કસવી જોઈએ. વિભિન્ન કાળમાં એનું થયા કરતું રૂપાન્તર જોયા કરવું જોઈએ, જુદા જુદા ભાવો તરફ નજર નાખ્યા જ કરવી જોઈએ.

દેશ, કાળ અને ભાવને અનુરૂપ પલટા આવ્યા જ કરવાના. બધાય રંગો જોઈ લેવા માટે ધરપત ધરીને બેસી રહેવું જોઈએ.

પછી તમે દીક્ષા આપો. ક્યાંય, કશુંય પલટાતું નહિ જણાય. જે કાંઈ પલટાવાનું હતું તે બધું ય જોઈ લીધું. હવે ક્યાંય કશી નવીનતા નહિ જણાય. કપડાં પહેરવાથી કે ઘડાનાં પાણી પીવાથી વ્યક્તિ પલટાય છે તે વાત મિથ્યા જાહેર થશે.

આજે આ બાબતને હું મારી નજર સામે અનુભવી રહ્યો છું. કેટલાક જીવો સાથેના પહેલા જ સંબંધમાં તેમનામાં એકલા ગુણો જ ભરેલા દેખાયા. જરાક સંબંધ

વધ્યો, બેચાર ક્ષન્તવ્ય દોષો દેખાયા. વળી થોડો સંબંધ વધ્યો, ૫–૧૫ મોટા દોષો દેખાયા. સંબંધ ગાઢ થયો. મારા બળે, દીક્ષાની ભાવના પાકી થઈ પણ ભાવિમાં ભયંકર નુકસાન સર્જે, રમખાણ મચાવે તેવા અક્ષન્તવ્ય કોટિના અનેક દોષો આંખે ચડી ગયા. અને દિલ પાછું પડી ગયું. સાથે જ હું ઊગરી ગયો. ઉતાવળ કરી હોત તો એ દોષો આંખે ચડત નહિ. અને પાછળથી ભારે પસ્તાવો સંભવિત હતો.

એક બે નહિ પણ અનેકોના જીવનમાં આવું જ કાંઈક દેખાય છે અને તેથી અંતે ફરી ફરીને એ જ નિર્ણય પર આવવું પડે છે.

"ગમે તેને દીક્ષા આપીને તે બધાનો ભાર વહોરવા હું સમર્થ નથી. મારી થોડીક પણ શક્તિને એ માર્ગે વેડફી દેવાનું હું ચાહતો નથી." દિનપ્રતિદિન આ વિચાર દૃઢ થતો જાય છે.

અનંત આત્મ–શક્તિ આવરાયેલી છે. ભણી ભણીને તો કેટલી શક્તિને પ્રગટાવું ? તપ તપી તપીનેય કેટલું ઓજસ નીપજાવું ? એકાંતમાં બેસીને સતત આત્મચિંતન ચાલુ રહે, જીવનના અનેક દોષોને જર્જરિત કરી નાખવા માટે એક પલાંઠીએ કલાકો સુધી બેસી રહીને દૃઢ સંકલ્પો થતા રહે અને એ રીતે જીવન વિશુદ્ધ બને, મૂળથી જ

શુદ્ધિ થવા લાગે, ધ્યાન યોગનાં પડખાં વારંવાર સેવવામાં આવે તો જ બહુ જ ઓછા સમયમાં મહાન સત્યો પ્રગટ થાય, પ્રકાશમાં મૂકાય, પરમપંથે ચાલ્યા જવાય.

આવા મહત્ત્વના કાર્ય માટે જ મારું જીવન છે. આવા જીવન માટે જ મારા શ્વાસોચ્છ્વાસ છે. એવા શ્વાસોચ્છ્વાસ માટે જ મારું આયુષ્યકર્મ છે. નહિ તો જીવવું વ્યર્થ છે. શિષ્યોની પાછળ જીવન કચડાતું હોય તો શિષ્યો કરવા જ ન જોઈએ એ જ રાજમાર્ગ લાગે છે.

આધ્યાત્મિક જીવનના વિકાસ વિના માત્ર ક્ષયોપશમભાવની શક્તિઓથી જગત ઉપર ધર્મ તત્ત્વને વસાવી દેવું એ તો લાકડાની તલવારે લડવા જેવું છે. વસ્તુતઃ અંતરના પ્રકાશને જ પ્રગટાવી દેવાની જરૂર છે. એ પ્રકાશના પુંજ ફેલાઇ ગયા પછી ક્યાંય અંધકાર રહેતો નથી. મણોના મણભર્યા અંધકારને આતમનો એક જ ટમટમતો પ્રકાશ નાબૂદ કરી શકે છે. પણ એ ટમટમતા પ્રકાશને ઉત્પન્ન કરવા મરજીવા બનવું જ પડે. જીવનની અનેક કામનાઓને ચિનગારી ચાંપી દેવી પડે. સુખ અને સાહેબીના શોખ મૂકવી દેવા પડે. વિષયોના આકર્ષણથી ફારગતિ લેવી પડે. શિષ્યોના આંધળા મોહને ઉપશાન્ત કરવો જોઈએ. આવી અનેક બદીઓ દૂર થતાં મને તો એમ જરૂર લાગે છે કે પ્રકાશ પ્રગટી જાય. અંધકાર ટળી જાય. પુણ્યનો સાગર ઘૂઘવાટ કરતા આત્માના પ્રદેશો ઉપર ચોમેર ફરી વળે,

એના બળ ઉપર વિશ્વ પર ધારી અસર નીપજાવી શકાય, ધાર્યો તરખાટ મચાવી શકાય. અઘટિત બધુંય ઘટમાન થઈ જાય. અકલ્પ્ય સઘળું કલ્પનામાં આવી જાય. અશકય સઘળું શકય બની જાય.

જેણે વીતરાગ દેવની ઝંડી ગગને લહેરાવી છે એણે ફકીરી સ્વીકારવી જ પડશે. વગર મફતની માથે ઝીંકાતી શિષ્યાદિની ફીકરોને સળગાવી દેવી પડશે અને એક માત્ર ખભે ઝોળી લઈને એ ઝંડીને ગગનમાં લહેરાવવા સરિયામ રસ્તે ચાલ્યા જવું પડશે. વિશ્વને પોતાનું કુટુંબ સમજી, એના પ્રત્યેક જીવનો ઉદ્ધાર કરવા 'સ્વ'નું વિલોપન કરી દેવું પડશે. 'સ્વ'નું સ્મરણ પણ કરવાનો એને સમય ન હોવો જોઈએ.

આવી સ્થિતિ જે સર્જશે તે યુગવીર હશે. શાસનના નાવનો સફળ સુકાની હશે.

[૩૭]

એક જ ઇચ્છા છે અને રહેશે

મારી એક જ ઇચ્છા છે અને એ એક જ ઇચ્છા રહેવાની છે કે—મારા નાથના શાસનને ઉન્નત બનાવવા માટે મારે ખપી જવું. મારા લોહીના પ્રત્યેક બિંદુનો એ ખાતર જ ઉપયોગ કરી નાખવો અને તે માટે જ તેની પૂર્વ ભૂમિકા રૂપે મેં ૪–૬ માસથી મંત્ર–જપ, ગુરુકૃપા અને જીવનશુદ્ધિ તરફ મારું લક્ષ કેન્દ્રિત કર્યું છે. બહુ જ ટૂંકા સમયમાં મને આ સાધનાનો પરચો પણ આ પર્યુષણમાં જણાયો.

મંત્ર–જપમાં મેં દિલ લગાવ્યું, ગુરું ભગવંતશ્રીજીની કૃપા મેળવવા માટે મેં લગભગ સઘળું 'મારુ" દફનાવ્યું અને જીવન–શુદ્ધિ માટે પણ અનેકાનેક ઉપાયો અજમાવતો રહ્યો.

હૈયે પાપ ન હતું. દિલમાં સ્વાર્થ ન હતો. રોમમાં પણ ક્ષુદ્રતા ન હતી. એટલે એ સાધના હતી તો થોડી જ

છતાંય ચમકારો થયો.

મારાં વ્યાખ્યાનોમાં મને સૌથી વધુ મહત્ત્વની બાબત જણાઈ હોય તો તે નીડરતા. દરેક બાબતને હું હાથમાં લઈ શકતો અને પૂરી નીડરતા સાથે એને છણી નાંખતો. મારી શિથિલતાને કહેતાં પણ હું જરાય ખચકાયો નહિ. નીડરતા આવી મારા નિઃસ્વાર્થ ભાવથી ભાવિત બનેલા આત્મામાંથી અને બીજી મહત્ત્વની બાબત એ હતી કે મારા વચનોમાં ક્યાંય દીનતા ન હતી.

મેં એવું તારણ શોધી કાઢ્યું છે કે દીન તે વ્યાખ્યાતા બને જેને વ્યાખ્યાનોની પ્રભાવિતાના ફળ રૂપે શિષ્ય, સંપત્તિ કે માનપાનની જરૂર હોય. મારે શિષ્યની જરૂર નથી, કેમકે, હું તે વિષયથી તદ્દન બેપર છું. સંપત્તિ તો મને મારા પુણ્યથી જોઈશે તેટલી મળવાની જ છે એ માટે હું એક શબ્દ પણ કહેનાર નથી. માનપાન તો જીવનને ધૂળભેગું કરનાર છે એટલે તેય નકામાં છે.

આ ત્રણેયમાં 'શિષ્ય' બનાવવા તરફની મારી નિરાશંસ વૃત્તિ, તદ્દન નિષ્ક્રિયતા મને જબ્બર લાભકારી બની રહી છે.

'શિષ્ય' બનાવવા તરફ મારું વલણ નમતું રહે તો મારી અખૂટ શક્તિઓ પણ તેમાં ખૂટી જાય. પણ આજે તેમ નથી માટે મારી શક્તિઓને મારી ઇચ્છા મુજબ ધારી અસરો ઉત્પન્ન કરવામાં હું ખર્ચી શકું છું. મને એમ

સ્પષ્ટ જણાઈ રહ્યું છે કે અનેક મહામુનિ ભગવંતો શિષ્યોની ખાતર પોતાની શક્તિનું ખેદાનમેદાન કરી રહ્યા છે. અને વિશિષ્ટ કાર્યોના સર્જનથી વેગળા થઈ ગયા છે.

પર્યુષણના વ્યાખ્યાનોની મારા મન ઉપર ઘણી ઊંડી અસરો પડી છે. મને પણ હવે કૂચકદમ કરવાની તલપ લાગી છે. એ માટે મારે વધુ સારા ત્યાગી બનવું પડે તો તે બનવા હું તૈયાર છું. કાયા કચડવી પડે તો તે માટે પણ તૈયાર છું. રાતે ઊઠીને ૪–૪ કલાક મંત્ર–જપ કરવા પડે તો ઊંઘ છોડી દેવા પણ ખુશી છું, ખાવાનું, પહેરવાનું, ઓઢવાનું બધુંય જતું કરવું પડે તો મને જરાય વાંધો નથી. મારે તો વિરાટ–શક્તિને મારા અંતસ્થલમાં ઉત્પન્ન કરવી છે. રોમેરોમમાં એને વહેતી મૂકી દેવી છે અને તેના જંગી બળથી મારા શાસનની જયપતાકાઓ ગગનમાં હંમેશ માટે લહેરાતી મૂકી દેવી છે. મારા નાથની ચોમેર વહેવડાવવી છે અને એ તારક તીર્થપતિના ગગનભેદી જયનાદો મારા કાને મારે એકવાર સાંભળવા છે.

એ ખાતર જે કાંઈ કરવું પડે તે સઘળું કરી છૂટવું છે. અલબત્ત, કેટલાંક કારણોને લીધે મુનિભગવંતોનો સાથ મેળવવાની ઝાઝી આશા હું રાખી શકતો નથી. પરંતુ બીજી અનેક સહાયો મને મળી શકે તેમ છે એટલે મારા કાર્યની સિદ્ધિ માટે મને લેશમાત્ર પણ અવિશ્વાસ નથી.

પણ એટલું તો ચોક્કસ કે મારી ઉપર તારકગુરુ ભગવંતશ્રીજીની પ્રસન્નદૃષ્ટિ સદૈવ રહ્યા કરવી જોઈએ. કેમકે, આ સંગ્રામમાં એ એક જ સફળ શસ્ત્ર છે. જો એ જરા પણ બુઠ્ઠું થઈ જાય તો મારી બધી ગણના ઊંધી જ પડી જાય અને એથી જ આ વિષયમાં હમણાં હમણાં હું વધુ સજાગ બની ગયો છું.

સાચે જ ગુરુ–સમર્પણ ભાવમાં કોઈ ગજબનાક બળ ઉત્પન્ન કરી દેવાની તાકાત છે. જીવનમાં અત્યંત દુઃસાધ્ય એવું બ્રહ્મચર્યનું પાલન પણ ગુરુ–સમર્પિતને માટે રમત વાત બની જાય છે. અને બ્રહ્મચારીને માટે તો જગતની કોઈ પણ બાબત અસાધ્ય રહી શકતી જ નથી. એ ધારે તો સઘળાય દેવોના કાન પકડીને મર્ત્યલોકની ધરતી ઉપર બેસાડી દે, એ ધારે તો ધરતી પણ ધ્રૂજે, સૂરજ ને ચાંદોય જ્યાં હોય ત્યાં ચોંટી જાય.

જે મુમુક્ષુ જીવનભરનો લંગોટિયો છે એને માટે શાસનની સેવાનું કાર્ય બહુ જ સામાન્ય બની જાય છે. એવી જ રીતે કો'ક વ્યક્તિ આ વિશ્વના યુગપ્રધાનનું પદ શોભાવનારી હશે. ભસ્મગ્રહ ઊતરી રહ્યો છે, એ વેળાએ શાસન–શુદ્ધિની અને શાસનના અંગ–પ્રત્યંગની વૃદ્ધિની દુંદુભિઓ બજાવવામાં આવશે તો એ નાદના પડઘા માત્ર નહિ પડે પણ એ અવાજ બેવડાતાં બેવડાતાં ચોમેર ઘૂમી

વળશે. અનેક નરવીરો શાસનને માટે સંસારનાં વસ્ત્રો ઊતારી નાંખશે. અનેક દાનવીરો પોતાની તિજોરીઓ સોંપી દેશે. સહુ પોતાની શક્તિ કામે લગાડશે. સઘળાને સન્મતિ પ્રાપ્ત થશે.

હવે સમય ભરાઈ ગયો છે. સૂતેલો સિંહ બોડમાંથી બહાર પડે. શાન્ત પડેલો સાપ ફૂંફાડો મારે. ઘનશ્યામ વાદળો હવે ઘોર ગર્જના કરે. કૂકડો મધુર અવાજે સહુને ઉઠાડે.

[૩૮]

આપણી આવશ્યક ક્રિયાઓનું મહત્ત્વ

આપણું ચારિત્ર ઇચ્છામિચ્છાદિ દશવિધચક્રવાલ સમાચારી સ્વરૂપ છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એમ કહેવાય કે નિવૃત્તિનાં લક્ષ્યવાળું ચારિત્ર્ય વિહિત પ્રવૃત્તિમય છે.

ચારિત્ર્ય એટલે પ્રાધાન્યેન ક્રિયાકાંડી જીવન! વસ્તુતઃ ક્રિયાઓમાં ઉપયોગમયતા એ જ ચારિત્ર્ય છે. ઉપયોગશૂન્ય ક્રિયાકાંડ વસ્તુતઃ ચારિત્ર્ય ન કહેવાય. છતાં ક્રિયા કરીએ તો તેમાં ઉપયોગ આવે. નિષ્ક્રિય બેસી રહીને ચિત્તને કોઈ શુભયોગમાં એકાકાર બનાવી દેવાની શક્તિ પ્રાથમિક કક્ષામાં સંભવતી નથી. એટલે એ એકાકારતા પ્રાપ્ત કરવા ક્રિયાદિનું આલંબન અનિવાર્ય છે.

શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ તો ઉપયોગશૂન્ય કોરા ક્રિયાકાંડીને પણ શુક્લપાક્ષિક જીવ કહ્યો છે. શુક્લપાક્ષિકનો સંસાર એક પુદ્ગલપરાવર્તથી અધિક હોય નહિ. આ ઉપરથી

સમજાશે કે બાહ્યક્રિયાઓનું આપણે ત્યાં અસાધારણ મહત્ત્વ છે. બેશક, ઉપરની કક્ષામાં બાહ્યક્રિયાનું વૈશિષ્ટ્ય ન રહે પરંતુ હાલ આપણે વ્યવહારની પ્રારંભિક સ્થિતિના ચારિત્ર્યની વાત કરીએ છીએ.

આ વાત ઉપરથી આપણે એ સમજવાનું છે કે બાહ્ય ક્રિયાઓ યથોદિત વિધિસેવનપૂર્વક અને અવિધિઓના ત્યાગ-પૂર્વક કરવી જોઈએ.

સ્વાધ્યાયાદિને અણછાજતું મહત્ત્વ આપી દેવાથી ક્રિયાઓ શુષ્ક–નીરસ અને નિઃસાર લાગે છે એ બહુ જ ઘાતક માન્યતા છે.

શાસ્ત્રોમાં આવી રીતનું સ્વાધ્યાયમહત્ત્વ ક્યાંય જોવા મળતું નથી.

પ્રથમ દૈનિક ક્રિયાઓ તરફ પરિપૂર્ણ લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કરીને જ સૂત્રવિધાનમાં અપ્રમત્તભાવે રહેવું જોઈએ આ વાત પંચવસ્તુક ગ્રંથની ૨૨૯મી ગાથામાં કહી છે. તેમાં પ્રથમ નિત્યક્રિયા અને ત્યાર પછી સૂત્રવિધાનથી અપ્રમત્તતા કહી તે સૂચક છે...... આવા જ આત્માની પ્રવજ્યાને સફળ કહી છે.

દુકાન ઉઘાડી હોય તો ઘરાક આવે...... તેમ ક્રિયા કરતાં રહીએ તો તેમાં ઉપયોગદશા પ્રાપ્ત થાય.

દુકાનદારની દુકાન સારી રીતે સજાવટ કરેલી હોય તો ઘરાક આકર્ષાઈને આવે તેમ ક્રિયા પણ તે તે મુદ્રાદિથી યુક્ત હોય તો ભાવને આવતા વાર ન લાગે.

એટલે પ્રતિદિનક્રિયાઓની ઉપેક્ષા કરવી એ આપણા હિતની વાત નથી.

આપણું એક પણ સ્પંદન સુદ્ધા એવું ન હોવું જોઈએ જેનાથી લાભ મેળવવા જતાં બીજાં અનેક નુકસાનો વેઠવા પડે. એવી લાલચોને આપણે અવશ્યમેવ જતી કરવી જ રહી.

એક જગ્યાએ બાહ્યવ્યવહાર ક્રિયાનું મહત્ત્વ આંકતા કહ્યું છે કે મુક્તિની સાધના ચિત્તની સ્થિરતા વિના પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. ચિત્તસ્થૈર્ય ગુરુકૃપા વિના શક્ય જ નથી.

ગુરુકૃપા કર્મની લઘુતા વિના સંભવિત નથી. કેમકે કર્મબહુલ ઉપર ગુરુકૃપા ઉતરતી નથી. કર્મલઘુતા બાહ્યક્રિયાઓ વિના શક્ય નથી.

યદ્યપિ ૬૯ કો. કો. સાગરોની મોહનીય કર્મની સ્થિતિનો હ્રાસ થયા વિના નવકારનો 'ન' અને કરેમિભંતેનો 'ક' દ્રવ્યથી પણ સાંભળવા મળી શકતો નથી એટલું જ નહિ પણ એ 'ન' અને 'ક'ને સાંભળનારો કદી પણ ૧ કો.કો. સાગરોથી વધુ સ્થિતિનું મોહનીયકર્મ બંધાઈ જાય એવા પાપકાર્યો કરી શકતો નથી. યાવત્ વિચારી પણ શકતો નથી. એટલે આ રીતે તો કર્મલઘુતાથી દ્રવ્યક્રિયાની પ્રાપ્તિ

થાય છે આમ કહેવાય. તથાપિ અહીં વિશિષ્ટ કર્મલઘુતા સમજવાની છે. એક કો. કો. સાગરોની સ્થિતિમાં પણ હ્રાસ થાય તેવી કર્મલઘુતા બાહ્યદ્રવ્યક્રિયાઓ કરતાં પ્રાપ્ત થાય તેમ સમજવું. આ રીતે આ કક્ષા સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માની કહી શકાય. અહીં આપણે તો એટલું જ જોવાનું છે કે બાહ્ય ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થયા વિના કર્મલઘુતા ન થાય. કર્મલઘુતા ન થાય તો ગુરુકૃપા પ્રાપ્ત ન થાય. ગુરુકૃપા પ્રાપ્ત ન થાય તો ચિત્તનું ચાપલ્ય મીટે નહીં. ચિત્તના સ્થૈર્ય વિના મુક્તિની સાધના સફળ બને જ નહીં.

મુક્તિની કઠોર આરાધનાઓની સફળતાની ગુરુચાવી છે. બાહ્યક્રિયાઓમાં, બાહ્યક્રિયાઓ પ્રત્યેના આદરભાવમાં દરેક ક્રિયા, દરેક સૂત્ર, દરેક પદ, દરેક અક્ષર ગારૂડી મંત્ર સમો છે. કશાય અર્થના ખ્યાલ વિના પણ વિષનિવારણ મંત્રનો પાઠ કરવામાં આવે છે તો પણ વિષ ઉતરી જાય છે તે સુપ્રસિદ્ધ હકીકત છે.

કશાય અર્થજ્ઞાન વિનાની પણ ક્રિયાઓ મોહના વિષને ઉતારી નાંખવા સુસમર્થ છે. ડોકટર દવા આપે છે. દવાની શીશી પર 'પોઈઝન' લખેલું હોય છે. તો પણ ડોકટરને કશી પૂછગાછ કર્યા વિના દવા અંગેનું જ્ઞાન મેળવ્યા વિના તે દવા ડાહ્યો દર્દી પી લે છે તો બેશક તેના રોગો ઉપશમે છે.

જિનોક્ત ક્રિયાઓ આ દવા જેવી છે. કશાય અર્થ-

જ્ઞાન વિના પણ તેનું શ્રદ્ધાપૂર્વક સેવન કરવાથી તે મોહાંદ્દી રોગોને નિષ્ફળ કરવા સુસમર્થ બને છે.

એટલે ક્રિયાઓ તરફ ઉપેક્ષાભાવ કદી રાખવો નહીં. એટલું જ નહિ પણ 'મત્થએણ વંદામિ' પદોચ્ચાર સાથેની મસ્તક નમાવવાની નાનામાં નાની ક્રિયા ડબ્બીમાં પણ જિનોક્તત્વનું મોટામાં મોટું રતન પડેલું છે. માટે એ ડબ્બી અમૂલ્ય બને છે એમ સમજીને એટલી ક્રિયા પણ ખૂબ જ આદર સાથે કરવી જોઈએ. પ્રતિક્રમણાદિ આવશ્યક ક્રિયાદિઓનું તો પૂછવાનું જ શું? ક્રિયાઓ પ્રત્યેનો ઉપેક્ષા ભાવ–નીરસ ભાવ એમાં શુષ્કતાનું દર્શન એ પણ આપણા સંયમ જીવનમાં ઉલ્લાસ ન આપવામાં અનેક કારણોમાંનું એક કારણ છે. અનુલ્લાસથી થતી ક્રિયાઓ કરવામાં પરમાત્માની ભક્તિ નથી. માત્ર વેઠ ઉતારવાની છે. આવી સ્થિતિ અનુભવાતા સાધકોને કોઈપણ ક્રિયા લાંબો સમય ચાલે તો કંટાળો આવી જ જાય છે.

યોગાત્મક ક્રિયાઓમાં ખેદ–ઉદ્વેગ આદિ દોષોનો પ્રવેશ થાય તો એ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ તો જાય જ કિન્તુ ભવાન્તરમાં ય એ ધન્ય ક્રિયાઓની પ્રાપ્તિ અતિદુર્લભ બની જાય. આમ થતાં ઉભયલોક ઉલ્લાસ વિહોણાં, પુષ્પ-વિહોણા નિર્જરા વિનાના બને.

ક્રિયામય જીવન પ્રાપ્ત કરવા પાછળ જેમ ક્રિયાદરથી અસાધારણ લાભોની પ્રાપ્તિની મોટી આશા રહેલી છે તેમ

જો પોતાની ફરજથી ચૂકી જવાય, ક્રિયાઓ પ્રતિ નીરસ બની જવાય, બોલવાદિની પ્રવૃત્તિથી વિરક્ત થઈ જવાય તો એ જ ક્રિયાઓની અવજ્ઞા ઘોરાતિઘોર, અતિદારૂણ, અત્યુગ્ર આપત્તિઓના આગમનની એંધાણી કરી ગયા વિના રહે જ નહિ. આ જોખમને લક્ષમાં લેવું જ રહ્યું. અન્યથા ક્રિયાવિહીન બનશું અથવા તો શુષ્ક ક્રિયાકારી બનશું. આપણે શુષ્કક્રિયાથી સંતોષ માની લેવાનો ન હોય.

સંયમી માત્ર નવકારનો ઉપાસક ન હોય, માત્ર સ્વાધ્યાયનો ખપી ન હોય, કેવળ તપસ્વી ન હોય કિન્તુ પ્રથમતઃ દશવિધચક્રવાલ સમાચારીનો ચુસ્ત ક્રિયાકાંડી હોય. રસમય ક્રિયાનો ભારે પ્રેમી જ હોય. પછી જ સ્વાધ્યાયાદિ અંગો વિકસાવવામાં પોતાની શક્તિઓનો સાહજિક સદુપયોગ હોય.

આપણું જીવન કઈ પ્રણાલિને જાણતા કે અજાણતાં પકડી રહ્યું છે તે તપાસીને તેમાં સત્વર શુદ્ધિ કરીએ. રસમયક્રિયાના આરાધક બનીએ.

[૩૯]

આરાધનાનો યોગ અને ક્ષેમ

હજી સહેલું છે આરાધનાનો યોગ જવો તે; પરંતુ એ આરાધનાને ક્ષેમભાવ (રક્ષણ) અતિ દુષ્કર છે. અનેક વખત અપૂર્વ અધ્યવસાયનો યોગ થાય છે, પણ એ અધ્યવસાય લાંબા સમય સુધી રહેતા નથી, અનેક વખત અનેક અભિગ્રહો (કાલમર્યાદાયુક્ત) પણ થાય છે. કિન્તુ સમયમર્યાદા પૂર્ણ થતાં જ પુનઃ એ અભિગ્રહો કરવા મન કાયરતા બતાવે છે. ઘણી ઘણીવાર આવું બન્યું. સાધના એકધારી રહેતી નથી. એમાં તેજી–મંદી તેજી–મંદી આવ્યા જ કરે છે.

આની પાછળ અનાદિકાલિક સંસ્કારો જ બહુ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતા લાગે છે છતાં તેનું ઉત્થાન કરનાર બાહ્ય-વાતાવરણ (નિમિત્તો) પણ અસાધારણ કારણ જેવા બને છે. આરાધનાનો યોગ થવો એમાં કોઈ વિશેષતા નથી. યદ્યપિ એ સમયનો ભાવોલ્લાસ રાગદ્વેષની નિબિડ ગ્રંથિને તોડી નાંખે, યાવત્. સપ્તમ્ ગુણસ્થાનની સ્પર્શના કરાવી જાય

એટલે આરાધનાના યોગની અવગણના તો ન જ થાય તથાપિ ક્ષેમ વિના આરાધનાની મસ્તી અનુભવવા મળતી નથી. વારંવાર આરાધનાને। ભાવ ખંડિત થાય એટલે જીવનની જે અનોખી આનંદાનુભૂતિ છે તે સ્પર્શતી નથી.

ખંડખંડશઃ થતી આરાધનાના ભાવો પરમ્પરયા ક્ષેમને લાવી આપે કે કેમ એ મારે મન કોયડો છે. ખરી વાત એ છે કે, આરાધનાનો યોગ થયા બાદ તેને ક્ષેમમાં પલટાવી નાખવા માટે અથવા તો તે આરાધનાને તદ્દન સાહજિક બનાવી દેવા માટે અભિગ્રહો લેવાની પદ્ધતિમાં કંઈક ફેરફાર કરવાની જરૂર લાગે છે.

આજે જે કાંઈ આરાધના અંગેના અભિગ્રહો થાય છે તેમાં માસમાં પાંચ દિન છુટ્ટી, માંદગીમાં—વિહારમાં છુટ્ટી વગેરે વગેરે ઘણાં બારીબારણાં રાખવામાં આવે છે. વધુ પડતા અપવાદોથી ભરેલા અભિગ્રહો આરાધનાના યોગની સ્પર્શતા કરાવવામાં સફળ બનતા નથી.

છુટ્ટીના દિવસોમાં આત્મા વધુ કલુષિત થાય છે એથી જ સમય મર્યાદા પૂર્ણ થતાં એ યોગ તૂટી જાય છે. અટલે આ સ્થિતિ નિવારવા જેમ બને તેમ વધુ નિરપવાદ અભિ-ગ્રહો જ કરવા જોઈએ. તેમ જ આજીવન અભિગ્રહ હોવા જોઈએ. તેમ ન જ બને તો ઓછામાં ઓછા પાંચ પાંચ વર્ષના અભિગ્રહ તો કરવા જ જોઈએ. જેથી એ

આરાધના કે ત્યાગના યોગનો આસ્વાદ આવી જતાં પાંચ વર્ષ પૂર્ણ થતાં પણ ફરી તે યોગ ભર્યો રહે.

જે અભિગ્રહ નિરપવાદ છે તે આરાધના તદ્દન સાહજિક રીતે વહી શકાય છે. રાત્રિ ભોજનનો અભિગ્રહ નિરપવાદ છે. માટે જ તદ્દન સહજ રીતે, કશાય કપટ વિના તે વહી શકાય છે. આ આરાધના અસ્થિમજ્જાની જેમ આત્મા સાથે એવી એકમેક થઈ જાય છે કે કોઈ વાર સ્વપ્નમાં પણ રાતે પાણી પીવાનોય વિચાર આવતો નથી કે મૃત્યુની છેલ્લી પળે પણ રાત્રે દવાપાણી લેવાની કલ્પનાય થતી નથી. હવે "નિત્ય એકાશન જ કરવું" એવો નિરપવાદ નિયમ નથી માટે જ નવકારશી કરવાનું મન થઈ જાય છે. સવારનો સમય થતાં જ નવકારશી યાદ આવે છે, લેવા જાય છે, વપરાય પણ છે. આવું દવા આદિની બાબતમાં સમજવું.

બેશક, નિરપવાદ અભિગ્રહ લેવાનું કાર્ય સહેલ નથી પણ એ અભિગ્રહ લઈ લીધા પછી પાળવાનું તો તદ્દન સહેલ છે, એ ચોક્કસ વાત છે. પરંતુ આ વાત પણ વ્રત પ્રેમીને માટે જ સંભવે છે. જેને વ્રત ભંગનું દુઃખ ન હોય, વ્રત રક્ષણની કાળજી ન હોય એને માટે તો દયા જ ચિંતવવાની રહી.

સાધુ જીવનની સફળતા દ્રવ્ય ક્ષેમાદિથી વધુમાં વધુ

અભિગ્રહો કરવામાં છે એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. અભિગ્રહો જ મુનિનું મુનિપદ રક્ષે છે એટલે આ હકીક્તને ધ્યાનમાં લઈને મુનિભાવને સ્પર્શવાની ભૂખવાળા આત્માએ તો વધુમાં વધુ લાંબી મુદતના લગભગ નિરપવાદ જેવા અભિગ્રહ કરવા જ જોઈએ.

ભલે આજે દવા વિના એક ટંક ન ચાલતું હોય પણ દવા નહિ લેવાનો નિરપવાદ અભિગ્રહ કરી લીધા પછી આપમેળે શરીર દવા વિના સારું જ રહે છે. ભલે આજે ચા વિના ન ચાલે પણ તેનો નિરપવાદ અભિગ્રહ કર્યા પછી તે કદી યાદ પણ આવતી નથી.

જો આપણે ખરેખર સંયમના રસિયા હોઈએ, સાચે જ આપણને વિશુદ્ધ આરાધનાનો ખપ હોય, સંસાર ભાવ ઉપર ભારે તિરસ્કાર હોય, તો નિરપવાદ અભિગ્રહો કરવા તરફ આપણું લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કરવું જ પડશે. મનને ખૂબ સારી રીતે સમજાવીને, ખૂબ ઉલ્લાસિત બનીને, ગુરુદેવશ્રીની આશિષ મેળવીને ચારથી પાંચ વર્ષના અભિગ્રહો કરીએ તો નિઃશંક સફળતા મેળવીએ.

કઠોર બન્યા વિના મુનિજીવનનો સ્વાદ પામી શકાય તેમ નથી. કઠોર બન્યા વિના આરાધનાઓનો ક્ષેમ (રક્ષણ) શક્ય નથી. આરાધનાના ક્ષેમ વિનાના, આરાધનાના ખંડિત બનનારા યોગ માત્રથી અંતરાનંદની અનુભૂતિ શક્ય જ

નથી. અમૂલ મળ્યું છે જીવન! હવે પણ ઐન્દ્રિયક આનંદની લાલચોમાં કે શરીરની સુકુમારતામાં ફસાઈશું તો ગુમાવી બેસીશું આ અદ્ભુત જીવન!

સુયગડાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, સાંજ સુધી જીવે જેટલા દુઃખ ભોગવ્યાં, પાપ કર્યાં તે બધાયના મૂળમાં છેવટે તો શરીર જ કારણ હોય છે. એટલે હવે, આપણી પ્રથમ ફરજ તો એ જ થઈ પડે છે કે, શરીરની સુકુમારતાને જરા પણ પોષવી નહિ...એ પોષણને મહાપાપ માનવું. "દેહ દુઃખમ્ મહાફલ" એ સૂત્ર અહર્નિશ આંખ સામે રાખીને શક્ય તેટલો વધુ યત્ન શરીર કચડવા કરવો.

આ સંકલ્પથી અનેકાનેક આરાધનાઓનો યોગ થશે. શરીરની સુકુમારતાના વિચારને લીધે જ ત્યાગ–તપ–ભક્તિ –આતાપનાદિ યોગો હાથ આવતા નથી. જેને શરીર કચડવામાં કશી અરેરાટી થતી નથી તેને તો આ બધાય યોગો અતિ સુલભ થઈ જાય છે. એટલું જ નહિ પણ આ યોગોનો ક્ષેમ પણ સુલભ બની જાય છે. હવે ઢગલાબંધ અભિગ્રહો કરવા એ રમત વાત થઈ પડે છે. અભિગ્રહોથી પ્રાપ્ત થએલી અનેકવિધ આરાધનાઓના યોગમાં એવી મસ્ત આનંદાનુભૂતિ થાય છે કે જે યોગને ક્ષેમમાં પરિણાવવામાં સર્વદા સફળ બની રહે છે.

જ્યાં માત્ર આરાધનાનો યોગ છે ત્યાં અસ્થિરતા સહજ છે; જ્યાં આરાધનાના યોગમાં મસ્તી છે ત્યાં ક્ષેમ

સુલભ છે. સ્થૈર્ય અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. સ્થિરતા વિનાની સઘળી સાધુ ક્રિયા નિષ્ફળ જાય છે. સ્થિરતાપૂર્વકની એક પણ સાધુ ક્રિયા મુક્તિનું બીજ બની રહે છે.

ટૂંકમાં, કઠોર અભિગ્રહ ન બને તોય એક–બે કે પાંચેક નિરપવાદ અભિગ્રહ તો કરવા જ જોઈએ. ગમે તે સંયોગોમાં, બનતાં સુધી કોઈ પણ બારી રાખ્યા વિના એનું પાલન કરવું જોઈએ. આવા ભિષ્મ–ટેકવાળા અભિગ્રહને પાળવાના ઉલ્લાસથી મોહના સંસ્કારોને પ્રચણ્ડ ધક્કો લાગે છે. અને તે સંસ્કારોનું બળ ઘણું તૂટી પડે છે. એમ થતાં જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનાં ક્ષયોપક્ષમ કે હ્રાસથી ઉત્પન્ન થએલી શક્તિઓ સંયમદેહને લેશ પણ બાધા પહોંચાડી શકતી નથી. અબાધિત સુરક્ષિત સંયમ દેહ જ મુક્તિનું અવન્ધ્ય કારણ છે. એ વાત કોનાથી અજાણ છે?

[૪૦]

ચિત્તની શાંતિ ક્યાંથી હોય ?

સ્નાન કરવાથી મન પ્રફુલ્લિત થાય, ચા પીવાથી મન આનંદિત થાય, શુદ્ધ પવન લેવાથી મન ઉલ્લાસિત થાય, આરામ કરવાથી મન તેજસ્વી થાય. એવું તો ઘણું ઘણું સંભળાય છે. કરમાયેલા, નિરાશ અને ખિન્ન બનેલા મનને મસ્તાન બનાવવા કાયાનું સ્નાન, કાયાનો આરામ, કાયાની પ્રફુલ્લિતતા જરૂરી બને છે.

પણ આ તો કેવી વાત? મન કરમાયું તો તેને ખીલવવા કાયાને ખીલવવી પડે! એને ચા પાવી પડે! મન અકળાયું તો કાયાને બહાર ફરવા લઈ જવી પડે! મન મેલું થયું તો કાયાને નવરાવવી પડે?

આ તો કેવી વાત! કોઈએ કહ્યું, "ભાઈ, કપડું મેલું થયું હોય તો સાબુ લગાડવો." આ વાત સાંભળીને એક ભાઈનું કપડું મેલું થયું હતું એટલે મંડચા સાબુ ઘસવા

ભીંત ઉપર. ઘણોય સાબુ ઘસ્યો! અલ્યા! ભીંતે સાબુ ઘસવાથી કપડું ચોખ્ખું થાય!

મનને નિર્મળ અને પ્રફુલ્લિત કરવાથી કાયાને સાબુ લગાડવો કે એને ચા પાવી એ પેલા મૂર્ખા જેવું જ કાર્ય નથી! અલબત્ત, અહીં તો મન અને કાયાને કાંઈક સંબંધ છે માટે કામચલાઉ અસર જરૂર જોવા મળે. પણ તેવી અસરો શા કામની? ગાડીનું કામ વારંવાર ઠંડી પડવાનું અને આપણે હેન્ડલ હલાવી હલાવીને તેને ગરમ કર્યા કરીએ તો એ સંઘ કાશીએ ક્યારે પહોંચે? અને બાવડા ય કેવાં ઝલાઈ જાય?

મનના મૂળભૂત દોષોને સાફ ન કરવાના કારણે જ ચિરંજીવ મનઃશાન્તિ આપણને પ્રાપ્ત થઈ નથી. કંઈકને દાઢમાં ભરાવીને જ આપણે ફરતા રહીએ, કેટલાય આપણી આંખનો કણીયો બનીને ખૂંચ્યા જ કરતા હોય, બીજા કેટલાય આપણી લંબજીભ બનીને મનમાં પજવ્યા જ કરતા હોય ત્યાં આપણું ચિત્ત શાન્ત રહે શી રીતે?

જે આપણું અહિત કરે છે એ બધા માટે મનમાં ક્રોધ ભભૂકી રહ્યો છે. જેટલા ઉપર આપણને રાગ છે એ બધા માટે વધુ પડતી નિરર્થક ચિંતાઓથી મન ખદબદ ખદબદ થઈ રહ્યું છે. રાગની પુષ્ટિ માટે એ સાધનોને સુરક્ષિત રાખવાની ચિંતા સતત રહ્યા કરે, મનની વાસનાઓ

રાગના એક પાત્રમાં સમાતી નથી. એ શોધે છે બીજાં અનેક પાત્રો. એકેકથી એકેક ચડિયાતાં દેખાય છે. મન અકળાય છે. વાસના શમતી નથી. મન ઊકળે છે. વાસના તૃપ્ત થતી નથી. મનનો હુતાશન ભડકે બળે છે.

કેવું મન ! જેમાં ચોમેર ખળભળાટ ! સર્વત્ર ઉકળાટ ! આગ અને આતશબાજી ? અરમાન અને અપમાનના આઘાત–પ્રત્યાઘાતોની ઝેરી હવા ! એ મન શે’ શાન્ત થાય ! કાયાને સો–સો વાર ચા પાઓ તોય મનને મારીને પી ગયેલા મુનિઓની મનઃશાન્તિ તો જોવાય કયાં મળે !

કાયાને રોલ્સરોય મોટરમાં બેસાડીને મરીનડ્રાઈવ લઈ જાઓ કે પેરિસ લઈ જાઓ મન તો કદીય એ શાન્તિ તો મેળવી શકનાર નથી. થાગડથીગડ કરીને શાન્તિ માણો કે કલ્પો કે કદાચ તુચ્છ શાન્તિ મેળવો પણ એ પાછી પાણીના પૂરની જેમ ઉતરી જવાની. ફરી એ શાન્તિ લાવવા તળાવમાં ડૂબકી મારવાની કે ચાના કાળા પાણીમાં મોં ડબોળવાનું એક તો ભારે અશાન્તિ હોય તેમાં શાન્તિ મેળવવા પાછી આ બધી અશાન્તિ ઊભી કરવાની. અને છતાંય જગતના બેતાજ બાદશાહ, ફિકરની પણ ફાકી કરીને ફાકી જતા એ ફકીરની શાશ્વત શાન્તિને આ જીવડો આંબી શકે નહિ ! એ શાન્તિને મેળવવા તો આસમાનના તારા તોડવા પડશે ! એ શાન્તિ કાજે તો સમગ્ર જીવન ઉપર નવો દૃષ્ટિપાત ફેંકવો પડશે. એ શાન્તિની પ્રાપ્તિ કાયાને નવડાવવા–ધોવડાવવામાંથી

નથી, ચાના પ્યાલા ગટગટાવવામાંથી નથી કે વાસનાની તૃપ્તિમાંથી નથી, એ વાતનો કમને–કચવાતે હૈયે પણ સ્વીકાર કરવો પડશે.

મુનિની શાન્તિ મનના જ શુદ્ધિકરણમાંથી નીપજે છે. જે મુનિ મનને જ સ્વચ્છ રાખવા સતત જાગ્રત છે, મનના સઘળાય કચરાને સાફ કરી દેવા જે સદૈવ ગુરુ–ચરણામૃતને પાસે જ રાખે છે, નવા કચરા ઊડીને અંદર આવી ન પડે તે માટે તો સ્વાધ્યાય–ધ્યાનથી જેણે મનને કચરાપ્રૂફ બનાવી દીધું છે એ મુનિ જ શાન્તિનું પાન કરી શકે છે. માટેસ્તો એવા મુનિ પેલા મૂર્ખાની જેમ મેલાં કપડાં ધોવા દીવાલે સાબુ ઘસવાનું કામ કરતા નથી એ તો મેલા મને જ સાબુ લગાવે છે, માટેસ્તો મુનિને સ્નાન કરવાનું નથી, મુનિને ચા કે એવા મનોત્તેજક દ્રવ્યોની જરૂર નથી, ફરવા જવાની ફુરસદ નથી, આરામ કરવાની વાત નથી.

શું કરવા કરે? જેનું મન થાકેલું છે, મેલું છે, ખિન્ન છે, નિરાશ છે તે થાગડથીગડનો ધંધો શા માટે કરે? શા માટે એ મૂળથી જે રોગનાબૂદીની ઝુંબેશ ન ઉપાડે? એ રોગોના ભયંકર વિપાકોને લક્ષ્યમાં રાખે તેને માટે એ ઝુંબેશ એક રમત વાત છે. જેને એ વાતનો ખ્યાલ છે કે પુણ્યના જોર ઉપર જ આજે એ રોગો પોતાની ઉદ્રેક અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવા નથી પણ આવતીકાલે એ જોર

ઊતરી જતાંની સાથે ગાત્ર ઢીલાં પડી જવાનાં અને રામ રમી જવાના છે એ જ સાચા અર્થમાં જ્ઞાની છે.

આટલા જ્ઞાન પછી રોગનાબૂદી માટે જે તાત્કાલિક ઉપાયો અજમાવે છે એ જ સાચા અર્થમાં મુનિ છે. પણ મુનિના એ જમાના ગયા. કદાચ જમાના ન ગયા હોય પણ અમારા જીવનમાંથી એ મુનિપણાના ભાવ તો ગયા. જમાનાવાદેય અમનેય એના ભરડામાં લીધા.

હોટલની ચાની ગંધ અમારા નાકનેય નમાવી ગઈ. ચા પાઈને નાક કાપી ગઈ. હવે ચા છૂટતી નથી. ભક્તોનાં ભજનિયાં અમનેય ગમી ગયાં. મનઃશાન્તિનો અનુભવ એ ભજનિયામાં થવા લાગ્યો. સ્ત્રીઓનાં રૂપ આંખને નચાવી ગયાં. રૂપ-દર્શનમાંય ચિત્તને 'હાશ' થવા લાગી. કેટલી કરુણ દશા! કેટલું અધઃપતન! ચિત્તશાન્તિના રાજ-માર્ગને મૂકી અમેય ઉન્માર્ગે ચાલ્યા! માથું દુઃખે તો એનેસિન! પેટ દુઃખે તો કુદીનો! તાવ આવે તો ક્વિનાઇન! શરદી લાગે તો યુ.એસ.પી. ૩૯! અરે પણ આ શું થવા બેઠું! મુનિનું માથું દુઃખે! પેટ દુઃખે! તાવ આવે! શરદી લાગે!

મન દુઃખ્યા વિના કાંઈ જ ન થાય! મનમાં પાપ પેઠા વિના કાંઈ જ ન થાય! મનમાં વિકાર જાગ્યા વિના કાંઈ જ ન થાય! અને કદાચ પ્રકૃતિનો ભોગ બન્યા અને

માથું કે પેટ દુઃખ્યા ! પણ તેનાં વારણ શાનાં હોય ? પરીષહને ઝીલનાર મુનિ કે પરીષહને તગડીને કાઢી મૂકનાર મુનિ ? મુનિ કોણ ? એથીય આગળ...

માથું દુઃખ્યું કે પેટે શૂળ ઊપડયું પણ તેના વારણ તરીકે દવાદારૂ અને સોયનાં ઘોંચા હોય કે નવકારમંત્રનું પરમશ્રદ્ધેય, બે મિનિટનું સ્મરણ હોય ! સર્વ સંપત્તિદાયક, સર્વાપત્તિવિનાશક નવકારમાં આ આપત્તિ ભાંગવાની તાકાત ન હોય !

આજનું મુનિપણું વેશમાં જ છે. સિવાય કદાચ થોડા અનિવાર્ય અનુષ્ઠાનોમાં છે. તે સિવાય ક્યાંય નથી. માટે જ અમને–વેશધારી મુનિઓને શાશ્વત ચિત્તશાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ નથી, આ રીતે કદાપિ થવાની પણ નથી.

અમે સંતાન છીએ. અમારી ઘોર મર્યા પહેલાં જ અમે ખોદી રહ્યા છીએ, રાજમાર્ગ જાણવા છતાં ઉન્માર્ગે દોડી રહ્યા છીએ. જમાનાવાદી જમના વિકરાળ મોં ભણી જઈ રહ્યા છીએ. ક્યારે ઊગરશું ? કોણ હાથ ઝાલીને ઊગારશે ?

[૪૧]

વિજાતીય દૃષ્ટિદોષ–સજાતીય સ્પર્શદોષ

બહુ જ મહત્ત્વની, બહુ જ ગંભીર, બહુ જ ગૂંચવાડાભરી, બહુ જ આવશ્યક, જાણ્યા વિના ન જ ચાલી શકે તેવી, ભાગ્યે જ કોઈ જણાવી શકે તેવી અને જાણ્યાથી જીવનના સુશક્ય વિનિપાતને અટકાવી દે તેવી એક વાત મારે અહીં કરવી છે.

અનાદિકાલીન વિષય–વાસનાઓ કોઈનો કેડો મૂકતી નથી. રે ! નવમ ગુણસ્થાન સુધી વેદના ઉદયો પોતાનું અસ્તિત્વ ધરાવે છે ! આસપાસનું સમગ્ર વાયુમંડળ, ઉઘાડી વિકૃતિઓથી દૂષિત બનીને ઘૂમતું ઘૂમતું સાધકના અંગેઅંગને સ્પર્શી રહ્યું છે. આંખો ચોગરદમ ભમે છે, મન દશેય દિશામાં નાસભાગ કરે છે, રસના રસ–લૂંટવા સદૈવ ઉત્તેજિત રહે છે. સ્પર્શના મુલાયમ વસ્રોના સ્પર્શ કરીને કશોક સંતોષ માણવા વ્યર્થ પ્રયત્નો કરે છે.

જેના વિનાનું મુનિ–જીવન, સુગંધ વિનાના સૂરજ-

મુખી જેવું, પ્રાણ વિહોણા મડદા જેવું, બોર્ડર વિનાના ચિત્ર જેવું, લૂણ વિનાના ભોજન જેવું, કેશ વિનાના માથા જેવું કે ફળ વિનાના વાંઝિયા વૃક્ષ જેવું–માત્ર દેખાવડું–સાવ ગંધાતું–હકીકતમાં અદર્શનીય, સ્વાદવિહોણું, તિરસ્કાર–પાત્ર અને નિષ્ફળ પ્રાયઃ ગણાય છે. તે વ્રતશિરોમણિ બ્રહ્મચર્યવ્રત જો જીવનમાં ન હોય તો ? શું એ જીવન ભારરૂપ ન લાગે ? ત્રાસમય ન લાગે ? શૂન્ય ન ભાસે ? મેળવવા જેવું પ્રાણવાન તત્ત્વ જ ન મળે તો મડદાને શણગારીને કયી શાબાશી લેવી ? એવાને શાબાશી મળે કે જુતિયાં ?

વાડને વ્રત સમજીને પાળીએ તો બ્રહ્મચર્ય વ્રત કદાપિ ટકી ન શકે. વાડના જતન વિના વ્રતનું જતન શક્ય જ નથી. વાડના જતન વિનાનું જણાતું વ્રતનું જતન એ વસ્તુતઃ વ્રતપતન જ છે. ખૂબ જ સૂક્ષ્મ જ્ઞાનીઓને જ દેખાય તેવું. એમાંથી જયારે સ્થૂલ પતન થાય છે ત્યારે ઘડી બે ઘડીમાં જ આખો મામલો પતી જાય છે. એ 'કોલેપ્સ' ખૂબ જ આઘાતજનક બને છે પણ હકીકતમાં તો એ પતન–દ્રવ્યમરણ પૂર્વે, આવી ચિમરણ જેવા પળપળના મરણોનું અસંખ્યનું ગણિત થઈ ચૂક્યું હોય છે.

બ્રહ્મચર્ય શે પળાય ? આંખો ફોડી નાંખીએ તો ? ન જ ચાલે. દેવ–ગુરુનાં દર્શન કરીને કયી આંખે પછી નાચશે ? જીવદયા કોણ પાળશે ? શાસ્ત્રોના મન્ત્ર વાકયોને

કોણ સ્પર્શશે? ઇન્દ્રિયોના વિનાશથી બ્રહ્મચર્યની રક્ષા નથી. એમાં તો બ્રહ્મચર્યનો વિનાશ જ છે. બિલ્વમંગળ મૂર્ખ હતો કે એણે પોતાની આંખ ફોડી નાંખીને કામ-વૃત્તિ ઉપર વિજય મેળવવાનો મિથ્યા-ભ્રમ મુગ્ધજનોમાં ફેલાવી દીધો! આંખો ફોડી નંખાય નહિ, જીભ ખેંચી નંખાય નહિ, સ્પાર્શનશક્તિને 'ઇથીલવૉટર' છાંટીને જડ બનાવી શકાય નહિ. ઇન્દ્રિયોની ઘાતક શક્તિઓ જાગ્રત રહે તો ભલે રહે. એ શક્તિઓને ઘાતક મટાડીને તારક બનાવ્યે જ છૂટકો છે. આ જ મહાભારત સાધના છે. આંખો ફોડી નાંખવાથી બ્રહ્મચર્યની સિદ્ધિ થતી હોત તો મુક્તિપદ હાથવેંતમાં કદાચ જોવા મળત. પણ આ તો આંખોના ડોળા જીવતા રાખવાના અને એની આત્મઘાતક શક્તિઓને તારક બનાવવાની. ઘણી ગૂંચવણો અહીં જ ઊભી થાય છે અહીં જ ભલભલા સાધકો અટવાઈ જાય છે. સંયમ ધર્મ અહીં જ દુરારાધ્ય બને છે.

જેવું આંખની બાબતમાં તેવું શરીર વગેરે બધી બાબતમાં. આ બધા આશ્રયો સ્વજનાદિની જેમ ત્યાજ્ય નથી. તેમને સ્વીકારીને પરિશ્રય બનાવવાના છે. શું કરવું? બ્રહ્મચર્યની રક્ષા શે કરવી? બીજી એક ગૂંચ એ છે કે ચક્ષુ જેમ ત્યાગ ન થઈ શકે તેમ એનાં શોષણ પણ થઈ ન શકે. નહિ તો વળી સ્વાધ્યાય, જીવદયાદિના પાલનમાં વિઘ્ન ઊભાં થાય. એટલે દૂધ-ઘીનાં પોષણ આપવા જતાં

સપ્ત ધાતુઓ ઉત્તેજિત બન્યા વિના રહી શકે જ નહિ. દૂધ–ઘી વાપરે તે બધા જુવાન, ન વાપરે તે બધા વૃદ્ધ. ઉંમર સાથે યુવત્વ, વૃદ્ધત્વની મર્યાદા આંકવાનું આધ્યાત્મિક વિશ્વમાં યોગ્ય ન ગણાય.

એકાન્તવાસ પણ ખોટો. છતાં એકાન્તમાં જ સ્વાધ્યાય ધ્યાન સારાં થાય અતિવાસ પણ ખોટો, છતાં ઘણા મુનિ-વૃન્દવાળા ગુરૂકુલવાસમાં જ જીવન સંયમિત રહી શકે. માટે ત્યાજ્ય એવા એકાંતવાસ અને અતિવાસ પણ આ અપેક્ષાએ અત્યંજય બની જાય.

આમ દરેક બાબતમાં સંપૂર્ણ ત્યાગ, સંપૂર્ણ શોષણ વગેરે થઈ શકતાં નથી. બલ્કે એ ઇન્દ્રિયાદિના અત્યાગ અને પોષણાદિ કરવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. આ જ સાધકજીવનની બહુ સારી ગૂંચ છે. તોફાની તત્ત્વોને કાબૂમાં રાખવાં અને કામ લેવાનું કામ તો એટલું મુશ્કેલ છે કે એ તો જે સમજી શકે તે જ સમજી શકે છે. જીવનના વહી જતા અનુભવોનાં નીર ઉપર જે સતત–વેધક દૃષ્ટિ ફેંકયા કરે છે તે જ અંતરાત્મા આ ગૂંચોને સમજી શકે છે.

મારે તો અહીં એક એવો છેલ્લામાં છેલ્લી કોટિનો રસ્તો બતાડવો છે જેને જીવનમાં અપનાવીએ તો કદાચ ઇંદ્રિયોના પોષણાદિ બાદ થનારાં તોફાનોમાંથી ઊગરી જઈએ. વિકારોના હલ્લાઓને કદાચ નિષ્ફળ બનાવી શકીએ.

સ્વાધ્યાયના કારણે પણ દૂધ–ઘી ન લેવાય. દૂધ–ઘીનાં તામસબળોના ઘર્ષણમાં ટકે કે કેમ ? એ આ કાળની કડવી સમસ્યા છે. ખેર, પણ શારીરિક દુર્બળતા, કેટલાંક કાર્યોના ઓજ વગેરેને કારણે એ તામસ–ભોજનો વિના ન જ ચાલી શકે. તેણે પોતાના જીવનમાં કોઈ અનાચારનો પડછાયો પણ ક્યાંય ન છાઈ જાય એની તકેદારી તો લઈ જ લેવી ઘટેને ? રણસંગ્રામે ચડેલો શૂરો સૈનિક પહેલાં પોતાની બધી કાળજી કરી લેતો નથી શું ?

આ વિષયમાં છેલ્લામાં છેલ્લી કાળજીની વાત કરું તો ? મને એમ લાગે છે કે પ્રત્યેક મુમુક્ષુએ બે વાતોની નિરપવાદ પ્રતિજ્ઞા કરી લેવી જોઈએ કે, "હું વિજાતીય સામે કદી પણ જોઈશ નહિ, અને સજાતીયના અંગને ક્યાંય કદાપિ સ્પર્શ કરીશ નહિ. સગાં ભાઈબહેન આવીને ઊભાં રહે તોય દૃષ્ટિ નાંખવી નહિ, માથું કે પગ તૂટી પડતાં હોય, એમાં શૂળ ભોંકાતાં હોય, તોય બામ–તૈલાદિ મર્દન કોઈની પણ પાસે કદાપિ કરાવવાં નહિ.

રે ! સાધક તારી પાસે થોડી ઘણી પણ મનોબળની મૂડી જળવાઈ રહી હોય તો તે બધી મૂડી આ બે પ્રતિજ્ઞા કરવામાં ખર્ચી જ નાંખજે હોં ! વિગઈઓના ભયાનક–તામસ ભાવના ભોજનો પછી કદાચ તેનો શતમુખ વિનિપાત કરવામાં નિષ્ફળ નીવડશે, એકાંતવાસ કે અતિવાસનાં દૂષણો તેના જીવનમાં પ્રવેશી જવા માટે સફળતા નહિ મેળવી

શકે; ઔષધિનાં સેવન કદાચ તેના અંગેઅંગમાં ફૂટી નીકળતાં અટકી જશે.

આ બે દોષો વિજાતીય દૃષ્ટિદોષ અને સજાતીય સ્પર્શદોષ–અતિ ભયંકર રોગો છે. ગમે તે કારણે તેનું સેવન ન કરવું, કોઈની પણ શરમ ત્યાં રાખવી નહિ, લેશ પણ દાક્ષિણ્યને ત્યાં સ્થાન આપવું નહિ. ભયંકર ઉલ્કાપાત પળભરમાં કરી નાંખવાની જે રસોમાં, ઔષધિઓમાં કે એકાંતવાસ યા અતિવાસમાં તાકાત છે એ બધાય રસો વગેરે પ્રાયઃ આ દૃષ્ટિ કે સ્પર્શના દોષના દ્વારા જ પોતાના ઉગ્ર તોફાનોમાં વિજય મેળવી શકે છે. જે અહીં મચક આપતો નથી, જેણે આ પ્રતિજ્ઞાની મજબૂત કિલ્લેબંધી કરી લીધી છે, એના આત્મ–નગરમાં પેલા રસાદિનો ભયંકરમાં ભયંકર હલ્લો પણ નિષ્ફળ જવા પૂર્ણ સંભવ છે.

ભગવાન સ્થૂલભદ્રજીએ કોશાને ત્યાં મુનિવેષમાં ચાતુર્માસ કર્યું ત્યારે કોશાને બધી વાતની છૂટ આપી હતી ને? ફાવે તેવાં નૃત્ય કરે, અંગ–મરોડ કરે, ફાવે તેવાં ચિત્રો ચીતરાવે, ભાવે તેવાં ષડ્રસ ભોજનો બનાવે. બધુંય ખવરાવે. બધી છૂટ...પણ? બે વાતમાં પરિપૂર્ણ સંયમ. કોશા એમના અંગને સ્પર્શ કરી ન શકે. કોઈ પણ સંયોગમાં...અને પોતે ચક્ષુને સદૈવ નમેલી રાખે. કેમ જાણે રતલ–રતલના બે પથ્થરોનો ભાર નાજુક નયનો ઉપર લાદી લીધો ન હોય? અને અંતર સદૈવ સ્વાધ્યાયધ્યાનની

ધૂનમાં ! પછી બાકી શું રહ્યું ? કેટલી પાકી કિલ્લેબંધી થઈ ગઈ ? બેશક, આ રીતે આપણે પણ આ અંશમાં સ્થૂલભદ્રજી બનવું એમ મારું કહેવું નથી. હું તો કહું છું કે ચાલે તો કદાપિ એ કાળમુખી વિગઈઓનાં તમે સેવન જ ન કરશો. મારી ઉપરની વાતો તો છેલ્લામાં છેલ્લી કિલ્લેબંધીની વાત છે.

અને ખામોશ ! આ કિલ્લામાં અપવાદનું કોઈ બાકોરું ન જ પાડવું જોઈએ. માથું ગમે તેવું તૂટી પડે, પગમાં ગમે તેવું કળતર થાય પણ અહીં સજાતીય સ્પર્શનો અપવાદ રાખી શકાય જ નહિ. સગાં ભાઈબહેનને દષ્ટિથી જોવામાં શું ? એમ વિચારીને તેમના પૂરતો દષ્ટિનો અપવાદ રાખી શકાય જ નહિ. આ અપવાદના બાકોરા અગીતાર્થે મનમાન્યા પાડયા હોય છે. માટે વસ્તુતઃ એ અપવાદ નથી. બિલાડીને પેસવા માટે બનાવેલા બાકોરામાંથી ભોરિંગ નાગ પેસી જાય અને એ વિષધર એક જ કાતિલ ડંખે ઉત્સર્ગ જીવનનો, એ જીવનના સાપેક્ષભાવનો સર્વનાશ નોતરે.

બીજે ભલે અપવાદ રાખજો. પણ અહીં તો નહીં જ, કદાપિ નહિ. આ ખૂબ જ ગંભીર બાબત છે. આ એ પ્રતિજ્ઞાના રક્ષણમાં જ જીવનનું રક્ષણ છે—અનંત સુખની પ્રાપ્તિ છે. અન્યથા, તુચ્છ શારીરિક—દુઃખનાશ વિકારોનું જનન કરીને અનંત—સુખનો વિનાશ વેરશે જ વેરશે. જવા દે જો એ દુઃખનાશના વિચારને ! જતી કરજો એ સુખ-

શીલતાને ! દેશવટો દેજો એ પ્રલોભનને ! દૂધ–ઘીના કાતિલ વિષથી બચવું હોય તો આ બે પ્રતિજ્ઞા–સુધાનું સદૈવ પાન કરતા રહેજો. અખંડ પાળજો આ પ્રતિજ્ઞા–બેલડીને. સદૈવ સેવજો એને સત્કારથી.

વિજાતીય દૃષ્ટિ સંગ અને સજાતીય સ્પર્શસંગ–બેય ભયંકરમાં ભયંકર પાપો છે. બેય છૂપા...પ્રાણઘાતક ઝેર છે. ભયંકરમાં ભયંકર હિત–શત્રુઓ છે. શી રીતે છે? શાથી છે ? એનું નિર્વચન કરવાનું મને અહીં ઉચિત લાગતું નથી. બસ, જે કહ્યું છે, લખ્યું છે તે વાંચજો અંતરમાં ઉતારીને રગડી નાંખજો અને બુદ્ધિસાત્ કરીને આ પ્રતિજ્ઞા બેલડીને નિરપવાદે સ્વીકારી લેજો. ભયંકર આપત્તિઓ, ક્રૂરમાં ક્રૂર યાતનાઓ, પથ્થરને પણ પીગળાવી નાંખે તેવી ચિચિયારીઓ, મર્યાદાતીત ગુલામીઓથી ખદ-બદતો સંસાર જો નજરમાં આવી જાય અને એના નિદાન રૂપે પાપ–વિકારોનો સંગ સમજાઈ જાય તો આ પ્રતિજ્ઞા બેલડીને જીવનમાં 'નિરપવાદ' સ્થાન આપ્યા સિવાય જંપીને બેસી શકાય તેમ નથી. નિરાંતે ઊંઘ આવી શકે તેમ નથી. બાકી કઠોર નઠોર આત્માની વાત જુદી છે. એવાઓ માટે આવી ગંભીર–વાતો લખાતી પણ નથી. બધી બાજુથી માર ખાતા–નિમિત્તોના સંગે ઝડપાઈ ગયેલા–છતાં ઉજ્વળ જીવનના અભિલાષી આત્મા માટેની આ છેલ્લામાં છેલ્લી કિલ્લેબંધીની વાત છે. એ હકીકતને લક્ષ્યમાંથી બહાર જવા દેશો નહિ.

[૪૨]

અતિનો બહિષ્કાર પુકારો

અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્ એ ઉક્તિ તો તમે ઘણી વાર સાંભળી હશે. આવી ઉક્તિઓ એમને એમ ઘડાઈ હોતી નથી. એની પાછળ તો મોટું કાળબળ હોય છે; અગણિત અનુભવોનું પણ બળ હોય છે. આપણે એ ઉક્તિને કાનેથી સાંભળી માત્ર લઈએ તે કરતાં હૃદયથી વિચારીએ તો તેનું આંતરબળ સ્પર્શવા મળે.

સામાન્ય રીતે કોઈ પણ કાર્ય યથાશક્તિ કરવાનું વિધાન જ્યાં ને ત્યાં વાંચવા મળે છે અને સાંભળવા પણ મળે છે કે દરેક કાર્ય યથાશક્તિ કરવું જોઈએ.

યથાશક્તિ એટલે શક્તિને લંઘ્યા વિના એવો અર્થ થાય.

૧. કેટલાંક કાર્યો પાછળ અલ્પશક્તિનો જ વ્યય કરવામાં આવે છે.

૨. કેટલાંક કાર્યોમાં જેટલી શક્તિ હોય તેટલો જ વ્યય કરવામાં આવે છે.

૩. કેટલાંક કાર્યો પાછળ શક્તિથી કાંઈક અધિક ખેંચીને કમર કસવામાં આવે છે.

૪. અને કેટલાંક કાર્યોમાં અતિશયનો વ્યય થતો જોવા મળે છે.

આમ અલ્પશક્તિ, તુલ્યશક્તિ, અધિકશક્તિ અને અત્યધિકશક્તિ, એ રીતે શક્તિના ચાર વિભાગ પાડી શકાય. આમાં શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ તો કોઈ પણ ધર્મપુરુષાર્થની સિદ્ધિ માટે શક્તિથી કાંઈક અધિક શકિત ફોરવવી જરૂરી માનવામાં આવી છે. શકિતથી પણ અલ્પશકિત ખર્ચવામાં તો બત્રીસીમાં કહ્યું છે કે તે આત્મા ચારિત્રધર્મનો પ્રતિપક્ષી બને છે જેમ રાગદ્વેષ એ ચારિત્રપ્રતિપક્ષી છે એમ શકિતને ગોપવવી એ પણ ચારિત્રપ્રતિપક્ષી ક્રિયા છે. આમ અલ્પશકિત ખર્ચનારનો તો ધર્મપુરુષાર્થના આરાધકોમાં ખાસ નંબર જ નથી.

હવે વિચારીએ શકિત જેટલી જ શકિત ખર્ચનારને. અહીં યદ્યપિ જે કાર્યસિદ્ધિ કરવી છે તેની પાછળ પોતાની શકિત પહોંચે તેટલી જ શકિત ખર્ચવામાં હાનિ નથી તથાપિ વિશિષ્ટ વિકાસની સિદ્ધિ પણ થતી નથી. જે પ્રાપ્ત કર્યું તે વધુ ને વધુ પ્રાપ્ત કરવા માટે શકિત પણ વધુ ને વધુ નિષ્પન્ન થવી જોઈએ. શકિત જેટલી જ શકિત ખર્ચનાર આરાધક વધુ શકિતસંપન્ન બની શકતો નથી. અને તેથી

તે પોતાની પ્રાપ્તસિદ્ધિમાં જ સ્થિર બનીને બેસી રહે છે. અહીં ક્વચિત્ નીચે ઊતરી જવાનું પણ શકચ બની રહે છે.

આરાધનાની દુનિયામાં તો નિત્ય નવાં ક્ષિતિજો સર કરવાનાં હોય છે. અહીં કશુંક મેળવીને ત્યાં જ બેસી રહે-નારનો કોઈ વિશેષ 'કલાસ' નથી. આ તો છે મોહરાજ સાથેનું મલ્લયુદ્ધ. મલ્લને પોતાનું બળ વિકસાવવા માટે પોતાથી વધુ બળવાનની સાથે રોજ બાથંબાથા કરવી પડે. કેમકે તેમ કરે તો જ તેના સ્નાયુ વધુ ને વધુ બળવાન બને. જેમ સ્નાયુ વધુ બળવાન બને તેમ તે એથી પણ વધુ બળવાન સાથે અખાડામાં બાથંબાથા કરીને, સ્નાયુઓને વધુ કસરત આપીને વધુ બળવાન બનાવે.

આરાધક વિશ્વના મલ્લની પણ હૂબહૂ આ જ સ્થિતિ છે. નિત્ય પોરસી કરવાની શક્તિ જેને આબાદ સિદ્ધ થઈ ગઈ એણે હવે સાઢ પોરસી બેસણું કરવાની ટેવ પાડવી જ જોઈએ. તે પણ સિદ્ધ થાય તો એકાશન કરવાની શકિત કેળવવા કમર કસવી જ જોઈએ. તે પણ સિદ્ધ થાય તો પાંચતિથિ આયંબિલ કરવાની શકિત કેળવવી જ જોઈએ. ટૂંકમાં, જે યોગ પચી જાય તે યોગથી કાંઈક વધુ બળ નિષ્પન્ન કરવા થોડાક આગળ વધવું જ જોઈએ. આમ થાય તો જ આત્મા અપ્રમત્ત રહી શકે, નવાં ક્ષિતિજો સર કરવા માટે મન સદા ઉલ્લસિત બની રહે અને નિત્ય નવા સંવેગોમાં અંતરાત્મા તરબોળ જ બન્યો રહે. એટલે અલ્પશકિત વ્યય હોય છે,

તેમ તુલ્યશકિત વ્યય પણ અપેક્ષાએ હેય છે. શક્તિથી કાંઈક અધિક શકિતનો વ્યય એ જ ઉચિત છે.

આરાધકોની આ હરણફાળથી જેમ જેમ નવાં નવાં યોગક્ષિતિજો સર થતાં જાય છે તેમ તેમ આંતર આનંદના સાગરમાં જબ્બર મસ્તી ઉછાળાઓ મારે છે. બસ, આવા જ સમયે અહીં એક હોનારતની શકયતા સર્જાય છે. આ શકય હોનારતે અગણિત આરાધકોના આંતરજીવનનો ભોગ લીધો છે. મોહરાજની એ કરામત કહો, કર્મરાજની એ ક્રૂરતા કહો કે ગમે તે કહો પણ આનંદનો અતિરેક શક્તિથી અતિવધુ કાંઈક કરી છૂટવા આત્માને પ્રેરે છે અને ત્યાં જ અતિવધુ થઈ જાય છે. પરિણામ કટુતમ આવીને ઊભું રહે છે.

તપનો અતિરેક તનને ક્ષીણપ્રાયઃ કરીને મનને આર્ત-ધ્યાનની ભઠ્ઠીમાં શેકી શેકીને ભડથું કરી દે તો તપધર્મ સારામાં સારો હોવા છતાં એ આરાધકનો તો ભોગ જ લે ને ?

સ્વાધ્યાય ખૂબ સુંદર ધર્મયોગ હોવા છતાં એનો અતિરેક થઇ જાય કે જેથી ફલતઃ દેહ ક્ષીણ થઈ જાય, ઇન્દ્રિયો બલહીન બની જાય ત્યારે તે જ આરાધક દેહાદિના પોષણ માટે પુષ્ટાહારનું સેવન રસનાને બહેકાવી મારે તો તે સ્વાધ્યાય ધર્મયોગ મટીને અનુબંધથી પાપકર્મયોગ બન્યો ન કહેવાય શું ?

આમ ધ્યાનના અતિરેકમાં ગ્રામાનુંગ્રામના વિહારના અતિરેકમાં ઉક્ત રીતે આવશ્યક પુષ્ટાહારના અતિરેકમાં, ક્ષીણુદેહને આરામના અતિરેકમાં કરુણ હોનારતો સર્જાઈ છે. તમે એવો ઉગ્ર વિચાર ન કરો કે જે દીર્ઘ સમય સુધી આરામ લેવાની ફરજ પાડે, કે લાંબા સમય સુધી પોષક આહાર લેવાની ફરજ પાડે.

કોઈ પણ પુષ્ટ નિમિત્તે પણ વિગઈઓના આહાર કે આરામી જીવનના પનારે કદી ન જવું પડે તેની ખૂબ જ કાળજી રાખવી જોઈએ.

બેશક, પુષ્ટાલંબને એવા આહારાદિ લઈ શકાય ખરા. પરંતુ એ બે બાજુ મોં ફાડીને ઊભેલી ખીણવાળા પર્વતની તીક્ષ્ણ ધાર ઉપર ચાલવાની સાધના છે. ત્યાં જરાક ભૂલ્યા કે કામવિકારોની એ ખીણોએ ભોગ લીધો જ સમજવો !

આવાં અનિષ્ટ ઊભાં ન થાય તે માટે શરીરને ભારે ધક્કો પહોંચાડી દે તેવો અતિસ્વાધ્યાય, અતિ તપ, અતિ વિહાર, અતિશ્રમ વગેરે કદી લેવાં નહિ. જેમ વેદાન્ત, મીમાંસક, કે બૌદ્ધ વગેરે દર્શન ખરાબ નથી પણ તેમાં સિદ્ધાન્તમાં જે–એવકાર–એકાન્ત છે તે જ ખરાબ છે, તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ સ્વાધ્યાય ક્ષમ કે તપાદિ ખરાબ નથી. પણ તેમાં પડી જતું 'અતિ'નું તત્ત્વ જ ખરાબ છે.

મોક્ષ પુરુષાર્થ માટે જરૂરી દેહને ટકાવવા પૂરતો આહાર સારો છે પણ અતિ આહાર ભયંકર હોનારત છે !

યોગ્ય સમયે ઉચિત બોલવું એ જરૂર સારું છે. પણ બોલ બોલ જ કર્યા કરવું–અતિ બોલવું એ તો અત્યંત અનર્થકર છે. મેં એવા અતિ બોલકાઓને જોયા છે કે જેમને હું મારા મનથી ઉછાંછળા, મશ્કરા અને તદ્દન નાદાન કહું છું. એવાઓને જોતાં જ મને મૌનનો મહિમા સમજાય છે. અતિબોલકાઓના જીવનની ઢંગધડા વિનાની ગતિ જોતાં ઉચિત મૌનની આરાધનાનું મહત્ત્વ સાચે જ અંતરમાં જડબેસલાક કોરાઈ જાય છે.

જો મુમુક્ષુ બોલવાનું જ ઓછું કરી નાંખે–એમાં પેઠેલા 'અતિ'નો બહિષ્કાર પુકારે તો માત્ર વર્ષ બે વર્ષમાં જ એના જીવનમાં અદ્ભુત પલટો આવી જાય એમ મને યોગરદમના અનુભવોમાંથી સ્પષ્ટ દેખાયું છે. માંદો પડનાર ઔષધ સેવન જરૂર કરે પણ જો તેની પાછળ ઘેલો બનીને તેમાં 'અતિ'માં ચાલ્યો જાય, તેના અનુપાનોના 'અતિ'માં લંપટ થઈ જાય તો તે ઔષધ જ તેના માટે ભયંકર કુપથ્ય બની રહે! પછી બીજા કુપથ્ય ન કરે તોય તેને આરોગ્યની બારમાસી તો નહિ પણ આરોગ્યનું બારદાન પણ જોવા ન જ મળે.

શાસ્ત્રકારોએ 'પરિણત' આત્માઓને જ ગીતાર્થ કહ્યા છે, અપરિણત અને અતિપરિણતનો તો તેમણે સ્પષ્ટ બહિષ્કાર પુકાર્યો છે.

ટૂંકમાં એટલું જ આપણે સમજી લેવાનું છે કે ધર્મ-

યોગમાં શક્તિથી કાંઈક અધિક શક્તિનું સ્ફુરણ જરૂરી છે... અનિવાર્ય છે. પણ 'અતિ'નું તત્ત્વ તો ખૂબ જ હાનિકર છે. જ્ઞાનસાર આદિમાં **તદેવ હિ તપ: કાર્ય** ઇત્યાદિ શ્લોકોમાં 'અતિ'નો જ બહિષ્કાર પુકાર્યો છે.

જો શકિતની અલ્પ વ્યયતા હેય છે તો અત્યધિકતા ભયંકર છે! ક્ષેમંકર છે માત્ર અધિકવ્યયતા! 'યથાશકિત' શબ્દથી અલ્પશકિત અને અત્યધિકશકિતના અર્થનો નિષેધ કરીને અધિક શકિતનો જ અર્થ સૂચિત કર્યો છે.

અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્ એ વાકયથી અતિનો સર્વત્ર બહિષ્કાર કરવાનું કહ્યું છે એથી એનો અર્થ એમ ઘટાવી લેવાની ભૂલ કરવી નહિ કે પાપયોગોમાં પણ 'અતિ'નું જ વર્જન કરવું. સાંસારિક ભોગાદિ પણ અલ્પ પ્રમાણમાં સેવવામાં કશો વાંધો નહિ. ના, 'અતિનું સર્વત્ર વર્જન કરવું" એ વિધાનના ઉત્તરાર્ધરૂપે સમજવું. પાપયોગનું તો સર્વત્ર સંપૂર્ણ વર્જન જ અનિવાર્ય છે કેમકે અનાદિવાસના પ્રેરિત આત્મા પાપયોગોના સેવનમાં ઝાલ્યો રહી શકતો જ નથી અને તેથી ત્યાં તેનો અતિરેક થયા વિના રહેતો જ નથી. અને 'અતિ'નું તો સર્વત્ર વર્જન કરવાનું જ છે. માટે 'અતિ'ને અવશ્ય તાણી લાવનાર પાપયોગની અલ્પતા પણ સર્વત્ર હેય છે. હવે વાત રહી ધર્મ યોગની. અહીં શકિતની અલ્પવ્યયતા સારી નથી પણ અધિકતા જ પરિપૂર્ણ શ્રેય

કરનારી છે. અને અત્યધિક વ્યગ્રતા તો ભયંકર હોનારત મચાવનારી છે માટે ધર્મયોગમાં 'અતિ'નો બહિષ્કાર પુકારવો. અસ્તુ.

તો શું દેવગુરુની ભક્તિમાં પણ 'અતિ'નું તત્ત્વ વર્જ્ય છે? ઉ...ના, **'અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્'** એ વિધાનમાં પણ 'અતિ'નો બહિષ્કાર કરો એટલે એ જ વાત ફલિત થાય છે કે દેવગુરુની ભક્તિમાં અતિ હેય નથી પણ શ્રેય છે. અન્યત્ર સર્વત્ર 'અતિ' હેય છે. માટે જ કહું છું કે ધર્મયોગીઓ ધર્મના ભિન્ન ભિન્ન યોગમાં શક્તિની અધિકતા જરૂર રાખે. પણ 'અતિ'નો તો બહિષ્કાર જ પુકારે!

[૪૩]

સાધુતા ક્યાં, ગાડાયુગમાં કે યંત્રયુગમાં ?

આ યુગને વિજ્ઞાનયુગ કહેવામાં આવે છે. વિજ્ઞાનયુગ એટલે યંત્રયુગ અને યંત્રયુગનું ચોખ્ખું નામ છે. વેગયુગ! અંગ્રેજીમાં આપણે એને 'સ્પીડ' યુગ કહી શકીએ.

બધું જ અહીં ઝડપથી થાય છે. ક્ષણનો પણ વિલંબ લાખો-કરોડો રૂપિયાની ખોટમાં ખતવાય છે! રાક્ષસી યંત્રો ધરાવતું ભીલાઈનું કારખાનું એક જ મિનિટ બંધ પડે અને લાખો રૂપિયાનું દેશને નુકસાન થઈ જાય! સર્વત્ર ઝડપની હવા વ્યાપી છે. ગાડાં ગયાં, કેમકે એ બહુ જ ધીમે ચાલતાં હતાં. ભારતની કાયાપલટ કાજે કમર કસીને ઊભા થયેલા દૂરદ્રષ્ટાઓને (!) એ ગાડાંની ગતિ કરતાં તો કીડીનો વેગ પણ વધુ લાગ્યો અને ગાડાંને સ્થાને સાયકલો આવી, પછી મોટરો આવી, રેલવે આવી, અવકાશમાં વિમાનો આવ્યા, સાગરોમાં સબમરીનો અને અણુસંચાલિત

સ્ટીમરો દોડવા લાગી, વિમાનોમાંય સુપરસોનિક આવ્યા, મિસાઈલ્સ આવ્યા પછી રોકેટ પણ ઉડયા, સ્પુટનિકો દોડયાં!

ભયંકર વેગ! મહાન પ્રગતિ! બસ, એક જ સિદ્ધાન્ત સર્વત્ર સ્વીકારવામાં આવ્યો છે કે ભારતે સુખી થવું હોય તો પશ્ચિમના યંત્રયુગમાં જ એણે જીવ્યે છૂટકો છે! ગાડાં-યુગનો માનવ કેટલી ઝડપથી દોડી શકશે? અને ઝડપ વિના સુખી કેમ થવાય? યંત્ર યુગ વિના ઝડપ આવે શી રીતે?

પશ્ચિમના દેશોને જે ઘેલું લાગ્યું હતું તે ભારતના રાષ્ટ્ર–પ્રેમીઓએ (!) પકડી લીધું. એ યંત્રયુગના માનવોમાં 'વેગ'ના 'સ્લોગને' કેટકેટલાં અનિષ્ટોને જન્મ આપ્યો છે એ યંત્રયુંગની પશ્ચાત્ અસરો (After effects) સામે ભારતનો માનવ કશું જ જોવા તૈયાર બન્યો નથી.

સમજી રાખવું કે યંત્રયુગ કદાચ ભારતને આબાદ કરશે. પણ ભારતની આર્યપ્રજાને એ બરબાદ કર્યા વિના નહિ રહે. તમે ભારતના વિવિધ પ્રાંતો ઉપર નજર નાંખશો તો તમને દરેક પ્રાંતોની ભૂમિઓ ઉપર કાન ફાડી નાંખે તેવા ઘૂઘરાટ કરતાં યંત્રોનાં કારખાનાં જોવા મળશે. મોટાં મોટાં અણુમથકો, વિરાટકાય જળબંધો, સેંકડો માઈલો સુધી વહી જતી નહેરો કે લાખો ટન તેલથી ભરેલા તેલકુવાઓ વગેરે જોવા મળશે. કોઈ પ્રાન્ત એવો નહિ મળે જ્યાં તેના મુખ્ય શહેરો યંત્રોદ્યોગથી ધમધમતાં ન હોય. ખેતીપ્રધાન દેશ આજે યંત્ર ઉપર જીવતો

થયો! અનાજની ખાણમાં વસતા લોકો આજે અનાજ વિના ટળવળીને મરતા જોવા મળે છે, અનાજ કાજે પરદેશો પાસે હાથ લંબાવી–લંબાવીને હવે ખુલ્લા ભિખારીવેડા કરતાં આ દેશને શરમ પણ લાગતી નથી.

યંત્રયુગે અનાજનું ઉત્પાદન ઘટાડી નાંખ્યું એટલું જ એ યંત્રયુગનું અનિષ્ટ નથી. વધારે દુઃખદ બાબત તો એ બની છે કે આ યંત્રયુગે ભારતનાં પ્રજાજનને બેકારીના ભયાનક રાક્ષસના મોંમાં ધકેલવાનું શરૂ કરી દીધું છે! એ બેકારીએ પ્રજામાનસને વિલાસનો પંથ બતાડી દઈને આર્યત્વનો આદરવાનું વ્યવસ્થિત કાર્ય આપમેળે આરંભી દીધું છે!

જ્યાં આ યંત્રયુગ પૂરબહારમાં વિકસ્યો છે, તે અમેરિકા ઉપર જ દૃષ્ટિપાત કરો. રોજબરોજ રાક્ષસી યંત્રોનું ત્યાં ઉત્પાદન થાય છે. જે કામ એક હજાર માણસ છ માસમાં કરી શકે તે કામ આજે પચાસ માણસ એક જ અઠવાડિયામાં કરી દે છે. રશિયામાં સાત માળનું એક મકાન એક જ અઠવાડિયામાં પાંચ જ માણસો કરી શકે છે. હજાર રૂપિયા એક વર્ષનો પગાર આપીને બે કલાર્ક જેટલું કામ કરી શકે તેટલું કામ અમેરિકામાં આઠ દિવસમાં 'કોમ્પ્યુટર' કરી શકે છે. થોડા જ માસ પહેલાં તાતા ઈન્સ્ટીટયુટમાં અમેરિકાથી પંચાણું લાખ રૂપિયાનું એક યંત્ર આવ્યું છે જે એક સેકન્ડમાં ૧૫ રકમના ૬ લાખ

સરવાળા કે બાદબાકી તથા ૨ લાખ ગુણાકાર કે ભાગાકાર કરી શકે છે. તે યંત્રના વિજાણુ મગજમાં ૩૨ હજાર શબ્દો છે! આ શક્તિ ક્રમશઃ આઠ ગણી કરી શકાશે!!!

બેશક, કામની ઝડપ ખૂબ વધી ગઈ! પણ એનું પશ્ચાત્ પરિણામ એ આવ્યું કે હજારોની સંખ્યામાં માણસો બેકાર બનવા લાગ્યા! માનવ જેવા માનવની કિંમત ઘટવા લાગી! ચેતન કરતાં જડનું મૂલ્ય વધતું ચાલ્યું.

પ્રેસિડેન્ટ કેનેડીએ એક વાર પોતાનાં પ્રવચનમાં કહ્યું હતું કે, "ભલે આપણો દેશ રાક્ષસી યંત્રોની શોધ કરીને વિશ્વમાં સ્થાન પામી શક્યો છે પણ યંત્રોની શોધોથી દર અઠવાડિયે જે ૨૫ હજાર માણસો બેકાર બને છે તેમને રોજી-રોટીનું સાધન ઊભું કરવા માટે રાત ને દિવસ વિચારો કરવા પડે છે!

સાંભળો, યંત્રયુગના સ્વામીની જ વાત! યંત્રયુગની ઝડપ ગમી ગઇ પણ એ ઝડપના પરિણામે બેકારીનું જે ભયંકર અનિષ્ટ ઊભું થયું, તેનું શું?

હવે આ બેકારી શું કરે છે? તે જુઓ. અમેરિકામાં આજે દર ૨૮ સેકંડે ઘરફોડની એક ચોરી થાય છે! દર ૧ મિનિટે ૧ મોટર ચોરાય છે! દર ૩ મિનિટે એક મોટો હુમલો થાય છે! દર ૫ મિનિટે એક મોટી લૂંટ થાય છે! અને દર ૨૮ મિનિટે એક બળાત્કાર થાય છે!

ત્યાં દર ૧૮ બાળકે એક જ બાળક કાયદેસરનાં પતિ-પત્નીથી જન્મે છે. ભારત સરકારના બજેટની રકમ જેટલી રકમ તો દર વરસે લેવાતા છૂટાછેડા પાછળની નિર્વાહ માટે નક્કી કરવામાં આવે છે! પ્રતિ વર્ષ ૭ લાખ બાળકો ત્યાંના અનાથાશ્રમોમાં વધે છે, એમની પાછળ ૯૦ કરોડ રૂપિયા દર વરસે સરકાર પોતે ખરચે છે!!!

જોયું ને આ બેકારીએ સર્જેલું ભયાનક વિલાસિતા-નું અનિષ્ટ! અનાર્ય દેશોને ભલે એ અનિષ્ટ પરવડતું પણ આર્ય દેશોને તો એ કેમ માફક આવે? બ્રિટનમાં બારે માસ ઠંડી પડતી હોવાથી ત્યાંના પ્રજાજન ગરમ સૂટ પહેરે એટલે તેને જોઈને ભારતના ગરમ પ્રદેશનો રહેવાસી તેનું અનુકરણ કરવા જાય તો બેવકૂફ જ કહેવાય ને?

આર્યદેશને બધું જ પરવડશે! આર્યદેશનો વિનાશ પણ હજી પરવડશે પણ આર્યત્વનો વિનાશ કદી પણ ખમી શકશે નહિ. પુરાણ કાળના શત્રુઓ દેશનો વિનાશ કરતા, મૂર્તિઓનો નાશ કરતા. પણ અંગ્રેજો દેશને આબાદ બનાવીને પ્રજાનો, આર્યત્વનો વિનાશ કરે છે! અસ્તુ.. એમના યંત્રયુગે ભારતના પ્રજાજનોને ભરમાવ્યા છે! ભારત ઉપરથી શ્વેતપ્રજાનું આધિપત્ય ભલે ગયું દેખાય પણ હકીકતમાં તો ભારતનો દરેક પ્રજાજન શ્વેતપ્રજાજન બની રહ્યો છે. ભારતનો દરેક સાધુ પાદરી બની રહ્યો છે.

યંત્રયુગનું જ આ ભયાનક અનિષ્ટ છે એણે જીવન

બેકાર બનાવ્યું, મનને વિલાસી બનાવ્યું! વેગપૂજાએ માનવને નવરો કર્યો! નવરા બનેલા માનવના ખાલી મનમાં વિલાસના શયતાને પોતાનો પગદંડો જમાવ્યો! ભારતની પ્રજાનું માનસ તો વિલાસથી ખદબદી ઊઠ્યું, પણ હવે એ વેગપૂજા આર્ય દેશના સંતોમાં પણ જ્યારે ફેલાતી જોવા મળે છે ત્યારે તો કમકમાટી ઊપજે છે!

હવે સંસ્કાર શુદ્ધિથી નિષ્પન્ન થતા ગાડાયુગના સાત્ત્વિક જીવન તરફ સૂગ બતાડવામાં આવે છે અને 'થોડામાં ઘણું" ઝડપથી મેળવી લઈને સાત્ત્વિકતાની વાતો કરીને સાત્ત્વિક જીવનના સ્વામી બની જવાના અભરખાઓ જ્યાં ને ત્યાં જાગી પડેલા જોવા મળે છે! જૂના વખતમાં ધૂણી ધૂણીને તૈયાર થતા પંડિતોય જોવા તો મળતા. આજે તો પ્રસ્તાવના પંડિતો જ જોવા મળે છે! આગમના તલસ્પર્શી અધ્યયન અને નિદિધ્યાસનના ગાડાયુગથી કંટાળેલો આધુનિક સંત ભાષાંતરો વાંચીને સમર્થ વક્તા બનીને જીવનની કૃતાર્થતા અનુભવતો દેખાય છે! વિદ્યાર્થીઓ 'ગાઇડો' ભણીને પરીક્ષાઓ પાસ કરે છે. સંતો છાપાના 'નૉલેજ' મેળવીને શ્રોતાઓની વાહવાહનાં સર્ટિફિકેટો મેળવી લઈ ધન્યતા અનુભવે છે!

બધે જ વેગપૂજા વ્યાપી છે. સર્વત્ર ગાડાયુગનું યંત્રયુગમાં રૂપાન્તર થઈ રહ્યું છે. આજે આગમોના મુખપાઠ ક્યાં સાંભળવા મળે છે? આગમ–વાંચનારાઓ ક્યાં જોવા

મળે છે? હોલ્ડર અને હાથે બનાવેલી ખડિયાની સહીથી પોતાના હાથે લખાતું એકાદ પાનું તો મને જોવા આપો! પ્રેસ અને પ્લેટફોર્મના જમાનાએ હસ્તલેખનની કળાના અને મૌન આચારના મહાવ્યાખ્યાનના ગાડાયુગને દૂર-સુદૂર ફેંકી દીધો!

ગાડા યુગનો સંત પ્રભાવક હતો! યંત્રયુગનો ઉપાસક પ્રચારક બન્યો છે! એકના ગાલ ઉપર લાલી હતી સાત્ત્વિક આચારની, બીજાના ગાલ ઉપર લાલી દેખાય, તમાચો મારીને ઉત્પન્ન કરેલી! ગાડાયુગના સંતમાં 'સ્વ' કેન્દ્ર-સ્થાને હતો. યંત્રયુગમાં 'સ્વ'નું વિકેન્દ્રીકરણ થયું, અને સર્વના શ્રેયની વાતો ચરી ખાવા માટેનું સુંદર સાધન બની ગયું!

સાધુતાને સ્પર્શવી હોય તો ગાડાયુગમાં જ જીવવું પડશે! તમે યંત્રયુગને પનારે પડશો તો યંત્રયુગનાં લાખો પ્રલોભનો તમને ગૂંગળાવી મારશે. તને પેન ગમશે, ઘડિયાળો ગમશે, કેમેરા ગમશે, ટ્રાન્ઝિસ્ટર ગમશે, ટેલિગ્રામ ઓફિસો અને ટેલિફોનો ગમશે, પ્રેસ અને માઇકો ગમશે, ટ્રેઈનો અને વિમાનો ગમશે. બેશક, આમાંની કેટલીક વસ્તુનો સાક્ષાત્ ઉપયોગ કરતાં તમે અચકાશો પણ એની અનુમોદના વિના તો તમે ન જ જીવી શકો એવી જાતનું યંત્રયુગનું જીવન તમને આત્મસાત્ થયા વિના તો નહિ જ રહે.

સાધુતા યંત્રયુગમાં ન જ હોઈ શકે કેમકે ત્યાં વેગ છે. જ્યાં વેગ છે ત્યાં બેકારી છે, જ્યાં બેકારી છે ત્યાં વિલાસ છે. જ્યાં વિલાસ વ્યાપે ત્યાં સાધુતા હોઈ શકે જ નહિ.

હજી કહું છું કે જો તમે યંત્રયુગમાં પ્રવેશી ગયા હો તો ત્યાંથી પાછા હટી જાઓ. ગાડા યુગમાં ચાલ્યા જાઓ. શુદ્ધ શાસ્ત્રીય જીવનના સ્વામી બનો! તમારા જેવું બીજું કોઈ નહિ મળે તોય તેની ચિંતા કરશો મા! શાસન તો તમારામાં સ્થિર થઈ ને, એ રીતે જ આગળને આગળ સાડા અઢાર હજાર વર્ષ સુધી અબાધિત રહેવાનું છે!

યંત્રયુગે ફેલાવેલી વિલાસિતાનો જો તમને ખ્યાલ રહેશે તો જ તેનાથી ભયભીત બનીને, સાધુતાની સુરક્ષા ખાતર તમે ૧૪મી સદીના ગાડાયુગના સંત બની શકશો. અને વીતરાગ શાસનની આરાધના દ્વારા સ્વ–પરનું અનુબંધ–હિત સાધી શકશો.

યંત્રયુગની ભયાનકતા સમજી લો અને ગાડાયુગમાં ચાલ્યા જાઓ! આ જ મારું અને તમારું એકનું એક કર્તવ્ય છે! એ ખાતર જે કુરબાન કરવું પડે તે કરજો. જરાય પાછા ન પડશો!

[૪૪]

આપણું કર્તવ્ય

તમને યાદ હશે કે મેં ચાર માસ પૂર્વે તમારી સમક્ષ એક સંકલ્પ મૂક્યો હતો કે તમને ૧૦૮ પત્ર લખવા દ્વારા શ્રમણ–જીવનનાં વિવિધ અંગોને આવરી લેતું ચિંતન કરવું.

આજે હું છત્રીસમો પત્ર તમને લખી રહ્યો છું. આ ચિંતન માત્ર તમને નહીં પણ મને–ઘણાને ખૂબ પ્રેરક બનશે એવું મને લાગે છે. સંભવ છે કે ભવિષ્યમાં છત્રીસ છત્રીસ પત્રના એકેકા વિભાગરૂપે કુલ ત્રણ વિભાગમાં સમગ્ર લેખન શ્રમણ–શ્રમણી સંઘ સમક્ષ રજૂ કરવાનું સદ્ભાગ્ય મને સાંપડે.

મારે એક વાતની ચોખવટ કરી લેવી જોઈએ કે આ પત્રોથી એવી કોઈ છાપ મન ઉપર રખે પડી જાય કે પત્રોનો લેખક કેવો ઉત્કૃષ્ટ આચારનો સ્વામી હશે !

જે વાત તો તદ્દન ઊલટી છે. જીવનમાં કશુંય નથી. હોય કાંઈ તો ખદબદી ઊઠેલા, ઊભરાઈ ગયેલા ભાવરોગો

છે. મારા અંતરમાં કોઈ એવો એક પ્રદેશ મને જોવા મળ્યો નથી જ્યાં કચરો ન હોય; જ્યાં કોહવાટ સિવાય કશુંય ન હોય! સર્વત્ર ઊભરાયા છે આવેગ અને આવેશ! જામ્યાં છે જાળાં મોહના, પ્રબળ સંસ્કારોનાં! પથરાઈ છે કાલિમા અહંતા અને અસ્મિતાની!

હું છું રોગિષ્ટ દર્દી! પણ છતાં, કૃપાપાત્ર મને ગુરુ-કૃપા મળી છે. એના જ પરિણામે અને રોગોના કારમા ત્રાસે મને સત્ય સમજાયું જરૂર છે. આરોગ્યનો માર્ગ શું હોઈ શકે? અનારોગ્ય શાથી સાંપડે? એટલું તો અવશ્ય સમજાણું છે.

ટૂંકમાં, હું છું રોગિષ્ટ ડોકટર! જેમ નીરોગી માણુસ નીરોગિતાના આનંદને અનુભવીને આરોગ્યના ગુણ ગાઈ જાણે છે તેમ રોગી માણુસ પણ રોગિષ્ટ અવસ્થાનો ત્રાસ અનુભવીને આરોગ્યના આનંદને ગાઈ શકે. ડોકટર સ્વયં રોગિષ્ટ હોય છતાં પરને આરોગ્યનું મહત્વ સમજાવી શકે છે, તેવું જ કાંઈક મારી બાબતમાં સમજવું.

બેશક, મારામાં ખદબદતા એ રોગો મને શૂળની જેમ ખૂંચે છે, મને એનો ભયાનક ત્રાસ છે, મારા ભાવરોગો જતા હોય અને જો મને સાતમી નારક મળતી હોય તો તે મને કબૂલ છે. પરંતુ ભાવરોગોની કારમી યાતના મને મંજૂર નથી.

આ પીડામાંથી મને જે લાધ્યું છે તે જ હું પત્રોમાં

ઉતારી રહ્યો છું. એટલે તમે મને મુનિ સત્તમ માનવાની ભૂલ તો ન જ કરશો, એટલી જ મારી વિનંતી છે.

મને પ્રાપ્ત થયેલા બ્રહ્મજ્ઞાનનો સાર જો કોઈ હોય તો એટલો જ છે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવે સ્થાપેલ તીર્થ સર્વના કલ્યાણનું એક માત્ર કારણ છે. આ તીર્થ નિર્ગ્રંથ વિના સંભવી શકતું નથી. નિર્ગ્રંથ એટલે નિર્ગ્રંથતા—સાચો મુનિભાવ. માત્ર મુનિવેષ નહિ. એટલે સર્વકલ્યાણકારિતા તીર્થના પ્રાણભૂત મુનિભાવમાં જ આવી. આ મુનિપણામાં જો કોઈ તોફાનો જાગે તો સમગ્ર વિશ્વમાં ખળભળાટ મચે.

ધરતીમાં ભલે ધરતીકંપ થાય કિન્તુ કોઈ પણ મુનિના મુનિપણામાં લેશ પણ કંપ ન થવો જોઈએ. ભલે કડાકા બોલાવતી વીજ આભમાંથી તૂટી પડે અને આખી ઈમારતને લઈને ધરતીમાં સમાઈ જાય. પણ કડાકો ન જ બોલાવવો જોઈએ. સાગર ભલે માઝા મૂકે, પણ મુનિ મર્યાદા મૂકે એ તદ્દન અક્ષન્તવ્ય બીના છે.

સૂરજ અને ચંદા ભલે પ્રકાશ આપવાની માંડવાળ કરે પણ મુનિ કઠોર સાધનાના પંથે આગળ બઢવાની માંડવાળ કદાપિ ન કરી શકે. મુનિ છે તો વિશ્વ છે, વિશ્વમાં સુખ અને શાન્તિ છે. કેમકે મુનિનું એક જ પરમેષ્ટિ નમન એવા કુશલાનુબંધિની પુણ્યની પેદાશ કરી આપે છે. જેનો ઉદય થતાં ધરતીને સ્થિર ઊભવું પડે છે, ચંદા સૂરજને નિયમિત પ્રકાશવું જ પડે છે; સમંદરોને

મર્યાદામાં રહ્યે જ છૂટકો થાય છે. મુનિનો કોઈ પણ ધર્મ-યોગ...... ભલે પછી તે નવકારશીનું પ્રત્યાખ્યાન હોય કે એક નવકારનો જપ હોય. બધાય મહાન છે. જેટલો મહાન દ્વાદશાંગીનો પાઠ છે એટલો જ મહાન મુનિનો એક શ્લોકનો સ્વાધ્યાય છે, જેટલી મહાન માસક્ષમણની તપશ્ચર્યા છે એટલી જ મહાન એક ગ્લાનમુનિની ભક્તિ છે, જેટલું મહાન ઉપદેશ દ્વારા થતું પરાર્થકરણ છે એટલું જ મહાન એક ખૂણામાં બેસીને કરાતું સુકૃતાનુમોદન છે કે સ્વદુષ્કૃતની ગર્હા છે. મુનિનો પ્રત્યેક યોગ મહાન છે. કેમકે પ્રત્યેક યોગ જિનાજ્ઞા સ્વરૂપ છે. જિનાજ્ઞા મહાન છે કેમકે જિનેશ્વરદેવ મહાન છે.

અરે ! મુનિનું ઔદાસીન્ય મહાન છે. તેમ તેનું સ્મિત પણ મહાન છે. તેની ગતિમાંય પ્રભાવકતા છે, સ્થિતિમાંય મહાનતા છે; તેની જાગૃતિ ધર્મદાન કરે, નિદ્રા પણ ધર્મદાન કરે.

આપણે જે મુનિવેષ પામ્યા છીએ એમાં જે મુનિ-ભાવનો જન્મ થાય છે એ મુનિભાવનાં મૂલ્ય જે દિ' સમજાઈ જશે એ દિવસ સર્વજીવરાશિને માટે મહામંગલમય બની રહેશે. જે વસ્તુમાં જેટલી મહાન સર્જકતા એ વસ્તુમાં કોઈ તોફાન જાગે તો એના જેવી ભયંકર વિનાશકતા પણ કોઈમાં જોવા ન મળે. એ તોફાન સદૈવ અક્ષન્તવ્ય જ બની રહે. અણુબળ સર્જક છે તેમ એટલું જ વિનાશક પણ ક્યાં

નથી ? એક જ વિદ્યુત ચોમેર અજવાળાં પાથરે, પણ સર્વત્ર ભડકા ફેલાવવાનું આસુરી બળ પણ એનાથી જ નિષ્પન્ન થાય.

મુનિ માર્ગસ્થ રહે તો પ્રકાશ પાથરે; માર્ગથી જરા પણ ચૂકે તો અનેકોનો ભાવ સંહાર કરી નાંખે. આ ઉપરથી મને એમ લાગે છે કે મુનિપણું એ કોઈ રમકડાંનો ખેલ નથી કે ગમે તેમ એની સાથે રમી લેવામાં વાંધો નહિ. નાનકડી પણ ભૂલ ભયંકર પરિણામ લાવી મૂકે.

તો પછી મુનિના જીવનમાં શૈથિલ્ય પ્રવેશ પામે તે કેટલું દુઃખદ ગણાય ? એ શૈથિલ્ય પણ ઉત્તરોત્તર વધતું જાય, આસપાસમાંય એનો ચેપ વધુને વધુ વ્યાપતો જાય તો ? કેટલા જીવો, કેટલા ભવો સુધી દુઃખી દુઃખી થઈ જાય !

માત્ર રાષ્ટ્રના જ નહિ પણ સમગ્ર વિશ્વના સર્વ પ્રાણીગણના હિત માટે મુનિની એ ફરજ થઈ પડે છે કે તેણે સદૈવ જિનાજ્ઞાપાલનમાં અપ્રમત્ત બની રહેવું, સદૈવ અંતર્મુખ બનીને આત્મશુદ્ધિનું વિરાટબળ નિષ્પન્ન કરવું અને એનાથી ઉત્પન્ન થતો શુદ્ધિ અને પુષ્ટિરૂપ ધર્મ સમગ્ર વિશ્વનું કલ્યાણ કરતો રહે.

આ વાત સ્થૂલમતિથી નહિ સમજાય અને એનું જ પરિણામ એ આવ્યું કે એ આંતર વિરાટ બળને ઉત્પન્ન કરવા તરફનું લક્ષ્ય ચૂકી જઈને ઔદયિક ભાવના તુચ્છ સુખોની પાછળ પડી મુનિભાવ ગુમાવ્યો; સર્વના હિતને

જાતે જ અવગણીને પછી રાષ્ટ્રના હિતની વાતો કરવાની મૂર્ખતા કરી નાંખી. યુગધર્મના નામે ગમે તેમ બાફવા માંડ્યું! કાળના નામે ગમે તેમ આચરવા માંડ્યું! જમાનાના નામે ફાવે તેમ બાફવા માંડ્યું!

રે! આમ જો ચાલ્યા કરશે તો એક દિ' આખી ધરતી એકાએક રસાતાળ થઈ જશે કે સમંદરો એક સાથે માઝા મૂકીને એકાએક ધરતી ઉપર ફરી વળશે.

શાને સારું સ્વ–સર્વના હિતની વાતની અવગણના? તુચ્છ વૈષયિક આનંદ ખાતર જ ને? ભીષણ પુરુષાર્થ માટેની કાયરતા ખાતર જ ને?

સ્વના અનંત જીવનોના સુખની જ્યાં સાક્ષાત્ વાર્તા છે, અને અનંત જીવોના અનંત સુખનું જે પરંપરયા ઉગમ સ્થાન છે તે બધું અવગણીને એક ક્ષણિક જીવનના તુચ્છાતિતુચ્છ ખાનપાનનાં કે માનપાનનાં સુખ પાછળ જે પાગલ બને એના જેવો આપઘાતી કોણ? સર્વજીવરાશિનો દ્રોહી કોણ? મુનિનું એક જ કર્તવ્ય છે વિશુદ્ધ આત્મબળ ઉત્પન્ન કરવાનું...સર્વના શ્રેયનું કેન્દ્રસ્થાન પોતાને બનાવવાનું. મુનિ આધ્યાત્મિક બળ ઉત્પન્ન કરે; આધ્યાત્મિક જુસ્સો અન્યમાં પેદા કરે, સઘળું વાયુમંડળ આધ્યાત્મમય બનાવવાના કોડ સેવે. સિવાય કશુંય નહિ. કશું કર્તવ્ય હોઈ શકે નહિ. સર્વના સુખને આવરી લેતા વર્તુળમાં

વિશ્વના માનવોનાં, રાષ્ટ્રનાં અને નગરનાં કે એકાદ કોઈ દુઃખિયારી વ્યક્તિનાં સુખની આરાધના આવી જ જાય છે. એટલે સર્વવ્યાપી વર્તુળને ત્યાગીને અલ્પશક્તિ માનવની જેમ કોઈ પણ એકાદ નાના વર્તુળમાં વ્યાપી રહેવાનું મુનિને માટે હિતાવહ નથી.

ચુંવાલીસ કરોડ માનવોના સુખનું સંપાદન કરવાનું પ્રચંડ સામર્થ્ય ધરાવનાર નહેરુ ભારતના એક ગામડામાં ૧૦ એકર જમીન લઈને ખેતી કરવા લાગી પડે અને અનાજ રાષ્ટ્રને ચરણે ધરે તો પણ તે રાષ્ટ્રદ્રોહી ગણાય! આત્મશુદ્ધિના પુનિતપ્રયોગ દ્વારા અગણિત જીવરાશિનું હિત કરી શકનાર મુનિ સ્વદેહના મમત્વમાં, પાંચપચીસ માનવોના સુખમાં કે રાષ્ટ્રની કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા રાષ્ટ્રના હિતમાં સમાવી દે તે વસ્તુતઃ આપઘાત છે; અનેકોના અહિતનું જ કાર્ય છે.

ટૂંકમાં મારે એટલી જ વાત કરવી છે કે મુનિ એ માત્ર માનવ નથી કિન્તુ મહામાનવ છે. પૂર્ણ માનવ થવાને સર્જાએલો છે. એ પોતાના અંગત ઐહિક સુખોની એષણા કદી ન કરે. એ રીતે સ્વ–પરના અગણિત જીવનોને જોખમમાં મૂકી દેવાનું પાતક કદી ન સેવે.

આપણી આ જવાબદારી હવે સમજી લેવી જોઈશે. અત્યંત ખેદ થાય છે એ વાત રજૂ કરતાં કે મુનિવર્ગનો આધ્યાત્મિક સ્તર ઘણો જ નાજુક બની ચૂકચો છે. ભૌતિક

બળ વધતું ચાલ્યું છે. ખેર, હજી ચેતી જઈએ. સાબદા બનીએ. બધી સુખેષણા ત્યાગીને સ્વ–પરનું–સર્વનું હિત સાધતી આત્મશુદ્ધિના ભવ્ય પ્રયોગ કાજે સદૈવ અંતર્મુખ બની જઈએ. જિનાજ્ઞાને આપણે પ્રાણ બનાવીએ.

જો તમે જમાનાને જોશો નહિ, આસપાસના વાતાવરણના ભોગ બનશો નહિ અને માત્ર જિનાજ્ઞા સન્મુખ બનશો, તમારી જવાબદારીથી સભાન બનશો તો કશું અસાધ્ય નથી. પેલી આર્ષવાણી યાદ કરો. '**ઉત્તિષ્ઠત: જાગ્રતઃ**' પેલું અગમ વચન સ્મરણમાં લાવો '**આણાએ ચિય ચરણં**' અને આચારાંગ સૂત્રનું એ વચન '**ખણં જાણાહિ પંડિએ**' ક્યારેય ન વીસરો. સિંહની જેમ ઊભા થયા છો. હવે શિયાળ કાં બનો ? આળસ મરડીને ઊભા થાઓ. એક સિંહનાદ કરો. શૈથિલ્ય ક્યાંય નાસી જશે અને...

મારો આ પત્ર લખવાનો લઘુયત્ન સફળ બની જશે. જેને હું અંતરથી ધિક્કારું છું છતાં જેને હું દૂર કરી શકતો નથી એ તમામ ભાવરોગો આપમેળે નિર્મૂળ થશે. પરના ભાવરોગોના ઉન્મૂલનમાં મારા આ પત્રો નિમિત્ત બનો એટલી જ પ્રતીક્ષા કરવાની છે.

[૪૫]

દુઃખ હળવું કરો

કોઈ પણ માણસ સામાન્ય રીતે દુઃખની સામગ્રીથી દુઃખી નથી હોતો કિન્તુ દુઃખની કલ્પનાથી દુઃખિત હોય છે. દુઃખના સાધનો એને દુઃખી બનાવી શકતાં નથી, પણ મનના વિલક્ષણ તરંગો જ એને દુઃખી બનાવી શકે.

જેવું મનનું વલણ તેવી દુઃખાનુભૂતિ. દુઃખની સામગ્રી વચ્ચેય અપૂર્વ શાન્તિ એ જ મન પામી શકે અને સુખની સામગ્રી વચ્ચે એ જ મન કારમી અશાન્તિનું ભોગ બની શકે. આ અનુભવસિદ્ધ હકીકત છે. આ ઉપરથી એક સિદ્ધાન્ત સ્થિર થાય છે કે ચિત્તના સુખ અને શાન્તિ માટે બાહ્ય સાધનો બહુ ગૌણ બાબત છે. મુખ્યત્વે તો મનનું વલણ જ એને શાન્તિ કે અશાન્તિ આપી શકે છે.

આપણે અહીં એવી બે વિચારણાઓ કરેલી છે કે જેને જો જીવનમાં અપનાવીએ તો ગમે તેવા વિષમ સંયોગોની વચ્ચે રહીને પણ અપૂર્વ શક્તિ અનુભવી શકીએ.

(૧) જ્યારે પણ દુઃખ આવી પડે ત્યારે એ જ પ્રકારના ભયાનક દુઃખમાં પીડાતા જીવોને નજર સામે લાવવા. ચિત્તમાં એમનો વિચાર કરવો. દા.ત. માથું સતત દુઃખે છે, જાણે કે તૂટી પડે છે. એ વખતે કેન્સરના જીવલેણ રોગનો ભોગ બનેલા હજારો માણસોની કલ્પના કરો કે જેમને માથામાં ભયંકર શૂળ ઉત્પન્ન થાય છે. રાત્રિના સમયે કોઈ ન દેખે એ વેદના અસહ્ય બનતાં ભીંત સાથે માથું અફાળે છે. બેય હાથે માથા પર મુક્કીઓ મારે છે અને ચીસ પાડતાં બોલી ઊઠે છે, "હે ભગવાન! આના કરતાં તો મોત પણ ઘણું મીઠું હશે!"

કહો, આ શિરોવેદના આગળ તમારી વેદના શી વિસાતમાં છે? શરીરની કોઈ પણ વેદના વખતે આ રીતે વિચાર કરવામાં આવે, હૉસ્પિટલના દરદીઓ ચીસો પાડતા—ચીત્કાર કરતા, નીસાસા નાંખતા નજર સામે ક્ષણભર લાવવામાં આવે તો મને નથી લાગતું કે પેલી અસમાધિ ઊભી રહે.

બીજો દાખલો લઈએ. ઉનાળાનો બળબળતો બપોર છે. ભયંકર લૂ વાય છે. અંગે અંગે લાય લાય ઊઠે છે. નથી સહેવાતું, નથી રહેવાતું. પણ આ વેદના ઘટાડી નાંખવી છે! તો જમશેદપુરના લોખંડના કારખાનાના મજૂરને યાદ કરો. રાક્ષસી ભઠ્ઠીની પાસે જ ઊભો રહીને

આઠ આઠ કલાક એકધારો શેકાઈ જાય છે, છતાં એના મોં ઉપર એની કોઈ અસર નથી. કેમકે એવી અસર ઝીલવાનું એને પાલવે તેમ નથી. એની લાય સામે તમારી લાય શી વિસાતમાં છે? તરત જ તમારું અંતર આ વાત કબૂલી લેશે અને ફેંસલો આપી દેશે કે 'નકામી હાય-વોય કરું છું.'

આગળ વધો. રૌરવ નારકના જીવો. પ્રતીક્ષણ કાળ-મીંઢ વેદનાઓનો ભોગ બનતાં... યાદ કરો એમની કરુણ કિકિયારીઓ, કાળમુખા પરમાધામીને જોઈને કરાતી એમની નાસભાગ, એમના ઉપરના એકધારા સીતમો, નજર સામે લાવો... તમારી વેદનાની અનુભૂતિનું અસ્તિત્વ તમને જ શોધ્યું નહિ જડે. યાદ રાખજો તમારી વેદના ગમે તેટલી ભયાનક ભલેને હોય પણ એ દોજખના સાધારણ દુઃખ કરતાંય માત્ર અનંતમાં ભાગે છે. એય વાત જવા દો ને. આ આંખ સામે જ જુઓ. બળદિયાની પીઠે ઘોંચાતા પરોણા! લોહી ટપકી રહ્યું છે! એની આંખ ઉપર ઉપરા-છાપરી ફટકારાતા ડંડાઓ! એને ચાલવું નથી એક ડગ અને માલિક મન મૂકીને ફટકારે છે! છે તમારી પાસે આમાંનું કોઈ દુઃખ! વીંઝાય છે બરડે આવા ડંડા! ભોંકાય છે ક્યાંય કોઈ પરોણો! પછી કોઈના બે શબ્દે ઊંચાનીચા શેના થઈ જવાનું? આ રિસામણાં શાં? અને મનામણાં કેવાં? બે પળ શાન્ત બેસી જાઓ. કોઈ દુઃખિયારાના

મહાદુઃખને નજર સામી લાવી દો અને તમારા નાનકડા દુઃખને ભૂલી જાઓ. શાન્ત થઈ જાઓ. જો આ ટેક્નિક નહિ અપનાવો તો આર્ત–રૌદ્રધ્યાન આત્માનું સત્યાનાશ કરી નાંખશે. દુઃખભીરુને ભયાનક દુઃખોથી ખદબદતી દુર્ગતિની ખાણોમાં એવા વેગથી પટકશે જ્યાં હાડકાંની કોઈ કણી હાથે નહિ આવે.

કાંઈક ઓછું મળ્યું અને શાનું ઓછું આવી જાય? ભૂખ્યા સૂતા અને રોતા જીવતા એ ગરીબોની આલમને જરા યાદ કરી લો. ઊંડા ઊતરી જતાં એ પેટ અને રાબનાં પાણી માટે સવારના ચાર વાગ્યાથી કકળાટ કરતાં બાળકોનું એ પળ ધ્યાન ધરો. તમને લાગશે કે તમારો કકળાટ તદ્દન બેવકૂફીભર્યો છે.

આ તો દુઃખને હળવું કરીને નષ્ટ કરવાનો એક ઉપાય વિચાર્યો. હવે બીજો ઉપાય હાથમાં લઈએ.

સામાન્ય રીતે દરેક માનવના મનની એ નબળાઈ હોય છે કે તેને પ્રાપ્ત થયેલ અમૂલ્ય સુંદર વસ્તુઓની કિંમત જણાતી નથી. જ્યારે અપ્રાપ્ત વસ્તુની હાયવોય એના અંતરમાં ખીચોખીચ ભરેલી હોય છે. એ હાયવોય એટલી વિકરાળ અને વ્યાપક બને છે જેથી પ્રાપ્તિનો આનંદ એ માણી શકતો નથી.

૯૦ ટકા પ્રાપ્ત છે. માત્ર ૧૦ ટકા જ અપ્રાપ્ત છે. છતાં ૧૦ ટકાની અપ્રાપ્તિની હાયવોય ૯૦ ટકા પ્રાપ્તિનો

આનંદ બાળીને ખાખ કરી નાંખે છે. આપણને કરોડો રૂપિયાના બદલામાં પણ ન આપી શકાય એવાં બે ચક્ષુ-રત્નો મળ્યાં છે. એવો એકેકો હાથ, પગ, કાન વગેરે મળ્યાં છતાં પ્રાપ્તિની કિંમત કદી આંકી હશે? અમૂલ્ય જળ, વાયુ પ્રાપ્ત થઈ ગયાં છે માટે જ એનું મૂલ્ય વીસરી ગયા છીએ ને? મંત્રાધિરાજશ્રી નવકાર, જન્મતાં મળ્યો માટે જ નાચીઝ લાગ્યો છે ને? ગુરુ પણ પ્રાપ્ત થયા પછી કિંમત વિનાના જ લાગે છે ને? જે અપ્રાપ્ત છે, દૂર છે એ કિંમતી છે. જે પ્રાપ્ત છે, પાસે છે એ મૂલ્યહીન છે.

સ્ત્રીને સંતાન પ્રાપ્ત નથી થતું ત્યાં સુધી એની ઇચ્છા કેટલી? અને પ્રાપ્ત થયા પછી?

મનની કેવી કારમી નબળાઈ!

હવે આવો મૂળ વાત ઉપર. માથું દુઃખે છે. એ રોગની ઉપશાન્ત અવસ્થા અપ્રાપ્ત છે. પણ બાકીના લગભગ સાત કરોડ રોગોની ઉપશાન્ત સ્થિતિ પ્રાપ્ત છે. છતાં એ પ્રાપ્તિનો આનંદ છે? કે એક રોગની ઉપશાન્ત સ્થિતિની અપ્રાપ્તિની કારમી હાયવોય છે? મનને કહી દોને કે શું કરવા રડે છે? કેટલા રોગો ઉપશાન્ત છે એ તો વિચાર. કરોડો રોગની ઉપશાન્તિનો આનંદ માણને!

પાપોદયે આપણને ઇષ્ટ બે વસ્તુ ન પણ મળે. પણ તે વખતે દીનહીન શા માટે બની જવું? ભલે બે વસ્તુની અપ્રાપ્તિ છે. પણ બીજી હજારો વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થઈ છે.

તો એનો આનંદ જ કેમ ન માણવો ? સાગર જેટલું મળ્યા પછી ખાબોચિયા જેટલું ન મળે તો તેની રડારોળ હોય ? કેટલી બેહૂદી જીવની ચાલ !

અરે ! ચાલ ! બધી જ ભૌતિક પુણ્યતા કદાચ લૂંટાઇ જાય, અપ્રાપ્ત થઈ જાય તો પણ દેવગુરુ અને ધર્મમાતાની જે પ્રાપ્તિ છે એ જ એટલી વિરાટ સંપત્તિ છે કે જેના માસિકે પેલી અપ્રાપ્તિમાં રોવાકૂટવાની જરાય જરૂર નથી. આ તો સાગરમાંથી લોટા જેટલું પાણી ઊંચકાયું. એમાં સાગરને રડવાનું હોય !

સદૈવ પ્રાપ્તનો વિચાર કરો. અપ્રાપ્તની ભૂલ ન રાખો. ઇચ્છા ન રાખો. એ ભૂલે જ આપણે દીન–દુઃખી બનીએ છીએ. પ્રાપ્તને જુઓ. આનંદ પામો. પોલી દીનતા અને દુઃખ ક્યાંય નાસી જશે.

આ અભિપ્રાયને બીજી રીતે પણ વિચારી શકાય. એક માથાના દુઃખાવાનો રોગ ઊભો થયો તે વખતે વિચારવું કે હજી પેટમાં ભયાનક શૂળ તો નથી ઉપડ્યું ને ? તેય ઊભું થાય તો વિચારવું કે હજી કેન્સર તો નથી થયું ને ? કેન્સર પણ થાય તોય હજી મોત તો નથી આવ્યું ને ? ગૌતમબુદ્ધે પોતાના શિષ્ય આનંદને એકવાર પ્રશ્નો કર્યા ત્યારે તેણે આ રીતે જ ઉત્તરો આપ્યા હતા.

ગમે તે ઉપાયે આપણે દુઃખની કલ્પનાના હાઉને શાન્ત તો પાડી જ દેવો જોઈએ. સદા હસતા રમતા ન રહીએ તો સમાધિ દુર્લભ છે. અસમાધિસ્થ આત્માને પ્રકાશની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. અનંત અંધારમાં અથડાવા–કૂટાવાનું કેમ પાલવે? કોઈ પણ આત્માની એવી પુણ્યતા કદાપિ સંભવતી નથી. જેમાં કોઈ પણ પાપોદય મિશ્ર ન થાય. એટલે જો પાપોદય જાગવાના જ છે તો એને ધક્કો મારવા પાછળ અખૂટ આત્મબળ તોડી નાંખવામાં વિપુલ પુણ્ય ખર્ચી નાંખવામાં આપણી કોઈ જ શાબાશી નથી.

બહાદુરી તો છે એ પાપોદયનો સ્વીકાર કરી લેવામાં, આત્મબળ અને પુણ્યબળને અકબંધ સુરક્ષિત રાખી લેવામાં. તુચ્છ દુઃખો ખાતર આ બળોનો ભોગ દેનાર ભિખારી બનશે. એને ધર્મની અદ્ભુત સામગ્રીઓ શે' મળશે?

દુઃખોની આતશબાજી વચ્ચે રહો. દેવાધિદેવ પરમાત્મા મહાવીરને યાદ કરો, સ્વયં મહાવીર બનશો. સ્વયંભૂ બળ પ્રાપ્ત કરીને એ અગ્નિ–વર્ષા વચ્ચે તમે હિમશિખરોની કડકડતી ઠંડી અનુભવી શકશો.

જીવન જીતી જવું છે? તો એક જ રસ્તો છે? તો એક જ રસ્તો છે, દુઃખોથી બેપરવા બની જવાનો. એને મન ઉપર જરા પણ નહિ ઝીલવાનો ભીષ્મ સંકલ્પ કરી લેવાનો.

એ માટે અહીં જણાવેલા બેય રસ્તાને સારી રીતે સમજી લો. મહાદુઃખિતોનો વિચાર તમારા દુઃખને તદ્દન હળવું બનાવશે; પ્રાપ્ત થયેલી અપૂર્વ સામગ્રીનો આનંદ અપ્રાપ્તની હાયવોયના દુઃખને ધક્કો મારશે. આવા ઉપાયો જાણ્યા પછી પણ દુઃખમાં માથું ફૂટે એના જેવો દરિદ્રી કોણ હશે ?

[૪૬]

બસ, ખૂબ સહો

અનુવંદનાદિ......

અંગ્રેજીમાં એક વાક્ય છે :

What is victory?

To endure is all.

વિજય શું છે ?

સહવું એ જ વિજય છે. આટલામાં જ વિજયની વાત પૂર્ણ થાય છે. કેવી સુંદર અને કેટલી સચોટ વાત છે ? નિર્ગ્રન્થના જીવન માટે તો સાચે જ આ વાક્ય અત્યંત અમૂલ્ય છે. નહિ સહી શકવાની વાત આજે આપણે ત્યાં ખૂબ સંભળાય છે. બધાય નાજુક તનના, નાજુક મનના સ્વામી બન્યા છીએ. શરીરથી સહી શકાતું નથી, કોઈની કર્કશ વાણી ખમાતી નથી અને મનથી દમાતું નથી. ન સહાય, ન કાંઈ ખમાય, ન કશાનું દમન થાય. છતાં કહેવડાવવું છે નિર્ગ્રંથ ! બહુ જ બેઢંગી વાત છે ! જીવનનો અત્યંત અસંગત રાહ છે. વસ્તુતઃ તો પ્રતિકૂળતાઓને

વેઠવી એ જ સાધુતા છે. પ્રતિકૂળતાના સ્વીકારમાં જ સાધુતા છે સામનામાં નહિ.

દુઃખ આવ્યું. સ્વીકારી લીધું તો સાધુતા, અને તરત જ સામનો કર્યો તો ત્યાં સાધુતાની લઘુતા. નિર્ગ્રન્થ જીવનનો પ્રાણ રક્ષાય છે દુખના સ્વીકારમાં, એ પ્રાણ ગુંગળાય છે દુઃખના સામનામાં. ભગવાન સનતકુમાર ચક્રીને નજર સામે લાવો. આ વાત ઝટ સમજાઈ જશે.

શા માટે દુઃખના સ્વીકારમાં સાધુતા હશે ? દુઃખના સામનામાં સાધુતાનો લોપ કેમ કહેવાતો હશે ? આ રહ્યો દૃષ્ટાન્ત સાથેનો તર્કબદ્ધ ઉત્તર...

ધારો કે વિહારમાં એક ગામડે પહોંચ્યા. ખૂબ ક્ષુધા લાગી છે. કશું મળતું નથી. ક્ષુધાનું દુઃખ આસમાનને અડયું છે. આ દુઃખનો સામનો તે આધાકર્માદિ દોષના પાપના સ્વીકાર વિના શક્ય નથી. જે કહેવું પડે તે કહીને, જે પાપ સેવવું પડે તે સેવી લઈને એ આત્મા મુનિવેષમાં પણ ચાલુ રહે તો અતિભયાનક સંસાર ફરી લમણે ન ઝીંકાય ?

જવાબદારી તરફ બેભાનપણું એ શું પાપનુંય પાપ નથી ? દંભનો આંચળો શું પાપનો બાપ નથી ? સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ વિચાર કરીશું તો એ વાત જરૂર સમજાઈ જશે કે અનુકૂળતાનો ભોગ એ સ્પષ્ટરૂપે સંસારનો જ ભોગ છે. માસક્ષમણના ઘોર તપને પણ ચંદનના લેપ, વીકસના લપેડા અને ઠંડા પવન કે પાણીની અપેક્ષાઓથી ખદબદતો

કરવામાં આવે તો તે તપ કેટલા કર્મનું નિકંદન કાઢી શકવા સમર્થ બનશે? એવા તપનાં અનુકૂળતા ભરપૂર પારણાં ભલે ઘી–દૂધથી લચપચ ન હોય તો પણ કેટલા શ્લાઘ્ય બનશે? મુનિ–જીવનમાં અનુકૂળતાનો સ્પર્શ–માત્ર પાપ છે.

અનુકૂળતાના સ્પર્શનું એકાદ પણ પાપ જન્મ્યા પછી ચોવીસેય કલાક તેનો બંધ ચાલુ રહે છે. તમે મલમલનું ઝીણું મનપસંદ કપડું લીધું. આંગળીના ટેરવા વચ્ચે એને ખૂબ રમાડયું. મનથી વારંવાર બોલ્યા કે 'કપડું તો ખૂબ અનુકૂળ છે.' પછી એ કપડું તમે વીંટલામાં મૂકી દીધું. અને બીજા કાર્યોમાં પરોવાઈ ગયા. હવે ભલે પંદર દિવસે તમે એ કપડું ફરી હાથમાં લો. પરંતુ એ પંદરેય દિવસની પ્રત્યેક પળમાં અનુકૂળતાના ભોગનું મહાપાપ તમને લાગ્યા જ કરવાનું. ન ભોગવવા છતાં એ પાપ ચોવીસેય કલાક ચાલુ રહેવાનું. કેમકે તમારા અંતરમાં એ વિચાર સ્થિર પડી ચૂકયો છે કે 'મને એ વસ્ત્ર ખૂબ ગમે છે.'

પાસે રાખેલું ઘડિયાળ ચોવીસેય કલાક ચાલે, પણ તેનો ઉપયોગ તો આઠ–દસ વાર જ કર્યો હોય છતાં જેમ યંત્રના ચોવીસેય કલાકના ચલનથી વાયુકાયની વિરાધનાનું પાપ ચોવીસેય કલાકનું લાગ્યા જ કરે તેવી જ રીતે આ અનુકૂળતાનો પ્રતિપળ પાપના પોટલા બંધાવ્યા જ કરે. આપણે તો સેંકડો વસ્તુઓને 'અનુકૂળતા'ના વિચારનો

બિલ્લો લગાડીને ગોઠવી દીધી હોય એટલે એ બધાય પાપનાં કારખાનાંઓ આત્માનાં કતલખાનાં બની રહે. જે પ્રતિસમય કામ કરતાં જ રહે... પાપનું ગંજાવર ઉત્પાદન કરતા જ રહે. બહુ ખરાબ છે અનુકૂળતાના વિચારનું પાપ ! આત્મામાં ઘર કરી ગએલું આ ક્રોનિક દર્દ છે.

અરુચિનું રુચિમાં રૂપાન્તર કરી દેવું એનું જ નામ સાધના છે. મનને ન ગમતું જ કરવું, જીભને ન ભાવતું જ વાપરવું, કાયાને ન રુચતું જ આચરવું. એ જ આરાધના. ગમતું કરવામાં કોઈ આરાધના નહિ. અણગમતું–જિનાજ્ઞા-પૂર્વક કરવામાં જ આરાધના. આપણે પેલું શાસ્ત્ર–વચન કેમ ભૂલી ગયા ? **"અણુસોઓ સંસારો, પડિસોઓ તસ્સ ઉત્તારો "** એ જ વાત કરી છે ને ? કે અનુકૂળતા એ જ સંસાર. પ્રતિકૂળતા એ જ સંસારનો પાર. ઉપાધ્યાયજી પણ આ જ વાત જ્ઞાન–સારમાં કહે છે : **'આનુસ્રોતસિકી વૃત્તિઃ બાલાનાં સુખશીલતા, પ્રાતિસ્રોતસિકી વૃત્તિઃ જ્ઞાનિનાં પરમં તપઃ'**

બીજા શબ્દમાં કહું તો 'સગવડ' એ જ મહારોગ છે. અગવડ છે મહારસાયન ! અનુકૂળતાનું અર્થીપણું આવ્યા પછી જો અનુકૂળતાનો સ્પર્શ કરીએ તો એ સ્પર્શ એટલો બધો મોહક હોય છે કે પછી ઝાટકો મારીને સખત આંચકા સાથે એને ફેંકી દીધા વિના એ ફેંકાઈ જતો નથી. બલ્કે એની મોહિની વધુને વધુ ભયાનક બનતી જાય છે. ચા–

દૂધ અને ખાખરા વાપરીને કરાતા સ્વાધ્યાય, બહુ વહેલી સવારે કરાતો વિહાર, ઉપધિ ઉપાડતા મજૂર, વારંવારના કાપ, હાથ-પગ અને મુખનાં પ્રક્ષાલન, નિત્ય નવકારશી, નિત્ય બપોરિયાં, નિત્ય દંતધાવન, ભક્તના ગૃહની ગોચરી, શિષ્યભક્તિનો સ્વીકાર, સ્વાધ્યાય વિહોણી રાત, ભક્ત-વિહોણું હાડકાં હરામ દિન. આ બધાય અનુકૂળતાના ભોગોના સ્પષ્ટ સૂચકો દુઃખનો સામનો કરશે અને આહાર વાપરીને એ દુઃખને દૂર કરશે.

જ્યારે બીજો એક સંયમી આત્મા ક્ષુધાના દુઃખને સ્વીકારી લેશે. દુઃખને દૂર કરવા પાપને સ્વીકારવાનું એ કદી પસંદ નહિ કરે. એટલે દુઃખનો સ્વીકાર કરી લઈને પાપથી મુક્ત રહેશે. સર્વત્ર આ નિયમ લાગુ પડે છે કે દુઃખ પ્રતિકૂળતાના સામનામાં પાપનો સ્વીકાર છે અને દુઃખના સ્વીકારમાં પાપનો ઇન્કાર છે.

પ્રતિકૂળતા વેઠી લેવાનું બળ પાપ પ્રત્યેની ભયંકર સૂગમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેને પાપની સૂગ નથી એનામાં પ્રતિકૂળતા વેઠી લેવાની તાકાત હોઈ શકે જ નહિ. પાપના ધિક્કાર ભાવમાં દુઃખને સહર્ષ આમંત્રણ આપી શકાય. દુઃખના ધિક્કાર ભાવમાં પાપ વણનોતર્યા ચાલ્યા જ આવે. એકેકી પ્રતિકૂળતા ટાળવા સેંકડો પાપો કરવાં પડે. સેંકડો પાપોથી મુક્ત થવા આવેલી એક જ પ્રતિકૂળતાને વધાવી લેવી પડે.

મુનિ અવશ્ય પાપની કારમી સૂગવાળો હોય. પાપની સૂગ પ્રતિકૂળતાને હસતે મોંએ વધાવી લેવાનું જ શીખવે. જેને પાપની સૂગ નથી તેને પ્રતિકૂળતા ખમાતી નથી. આવેલી પ્રતિકૂળતા સામે થઈ જવા તે તરત જ સો સો પાપ કરી નાંખવામાં જરાય અચકાતો નથી. એવાને સાધુ કેમ કહેવાય? જે સહે તે જ સાધુ. શરીરમાં થોડો તાવ ભરાયો, માથું તૂટવા લાગ્યું કે ત્રણ દિવસની ધીરજ રાખ્યા વિના, એકદમ–એકાએક–અભક્ષ્ય ઈંજેકશનો લેવાનાં, બ્લડપ્રેશર માપીને વાયુકાયની વિરાધના કરવાના, ડોકટરને મારતી મોટરે બોલાવવામાં, મોસંબીનો રસ પીવાનાં સેંકડો પાપ શરમ મૂકીને, સૂગ મૂકીને, આવશ્યક સમજીને, જે આત્મા સેવી નાંખે તેને ભાવ સાધુ કેમ કહેવાય? સાધુ તો તે છે જે એવી પરિસ્થિતિને—એથી પણ વધુ દુઃખદ સ્થિતિને હસતે મોંએ સ્વીકારી લે છે. એનો સામનો કરવા એક પણ પાપ સેવવા માટે જે તદ્દન કાયર બની રહે છે.

આ વાત જો બરોબર સમજાઈ જશે તો એ વાત પણ જરૂર સમજાશે કે પ્રતિકૂળતાના સ્વીકારમાં જ સાધુતા છે. હજી એક ડગ આગળ વધીએ. પાપની પાપરૂપે સૂગ તેને જ હોય જેને તારક જિનેશ્વર દેવોની આજ્ઞા પ્રત્યે ભારે ભક્તિ બહુમાન હોય. જેણે એ આજ્ઞા બહુમાનને જ પોતાના જીવનનો પ્રાણ બનાવ્યો હોય. આવો પ્રાણવાન

આત્મા જ પાપથી ડરે અને જ પાપકાતર મહાત્મા પ્રતિકૂળતાને પડકારી શકે. હસતે મોંએ વધાવી શકે. જિનાજ્ઞા બહુમાન વિના સાધુતા હોઈ શકે ખરી ? જ્યાં જિનાજ્ઞા પ્રત્યે ભારોભાર બહુમાન છે ત્યાં પાપની તો કેવી ભયંકર સૂગ હોય ? અને તેવી સૂગવાળાને દુઃખનો કદાપિ ડર હોય ? દુઃખનાં છમકલાંમાં તે કાયર બની જઈને પાંચ પંદર પાપોને આચરી નાંખવા ઊભો થઈ જાય ? અરે ! દુઃખના મેરુ તૂટી પડે તોય એ પાપભીરું આત્મા અણુ જેટલુંય પાપ કરવાનો વિચાર પણ ન કરે ! એ તો મેરુની જેમ અડોલ ઊભો રહે. સદૈવ મરક મરક હસતો રહે.

તમને ખબર છે લગભગ ૫૦ વર્ષ ઉપર બનેલા પાપભીરુ મહાત્માની વાત તેમના આખા શરીરમાં રક્તવિકાર થયેલો, લોહી એવું બગડી ગયું કે એમાં હજારો કીડા ખદબદવા લાગ્યા. પણ આ મહાત્મા સદૈવ પ્રસન્નવદને એ દુઃખને સહી લેતા. એટલું જ નહિ પણ એક પણ કીડો શરીર ઉપરથી નીચે પડી જાય તો ઉપાડીને પાછો ચામડી ઉપર મૂકી દેતા રખે ! બિચારો લોહી પીધા વિના તરસ્યો ભૂખ્યો જમીન ઉપર તરફડીને મરી જાય ! એક જીવની પણ ક્ષુધાના હત્યાના પાપની સૂગ એમને પજવતી. એમના અંતરને સજાગ રાખતી. દુઃખને સ્વીકારી લેવા માટેનું અખૂટ બળ પૂરું પાડતી. ભક્તોએ વૈદ્યોપચાર કરાવવા ઘણા વીનવ્યા. પણ મહાત્મા ન માન્યા તે ન જ માન્યા. મૃત્યુ

બારણે આંટા મારવા લાગ્યું. પ્રતિકૂળતાને વેઠવાના આજીવનના અભ્યાસે સમાધિની વરમાળા આકાશમાં અદ્ધર આવીને ઊભી રહી ગઈ! દેવીઓ એમના પ્રાણવાન આત્માને વધાવવાની તૈયારીઓ કરવા લાગી.

મુનિએ બધાને ભેગા કર્યા. સ્વસ્થતા સાથે કહ્યું, "હવે જાઉં છું, પણ એક વાતનો ખ્યાલ રાખજો કે મારા શરીરના આશ્રયે રહેલા આ બધા મેહમાનો (કીડાઓ) જ્યાં સુધી પોતાનું આયુ પૂર્ણ ન કરે, એક પણ જીવ જ્યાં સુધી આ કાયા ઉપર જીવતો રહે ત્યાં સુધી મારા શબને કશું જ કરતા નહિ."

કેવું કરુણતાનું સરવરિયું! કેવો દયાનો દરિયો! એના રોમેરોમમાં પાપની સૂગ કેવી પરિણામ પામી ગઈ હશે. આજ્ઞા બહુમાનનો પ્રાણ એ અંતરમાં કેવો ધબકતો હશે!

જો આ સ્થાને આપણે હોત તો? એક પળના પણ વિલંબ વિના કેટલાં પાપ કરી નાંખત? કેવાં કેવાં પાપ કરી દેત? આજે સ્થણ્ડિલ મા તરૂ તપાસવા આપી દેતાં આપણને જરાય કંપ થાય છે ખરો? અસંખ્ય જીવોના કચ્ચરઘાણ યાદ આવે? ધ્રૂજારી વછૂટી જાય ખરી? સચિત્ત જલનાં ઇંજેકશનો લેનારને પાપની સૂગ હોઈ શકે ખરી? એક માઈલ દૂર જવાના દુઃખને ધક્કો મારીને વાડામાં વડીનીતિ કરતાં આંખમાંથી આંસુ આવી જાય ખરાં?

શું સહ્યા વિના, વેઠયા વિના, ખમ્યા વિના નિસ્તાર થશે? શકય છે? જરાય નહિ. તો આજથી નક્કી કરીએ કે હવે દુઃખભીરું ન બનતાં પાપભીરુ બનવું. મારે જિનાજ્ઞા બહુમાનને જીવનમાં ઓતપ્રોત કરી દેવું. અનુકૂળતાને ચિનગારી ચાંપું. વિષયકષાયોના કાષ્ટના ગંજના ગંજની, પ્રતિકૂળતાની ભઠ્ઠીઓમાં રાખ બનાવું. અને એ પરમપવિત્ર ખાખને મારા અંગે અંગે આલેખી જીવનના પરમોચ્ચ સદ્‌ભાગ્યનો સ્વામી બનું. અનુકૂળતાના પાયા ઉપર ઊભતી ધર્મની આલિશાન ઈમારત મારે મન ભૂતિયો મહેલ છે. પ્રતિકૂળતાની ભૂમિ ઉપર ઊભતી ધર્મની પર્ણકુટિર મારે મન નલિનીગુલ્મ વિમાન છે.

બસ સહવાનું...એટલે ?

કાયાને કચડવાની...

પરની વાણીને ખમવાની...

મનને દમવાનું.

સિવાય કોઈ વાત નહિ.

પળપળમાં, કાર્યકાર્યમાં, વાતવાતમાં, હસતે મોંએ આ જ કરવાનું. આ જ મારું જીવન! એ ચિંતન જ મારી મનોભૂમિનું મધુવન!

હું લાગણીશીલ કવિઓને કહીશ તમે લેખ લખો પ્રતિકૂળતાની સફળ આરાધનાના, ચિત્રકારોને કહીશ તમે ચિત્ર દોરો પ્રતિકૂળતાનાં મૂર્તિમંત જીવન સમાં ધન્ના અણ-

ગારનાં કે મુનિ ખંધકના ! ગજ સુકુમાલનાં કે સુકોશલ મુનિરાજનાં ! સંતોને કહીશ સહો, સાધ્વીઓને કહીશ ખમો; મુમુક્ષુઓને સમજાવીશ ખૂબ દમો.

સહવામાં જ સાધુતા ખીલે અન્યથા તો એ મુરઝાઈ જાય.

મિત્રોને, શિષ્યોને, ભક્તોને, મુમુક્ષુઓને, બધાને હું એક જ વાત કરીશ કે મુક્તિમાર્ગની સફળ આરાધના પ્રતિકૂળતાનો યજ્ઞ કરવામાં છે, અનુકૂળતાનો હોમ કરવામાં છે.

આપણે કાંઈ જ કરવું નથી, જપ જપવા નથી, તપ તપવાં નથી, ધ્યાન ધરવાં નથી, જ્ઞાન ભણવાં નથી, કશુંય સહવાની ભાવના વિના...બધું જ કરવું છે. ઘણું ઘણું કરવું છે...સહીને...શરીરને કચડીને.

સહવાની ભાવના વિના ધર્મ ન હોઈ શકે. માટે ધર્મ કરવો જ હોય તો સહો. પ્રતિકૂળતાને નોતરો. ન મળે તો સામે જાઓ. અનુકૂળતાથી નાસભાગ કરો.

મુનિ–જીવનની પવિત્રતાના ગુલાબનું પરિપૂર્ણ રક્ષણ પ્રતિકૂળતાના કાંટાઓની વચ્ચે જ છે. અનુકૂળતાનો ભોગ તો એ પવિત્રતાનો ભોગ લઈને જ જંપશે, ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવીને જ અટકશે.

[૪૭]

સદાના દર્દીની આરાધના

તમારો પત્ર મળ્યો. બિયાસણા જેટલો તપ કરવાની તમારી તીવ્ર ઉત્સુકતા અને તેની સામે જાગેલો સંસારી સ્વજનોનો વિરોધ જાણ્યો. તમે હંમેશના દર્દી છો એથી સ્વજનોને દુઃખ થાય છે. સહજ છે કે તેઓ તમારા શરીરની કાળજી કરવા વારંવાર પ્રેરાય.

પણ આપણી ફરજ શી છે? મુનિ એ દેહનો રાગી કે આત્માનો રાગી? તમે રાત ને દિ' વારંવાર કાયોત્સર્ગ કરો છો પણ કદી આત્મોત્સર્ગ કરવાનું ક્યારેય સાંભળ્યું છે? એ હકીકત જ સૂચવે છે કે મુનિ આત્મરાગી છે. દેહરાગી નહિ.

દેહરાગી હોય તે સંસારી.

આત્મરાગી...સંન્યાસી.

બેશક, એક વાત લક્ષ્યમાં રાખવી જોઈશે કે કેટલીક વાર ખાદ્ય અને પેય પદાર્થોની આસક્તિને કારણે જ ઘણા

રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. એવું કાંઈક બને અને પછી કર્મોદયને આગળ ધરીએ તો તે સર્વથા અનુચિત ગણાય.

એટલે આપણા જીવનમાં આસક્તિ કયાં કયાં કામ કરે છે તે વીણી વીણીને ખોળી કાઢવું જોઈએ અને તે બધી આસક્તિઓ દૂર કરી દેવી જોઈએ. ઘણું કરીને ચા, તળેલું, મિષ્ટાન્ન નવકારશી અને સાંજની સંપૂર્ણ ગોચરી વગેરેનું સેવન આસક્તિજનિત હોય છે એવું મારૂં મંતવ્ય છે.

રોગ એ કોઈ સારી ચીજ નથી, તેમાંય આસક્તિજનિત રોગ તો અત્યંત ભૂંડી વસ્તુ છે. મુનિ માટે તો ભારે શરમરૂપ છે. વસ્તુતઃ આસક્તિ એ જ મહારોગ છે. રાજરોગ છે. ઔષધિથી એ કદાપિ નિવાર્ય નથી, સર્વદા અસાધ્ય જ છે.

જો આપણે આ રાજરોગથી ઝડપાયા હોઈએ તો વહેલી તકે તેનાથી તો મુક્ત થવું જ જોઈશે. પછી ઔષધની કશી જરૂર નહિ રહે. આરોગ્યની બારમાસી સદૈવ માણવા મળશે જ.

હા, કર્મજન્ય જ જે રોગો છે તેના માટે કાંઈક વિચારવું ઘટે, પણ ત્યાંય વિવેકજ્ઞાનની તો જરૂર ખરી જ.

એવા રોગો ઔષધિઓથી જ જાય તેવું માની લેવાની કશી જરૂર નથી. ઘણા રોગો કુપથ્યના ત્યાગથી જ દૂર થાય છે. એટલે જે 'પથ્યાપથ્ય' માં કહ્યું છે કે કુથ્ય ચાલુ

રાખનાર રોગી સેંકડો ઔષધિની ખીચડી બનાવીને રોજ ખાય તોય કદી સારો ન થાય.

પણ આપણે તો વાસ્તવાદી જિનદર્શનને પામ્યા છીએ. એટલે રોગનો નાશ કરવાની તાકાત જો સ્થૂલ બાહ્ય ઔષધિમાં હોય તો તેથી અનંત ગુણ તાકાત સૂક્ષ્મ અભ્યન્તર આત્મવિશુદ્ધિમાં છે એમ અવશ્ય માનીએ. આવી માન્યતા જો અસ્થિમજ્જા જેવી બની જાય તો કોઈ પણ રોગ ઔષધિથી મટાડવાની લાલચ કદી ન જાગે.

ભગવાન સનતકુમાર ચક્રીનું આદર્શ દૃષ્ટાન્ત આપણી સામે જ ખડું છે ને? એમણે રોગોનો સામનો કરવામાં કાયરતા જોઈ. રોગોને સ્વીકારવામાં જ શૌર્યના દર્શન કર્યાં! અને સાચે જ સાતસો વર્ષ એમણે લોકોત્તર સિદ્ધિઓ પણ પ્રાપ્ત કરી લીધી.

દર્દ રહે કે જાય તેની પરવા ન કરો. દર્દને કાઢવા જતાં આત્મામાં જો દોષો પેસી જાય તો એ સાધક જગતની મોટી હોનારત ગણાય. અને આત્મગુણોનું રક્ષણ કરવા જતાં દર્દ પેંધી જાય. કદાચ જીવ લે તો પણ તે વીરોચિત મૃત્યુ ગણાશે. ધર્મસત્તા એ વીરાત્માને પંડિત મરણનું વીરચક્ર એનાયત કરશે.

ટૂંકમાં, મારૂં કહેવું એટલું જ છે કે સ્વજનોને પરાધીન બની દેહની કાળજીમાં ઓતપ્રોત થઈ જવાની ભૂલ કદાપિ કરશો નહિ.

આજનાં ઔષધો બે દર્દને દાબી દે છે અને બાર રોગને ઊભા કરે છે. જેને અંગ્રેજીમાં 'ડ્રગ ડિસિઝ' કહેવાય છે. એટલું જ નહિ પણ એ ઔષધો (એલોપથી ઔષધો) જે સાંભળતાં ત્રાસ ત્રાસ થઈ જાય એવી ભયંકર હિંસાઓના પ્રયોગોમાંથી તૈયાર થયા હોય છે, સ્વરૂપતઃ પણ અભક્ષ્ય હોય છે અને એના સેવનના અનુબંધ રૂપે આત્મામાં અકાપ્ય શિથિલતા અને જીવલેણ સત્વહીનતા વ્યાપે છે. આમ હેતુથી, સ્વરૂપથી, અને વિશેષતઃ અનુબંધ-થી આ ઔષધિ અત્યંત ભયંકર છે. એવાં ઔષધોને શરીરમાં નાંખીને આત્માને મરતા જેવો રાખીને જિવાડ-વાનું મુનિને કદી ન પાલવે. બહેતર છે કે એના કરતાં જિનાજ્ઞાને વફાદાર એવું બે પાંચ વર્ષનું ટૂંકું પરન્તુ અત્યંત સાત્વિક જીવન જીવીને દેહ છોડી દેવો.

વળી ઔષધને ક્ષણભર રોગનાશનું નિમિત્ત માની લઈએ તો પણ શું ? સામાન્યતઃ દેહનાં મમત્વ ભાવ વિના ઔષધ લેવાય ખરું? અને ભાવિના ધર્મારાધનની દૃષ્ટિએ ઔષધ લઈએ તો પણ શું ? તેનું સેવન મર્યાદામાં જ હોવું જોઈએ ને ? કે પછી દર્દો ઘર કરી જાય અને ઔષધો પણ ઘર કરી જાય? એમ થાય તો પછી આસક્તિ, શિથિલતા, સત્વહીનતા બધાય એક પછી એક ઘર કરી જાય.

જો છ–બાર માસના સેવનથી પણ લાભ ન થાય તો બેશક રોગચિકિત્સા અંગે ફેર વિચાર કરવો જોઈએ. અને

આશામાં ને આશામાં તણાવા કરતાં ઔષધ ત્યાગના પંથે ચાલ્યા જવું જોઈએ.

ત્યાગ એ જિનશાસનનું શ્રેષ્ઠ ઔષધ છે જેને એમાં શ્રદ્ધા છે એને એ અવશ્ય ફાયદો કરે છે. એટલે મારું કહેવું એ છે કે તમે પણ લાંબા સમયનું ઔષધસેવન કરી ચૂકયા હો તો હવે બસ થયું. તમારે કદાચ હજી પણ એકાદ ઔષધ લેવું પડે તો લઈ લો પરંતુ તે સાથે તમારે આખો આરાધના માર્ગ તો નક્કી કરી જ લેવો જોઈએ. સદાના દર્દીએ પોતાની આરાધના તરીકે કુપથ્યના ત્યાગને મહત્ત્વ આપવું જ જોઈએ. પછી રોગ અવશ્ય મટશે. કદાચ નહિ મટે તો પણ ચિન્તા નહિ. આરાધના મળ્યાના તંદુરસ્ત આનંદમાં રોગનાં દુઃખ જરાય પજવી નહિ શકે.

મારા જાત અનુભવ ઉપરથી સદાના દર્દીને માટે પણ શકય અને આવશ્યક એવો મુખ્યત્વે કુપથ્ય ત્યાગની આરાધનાનો એક માર્ગ જણાવું છું. મારી સમજ મુજબ તો જે સદાના દર્દી છે તેમણે દેહની સુરક્ષા જળવાઈ જાય અને તેની સાથે સાથે આરાધના પણ થતી રહે તે માટે (૧) નવકારશી ત્યાગવી જ જોઈએ. ઓછામાં ઓછી પોરસી કરવી જોઈએ. આમ કરવાથી તપનો સાપેક્ષભાવ બની રહે અને લાંબા ગાળે પાચનતંત્ર પણ સારું થતું જાય. (૨) એ જ રીતે બપોરના ૩ વાગે ચા–દૂધ ન લેવાં જોઈએ. (૩) ૧૨ વાગે લીધેલા ખોરાકનું બરોબર પાચન થવા પાંચ કલાક

તો જોઈએ જ. ચાને તો હું ભયંકર પાપ માનું છું. એનો સંપૂર્ણ ત્યાગ જોઈએ. આ વસ્તુ આસક્તિ જન્માવીને આત્માને ડુબાડે છે, આસક્તિથી ઉત્પન્ન થતો એનો અતિરેક લોહીનું પાણી કરે છે. (૪) તળેલું શરીરને જરાય લાભકર્તા નથી માટે તેનો ત્યાગ અવશ્ય કરી દેવો જોઈએ. (૫) મિષ્ટાન્નનું સેવન પણ આપણા ત્યાગપ્રધાન જીવનને જરાય બંધબેસતું આવતું નથી. (૬) આ સિવાય જે કાંઈ દૂધ વગેરે લેવામાં આવે તે બધું તેની માત્રામાં જ લેવું જોઈએ. કોઈ પણ પ્રવાહી દ્રવ્ય આખા દિવસમાં વીસ તોલાથી વધુ તો ન જ લેવાય. (૭) બને તો સાંજે સંપૂર્ણ ભોજન કરવું જોઈએ નહિ. સાંજનું ભોજન અનેક માનસ વિકારોનું અવન્ધ્ય નિદાન છે. (૮) એલોપથી ઔષધો તો સ્વપ્નેય વાપરવાં જોઈએ નહિ. એના પનારે પડ્યા પછી કદી છૂટાતું નથી એવો મારો અનુભવ છે. સિવાય કોઈ ભીષ્મ સંકલ્પ! એલોપથી ઔષધો અંગે વિશેષ વિચાર ક્યારેક જરૂર કરીશ. (૯) દર્દીએ એક વાર તો અવશ્ય બહાર સ્થંડિલ ભૂમિએ જવું જોઈએ.

આ તો બધા બાહ્ય ઉપચારો જોયા. હવે અભ્યન્તર ઉપાયો જોઈએ.

(૧૦) પરમાત્મભક્તિ એ દરેક દર્દીનો શોખ (હોબી) બની જવી જોઈએ. એના વિના દિલ બેચેન રહે એવો અનુભવ હોવો જોઈએ. આ ભક્તિ નામ–જપ રૂપે પણ

ખૂબ સ્પર્શવી જોઈએ. ઇતર શાસ્ત્રોમાં તો રામનામની ઔષધિ જેવી હિતકર બીજી કોઈ વસ્તુ દર્દી માટે નથી એમ કહ્યું છે. આપણે 'અરિહંત' પદનો હજારોનો જાપ કેમ ન કરીએ ? (૧૧) દર્દી પોતાની રોગાવસ્થાને લીધે શિથિલ બનીને ગુરુસેવાથી પણ વંચિત રહી જાય છે એટલું જ નહિ પણ પોતે જ 'ગ્લાન' તરીકેની બધી સેવા લેતો રહે છે. સદાના દર્દી માટે આ બાબત ખૂબ જ અહિતકર છે. એવું ન બને તે માટે, પોતાના અસીમ ઉપકારીઓની સેવામાં સદૈવ સમુત્સક રહેવું જોઈએ. એમની ભક્તિથી પ્રાપ્ય અનુગ્રહ જ દ્રવ્ય–ભાવ ઊભય રોગોનો વિનાશ કરશે. (૧૨) જ્યારે સ્ફૂર્તિ જણાય ત્યારે એકથી બે કલાક સુધી સંવેગ–વૈરાગ્ય પ્રચુર ધર્મગ્રંથોનું વાંચન કરવું જોઈએ. રોગાવસ્થામાં મનને જો કોઈ આવો ખોરાક આપવામાં ન આવે તો એ મન અનેક પાપવિચારોથી ખદબદી ઊઠચા વિના નહિ રહે.

આ તો માત્ર દિગ્દર્શન છે. વિજાતીય ઉપર સરાગ દૃષ્ટિ ત્યાગ, શિષ્યાદિ ઉપર નિર્મમત્વભાવ જેવી અનેક આરાધનાઓ છે જે રોગીએ તો અવશ્ય આરાધવી જોઈએ. જેનાથી વંચિત રહેનારો રોગી મહારોગી બને. આત્માનું પણ અહિત જ કરે. એટલે તમે બિયાસણા જેટલો પણ નાનકડો તપ પકડી રાખવા માંગો છો તે તદ્દન સમુચિત જ છે. એની સાથે ઉપર સૂચવેલ આવશ્યક આરાધનાઓ

પણ જીવનમાં ઉતારશો. અખંડ બનાવશો તો એ વધુ આનંદની બાબત બનશે.

રોગી તો ગમે ત્યારે મૃત્યુ પામે. માટે ગમે તે પળના મૃત્યુની તૈયારી માટે સક્રિય આરાધનાનું જીવન તેની પાસે હોવું જ ઘટે. રોગી જો નિરોગિતાની આશામાં તણાય તો જીવન પ્રતિક્ષણ ક્ષીણ થતું જવાથી દેહ ઇન્દ્રિયાદિ બળ પણ ક્ષીણ જ થવાનાં, એટલે આજ કરતાં આવતીકાલ સામાન્યતઃ વધુ નબળી જ બનવાની, એ સ્થિતિમાં પેલી આશા તો ઠગારી જ નીવડે ને ?

માટે થોડી હિંમત રાખીને પણ જીવનમાં આરાધનાને જીવંત બનાવવી જ જોઈએ. સાચું જ કહ્યું છે, "હિંમતે મર્દા તો મદદે ખુદા." આ વાતમાં શ્રદ્ધા રાખો પછી જુઓ એવો જ અનુભવ થાય છે કે નહિ ?

હું તો ઇચ્છું છું કે તમે અને હું–મારા કે તમારા જેવા બધા સદાના દર્દીઓ જીવંત આરાધનાને વરીએ અને અશક્ય આરાધનાના કટ્ટર પક્ષપાતી બનીએ. એ કઠોર આરાધનાઓના સ્વામીઓને, એમની આરાધનાઓને શ્વાસમાં સો સો વાર, ઝૂકી ઝૂકીને વંદના અર્પીએ.

આરાધના વિહોણા જીવનમાં આરાધનાની ભૂખવાળાને, ખાવાપીવાનો આનંદ હોઈ શકતો જ નથી. એ તો એને મહાત્રાસનું કારણ બની જાય છે. આરાધક આત્મા લઈ લેશે કદાચ મોસંબીનો રસ, પરંતુ પછી તો રોઈ રોઈને

આંખો સુઝાડશે, મોસંબીના રસનું રસનું લોહી બનતું બનશે પણ શરીરમાં રહેલા લોહીનું એ પાણી કરશે. જ્યારે મોસંબીનો ત્યાગ તો એને એવો આનંદ વિભોર કરી મૂકશે કે પછી એ પાણી પીશે તોયે તેનું લોહી કરશે.

વળી એ વાત પણ ખ્યાલમાં રાખીએ કે જે કોઈ આરાધના કરે છે તે તનબળથી નહિ પણ પ્રાયઃ મનોબળથી જ કરે છે. દર્દ તનનો દર્દ છે, મનનો તે નહિ જ, ન જ હોઈ શકે; ન હોવો જોઈએ. તો પછી શા માટે રોગથી એનું મન લેવાઈ જાય ? શા માટે દેવગુરુની ભક્તિથી એનું મન મસ્તાન ન બને ? અને શા માટે એ મસ્તાન મનથી આરાધનાના નાના નાના શિખરો સર ન કરે ? વિરાટકાય એ શિખરોના સ્વામીને અનંત વંદના ન અર્પે? મનોબળથી જ જીવન જીવાય છે અને જીતાય છે, તો દૃઢ સંકલ્પ કરો તનની ગુલામી નહિ કરવાનો.

ભૂતડાં અને વ્યન્તરોની યોનિમાં જન્મ લેવા હોય તો જ રોગોના નામે દીનદુઃખિત દશામાં સબડવાનું અને તુચ્છ ભોગોના દાસ બનવાનું પરવડે.

પુણ્યાઈ હશે તો બધી અનુકુળતા મળશે પણ એવી વિઘાતક સગવડો શા કામની ? આરાધના સાથે દર્દ હશે તોય આરાધનાનો આનંદ દર્દના દુઃખને ભુલાવશે. આરાધના સાથે દર્દ નાશ પામશે તો વિશિષ્ટ આરાધનાઓનું બળ પ્રાપ્ત થશે, અને દર્દ હશે અને સાથે આરાધના નહિ

હોય તો તો મૃત્યુની પળો અત્યંત ભયાનક હશે. દર્દ નહિ હોય અને આરાધના નહિ હોય તો ભયંકર સંસારનો વિરાટ પહાડ તૂટી પડીને ચૂરેચૂરા કરી નાંખશે. તો શું પસંદ કરવું ? આપણે જ વિચારી લઈએ.

નીરોગી માણસ નીરોગિતાની જે વાત કરી શકે તે જ વાત રોગી પણ રોગની અને ભૂલોની પરંપરા અનુભવીને કરી શકે. ચા નહિ પીનારો અને પીનારો બેય તેની ખતરનાકતા સમજાવી શકે છે. મારી સ્થિતિ બીજા નંબરમાં છે. રોગો–રોગ નિવારણના અગણ્ય ઉપાયો–ઔષધો અનુ-ચાનો અને આશાઓએ મારા જીવનને દેહને–આત્માને મનને બધાયને તદ્દન અસ્તોવ્યસ્ત કરી મૂકયા છે. આજે કરુણ આક્રન્દ સિવાય મારી પાસે કશું જ નથી. ખેર, છતાં મને મળેલું જ્ઞાન બીજાઓ પામે, બીજાઓ એ ભૂલોની ભયાનક ખીણોમાં સહર્ષ ઝંપલાવતા અટકે અને સાચા માર્ગના મુસાફિર બને એ જ ઈચ્છાથી આ પત્ર લખ્યો છે.

રખે તમે મને આ ચિંતનમાંથી આરાધક ભાવનો સ્વામી માની લેવાની ભૂલ કરી બેસતા.

[૪૮]

હવે, દેહાધ્યાસ ક્યાં સુધી ?

સ્વાસ્થ્ય લથડતું જાય છે ત્યારે મનોબળ પણ તૂટતું જાય છે એવો મારો વ્યક્તિગત અનુભવ છે. અને એથી એક ભયાનક વિષચક્ર સતત ફરતું થઈ જાય છે. શરીર બગડતાં મન નબળું પડે છે, મન નબળું પડતાં માટી વધુ નબળી પડે. આ અન્યોન્યાશ્રય વીંધાશે નહિ ત્યાં સુધી આરાધના દિગંતમાં જ લટાર મારશે અને આરાધનાના ભાવો પણ ધીરે ધીરે મરી પરવારશે.

અનેક ભાવુકોની આ કરુણ સ્થિતિ થઈ છે. અનેકનાં જીવન બાતલ ગયાં છે. કાં તો શરીર સારું થઈ જાય, કાં મન બળવાન બની જાય તો જ અન્યોન્યાશ્રય વીંધાય.

શરીર સારું કરવા માટે તો આખી જિંદગી મેં ખર્ચી નાંખી એમ કહું તોય ચાલે. છતાં પરિણામમાં તો એ જ દેખાય છે કે રોગો ઘર કરી ગયા. હવે ઔષધો પણ ઘર

કરી ગયા. રોગો અને ઔષધો વચ્ચેનો શત્રુભાવ મટીને મિત્રભાવ થઈ ગયો !

થોડા જ વખત પહેલાં શંખલપુરના વૈદ્યને અહીં બોલાવ્યા, ગઈકાલે આવી ગયા. અનેક રોગોનો ઉદ્ભવ જણાવ્યો અને શંખલપુર આવીને ઉપચાર કરવા વિનંતી કરી. પૂજ્યપાદ તાતપાદશ્રીજીએ ચાતુર્માસ બાદ જવાની રજા પણ આપી દીધી !

શું મારે ફરી એક અભિનવ અખતરો કરવા જવાનું છે? રોગનાશ માટે હજુ એક મરણિયો પ્રયત્ન સાધી લેવાનો છે ?

ના, હવે એ મહામૂર્ખતાને પનારે પડવાનો કોઈ જ અર્થ નથી, અનર્થનો પાર નથી.

ઘણા વૈદ્યોએ આશા આપી. છ માસમાં રોગ મુક્ત કરવાની ચેલેન્જ આપી. બધાય નિષ્ફળ ગયા. હવે ફરી એ જ સાધનામાં ઝંપલાવવું ? હવે કદાચ હું શંખલપુર જરૂર જઈશ, પરંતુ દેહના રોગોના નાશના એક માત્ર પ્રધાન લક્ષ્ય સાથે નહિ કિન્તુ આત્મ–બળ મેળવવા માટે. સમગ્ર જીવન દેહ–ચિંતાથી અત્યંત અશાન્ત બની ગયું છે. હતાશા અને નિરાશા તો ક્યારેક એવાં આવી જાય છે કે ચિત્ત તદ્દન શૂન્ય બની જાય છે અનુપાન ! દવા ! દરદી ! પરિચર્યા ! પરિચારક ! ઈંજેકશન ! માઈસીન ! વિટામીન ! આ બધા

શબ્દો તો હવે સાંભળતાં ત્રાસ થઈ જાય છે ! ક્યાં સુધી ? છતાં લાભનું નામ નથી. રોગો થાય. દવા લઉં. દવાઓના વળી નવા રોગો (ડ્રગ ડિસિઝ) થાય.

જેના લોહીના કણુકણુમાં માઈસીનસનાં ઝેર વ્યાપી ગયાં હોય એ લોહીમાં સત્ત્વ-કણુનો તો સર્વનાશ જ હોય ને! સાચે જ આજે એવી સત્ત્વહીનતા અનુભવમાં આવે છે, કે જેનો વિચાર કરતાં મને ખૂબ ખૂબ શરમ આવે છે. ૮૦ વર્ષના ખખડધજ યુવાન રવિશંકર મહારાજ એક વાર મળવા પાલણુપુરની હૉસ્પિટલમાં આવેલા ત્યારે હું પાટ ઉપર પડ્યો હતો, તદ્દન નિસ્તેજ મુખે! અને તેમની તાંબા જેવી લાલચોળ મુખમુદ્રા જોઈને હું ખૂબ શરમાઈ ગયેલો. ડોસો તે કે હું! યોગી હું કે તે?

આ જીવન ભૌતિક કે આધ્યાત્મિક? ખેર, આવી આવી તો ઘણી વાતો છે જેને યાદ કરતાં મને મારી જાત ઉપર ફિટકાર છૂટે છે. મારી મનોદુર્બલતા મને ખૂબ સાલે છે. એટલે હવે ફરી એ જ દેહચિંતા માટે હું શંખલપુર જઉં તે મારા માટે અત્યંત હાસ્યાસ્પદ જ બની રહે!

અલબત્ત, બહારથી તો મારે એ જ દેખાવ કરવો રહ્યો કેમકે તે વિના મને પરમકૃપાળુશ્રીજીની અનુજ્ઞા મળી શકે તેમ નથી. પરંતુ વસ્તુતઃ તો મારે ચિત્તની પ્રશાન્ત-વાહિતાને હલ કરવા માટે જ શંખલપુર જવું છે.

હવે બહુ થઈ ગયું દેહનું લાલનપાલન! હદ બહાર થઈ ગઈ એની માવજત! બેસુમાર પોષાઈ ગયો છે એ આંધળો મમત્વભાવ!

એ ભૂલોની ભયંકર સજાઓ અને એ સિતમો ગુજરે તે પહેલાં જ એ ભૂલો સુધારી લેવી રહી. સ્વસ્થ બની જવું રહ્યું.

વિષયો અને વિષયોના ભોક્તા દેહ ઉપરનો રાગ મિટાવી દેવા માટેનો સાદો અને સરળ રસ્તો તો એ જ કહેવાય કે એ રાગ ક્યાંય બીજે ઠાલવવો.

પત્ની માતા નથી બનતી ત્યાં સુધી એના રાગનું સમગ્ર વહેણ એના પતિમાં ઠલવાય છે, પણ માતા બન્યા પછી એ વહેણ વહાલસોય બાળ તરફ જ વળી જાય છે ને? એટલે સુધી કે પતિ ન હોય તો પણ ચાલે. પતિની યાદ પણ ન આવે! દેહાદિને ભૂલી જવા માટે પણ કોઈ બીજાને ખૂબ યાદ કરવા જ પડશે! વીતરાગને અંતરથી ગમાડી દેવા માટે નક્કર પ્રયોગ અનિવાર્ય છે.

રાગનું સમગ્ર વાતાવરણ ત્યાગીને, દેહની સુકુમારતાની સંપૂર્ણ અવગણના કરીને, વીતરાગના ચરણોમાં કલાકો સુધી બેસી જવું અને વીતરાગના નામનો લાખોનો જપ કરીને એના અનુગ્રહને ઝીલવો. એ જ વીતરાગને અંતરમાં ગમાડી દેવાનો પ્રારંભિક કક્ષાનો નક્કર ઉપાય લાગે છે.

શંખલપુર જઈને મારે આવું જ કાંઈક કરવું છે. રોજ 'અરિહંત' પદનો હજારોનો જાપ અથવા મંત્રાધિરાજના પ્રથમપદનો સાડાબાર હજારનો જાપ કરવો, દેવાધિદેવની પાસે બેસીને ખૂબ આત્મગર્હા દ્વારા અને પરમાત્મસ્તવના દ્વારા ભક્તિ કરવી.

આની સાથે સાત વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી દેવો: (૧) નવકારશી (૨) બપોરિયું (૩) ચા (૪) તળેલું (૫) મિષ્ટાન્ન (૬) એલોપથી ઔષધીઓ (૭) પ્રતિ લેખનાદિની પરાધીનતા —મારે મન આ સાતેય વસ્તુઓ ખૂબ જ નુકસાનકારક છે. જીવનને સત્વહીન બનાવવામાં આ સાતેય બાબતો ખૂબ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. આમાંના કોઈ પણ એક કુપથ્યનું સેવન કરનારે આરોગ્યની ઈચ્છા રાખવી એ વાંઝણીની પુત્રેચ્છા જેવું કહેવાય.

આ સાતેયનો ત્યાગ શંખલપુરમાં સિદ્ધ થશે તો મારો ફેરો સફળ થશે. દ્રવ્યરોગો વધશે તોય મને તો આનંદ જ થશે.

આની સાથે આખો દિવસ સંવેદ વૈરાગ્યનું વાંચન કરવું અને નિત્ય દસ વીસ પૃષ્ટ લખવાં. પત્રાવલિનો રોજ એક પત્ર લખાય તથા દેવાધિદેવ પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુના જીવન ઉપર કંઈક ચિંતન કરવા ધારું છું.

જેટલી પ્રીત પરમાત્માની વધશે તેટલું આપોઆપ

દેહાદિનું ભાન દૂર થવા લાગશે...એ પછી આરાધક ભાવ સહજપણે સ્ફુરશે. પણ આ બધાયની પાછળ જો અહંકાર-વૃત્તિ જોર કરશે તો બધુંય નિષ્ફળ જશે. દેવ–ગુરૂના અનુગ્રહથી જ દરેક આરાધના શક્ય બને છે, સફળ બની શકે છે.

એ અનુગ્રહની પ્રાપ્તિની શરૂઆત નામ-જાપથી જપયજ્ઞ-થી જ થાય એવી મારી પાકી સમજ બની છે. આથી જ સંયમના સર્વ યોગોને સાચવીને–સ્વાધ્યાયાદિમાં લીન બનીને આરામના સમયમાં એ અનુગ્રહને વિશેષરૂપે ઝીલવા માટે એ જપયજ્ઞ–શ્રેષ્ઠયજ્ઞ આદરવાની ઈચ્છા જાગી છે.

આ આરાધના એવી છે કે એના દ્વારા દેહ અવશ્ય નીરોગી બને...પણ કદાચ તેમ ન બને તોય ભાવરોગોનો વિગમ થવાથી અફસોસ કરવા જેવું કશું જ રહેતું નથી. વર્તમાન જીવન તો ઊભય પ્રકારના રોગોને વધારતું ચાલ્યું છે. એથી તો ઘણું દુઃખ થાય જ છે પરંતુ તેની સાથે સર્વ કલ્યાણકાર શાસનની અલ્પાંશે પણ સેવા કરવાનું સદ્‌ભાગ્ય હણાઈ રહ્યાના વિચારોની ઉધઈ તો મારા અંતરને આર-પાર કોરી નાંખે છે. હવે જો સવેળા જાગી ન જાઉં તો આ જીવન અવશ્યમેવ બરબાદ થશે.

શંખલપુરનું પ્રયાણ મારી ધારણા મુજબની સફળતા આપે એવી એકની એક અભિલાષા છે. હું એક જો સારો

બનીશ તો અનેકોને સારા બનાવીશ. અને મારી ખરાબી મારા ભવોભવ અને અનેક જીવોના ભવો બરબાદ કરશે.

એક સાક્ષર સીધો ઊતરે તો અનેકનું હિત કરે, વિપરીત બને તો રાક્ષસ બને...કેટલાયના જીવ લે!

આ વિપાક કટુતા નજરમાં આવે છે ત્યારે ભારે અજંપો થાય છે અને હવે તો અજંપો પણ અસહ્ય બને છે. માટે જ શંખલપુર જવું છે. જીવનને આંચકો મારવો છે. ચિત્તની પ્રશાન્તવાહિતાને–દેવોને પણ પ્રિય એ વિરતિભાવની પ્રસન્નતાને–મારે આશ્લેષવી છે. પ્રિયતમ પરમાત્માની માથે અચલ મહોબ્બત કરી લઈને આખાય વિશ્વને મારે વીસરી જવું છે.

એક અણુ ઉપરનો પણ પ્રેમ મારા પ્રિયતમના પ્રેમની કચાશ સૂચવે છે. એ પ્રેમ મારાથી કેમ જ થાય?

સર્વ પંચ પરમેષ્ટિ ભગવંતો મારી ઉપર અનુગ્રહ કરે...એના બળે મને ઇષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય એ જ અભિલાષા.

[૪૯]
જોઈએ છે—એક જીવલેણ ફટકો

સાધુ જીવનના ૧૩ વર્ષમાં રોગો તો ઘણા ઊભા થયા. સખત પરિશ્રમના અતિરેકે શરીરનું ઘડતર તોડી નાંખવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો હશે એમ લાગે છે. રોગોમાંય કેટલાક તો ત્રાહિમામ્ પોકરાવી ગયા. પથરીનું દરદ ખૂબ જ પીડાકર નીવડયું, પડ જીભનાં લકવાએ પણ ઠીક ઠીક ઊંચોનીચો કરી નાંખ્યો અને ફીશરના ચીરાએ તો ધોળે દહાડે આસમાનના તારા દેખાડી દીધા ! પાઈલોગ્રાફી તો હજી યાદ આવે છે !

મનનેય ઓછા ફટકા નથી પડચા ! શિષ્યાદિના કારણે વગર વાંકે (કહું તો ચાલે ?) કર્મના અપરાધે ખૂબ ખૂબ સહેવું પડયું છે. જામનગર અને જોઈલા તો કયારેય ભૂલ્યા નહિ ભૂલાય !

તનમનનાં એ દુઃખો અંતરમાં વિરાગની જયોત જગવી જાય તે તો સહજ છે. લાગણીપ્રધાન વ્યક્તિ માટે એમાં

કશું નવાઈભર્યું નથી. પણ અફસોસની વાત એ જ બનતી આવી છે કે એ વિરાગ હંમેશ ક્ષણજીવી બની રહ્યો છે. ૧૦૦ વૉલ્ટના ગ્લોબનો ફ્યૂઝ ઊડી જાય તેમ એ વિરાગ ઝબૂકો મારીને ચીલઝડપે નાસી ગયો છે. વિરાગના પતન અને પુનરુત્થાનની બનેલી લાંબી સાંકળમાં આજે પણ નવી નવી વિરાગની કડીઓ જોડાતી જાય છે.

શું સંસારીનું કે શું મારા જીવનનું એક જ ઘડતર લાગે છે. બેય દુઃખ વિરક્ત બને છે. બેય નાનકડા સુખના ક્લોરોફૉર્મને સૂંઘતા જ બેભાન બની જઈ સઘળું દુઃખ વિસરી જાય છે. બધોય વિરાગ થાળે પડી જાય છે.

હવે તો લાગે છે કે જીવનની ભારેખમ સુખશીલતા–પ્રમાદિતા કે કાયરતાને ખંખેરી દેવા માટે તો કોઈ જીવલેણ ફટકો જ કારગત નીવડી શકે.

નાનાં નાનાં છમકલાં લાભ કરવાને બદલે હાનિ કરતાં લાગે છે. પાકિસ્તાનનાં નાનકડાં છમકલાં જ ભારતના આખાય અર્થતંત્રને સંક્ષુબ્ધ કરવામાં મેદાન મારી જાય છે–તેમ મારું સમગ્ર જીવનતંત્ર–મનસ્તંત્ર રોગોનાં નાનાં નાનાં છમકલાંએ ખળભળાવી મૂક્યું છે.

હવે તો એક જ ધડાકાથી સંપૂર્ણ સાફસૂફી જ કરવી જોઈશે. જીર્ણશીર્ણ થયેલા મકાનને પચાસ ઠેકાણે થીંગડાં મારીને ટકાવ્યાની ખુમારી માનવી એ તો અજ્ઞાનતા છે.

પાયાની સાફસૂફી જ એ મકાનને નવેસરથી સુદૃઢ બનાવી શકે; કલાકારનું એક ચિત્ર દસ ઠેકાણે મરામત માગે ત્યારે તેમ કરવા કરતાં આખા ચિત્ર ઉપર એક વ્હાઈટવૉશ કરી દેવામાં જ બુદ્ધિમત્તા છે; ડામરની સડક વારવારના અંતરે થીંગડાં લે ત્યારે ડાહ્યો કૉન્ટ્રાક્ટર ધરમૂળથી જ એનું વિસર્જન કરીને નવું ચણતર કરે. જીવન અંગે પણ એવું જ દેખાય છે. નાના નાના તનમનના રોગો જીર્ણ થયેલા સત્ત્વપિંજરને નહિ મઠારી શકે. હવે તો જોઈશે એક ભયાનક ફટકો !

૯૯ અંશ કે ૧૦૦ અંશ ડિગ્રીના ક્ષયના જ્વર કરતાં કડાકા બોલાવી દેતો ટાઈફોઈડ કે મેલેરિયાનો ૧૦૪ અંશ ડિગ્રી તાવ સારો, કે જે ઝટ ફેંસલો બોલાવી દે!

મારે તો જોઈએ છે એક ભયાનક આંધી કે જે મારી સમગ્રતાને એકવાર ધ્રૂજાવી મૂકે. એટલું જ નહિ પણ ઊંચે આભમાં ઉછાળીને નીચે ધરતી ઉપર પટકે. પછી જ આંધી શમે... અને અજવાળાં ચોમેર પથરાય. મારા અંતરાત્મામાંય દિવ્ય પ્રકાશનાં પાથરણાં થાય... મને કો'ક અવિનાશી બળ લાધી જાય.

મારે હવે નથી જોઈતી વિરાગના દીપકની જ્યોત, જે તુચ્છ સુખના વાયુના કમ્પન માત્રથી નિર્વાણ પામી જાય, હું તો ઇચ્છું છું એ રત્નજ્યોત કે જેને 'હરિકેઈન'ના ફૂંફાડા પણ કાંઈ જ કરી ન શકે !

હું તો હવે ઇચ્છું છું મારા જ કો'ક અતિવિશ્વસ-નીય સાથીદાર તરફથી ભયંકર દગાબાજી! ઉઘાડો વિશ્વાસ-ઘાત! કે જે મારી નિષ્ક્રિયતાને હલાવી નાંખે!

હું તો ઝંખું છું એવી કો'ક ભયાનક બીમારી કે જે મારી સુખશીલતાને ગળે ટૂંપો દઈને એને ચિરશય્યામાં પોઢાડી દે.

હું તો ઈચ્છું છું હજારો શ્રોતાઓની સામે હું પ્રવચન કરતો હોઉં અને અંગેઅંગમાં ઊભી ઝાળ લગાડી દે એવું ઉઘાડું અપમાન! કે જે મારા અહંકારના કુરચે કુરચા ઉડાડી દે.

વર્તમાનમાં વિદ્યમાન વિભંગજ્ઞાની પીટર હરકોસ રંગારો હતો, ઊંચા માંચડેથી ગફલતમાં પટકાયો. સખત પછાડ ખાધી. બેભાન બની ગયો. પણ જ્યારે ભાન આવ્યું ત્યારે એ વિશિષ્ટજ્ઞાની બની ગયો! હા, મારે પણ એવી જ કો'ક સખત પછાડ ખાવી છે કે જે મને ભાનમાં આવતાં જ ઊભો કરીને મહાસંયમીના પંથે કદમ બઢાવી મૂકે!

મારે તો સાંભળવી છે કાન ચીરી નાંખે તેવી કો'ક ઉત્તિષ્ઠત–જાગ્રતની વીરહાક, કે જે પ્રમાદની કુંભકર્ણ નિદ્રા-માંથી મને સફાળો જાગ્રત કરી મૂકે!

ખોપરી ફાડી નાંખે એવો એક જ લાઠીનો પ્રહાર મને મળે! છાતી ચીરી નાંખે એવો એક જ ડબલ માર બાર

ખાઈ લઉં! કે હાથ-પગ ભાંગી નાંખે એવી પેટર્નટેન્ક મારી ઉપરથી પસાર થઈ જાય, તો તે બધું ય હવે તો મને માન્ય છે, જો એ પછીની પળમાં મારું જીવન ખૂબ સંયમિત બની જાય, અત્યન્ત અપ્રમત્ત બની રહે, જિનાજ્ઞા ભાવિત બને, સદૈવ મુક્તિપંથે આગેકૂચ બઢાવતું જ રહે.

ઓ સર્વેશ્વર! તારી પાસે માંગુ છું વિરાગનું પેલું રશિયન રૉકેટ કે જે સદૈવ જીવન-ગગનમાં છૂટું મૂક્યા પછી ગતિશીલ જ બની રહે. આગે ને આગે ધપતું જ રહે. કદી પણ ફાટી ન જાય. સળગી ન જાય. કાન ફાડી નાંખે એવી ગતિથી કડાકા ભડાકા કરતું...અંગારા વરસાવતું એ વિરક્તિનું રૉકેટ.

પ્રભો! તારા દાસને આપી દે...હવે ટળવળાવીશ નહિ.

ઓ મહાનલ! હવે મારે ચિનગારી નથી જોઈતી... હું તો માંગું છું એક કે જે મારા એશારામી ભર્યા જીવનને ભડથું કરી નાંખે અને નૂતન ભવ્ય જીવનનો પાયો નાંખવા ધરતીને સાફ બનાવી દે.

સાચે જ હવે તો ત્રાસી ગયો છું. તન-મનની આધિવ્યાધિઓએ જીવનમાં ઓછી ઉપાધિઓ નથી જન્માવી. સમગ્ર જીવન હાલમડોલ થઈ ચૂક્યું છે, સત્ત્વ તો નામ શેષ બનતું ચાલ્યું છે. આરાધના માટેના માત્ર વલખાં અને બળાપો રહ્યાં છે. કોણ જાણે એય ક્યારે છેલ્લા પ્રાણ મૂકશે!

ભયાનક આંચકા વિના સાચો વિરાગ પ્રગટી જાય તેવી કોઈ આશા ઊંડે ઊંડે જણાતી નથી.

અને જો વર્તમાન સ્થિતિ જ ચાલુ રહે તો મને લાગે છે કે હું મારી જાતને, જગતને માટે, પરમાત્માના શાસન માટે, ધરતી માટે ભારરૂપ બની રહીશ, મારી એશારામીની ભૂલોથી સર્જાતાં પાપ અનેકોના ભોગ લેતા થઈ જશે. મારો સંસાર 'રવીંગમ'ના તારની જેમ લાંબો થતો જશે.

અત્યન્ત અસહ્ય બાબત છે. સ્વનિમિત્તે સ્વદુઃખની વાત હજી સહ્ય છે. પણ સ્વનિમિત્તે પરના દુઃખોની ઉદીરણાની કથા તો અત્યન્ત કરુણ બની રહે !

શું આરાધીશ આવા શૈથિલ્યપ્રચુર જીવનથી ! શિષ્યાદિ વર્ગ વધતો જાય તો તેય શું મેળવશે ? આચારશૂન્ય જીવન કયી પ્રેરણા આપશે ? આચારની વાતો કરવાનો અધિકાર પણ શેં સાંપડશે ?

એક આત્મા પોતાના ઐહિક સુખને ચિનગારી ચાંપે તો જ તે સાચો સાધક કહેવાય–સંત કહેવાય. અને તેવો એક જ સંત સમગ્ર વિશ્વનું કલ્યાણ સાધી શકે. એક જ સૂર્ય લાખો માઈલો સુધી પ્રકાશ કયાં નથી પાથરતો ? સૂર્યનું સ્વરૂપ જ પ્રકાશદાતા તરીકેનું સ્થિર બની રહે છે તેમ સાધકનું જીવન જ પરહિતની ઇચ્છાઅનિચ્છા વિના પણ સ્વભાવતઃ કલ્યાણકર બની જ રહે છે.

જેમ આ વાત સાચી છે તેમ એ વાત પણ એટલી

જ સાચી છે કે સાધકનો વેશ પહેરીને સંસારીનું જે જીવન જીવે છે એ આત્માઓ સમગ્ર વિશ્વના પતનમાં મુખ્ય કારણ બની જ રહે છે.

સ્થાનભ્રષ્ટતા ભયાનક પાપ છે પણ દાંભિકતા તો એથી પણ અતિ વધુ ભયંકર છે.

આ વિચાર મને ધ્રૂજાવે છે...પરલોકમાં મારી ઉપર ગુજરનારો સીતમ અને નિર્દોષ જીવોની મારા પાપે રિબામણ...એ બેય વાત એકેકથી વધુ અસહ્ય છે.

હવે શું કરવું ? મારા માટે બે જ વિકલ્પ છે. એશારામી ભર્યું જીવન એ અંગારો છે. અંગારો અનેકને બાળે...જ્યાં જ્યાં અડે ત્યાં બધેય હોનારત સર્જે. અંગારો કદી કોઈને શીતલતા આપી શકે જ નહિ. એવા અંગારાએ ગતિહીન બની જઈ ને–ક્યાંય ન જઈ ને–કોઈ નેય સ્પર્શવાનું પણ દુઃસાહસ ન કરીને–પોતાનામાં જ વિલીન થઈ જવું જોઈ એ.

બીજા કોઈને અંગારો ન દઝાડે એ પણ અંગારાનું એક ગણનાપાત્ર સુકૃત ગણાશે.

અથવા બીજો વિકલ્પ એ છે કે મારે એ અંગારક સ્વરૂપ મૂકી દેવું જોઈએ. દેવગુરુના અચિન્ત્ય અનુગ્રહોવાળી દુનિયામાં અંગારો હિમનો કટકો બની જવાનું દિવ્ય કરી શકે છે. અનેકોને એ શૈત્યનું દાન કરી શકે છે.

જો વિકાસના પંથે જીવન ન વહે તો હવે નૂતન–

શિષ્યો કરવાની વાતો જડબેસલાક બંધ કરી દેવી જોઈએ, પ્રવચન કરવાનું પણ ત્યાગી દેવું જોઈએ...ભલે એક જીવન સળગીને રાખ બનતું...પણ નિર્દોષોની હત્યા શાને કાજે? પણ આ વિકલ્પ અત્યંત સખત સજારૂપ બની જાય છે.

અંતરમાં કોડ છે સર્વશ્રેયસ્કર જિનશાસનને વિશ્વના અંતરમાં ઠસાવી દેવાના! ઉદ્ધારક બનવાના અરમાન નથી, પણ અગણિતનો ઉદ્ધાર જરૂર કરવો છે. જે કાંઈ વાચાળતા–વિદ્વત્તા–અલ્પાંશે પણ દેવ–ગુરુના અનુગ્રહે મળી છે તેનો યથાશક્તિ સદુપયોગ કરીને અનેક આત્માઓને સન્માર્ગના પંથે જરૂર ચડાવી દેવા છે.

એટલે આત્મવિલોપનનો માર્ગ તો આત્મહત્યા જેવો લાગે છે...માત્ર પ્રશ્ન છે જીવનની સુખશીલતાને ખંખેરીને જ આગળ વધવાનો...બસ, એ માટે જ પરવરદિગાર! તારી પાસે માંગું છું જીવલેણ ફટકો! કે જે મને સફાળો સાબદો કરી મૂકે. મને નવ્યદૃષ્ટિનું નવ્યબળનું અર્પણ કરી દે. તારો આપેલો ફટકો મને અકળાવી તો નહિ જ મૂકે કેમકે તારું સેવકપણું સ્વીકારનારની સુરક્ષા કરવાની તારી જવાબદારીથી સર્વજ્ઞ તું મારો સ્વામી અજ્ઞાત હોઇ જ કેમ શકે? તો પ્રિયતમ! લગાવી દે એક ફટકો! જીવલેણ ફટકો!

પૂર્ણોકર ઓ પૂર્ણ સ્વરૂપ! મારી અભિલાષાને...હવે પળનોય વિલંબ ન કર.

[૫૦]

એક પ્રશ્ન–સંવેદનશીલતા! સારી કે ખોટી?

મારા જીવનમાં વધુને વધુ મહત્ત્વ પામતો, વિચારમાં ઊંડે ક્યાંક ગરકાવ કરી મૂકતો સળગતો એક પ્રશ્ન આજેય મારા લમણે વાગે છે કે સંવેદનશીલતા સારી કે ખરાબ? સુખદ કે દુઃખદ? આવકાર્ય કે તિરસ્કાર્ય? ભગવાન જાણે કે મને ક્યા પ્રકારનું વર્તમાન જીવન મળ્યું છે? કેવા કર્મોના સરવાળારૂપે અનેક સમવિશેષતાઓથી ધબકતું આ જીવન પામ્યો છું? રોજ સવાર પડે છે. અમુક સ્વરૂપ તૈયાર થાય છે; અને કોઈ વિચિત્ર રૂપ દેખાય છે; તો સંધ્યા સમયે વળી ત્રીજું જ રૂપ પકડાય છે.

સંવેદનશીલતાને કારણે કહું અથવા તો ખરેખર તો વધુ પડતી સંવેદનશીલતાને કારણે કહું–ગમે તેમ હો પણ ટૂંકમાં કહું તો આ જીવનની ગતિ એ ખાડા–ટેકરાની વિષમ ભૂમિ ઉપરની જ ગતિ કહી શકાય. ક્યારેક હાંફીને ચાલવાનું તો ક્યારેક ગભરાટભરી સ્થિતિમાં ચાલવાનું,

ક્યારેક વળી શાંતિપૂર્વક સમભૂમિ પર ચાલવાનું...

જીવનનો વાસ્તવિક આનંદ–ચિત્તની પ્રશાંતવાહિતામાં છે. ક્યારે પેટભરીને એ આનંદ માણવા મળશે એ તો મારો રામ જ કહી શકે.

આ વિચિત્ર સ્થિતિની જનેતા છે—સંવેદનશીલતા! આને સારી કહેવાય કે ખોટી? એ મારો પ્રશ્ન છે.

વિશ્વના માનવોનું આ દૃષ્ટિએ વર્ગીકરણ કરવું હોય તો બે વિભાગમાં કરી શકાય. એક વર્ગ સંવેદનશીલ છે તો બીજો સંવેદનશૂન્ય છે જે માનવો સંવેદનશૂન્ય છે તેમને તેમની એ સ્થિતિ જ વધુ યોગ્ય અને આવકાર્ય લાગે છે. એવા માણસો મનથી વધુ કઠોર હોય છે અને તેથી જ તેમને કોઈ સહેલાઈથી હલાવી શકતું નથી. તેમના અંતરમાં એટલી બધી શુષ્કતા હોય છે કે ત્યાં સંવેદનનું એક તણખલુંય કદી ઊગેલું જોવા ન મળે.

એ અંતર એટલે સહરાનું સાફ રણ!! આવા માણસો ખૂબ જ સ્પષ્ટ વકતા હોય છે. કોઈના દિલની દર્દકથા એમના દિલને સ્પર્શી પણ ન શકે, એટલું જ નહિ પણ એટલી કઠોર ભાષામાં તેઓ સાફ સાફ સુણાવી દેવાની (તાકાત) પ્રચંડશકિત ધરાવતા હોય છે કે જે શકિત ભલભલાને અપમાનિત કરી મૂકીને પણ પાણીચું આપી દે!!! આવા માણસોની એક વિશેષતા પણ છે કે તેમને અપમાન પણ અડી શકતું નથી. બહુમાનમાં તેઓ લેવાઈ

જતા નથી...ભયાનક આફતો વચ્ચે પણ સાવ અચલ રહી શકે છે અને જે તે વાત તો મનને અડવા જ દેતા નથી.

આવા ઘડતરથી તેઓ એક પ્રકારની વિલક્ષણ શકિત અનુભવવા ભાગ્યશાળી બને છે ખરા! પણ પ્રશ્ન થાય છે કે આવી માનસિક ઠંડી તાકાતવાળા માનવો શું સાચે જ સુખી હશે? સાચે જ શાંત હશે? સાચે જ આનંદિત રહેતા હશે?

મને એમના જીવનની અનુભૂતિ કયારેય થઈ નથી એટલે એમના અનુભવની વાત હું કરી શકતો નથી. શું કઠોર મનમાં શાંતિ સંભવે? નિર્દય ચિંતનથી આનંદ હોઈ શકે? એવા સ્પષ્ટ વકતૃત્વમાં લાભ સંભવે ખરો? અશ્રુ-વિહોણાં નયન–મળ સાફ શે' થાય? મેલી આંખે વિશ્વનું વાસ્તવ દર્શન થઈ શકે ખરું? સદાના નિષ્પ્રકંપ હૃદયે જીવનનો કંટાળો પંથ કપાય ખરો? બીજા પ્રત્યેની હમદર્દી વિનાની માનસ અવસ્થા સુખચેન આપી શકે ખરી?

શું નયનોને કદી અશ્રુજળથી પખાળી નિર્મળ કરવાની જરૂર નથી?

શું અંતરને કયારેક કયારેક કંપાવી મૂકીને એની ઉપર લાગેલી કઠોરતાની ધૂલકણીઓને ખંખેરવાની જરૂર જ નથી?

શું ચિત્તભૂમિમાં એવા ભૂકંપોની કે જે એની જડતાને થરથરાવી મૂકે એની કદીય જરૂર નથી? અશ્રુભીની આંખો,

દર્દભર્યું દિલ, ચૈતન્યથી ધબકતું ચિત્ત એ બધાયની આ જીવનમાં કોઈ ઉપયોગિતા જ નથી ?

ના...ના મારું મન તો એ વાતને કદી કબૂલતું નથી. એવા જીવનની કલ્પના પણ હું કરી શકતો નથી. એના કરતાં તો મૃત્યુ વધુ મીઠું લાગે...મધુર હશે...એવા નર-જીવન કરતાં તો પશુજીવન કદાચ વધુ સુખદ હશે.

વર્ષાકાળની પ્રથમ હેલી વખતે દૂરદૂરના અંતરિક્ષમાંથી ધસી આવતાં કજ્જલશ્યામ વાદળોનાં ધાડાં જોઈને માનવીય મનને કશુંય ન થાય ? ટંકાર કરતી વીજલતાને નીરખી રૂવાડુંય ન ફરકે ? ધડધડધડ તૂટી પડતી મૂસળધાર જલ-વર્ષાને સાંભળીને પ્રકૃતિના એ અલૌકિક સંગીતમાં દિલ ખોવાઈ ન જાય ? પ્રકૃતિની પરિવર્તનશીલતાનું અદ્ભુત દૃશ્ય નીરખતો માનવ પરમાત્મા મહાવીરદેવે શ્રી ગણધરોને અર્પેલી પેલી ત્રિવેદીના ધ્યાનમાં ગુમભાન ન થઈ જાય ?

ઓહ એ તે કેવું મન ! એ તે કેવી અંતરની ભયાનક નીરવતા ! ચિત્તની શૂન્યતા ! જીવનની ભેંકાર એકાકિતા !

સંવેદનશૂન્ય માનવ શી રીતે બ્રહ્માંડના અણુ અણુમાંથી ટપકતો વિરાગ ઝીલી શકશે ? ભડભડ બળતી ધનપતિની ચિતાને નીરખીને તેમાં પદાર્થ માત્રની વિનાશીપણાનું ભીષણ સ્વરૂપ શેં નીરખી શકશે ? વહાલાંઓના હાથે જ ધક્કા ખાઈને પહેરે વસ્ત્રે ઘરબહાર ફેંકાતા એક સંસારીને જોઈને આત્માની અશરણુતાનું ભાન એ શેં કરશે ? મુનિ અનાથીના

પાઠ એને ગળે શે ઊતરશે ? કર્મનાં વાંકે ફૂટબૉલના દડાની જેમ ભવરાનમાં ઊછળતા અને પછડાતા જીવોની એ દયામણી દશા જોઈને કોઈ દિ' પણ લમણે હાથ મૂકીને પોતાનો વિચાર એ કરી શકશે ખરો ? જ્યાં સંવેદન નથી ત્યાં અનેકોની વચ્ચે રહેલી પોતાની અલગતાનું સત્ય સમજાઈ શકે તેમ નથી, ત્યાં દેહના ભેદનું જ્ઞાન શકય નથી, રૂપની પાછળ ધરબાએલી અશુચિતાનું દર્શન સુલભ નથી...એટલે એમ લાગે છે કે સંવેદનશૂન્યતા તો સારી જ નથી.

તો શું સંવેદનશીલતા સારી કહેવાય ? અહીં વળી પાછો વિચારે ચઢી જાઉં છું. સંવેદનશીલતાનાય દોષો કાંઈ ઓછા આંખે ચડતા નથી !

પળે પળે અહીં ત્રાસ છે, રુદન છે, શોક છે, ગમગીની છે. અહીં લમણે હાથ દઈને જ બેસી રહેવાનું ! આખાય જગતની ચિંતા કરવાની ! જીવમાત્રનાં દર્દ જોઈને રોયા જ કરવાનું ! સર્વના સુખની એકપંડે ચિંતા કરીને દૂબળા થવાનું પરવડે તેવું છે ? આવી સંવેદનશીલતા સારી કહેવાય ? સંવેદનશીલતા ડગલે ડગલે વિચારમાં ગળાબૂડ ડુબાડી મૂકે, પળેપળે ચિંતનશીલ બનાવી દે ! દેહને દૂબળો બનાવવામાં આ સંવેદનશીલતા જ કારણ નહિ બનતી હોય ?

મારું તો જીવન પાગલ જેવું બનવા આવ્યું ! જરા જરામાં વિચારો ધસી આવે ! સહેજ કોઈ હિતકર સૂચના

થાય તો અપમાનિત થયા જેવું લાગે. સહેજ કોઈ અભિપ્રાય બાંધતો જાણવા મળે કે ઝટ મન વિચારોની દુનિયામાં દોડધામ કરી મૂકે. પળનીય શાંતિ નહિ, પળનોય વિરામ નહિ...પણ એ સાથે એક બીજી વાત પણ કરી દઉં કે આવી સંવેદનશીલતા જીવનમાં વણાઈ છે માટે જ રડી જાય છે આંખો દુઃખિયાનાં દર્દ જોઈને, અને જગતના સ્વરૂપનું કરુણ ચિંતન તે જ પળે ઝબકારો મારી જાય છે.

વીતરાગની પાસે જઈને એકવાર ડૂસકે ડૂસકે રડવાનું સાધક જગતનું સૌભાગ્ય પણ તે જ સંવેદનશીલતાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રશાંત મૂર્તિને નીરખી નીરખીને કેટલીક વાર પાગલ પણ બની શકયો છું. સંવેગ વિરાગ નીતરતી જિનવાણી સાંભળીને અનેકવાર દિલના તાર ઝણઝણી ઊઠયા છે અને વિરાગના મધુર સંગીતની રમઝટ બોલાઈ ગઈ છે.

અને એ સંવેદનશીલતાનું જ પરિણામ છે આ પત્રાવલિનું લેખન! પર્ષદા રડે અને હું પણ રડું એવા બે પાંચ વ્યાખ્યાનની દેન પણ આ સંવેદનશીલતામાંથી જ જન્મી હોય તો શું સંવેદનશીલતા એ સારી બાબત ન કહેવાય? અરે બધી વાત જવા દો...સંવેદનશીલતા વિના ગુરુમાતાની પાસે પાપશુદ્ધિ જ કયાં થઈ શકે તેમ છે? ત્યાગીઓના ત્યાગની સફળતા પાપશુદ્ધિ વિના કદાપિ શકય નથી અને એ પાપશુદ્ધિ પણ રોતા હૃદયે અને રડતી આંખે જ થઈ શકે.

પાપનાં સાચાં પ્રાયશ્ચિત તો સંવેદનશીલ આત્મા જ કરી શકે. બીજા તો ચાર કીડી મરી, આઠ વાર જ્ઞાનની આશા ના કરી...વગેરે આંકડાના પોપટિયા પાઠ જ કરી શકે. જોઈ લો લૂખો આંકડાશાસ્ત્રી ! આવા આત્માઓના નસીબમાં પાપશુદ્ધિ સંભવિત નથી. પાપશુદ્ધિ વિનાની તમામ આરાધના મુક્તિસાધક બની શકતી નથી. જ્યાં આરાધનાનો ભાવ હોય, સંવેદનશીલ સ્વભાવ હોય એવા અંતરાત્માને ભલે કેટલાંક નુકસાનો–દિલના ત્રાસ અને મનના ખોટા બળાપા પજવતા હોય. તો પણ એના લાભની બાજુ ઘણી મોટી છે અને તેથી જ સંવેદનશીલતા એ સારી ચીજ છે એમ જરૂર કહેવાય.

આંખેથી રૂપ જોવાની ભૂલ થાય છે છતાં આંખ ખરાબ છે એમ કહી ફોડી ન નંખાય કેમકે એ જ આંખના શ્રુત-વાંચનાદિ લાભોની બાજુ અનંત છે.

તો ભલે થોડાં દુઃખ, થોડા નકામા અજંપા વેઠી લેવા પડે...અરે ! અંતે તો એ તબક્કામાંથી પણ બહાર નીકળ્યા પછી કોઈ નવા બળવાન વિચારોના જન્મનો લાભ જ થાય છે એટલે ત્યાંય નુકસાન જેવું કશું નથી હોતું.

બસ ત્યારે, નિર્ણય હવે લઈ લઉં છું કે સંવેદન-શીલતા જરૂર સારી બાબત છે. એનાથી લાભ થાય છે. તેય અજબગજબના હોય છે. એના પરિણામે જ આત્માની

ભૂમિમાં ગુરુકૃપાનું રડાર યંત્ર ગોઠવાય છે. રડાર યંત્ર એટલે શત્રુના વિમાનોની આગળથી જાણ કરી દેતું યંત્ર !

ધારો કે, સામે જ દૂધપાક આવ્યો ! દૂધપાક એટલે રાગના તોપગોળા ભરેલું જેટવિમાન ! તરત રડારમાં એનાં દર્શન થાય, ભયની સાયરન બજી ઊઠે, ધસ્યા આવતા વિમાનના એ રડારયંત્રમાં નોંધ લેવાય અને સંવેદન-શીલતાની તોપો ધણધણી ઊઠે. સંવેગ વિરાગના ગોળાઓ છૂટે અને ના, 'નહીં જોઈએ', 'નહીં જોઈએ'ના ભયંકર અવાજથી એ વિમાન નાસી છૂટે પછી 'સબ સલામત'ની સાયરન વાગે. જો સંવેદન ન હોત તો પાપશુદ્ધિ ન હોત, ગુરુકૃપાનું રડાર યંત્ર ન હોત, તો અવશ્ય રાગના ગોળા આભભૂમિ પર તૂટી પડત, ભૂકા બોલાવી જાત સત્ત્વની ઈમારતોના !

માટે હવે બધી જ વાત જવા દઈને સંવેદનશીલતા ચોક્કસ સારી બાબત છે એટલો નિર્ણય કરી જ લેવો રહ્યો ને ? હા, મનની નિર્બળતા પણ સંવેદનશીલતામાં ગણાઈ જવાની ભૂલ ન થાય એટલી કાળજી જરૂર રાખીએ.

[૫૧]

આપણે ફેર ન વિચારીએ?

આજકાલ રોજ છાપાઓમાં વાંચવા મળે છે કે, "ભારતના વડા પ્રધાન શ્રીમતી ગાંધી ભારતની વિદેશનીતિની ફેરવિચારણા કરવા માગે છે. આજ સુધી જે પાયા પર વિદેશનીતિ નક્કી કરવામાં આવી હતી તે પાયાનું મૂળથી ખોદકામ કરવાની જરૂર જણાઈ છે."

આ અભિપ્રાય વાંચતાં મને એક વિચાર સ્ફૂર્યો —આપણી જીવનનીતિ. જીવનપ્રણાલિ પણ ફેર વિચારણા નથી માંગતી શું? શું ઊંડું કો'ક મંથન કરતાં એમ નથી લાગતું કે એક કરોળિયાની જેમ આપણી ચોમેર રાગના તંતુઓનો સંસાર ઊભો કરી દઈને એમાં જ કેદ થઈ ગયા છીએ? અને વધુ અફસોસની વાત કે, એ કેદમાં મુક્તિના સુખને પણ વિસારે પાડી દે તેવા આનંદ મનાવતી અનોખી ઈમારતનો જીવલેણ ભ્રમ ઘર કરી ગયો છે?

પ્રવજ્યા શું છે? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં આવડતો હોત તો આ સ્થિતિ ન થઇ હોત.

ખેર, પણ લૌકિક દૃષ્ટિએ જેને પ્રવજ્યા વિધાન કહેવાય તે વેશ ધારણને જ હાલ પ્રવજ્યા કહીશું. એ પ્રવજ્યા લીધા પછી આપણી આંતર–મસ્તી વધતી ચાલી કે ક્ષીણ થતી ચાલી? ચિત્તની પ્રસન્નતાં વધી કે હતી તેય ડહોળાઈ ગઈ? શાથી આમ બન્યું?

મને તો લાગે છે કે મુનિ–જીવનને જે સર્વોચ્ચ બહુમાનની દૃષ્ટિથી જોવું જોઈએ, એની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિની તારકતાને વિનમ્રભાવે સ્પર્શવી જોઈએ, તેને આપણે ભૂલ્યા અને એ જીવન તરફ સાધારણ દૃષ્ટિ, અયજ્ઞાભાવ ઊભો કર્યો... પરિણામ એ આવ્યું કે જીવન ઐહિક સુખોની પ્રાપ્તિ માટેનો દાંભિક–આંચળો બની ગયું.

ઉચ્ચતમ અપ્રમત્તભાવ અનુષ્ઠાનોમાં નથી, ભવ્ય બહુમાન ગુરૂ તરફ નથી, રાગનું ઘેલું વીતરાગ પરમાત્મા પ્રત્યે નથી. સ્વાધ્યાયમાં સંવેગ નથી, તપમાં અનાસક્તિ નથી, ત્યાગમાં ખુમારી નથી.

હવે જીવનમાં પેઠો છે દેહાધ્યાસ! દિવસ અને રાત દેહની જ ચિંતા!

વધુ પુણ્ય સંપન્નને શિષ્યો અને ભકતો મળે એટલે એમના પ્રતિબંધમાં એ ફસાય. એથી વધુ પુણ્યતા હોય

અને વાક્પટુતા કે વિદ્વત્તા મળે તો પ્રભાવક તરીકેની નામનાથી લોકૈષણાનું પાપ પ્રજવળે.

આ ત્રણ બાબતો–દેહાધ્યાસ, ભક્તગણ અને લોકૈષણા– અત્યંત ભયાનક બાબતો છે. જેમનાં ચિત્ત અહીં જ અટવાઈ પડયાં હોય એમને વળી સ્વાધ્યાયમાં રસ કયાંથી હોય? ત્યાગ–તપની તો વાત જ કયાંથી હોય?

આપણને ખાવાપીવામાં આનંદ આવશે પણ કદી તપમાં એટલોય આનંદ આવ્યો હશે! ઊંઘના આનંદ હજારો વાર અનુભવ્યા છતાં કોઈ દિવસ એમ થયું કે આજે મધરાતે બે કલાક તો કાર્યોત્સર્ગ મુદ્રામાં અપ્રમત્તપણે ઊભા રહીને મહર્ષિઓના એ અવાચ્ય આનંદને અનુભવવો છે? હજારોનાં મસ્તક ડોલાવી નાંખતી વકતૃત્વ કળાએ ભારે સ્વામીત્વ ભાવનો નશો ઉત્પન્ન કર્યો પણ કદી ગુરૂદેવના ચરણોમાં આળોટી જઈ સેવક ભાવની કોઈ અલબેલી મસ્તી માણી હશે?

આપણને અહં ગમે અને નમ્રતા ખૂંચે એમ?

માનપાન ગમે અને અપમાન લમણે વાગે એમ?

એશઆરામી ગમે અને વિહારાદિના કષ્ટ ત્રાસરૂપ લાગે એમ? ગરમ ચા ખૂબ ભાવે અને તેનો ત્યાગ એટલે કોઈ અશકય બાબત લાગે એમ?

શું આનું નામ પ્રવ્રજ્યા? આવી પ્રવ્રજ્યા વિનાનું

આ જગતમાં છે કોણ તે તો મને બતાવો ? સહુની આ જ સ્થિતિ છે ! તો હવે બે વચ્ચે ભેદ રેખા કયી ?

મુનિ–વેશ લઈને જો આ રીતે એક નૂતન સંસારનું સર્જન થાય તો મુનિવેશ એક ભયાનક દંભભરી રમત જ બનેને ? એવું મુનિપણું કારમા સંસારની દેન કરવા સિવાય બીજું શું આપશે ?

આ બધું ઉપસ્થિત થવામાં મુખ્ય કારણ હૈયાનો કઠોરભાવ છે. કોઠે પડી જતું મુનિજીવન કઠોરભાવનું જનક છે. આ બાબત મુનિજીવન માટે અત્યન્ત ઘાતક છે. એટલે ઋજુ હૈયામાં જ શુદ્ધિ થવાનું ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં જણાવ્યું છે તે તદ્દન સમુચિત છે.

હૈયું એક વાર કઠોર બને છે પછી તે દેવાધિદેવની આજ્ઞાને પણ અવગણે એટલે ગુર્વાદિની આજ્ઞા–ઈચ્છા વગેરેને કચડી નાંખવામાં તો અપરાધ જેવું પાપ ન લાગે એ તદ્દન સંભવિત છે. આવો આભા મુનિવેશને પકડી રાખે તે માત્ર તેના ઐહિક સુખની પૂર્તિ માટે જ હોય તેમ કહીએ તો તે ખોટું નહિ કહેવાય.

ખેર, આપણી પણ ઓછેવત્તે અંશે આ જ સ્થિતિ થઈ ચૂકી છે. એનું વિધાન કરવાનું કારણ એ છે કે વર્ષો વીત્યા પછી આત્મનિરીક્ષણ કરતાં કષાયો પાતળા થવાને બદલે બદ્ધમૂલ બનેલા જોવા મળે છે. વિષયવાસના પણ વકરી દેખાય છે. ઉચ્છૃંખલતા અને ઉછાંછળી વૃત્તિ બેકાબૂ

બનતી જાય છે. ગુર્વાદિ વડીલજનો પ્રત્યેનો બહુમાન ભાવ નામશેષ થતો દેખાય છે. દેવાધિદેવનું દર્શન શુષ્કનીરસ બનતું અનુભવાય છે. આ બધાંય લક્ષણો અંતરમાં ભયંકર રીતે ખદબદી ઊઠેલા નામનાં રોગનાં જ કહી શકાય.

હવે જાગવું છે ? જાગવાની ઇચ્છા છે ? તો સર્વ પ્રથમ એક વાત નક્કી કરી લઈએ કે જે વર્તમાન સ્થિતિ સર્જાઇ છે તે અત્યન્ત અહિતકર ભયંકર પ્રાણઘાતક છે. આ એકરાર દિલથી કરીએ...દેવગુરુની સાખે કરીએ...મિત્રમંડળમાં પણ કરીએ...

પાપ, પાપરૂપ લાગવું એ જ પાપના નાશનું પ્રથમ પગલું છે.

રોગની રોગરૂપે કબૂલાત એ જ રોગનાશનું પ્રથમ સોપાન છે. આટલું થાય પછી જ આગળ વધી શકાય. ભોગના સુખ કરતાં ત્યાગનું સુખ ખરેખર અદ્ભુત હોઈ શકે છે. એ કલ્પના–જીવંત કલ્પનાને હવે મૂર્ત કરવી જ પડશે. આ તદ્દન વાસ્તવિક બીના છે. અનંત તીર્થપતિઓનાં મુખે ચડેલી જિનવાણી છે. અનંત મુનિમહર્ષિઓએ જીવનમાં આચરેલી સત્યકથા છે. એમણે ભોગ માણતા સંસારીનાં સુખની ખૂબ ખૂબ ભાવદયા ચિંતવી છે અને ત્યાગીઓના અમર આનંદની ગુણગાથા પેટ ભરીભરીને ગાઈ છે...... સ્વને પણ એ જ આનંદની આગભરી ઝંખનાઓ કરી છે.

પણ ઐહિક સુખ ત્યાગીને જ એ મુક્ત જીવનને માણી શકાય. એક વાર ઐહિક સુખ ત્યાગી દઈએ......

એકવાર એ ભોગમુક્તિનો આનંદ માત્ર સ્પર્શીએ... પછી... કહેવું નહિ પડે... માંહ્યલો આપમેળે એ ત્યાગના વૈભવથી અંજાઈ જશે. ત્યાં દોટ મૂકી દેશે.

પણ ઐહિક સુખોનો ત્યાગ... અંતરનો ત્યાગ... મનઃત્યાગ અત્યંત અત્યંત દુષ્કર છે.

એક ભાઈએ પોતાના ઘરમાં એક પિંજરમાં સુંદર પંખીને વર્ષોથી કેદ કરી રાખેલું... એક દિવસ એની તરફ નજર પડી... એ ભાઈને થયું, 'પંખીને ખાનપાનાદિનો બધો આનંદ આપવો પણ બંદી તરીકે રાખીને, એમાં મારી માનવતા છે? ના એ તો માનવતાની—માનવજાતની હાંસી છે,'

તરત પિંજરનું બારણું ખુલ્લું મૂકી દીધું, પણ પંખી બહાર ન નીકળ્યું. કોઈ અકથ્ય મનોવેદના અનુભવતું એના માલિકની સામે જોઈ રહ્યું...જાણે એ પોતાની મૂકભાષામાં કહેતું હતું, "ઓ મારા માલિક! શું પિંજર ખોલીને મને ઉડાડી મૂકવા માગો છો? પણ રખે એવું કરતા...મારે તમારી વહાલી વિદાય નથી જોઈતી...આજે હવે આટલાં વર્ષે મને વિદાય ન દેશો. મને આ પિંજર છોડીને બહાર જવું ગમતું નથી. પેલા વ્યોમવિહારી પંખીઓની વ્યોમની દુનિયાની જેમ આ પિંજર જ મારી તો એક નાનકડી દુનિયા બની ગઈ છે. એ અનંત આકાશમાં હવે મારું

કોઈ નથી રે! મારું ક્યાંય સ્થાન પણ નથી. મારા પંખી મેળાથી હું તો વિખૂટું પડી ગયું છું...હું હવે ત્યાં ઊડી નહિ શકું. મારી પાંખો જ કાયર બની ગઈ છે... ટૂંકમાં સાચી વાત કહું તો મને અહીં જ આનંદ આવે છે. મારે વળી બીજી મુક્તિના આનંદની કલ્પના કેવી?"

સાંભળીને પંખીની વાત? એને પિંજરમાં જ આનંદ આવે છે, કેમકે મુક્તિના અપૂર્વ આનંદની એને ઝાંખી થઈ નથી.

મુક્તિના ગગન માર્ગે ગુલાબનાં ફૂલ પથરાયેલાં હશે કે કાંટાળા થોર. એનો જ એને સંદેહ છે. બંધને એને કાયર બનાવેલ છે. કાયરતાએ એની વિચારશક્તિનો નાશ કર્યો છે.

બરોબર આ જ સ્થિતિ આપણી નથી? દેહાદિ, ખાન-પાન અને માનપાનના સુખોમાં જ રાચીમાચી જઈને એ બધાયના ત્યાગમાં રહેલી કોઈ અનોખી મસ્તીને આપણે કલ્પી શકતાય કંપીએ છીએને?

"હાય! ભોગનો ત્યાગ!!! ભોગ વિના પણ સુખ!!! તેય અવાચ્ય!!! છટ્ હસવા જેવી વાત!" અભવ્ય આત્માની મનોદશામાં સબડતો આ આત્મા કેટલો દયાપાત્ર ગણાય!

ખેર, પણ હવે ફેર વિચારીએ વિદ્વતાદિ અને ભક્તવર્ગ મળવા માત્રથી મુનિ–જીવન પામી ગયાની જીવલેણ સુખદ ભ્રમણામાંથી હવે વહેલામાં વહેલી તકે નીકળી જઈએ.

મોડું થશે એ વધુ ખરાબ માટે જ હશે. હવે એ ભોગ સુખની ભીંસમાંથી છૂટી જઈએ. એ સુખદ ભ્રમણાને ચીરી નાંખીએ.

પ્રવ્રજ્યા એટલે ? ભોગસંગના લૌકિક ધર્મોને ત્યાગીને ત્યાગના રંગના લોકોત્તર ધર્મમાં ગમન કરવું તે છે... પંચસૂત્રના ત્રીજા સૂત્રમાં આ વાત કરી છે...સાબદા બનીએ... લોકોત્તર ધર્મે ગમન કરવા બધી ભ્રામક–અશાસ્ત્રીય કલ્પનાઓને ભેદી નાખી શાસ્ત્રયુસ્ત જીવનના પંથે ડગ માંડીએ.

સંસારીની એ રમત આપણને ન છાજે–કદાપિ ન છાજે. માટે શ્રીગુરુદેવ પાસે સર્વ પાપશુદ્ધિ કરીને આજથી જ એ લોકોત્તર ધર્મપંથના પથિક બનીએ.

અશકય છે ? ના, જરાય નહિ. વિરાગ જગવો... પછી અભ્યાસ પાડો...અભ્યાસ અને વિરાગથી બધું જ શકય છે...સાધ્ય છે અને યાદ રાખજો.

લોકોત્તર ધર્મના સ્વામીઓ જ સ્વ–પરનું કલ્યાણ કરી શકે. લૌકિક ધર્મના જુગારીઓ તો સર્વના સુખને હોડમાં મૂકે ! સ્વનો સર્વનાશ નોતરે.

[૫૨]

સમયં ગોયમ ! મા પમાયણ !

અમારું જીવન એટલે અપ્રમત્તભાવની ઉપાસના. અમે જે કાંઈ કરીએ તે અપ્રમત્તભાવને મેળવવા, રક્ષવા, તેનું સંવર્ધન કરવા જ કરીએ.

અપ્રમત્તભાવના સાન્મુખ્ય વિનાની તો એકાદ પણ ક્ષણ ન હોય. કેમકે સાધુતાનું સંરક્ષણ જ અપ્રમત્તભાવની લોખંડી પેટીમાં છે. અપ્રમત્તભાવ એટલે પ્રમાદનો અભાવ. પ્રમાદ પાંચ છે. મદ્ય=વિગઈઓ, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા.

વિગઈઓના પ્રમાદથી બચવા માટે દ્રવ્યાદિ ચારેય પ્રકારના અભિગ્રહો કરવા જોઈએ. પ્રણીત ભોજનરૂપ આ પ્રમાદ અબ્રહ્મના સેવનમાં જાય છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો એ તો સાક્ષાત્ અબ્રહ્મનું સેવન છે જ. તેમાંથી છૂટવા માટે નવેય વાડોનું પાલન અનિવાર્ય છે. વિભુષાના પાપને

ટાળવા માટે તો વર્ષમાં ત્રણ વાર લુંચનનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે.

કષાયો એ વિષયોના ઉપભોગનું કાર્ય છે. વિષયી માણસ તામસી બને કે રાજસ બને. અને અનિષ્ટનો યોગ થતાં કે ઈષ્ટ વિષયનો વિયોગ થતાં જ તેને કષાય થાય. વિષયોના પ્રમાદથી બચવા નવ વાડોનું પાલન જ અનિવાર્ય છે.

નિદ્રા પણ અતિભોજીને આવે. અતિભોજન પણ અબ્રહ્મનો એક પ્રકાર છે. સાંજનું ભોજન પણ વર્જવું જોઈએ તેમ બેઠાડું જીવન પણ ટાળવું જોઈએ. ભારે શ્રમ વિના થોડી પણ નિંદ ન લેવી જોઈએ.

વિકથા નામનો વિષય જડ વિષયો પ્રતિના વધુ ધ્યાનમાંથી જન્મે છે. જેની પાસે ભારે સ્વાધ્યાય છે અથવા ભારે કામનો બોજો છે તેને વિકથાનો પ્રમાદ નડી શકતો નથી.

ટૂંકમાં, અપ્રમત્ત બનવા માટે બ્રહ્મચર્યની નવેય વાડોનું અણિશુદ્ધ પાલન કરવું જ જોઈએ. પુષ્કળ સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. અને આ બેયની સિદ્ધિ માટે ગુરુ–પારતંત્ર્ય કેળવવું જોઈએ.

હવે આવીએ મૂળ વાત ઉપર. સમાજના ક્લેશનું નિવારણ કરવાના કાર્યનાં પાયા તો આજના કાળમાં અમારા જેવા અધકચરા સાધકોની સાધુતા ટકે ખરી? અપ્રમત્તભાવ જળવાય પણ ખરો?

સમાજના પ્રશ્નોમાં હાથ મારવો અને એની ગૂંચેને ઉકેલવા જવું એટલે તરત જ સમાજના બે ભાગ પડી જાય. એક આપણને બિરદાવે બીજો આપણને તિરસ્કારે. આપણી અધૂરી સાધના એક તરફ રાગ ઉત્પન્ન કરી દે, બીજી તરફ દ્વેષ. જ્યાં ચિત્તમાં આ મળો જામે ત્યાં મોહની સઘળી સેના ઊતરી પડે. તેમાં કશુંય આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી.

રાગીઓ આપણને વિષયાંધ બનાવે. ભક્ત બનીને લાલચુ બનાવે. ધન આપીને માધાંત બનાવે. આપણી સાન આપણે જ ગુમાવી બેસીએ. ત્યારે દ્વેષીઓ તરફ આપણો દ્વેષ છે એટલે તેથી ક્રોધાદિ શત્રુઓ પગપેસારો કરે જ. ચિત્ત સ્વસ્થ રહે નહિ. અસ્વસ્થ ચિત્ત નિષ્પક્ષ રહે નહિ. પક્ષપાતી શાસનની સેવા કદાપિ કરી શકે નહિ, બલ્કે કુસેવા કરીને સ્વ પર ઊભયનું બગાડે.

શાસનની સેવા કરવી અને સાથે જ અપ્રમત્તભાવનું પોતીકું જીવન જાળવી રાખવું એ તો પાણિપતના યુદ્ધ વિજયથી ય કપરું કાર્ય છે. કો'ક જ સાચો શાસનવીર બની શકે. મારા જેવો આ સ્થળ માટે યોગ્ય ખરો કે નહિ ? એનો ઉત્તર અંતરમાંથી તરત જ નકારમાં નીકળી આવે છે. કારણ ?

વિષય–કષાયો મંદ પડયા નથી. અહંકાર ઓગળ્યો નથી. મમત્વ મારી રહ્યું છે. આ સ્થિતિમાં હું ન તો શિષ્યોને

ન્યાય આપી શકું, ન તો સમાજને નિષ્પક્ષ વલણથી રાહ બતાવી શકું.

અલબત્ત, પ્રભુના શાસનનું ધોરણ દિનપ્રતિદિન નીચું ઊતરતું જાય છે. તે જોવાતું પણ નથી અને સહેવાતું પણ નથી. પણ તેથી શું ? ઘરમાં સડેલા લાકડાની બુઠ્ઠી તલવાર હોય તો તે જ લઈને યુદ્ધે નીકળી પડવું ? એમ શૌર્ય બતાવ્યે કાંઈ વિજયશ્રી વરે છે ? સામગ્રી પણ હોવી જોઈએ ને ? આત્મબળ કેળવ્યા વિના, આધ્યાત્મિક જીવન જીવ્યા વિના શાસનને માટે કાંઈ પણ કરવાનો મને અધિકાર નથી એવી મારી દૃઢ સમજ છે.

હંમેશ ચાર વાર ખાવું, દવાઓ લેવી, ઈંજેકશનો ખાવાં અને રાતે ૯–૧૦ કલાક ઘોરવું. પછી ચાર આંગળની જાડી મજાની ગાદીએ બેસીને ડાહી ડાહી શાસનની વાતો કરવી એ તો જરાય વ્યાજબી નથી. ભરચક પ્રમાદમાં ચકચૂર રહેનાર શાસન–સેવક બની શકતો નથી. શાસનના નાવડાનું સુકાન તેવા પ્રમાદીને, નશાબાજને સોંપાય તો નાવડું પાણીના તળિયે જઈને જ બેસવાનું.

પહેલી જોઈએ જાત–સાધના
જાત–મહેનત
અને જાતની નીરોગીતા.

જાત સાધના એટલે આત્મસાધના, જાતમહેનત એટલે સ્વાવલંબીજીવન, જાતની નીરોગિતા એટલે નીરોગી દેહનું

જતન. આ ત્રણ માટે તો ઘણું ઘણું કરવું પડે. અને એવું ઘણું ઘણું કરવાથી તો ઘણું ઘણું આત્મબળ ઉપન્ન થઈ જાય, ભરપૂર જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જાય અને બહોળો અનુભવ મળે તે નફામાં ૫–૭ વર્ષ સુધી એકધારું આવું જીવન જીવી કાઢીએ; કાયાથી ખડતલ બનીએ, મનથી મસ્તાન બનીએ અને આત્મા નીરોગી બને પછી આપણે પ્રભુના શાસનના સફળ સુકાની બની શકીએ. એ નાવને ચલાવવા માટે તો એકલું પુણ્યનું બળ કામ ન આવે. અહીં તો અપ્રમત્તભાવ પણ જરૂરી છે. જરાક પણ આઘાપાછા થયા એટલે ડૂબ્યા અને પછી આપણા હાથે તરતું નાવડુંય ડૂબે.

એવાં કાળાં પાપ જગતમાં બીજાં ક્યાં હશે? એવાં પાપ આપણા આત્મા ઉપર દરબાઈ જાય એ આપણાથી ન જોવાય. માટે જ, શાસન સેવા કરવાના કોડ હોય અને તેને પૂરા કરવા હોય તો પહેલી વાત એ જ કે, પગ ઉપર કુહાડો મારવો. સ્વયં અપ્રમત્તભાવની સાધનાએ લાગી જવું. ક્યાંય કશું ન જોવું. એક માત્ર આત્મા જોવો. એના કચરાને ઉલેચવા એક પણ નવો કચરા–કણ ન પેસી જાય તે માટે સતત સાવધાન રહેવું. ૫ વર્ષ, ૭ વર્ષ, ૮ વર્ષ બસ થઈ જશે. પછી પડવું મેદાને...પછી થવું પ્રભુના શાસનના સુકાની.

સફળતા–સિદ્ધિ–સમૃદ્ધિ અવશ્ય આપણા ચરણે છે.

[૫૩]

ચાલો સ્વઘરમાં પેસી જઈએ

સમગ્ર જગતમાં બાવા સન્યાસીના જીવનોની અશુદ્ધતા ગવાશે નહિ. પણ જો જૈન–મુનિ કાંઈક પણ ભૂલ કરી બેસશે તો એકદમ ગવાઈ જશે. ચારે અને ચૌટે તેની નિંદા થશે.

મારે મન તો આ પણ આનંદની બાબત છે. ડાઘ તો ઉજળા કપડે જ જણાય. ખૂંચે મહોતા ઉપર પડેલા ડાઘને કોઈ ગણકારતું ય નથી. પૂછતું ય નથી. જ્યારે સાગરના ફીણ જેવા શ્વેત વસ્ત્ર ઉપર રાઈના દાણા જેટલો ય ડાઘ જોનાર માત્રને આંચકો લગાવી જાય.

આ ભયાનક કાળમાં ય જગતે સ્વીકાર્યા છે જૈન–મુનિઓને ખરેખર શ્વેતામ્બર સમા ! શ્વેતામ્બર ધારી તેઓ શ્વેતામ્બરશા ઊજ્વળ જ હોય એવું મન્તવ્ય વર્તમાન વિશ્વના માનવો પણ ધરાવે છે. માટે જ મુનિઓના જીવનમાં

પડતો કાળો ડાઘ એકદમ ઉપસી જઈને જાણે નજરે ચડી જાય છે.

જ્યાં ધાડપાડુ જાય ત્યાં તિજોરીની કલ્પના થાય જ, જે પેઢીમાં દેવાળું નીકળે તે જ પેઢીની જ માતબરતા કલ્પાય જે લૂંટાય તે જ માલમિલકતવાળો ગણાય. ભિખારીને ત્યાં કદી જ લૂંટ ન પડે, કોળી કાછીયા કદી દેવાળું ન કાઢે, નાગો કદી ના લૂંટાય.

આમ એક અપેક્ષાએ એ ગૌરવ લેવા જેવી બાબત છે કે જૈનમુનિ વિશ્વમાં આગવું સ્થાન પામેલ છે. કેમકે તેથી જ તેની નાનકડી પણ ત્રુટીને વિશ્વ બરદાસ્ત કરી શકતું નથી.

પણ હવે તો શ્વેતામ્બર ઉપર ઘણાં કાળા ટીલા લાગી ચૂકયા છે. વારંવાર આવું બનવાથી જૈનમુનિનું માન પણ ઘટયું છે. બે પાંચના કારણે આખો શ્રમણશ્રમણીસંઘ વગોવાઈ રહ્યો છે.

આ બધી દુઃખદ સ્થિતિમાં આપણી ફરજ એકમાત્ર સ્વમુખી સાધના કરીને જીવનને ઉજવળ રાખવાની ઉજવળતાનું રક્ષણવર્ધન કરવાની થઈ પડે છે. આ સિવાય કોઈ પણ કાર્ય પ્રશસ્ત સમજીને પણ કરવા જઈશું. તોય સફળતા મેળવી શકશું નહિ.

પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત ભાવની વચ્ચે એટલી સૂક્ષ્મ લક્ષ્મણરેખા પડી છે કે જેનો ભેદ રૂક્ષ સાધના કરતા

આપણે પામી પણ નહિ શકીએ. પ્રશસ્ત સમજીને જેમાં પ્રવૃતિ કરીએ તે યોગમાં આપણા અહંકાર, સ્વાર્થ વિગેરે ગમે તે પળે એકાએક ભળી જ જાય છે અને તરત જ તે યોગ આપણા માટે અપ્રશસ્ત બની જાય છે.

શિષ્ય ઉપરને પ્રશસ્ત કષાય અપ્રશસ્ત બનતા વાર નથી જો તો. ભક્ત ઉપરનો કહેવાતો પ્રશસ્ત રાગ પ્રાયા-ક્ષણજીવી હોય છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે એવું કોઇ પણ પ્રશસ્ત સાહસ ન કરીએ તેમાં જ આપણી સુરક્ષા છે. ટૂંકમાં, આપણે આપણામાં જ ડૂબી જઈએ, વિલીન થઈ જઈએ. એમાં જ આપણી સાધુતા છે. સાધુતાનું નિર્ભીક પાલન છે. જરા પણ આડાઅવળા ચસકશું તો અનંત સંસારના સંગથી બની જશું.

પ્રશમરતિમાં ભગવાન ઉમાસ્વતિજીએ આધ્યાત્મસારાદિમાં ભગવાન યશોવિજયજી મહારાજાએ સુવિશુદ્ધ સંયમના પાલન માટે કહ્યું છે કે સંયમીએ પર અંગેની (અહીં ભૌતિક દૃષ્ટિએ વાત છે) બધી વાતો પ્રતિ બહેરા, મુંગા, ઓબડા અને અંધ બની જવું અને ધનાર્થે હડીતોડ યત્ન કરતાં નિર્ધનીયાની જેમ સ્વગુણસિદ્ધિ માટે તીવ્ર વીર્યોલ્લાસ ફોરવવો. આપણે એવી પ્રાથમિક કક્ષાની આરાધનામાં છીએ કે જ્યાં પર ભૌતિકદૃષ્ટિની વાતો—સાથે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિની વાતો પણ કરવાનું ઉચિત નથી. કેમકે એના દ્વારા મોહના સંસ્કારો ઊછળી પડવાની પૂર્ણ શકયતા છે.

આપણું કર્તવ્ય છે માત્ર વિશુદ્ધ સંયમારાધનાનું... સર્વ જિનાજ્ઞાપાલનનું જયારે ને ત્યારે જ્યાં ને ત્યાં જરા પણ જિનાજ્ઞા વિરૂદ્ધ પ્રવૃતિ કરવાં જતાં અંતર પુકારી ઊઠે. ખબરદાર, આમ ન કરીશ. આ જિનાજ્ઞા નથી.

આ પુકાર સાંભળતા જ ચોંકી ઊઠીએ. બેઠા બેઠા ખમાસમણું દેવાને બદલે ઝટ ઉભા થઈ જઈએ, વાડામાં સ્થણ્ડિલ જવાને બદલે સીધો બહાર નિર્જન-શુદ્ધ સ્થણ્ડિલ ભૂમિએ જવાનો રસ્તો પકડીએ. નાનામાં નાની જિનાજ્ઞાનો ઉપેક્ષા કરી તો તે અંતરને કોરી ખાય, ત્રાસ ત્રાસ કરી મૂકે. કેમ મેં ધ્યાન ન આપ્યું ? શા માટે હું હાંડકાનો હરામ થયો ? આવી ધૃષ્ટતા મેં કેમ કરી ? આ અવગણના મારું શું કરશે ? મારી કુલવટ ક્યાં પરવારી ગઈ ? ઇત્યાદિ અનેક પ્રશ્નો લમણે ઝીંકાય અને હૃદય ફાટી પડે તેવી સ્થિતિ સર્જાય ત્યારે જ સમજવું કે વિશુદ્ધ પરિણામ રૂપ ભાવસમ્રાટના પધરામણા હવે અલ્પકાળમાં જ આતમના મંદિરમાં થઈ જશે ? એ વેદના જ ધન્યસાધનાની દૂતી સમી છે...ભૂલનો એકરાર પરમેષ્ટિ સાથેના અદ્વૈત સંબંધનો એક માત્ર કરાર છે.

હવે આપણે જરૂરી છે આવી અંતર્મુખી સાધના ! એવી દુનિયામાં જઈએ જ્યાં મારા ગુરૂદેવ, હું અને મારું મન જ હોય. બે ય પરસ્પર વાત-વિનોદ કરતાં હોય, આંતરશુદ્ધિના ઉપાયોની ચિંતા કર્યા જ કરતાં હોય, ભોમિયા

સમા ગુરુદેવ પાસે વારંવાર દોડી જતાં હોય. અનેક ગૂંચો ઉકેલતા હોય અને વિકાસયાત્રામાં અવિરતપણે આગેકદમ બઢી રહ્યા હોય.

ટૂંકમાં હવે આપણે તદ્દન નકારાત્મક આત્મા (Negative soul) બની જઈએ. કોઈ પણ સંઘર્ષનો સામે પ્રતિકાર આત્મા કદી ન કરે તેવી તેની નકારાત્મક અવસ્થા એ જ ઉત્તમોત્તમ અવસ્થા લાગે છે. આ સ્થિતિમાં કોઈ દ્વન્દ્વને અવકાશ નથી. કોઈ ઘર્ષણની શક્યતા નથી. સર્વદા સાહજિક દૃષ્ટત્વ ભાવનું જ સ્થૈર્ય પ્રાપ્ત થાય અને તુચ્છતમ ભોક્તૃત્વભાવ દૂર થઈ જાય. વિષયો સાથેનું નકારાત્મક વલણ એટલે વિષયો પ્રત્યેની નપુંસકતા, અનુતેજકતા, અનૌત્સુક્ય, નિરીહતા કે ઉત્કટ અલિપ્તતા ! આવી સ્થિતિમાં દેહભાન પણ વારંવાર વિસરાય છે અને તે વખતે જે અંતર રતિનો અનુભવ થાય છે તેની પાસે ચક્રવર્તીનો ભોગાનંદ કે તેની વિષયરતિ પણ અત્યન્તતુચ્છ ભાસે છે એ મસ્તી જ અનિર્વાચ્ય હોય છે. જે આ અનુભૂતિને પામી શકતા નથી. તે જ બિચારા રાંકડા, મુનિવેષ પામીને જ સ્વમુખી સાધનાની ઈતિશ્રી માની લેવાની એને પરાર્થની આરાધનાના કૃત્રિમ શ્રી ગણેશ કરવાની જીવલેણ ભૂલ કરી બેસીને પોતાને મળેલા અમૂલ જીવનની ઘોર ખોદી નાંખે ! અસ્તુ...

આપણે તો ધન્યજીવનના સ્વામી બનીએ, સ્વમુખી

સાધનાને પ્રાધાન્ય આપીને પરાર્થ સાહજિક રીતે જેટલો થતો રહે તે થવા દઈને દેવાધિદેવના શાસનની કાંઈક સેવા કરીને આનંદ પામીએ...સ્વમાં જ વસતા શાસનને ભયાનક જડવાદના આ કાળમાં સુરક્ષિત રાખીએ તો પણ ઘણું ઘણું કમાયા એમ સમજીને જીવંત અંતર્મુખતાને જ આપણું જીવન બનાવીએ, આપણું સર્વ–સર્વસ્વ માનીએ, એને જ આપણા પ્રાણ માનીએ.

એ અણમોલ વિશુદ્ધ સંયમારાધના પ્રાપ્ત કરવા દેવાધિદેવના પરમભક્ત બનીએ અને ગુરુદેવની કૃપા મેળવવા સર્વ ચક્રો ગતિમાન કરીએ.

આમાં જ આપણું શ્રેય અને પ્રેય સમાઈ જાય છે.

નવું કાંઈ જ કરવાની જરૂર નથી. નવું કાંઇ જ વિચારવાનું નથી. ક્રાંતિને આ શાસનમાં કોઇ સ્થાન જ નથી.

[૫૪]

સાચા સાધુના બાર લક્ષણો

૧. સૂક્ષ્મેક્ષિકા

૨. માધ્યસ્થ્ય

૩. સર્વત્ર હિતચિંતન

૪. ક્રિયામાં આદર

૫. લોકોને ધર્મમાં જોડવા

૬. પારકી પ્રવૃત્તિમાં મૂકઃ અન્ધ: બધિર

૭. સ્વગુણાભ્યાસમાં ઉત્સાહ

૮. કામના ઉન્માદનું વમન

૯. અહંકારનું મર્દન

૧૦. ઇર્ષ્યા – વિચ્છેદ

૧૧. શમના સાગરે સ્નાન

૧૨. સ્વભાવ – રમણતા

સૂક્ષ્મેક્ષિવા ચ માધ્યસ્થ્યં સર્વત્ર હિતચિન્તનમ્ ।
ક્રિયાયામાદરો ભૂયાન્ ધર્મે લોકસ્ય યોજનમ્
॥૧૭૮॥

અન્વય : સ્પષ્ટમ્.

શ્લોકાર્થ : સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ, માધ્યસ્થ, સર્વત્ર હિતચિન્તન, ક્રિયા પ્રત્યે ભારે બહુમાન, ભવ્યાત્માઓને ધર્મમાં જોડવા. આ બધા જ્ઞાનગર્ભવિરાગના લક્ષણો છે.

વિવેચન : અહીંથી ૪ શ્લોકમાં ગ્રંથકાર પરમર્ષિ જ્ઞાનગર્ભ-વિભાગના મુખ્ય લક્ષણો બતાવે છે.

સાચો સાધુ

[મહોપાધ્યાયજીએ અધ્યાત્મસારમાં જ્ઞાનાગર્ભવિરાગીને સાચો સાધુ કહ્યો છે. તેના લક્ષણો બતાવ્યા છે. તેની ઉપર અહીં સંક્ષિપ્ત વિવેચન કર્યું છે.]

સૂક્ષ્મેક્ષિકા :

ભગવાન હરિભદ્રસુરિજી મહારાજાએ અષ્ટક પ્રકરણમાં જણાવ્યું છે કે ધર્મના અર્થી મનુષ્યોએ ધર્મનું સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જાણવું જોઈએ. સ્થૂલ બુદ્ધિથી ધર્મને સમજી લેતાં ધર્મબુદ્ધિથી કરાતું કોઈ અનુષ્ઠાન અધર્મરૂપ બની જાય છે. જ્યાં સુધી ધર્મને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ધર્મનો મર્મ પામી શકાતો નથી. આર્ષની વાણી છે કે, 'ધર્મનું તત્ત્વ તો કોઈ અગમ – અગોચર ગુફામાં

પડેલું છે. એ ઝટ હાથ લાગી જતું નથી. ધર્મના તત્ત્વને પ્રાપ્ત કરવાની આગભરી મનોવેદના અને પ્રચંડ પુરુષાર્થની સાધના વિના એ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી.

પ્રશ્ન : સ્થૂલ દૃષ્ટિથી ધર્મને સમજી લેવામાં આવે તો એકાદ–બે આની જેટલો પણ લાભ થવાનો સંભવ ખરો કે નહિ ?

ઉત્તર : ના. ઘણીવાર તો હાનિ જ થવાનો સંભવ રહે.

એક ગામડામાં એક ડોશીમા રહે. એકદા કોઈ સંત આવ્યા અને ડોશીમાને કહ્યું કે, 'માજી, હવે તો મરવાના દિ' ભરાઈ ગયા છે કાંઈ ધરમ–ધ્યાન કરશો કે નહિ ? તમારે જાવું છે ક્યાં ? વૈકુંઠમાં કે વૈતરણીમાં ?" ડોશીમાએ કહ્યું, 'દીકરા જાવું તો વૈકુંઠમાં જ હોય ને ? પણ મને ધરમ કરતા આવડતો નથી ! કીયો ધરમ કરવો ?' સંતે કહ્યું, 'માજી, બીજું તો કાંઈ ન બને તો ભલે. પણ રોજ પશુ–પંખીને પાણી પાતા જાઓ. એ ય કાંઈ નાનો ધરમ નથી હોં !' ડોશીમા તો સાંભળતાવેંત આનંદમાં આવી ગયા અને એ વાત સ્વીકારી લીધી.

રોજ સવાર પડે છે ને ડોશીમા આંગણે બેસીને જતા આવતા પશુ–પંખીને પાણી પાય છે. એક દિવસ સંધ્યાકાળે ડોશીમા કૂવે ગયા. પાણીનું બેડું ભરતાં ભરતાં તો અંધારું થવા લાગ્યું. એટલામાં એક વાછરડું દોડતું દોડતું આવીને ઊભું રહી ગયું. માજી તો એનો મનોભાવ પામી જતા

બોલ્યા, 'અલ્યા, તરસ્યું થયું લાગે છે કેમ?' બબડતા બોલતા ગયા પણ પાણી પાવું શીદ! હજી તો હાંફે છે! અને આમ અંધારું થતું જાય છે! ધીરજ ધરૂં તો ઘર-ભેગા શે' થવાય? અંધારે તો કાંઈ ન સૂઝે! એવામાં એક વિચાર ચમકી ગયો... તરત દોરડું બાંધ્યું વાછરડાના ગળે અને ઉતારી દીધું કુવામાં!!! મનોમન બોલ્યા, હવે નીરાંતે પાણી પીશે. હું ય મારે રસ્તે પડીશ. હાશ. ઠીક થયું કે મને મતિ સુઝી નહિ તો એને પાણી પાવાનો ધરમ કર-વાનો રહી જ જાત!

ઘર તરફ ઝપાટાબંધ પગલા ભરતાં ડોશીમાને રસ્તામાં એક માણસ મળ્યો. બબડતાં ચાલ્યા જતાં માજીને જોઈને કુતૂહલતાથી પૂછ્યું, 'કેમ આજે મોં ઉપર ખૂબ આનંદ દેખાય છે? શું બોલતા હાલ્યા જાઓ છો? હસતા હસતા માજી બોલ્યા, 'દીકરા આજ તો ધરમ થતો રહી જાત...' એમ કરીને માંડીને વાત કરી! સાંભળતા જ પેલો માણસ આભો થઈ ગયો! આમ વાંછરડાને બાંધીને કુવામાં તે ઉતારી દેવાય! દોડચો... વાંછરડાને બહાર કાઢ્યું.

જાડી બુદ્ધિનો ધરમ કેવો ભરમ સર્જે છે તે આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજી શકાશે. ધર્મતત્ત્વ તો અનેક આંટીઘૂંટીથી ભરપૂર છે. પ્રાચીન મહર્ષિઓએ ધર્મ–તત્ત્વને સરળ રીતે સમજાવવામાં કમીના રાખી નથી છતાં સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વિના

આ તત્ત્વ સમજી શકાય તેમ નથી. માટે જ જ્ઞાનગર્ભવિરાગીનાં લક્ષણો તરીકે 'સૂક્ષ્મેક્ષિકા' જણાવવામાં આવેલ છે.

ઘણીવાર ઘણા અટપટા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે તે વખતે સૂક્ષ્મબુદ્ધિ ન હોય તો અવશ્ય ગોથું ખાઈ જવાય. ક્યાં ઉપસર્ગ લગાવવો ક્યાં અપવાદ રાખવો ? કયું વાક્ય ક્યાં અભિપ્રાયથી છે ? કઈ વ્યક્તિને કઈ વાત વજનપૂર્વક કહેવી જોઈએ ? કોને કઈ વાત બતાવવી જોઈએ ? ભિન્ન કાર્યોમાં લાભાલાભનું તત્ત્વ કેટલા અંશમાં છે ? ઇત્યાદિ અનેક પ્રશ્નોનો નિર્ણય સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વિના આવી શકતો નથી. સ્થૂલ–બુદ્ધિથી જે કાંઈ નિર્ણય લઈ લેવામાં આવે તે બહુધા અહિતકર બની જવા સંભવ રહે છે.

[૨] માધ્યસ્થ્ય :

સ્વ–પર દર્શનોને વિષે તથા દુષ્ટ પુરૂષોને વિષે માધ્યસ્થ્ય ભાવ રાખવો અનિવાર્ય છે. કેમકે જો દર્શનોના વિષયમાં કદાગ્રહ પકડાઈ જાય અથવા તો તદ્દન દુષ્ટ પુરૂષોને વિષે ધિક્કારની લાગણી પેદા થઈ જાય તો આત્મ–ગુણોનો વિકાસ અટકી જાય એટલું જ નહિ પણ ભારે શ્રમથી સિદ્ધ કરેલા ગુણો પણ નાશ પામી જાય.

વસ્તુસ્વરૂપનું વાસ્તવિક ચિંતન તટસ્થ મુમુક્ષુ જ કરી શકે છે. એ ચિંતન વિનાનું જીવન બહુધા અહિતકર બની જાય છે. એટલે માધ્યસ્થ્યભાવ વિના ચાલી શકે નહિ. જ્ઞાનગર્ભવિરાગીને આ માધ્યસ્થ્યભાવ આવશ્યક હોય છે.

[૩] સર્વત્ર હિતચિન્તન :

જ્ઞાનગર્ભવિરાગી અજાતશત્રુ જ હોય. સંસારમાં એનો કોઈ શત્રુ ન હોય. સર્વ એના મિત્ર હોય. સર્વના હિતની એ અવશ્ય ચિંતા કરતો હોય.

હિત એટલે અભયકરણ.

સર્વ જીવો સંસારના સર્વ ભયથી ક્યારે મુક્ત થઈ જાય ? એ ચિંતા જ્ઞાનગર્ભવિરાગીના અંતરમાં સતત સળ-ગતી હોય.

સર્વ જીવોને સુખી કરી દેવાની ચિંતા પણ તે કરે. પરંતુ સક્રિય ચિંતારૂપ બની ન શકે. કેમકે સર્વને સુખી કરવાનું તેના માટે શકય નથી. એ જ રીતે સર્વને સર્વ ભયથી–દુઃખથી મુક્ત કરવાનું પણ તેના માટે શકય ન છતાં પોતાના નિમિત્તે ઉભા થતા કીડી આદિ સર્વજીવોના ભય અને દુઃખને તે સર્વથા દુર કરી દેવાને બેલાશક સમર્થ છે. કેમકે શ્રીજિનેશ્વર ભગવંતોએ પ્રરૂપેલા સર્વવિરતિના માર્ગે જઈને સર્વજીવોને સ્વનિમિત્તક દુઃખથી મુક્ત કરી દઈને અભયદાન આપી શકે છે. એ રીતે ભવ પાંચભવમાં સંસારભાવથી મુક્ત થઈને મુક્તિ ભાવ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે સર્વકાળના સર્વજીવોને તે સંપૂર્ણ અભયદાન આપી દે છે.

આથી સર્વને સુખી કરવાની ચિન્તા હોય તો પણ વસ્તુતઃ અભયદાનની (હિતની) ચિંતા વિશેષ રીતે સક્રિય બને છે માટે સર્વજીવ વ્યાપક બને તો આ અભયકરણરૂપ

હિતની ચિન્તા જ બની શકે. કિન્તુ સામાન્યતઃ સર્વજીવો માટે સર્વને સુખકરણની વાસ્તવ ચિન્તાસર્વજીવવ્યાપી બની શકતી નથી.

જ્ઞાનગર્ભવિરાગી સર્વના હિતની ચિન્તા સતત-૨૪ કલાક કરતો રહે છે તેવું નથી કેમકે તેના સમગ્ર જીવન-વ્યવહારમાં જ એ હિતચિન્તા ઓતપ્રોત બનીને સ્થિર થઈ ગઈ હોય છે.

એથી જ્ઞાનગર્ભવિરાગીની સર્વહિતચિન્તા નિષ્ક્રિય હોઈ શકતી નથી.

[૪] ક્રિયા પ્રત્યે ભારે બહુમાન :

જ્ઞાનગર્ભવિરાગી વસ્તુના વાસ્તવસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ ચૂકયો છે એટલે વ્યવહાર માર્ગને મહત્ત્વનો માનતો નથી એવું માની લેવાની રખે કોઈ ભૂલ કરી બેસે એ દૃષ્ટિથી ગ્રન્થકાર પરમર્ષિએ આ લક્ષણ મૂકયું હોય તેમ લાગે છે. આજના અધુરા જ્ઞાનીઓની વ્યવહાર માર્ગ (ક્રિયા-માર્ગ) પ્રતિ ભલે સૂગ હોય પરન્તુ ઠોસજ્ઞાની એવા જ્ઞાનગર્ભ વિરાગીઓ એવી પામર-મનોદશામાં સબડતા હોતા નથી. જેટલું મહત્ત્વ નિશ્ચયના નિશ્ચયને આપવામાં આવે છે તેટલું જ મહત્ત્વ વ્યવહારના સ્થાને વ્યવહાર નયને પણ આપવામાં આવે જ છે. પૂર્વે જ કહેવાઈ ગયું છે કે ચાર જ્ઞાનના સ્વામી ભગવાન ગૌતમ-ગણધર પણ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ-પૂર્વક પ્રતિક્રમણાદિ સર્વ ક્રિયા કરતા હતા.

જેને શ્રીવીતરાગ ઉપર ભારે બહુમાન જાગે તેને શ્રીવીતરાગની સર્વ વાતો ઉપર બહુમાન જાગે. શ્રીવીતરાગને લગતી સર્વ વસ્તુઓ ઉપર ભારે ભક્તિ જાગે. જ્ઞાનગર્ભ-વિરાગીને વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ હાથમાં આવતાં એના દર્શક શ્રીવીતરાગદેવો ઉપર કેટલું બહુમાન જાગી જાય?

શ્રીજિનાગમના અક્ષર અક્ષરમાં એ તો અરિહંત-પરમાત્માનું દર્શન કરે! એ અક્ષરોમાં જ ક્રિયા-માર્ગ ગોઠવાએલો છે એ વાત એની નજર બહાર હોય જ નહિ. એટલે એ ક્રિયા-માર્ગ ઉપર પણ એને કેટલો આદર જાગી જાય? એટલું જ નહિ પણ એ ક્રિયાઓને કેટલી ચીવટ-પૂર્વક એ આદરે? એક પણ અવિધિ-દોષ લાગી ન જાય તે માટે તે કેટલો અપ્રમત્ત રહે?

જ્ઞાનગર્ભવિરાગી તે જ કહેવાય જેને શ્રીજિનોક્ત ક્રિયા ઉપર ભારે રાગ હોય. ક્રિયાકાણ્ડની સૂગવાળા આજનાઓનું સ્થાન 'જ્ઞાની ગુરુઓમાં' ગોઠવી દેવામાં આવ્યું છે એ અંધભકતોની કેવી ઘાતક ભક્તિ છે એનો વિચાર કોણ કરશે?

ભોગ લાલસાના ભારે પ્રેમને લીધે જ ક્રિયામાર્ગની સૂગ પેદા થઈ છે એમ કહેવામાં આવે તો તે ખોટું કહી શકાય ખરું?

[૫] ધર્મમાં લોકોને જોડવા :

સૂરિપુરંદર ભગવાન હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ

૩જા ષોડશકમાં પાંચ પ્રકારના આશય કહ્યા છે. (૧) પ્રણિ-ધાન (૨) પ્રવૃત્તિ (૩) વિધ્નજય. (૪) સિદ્ધિ (૫) વિનિયોગ

ક્રમશઃ આ આશયોની સિદ્ધિ થતી જાય છે પ્રણિધાન પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રવૃત્તિ થાય, પછી વિધ્ન-જય થાય, ત્યાર પછી તે તે ગુણાદિની સિદ્ધિ થાય. સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થયા પછી વિનિયોગ થાય. વિનિયોગ એટલે જે ગુણની સિદ્ધિ થઈ છે તે ગુણ બીજાને આપવો. જ્ઞાનગર્ભવિરાગી અવશ્ય વિનિયોગ કરે. શ્રીવીતરાગદેવના આગમના ગૂઢાતિગૂઢ રહસ્યોને પ્રાપ્ત કર્યા પછી આ મહાત્મામાં અનેક દોષોનું મોત થાય છે અને અનેક ભવ્ય ગુણોની સિદ્ધિ થાય છે. આ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી તે સંપૂર્ણ રીતે અંતર્મુખ બની જઈને આંતર-સૃષ્ટિનું સતત નિરીક્ષણ કરતા રહે છે. એમાં વ્યાપેલા દોષ-મળોની સાફસુફી કરવા માટે તેઓ અત્યન્ત જાગ્રત બની જાય છે. જેમ દોષો દૂર થતા જાય છે તેમ તેમ અનેક ગુણોની સિદ્ધિ થતી જાય છે.

પ્રકાશ માટે જરૂર છે અંધકારને હટાવવાની! અંધકાર ભાગ્યો એટલે પ્રકાશ આવ્યો જ સમજો!

જ્યાં સુધી આ પ્રકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી ત્યાં સુધી એ મહાત્મા જગતથી પરાઙ્મુખ રહે છે. વસ્તુની સિદ્ધિ સોંપાયા વિના બીજાને આપી દેવાનું વગર સિદ્ધિએ પોતાની પાસેથી લઈ લેવાનું કેમ કહી શકાય!

એ તો સટ્ટા કહેવાય!

પહેલાં હાથ પર વસ્તુ જોઈએ પછી જ બીજાને આપવામાં સૌજન્ય કહેવાય.

જ્યાં સુધી જે ગુણની સિદ્ધિ થાય નહિ ત્યાં સુધી તે ગુણનું દાન કરવાનો મુમુક્ષુને અધિકાર નથી.

જ્ઞાનગર્ભવિરાગી મહાત્મા અહિંસાદિ ગુણોને સિદ્ધ કરે છે પછી અવશ્ય વિનિયોગની સાધના કરે છે. પોતાને મળેલું પોતાનું જ નથી. દીનદુઃખી વિશ્વનું એ ધન છે. એના ઉપર પોતે માલિકનો દાવો ન કરી શકે. જે વિશ્વનું એ છે તે વિશ્વને તેનું અર્પણ કરવું જ જોઈએ.

આ ધન પણ એવું છે કે બીજાને આપી દેવાથી તે જતું રહેતું નથી કિન્તુ બેવડાઈ જાય છે. એથી જ ઘર વેચીને તીરથ કરવા જેવું અહીં કશું બનતું નથી.

એક દીપક પ્રગટી ગયો. તે બુઝાએલા બીજા દીપકને પ્રગટાવે તેમાં તેનું શું જાય ? પ્રગટી ગયેલો બીજો દીપક બુઝાએલા ત્રીજા દીપકને પ્રગટાવે તેમાં બીજા દીપકનું શું જાય ? આમ પ્રકાશની વિરાટ પરંપરા સર્જાય તેમાં કોઈનુંય શું જાય ? સર્વતઃ અંધકાર નાશ પામતો જાય અને પ્રકાશ વ્યાપતો જાય.

આનું જ નામ વિનિયોગ છે. એક મુમુક્ષુ પોતાની ગુણ–સિદ્ધિ બીજાને આપે, બીજો તેને સિદ્ધ કરીને ત્રીજાને આપે અને એ રીતે અગણ્યકાલ સુધી બીજા બીજાને આપતા જવાની પવિત્ર આરાધનાની ધારા ચાલ્યા જ કરે.

જે બીજાને આપે છે તેને જ આગામી ભવોમાં ફરી ફરી તે મળે છે. જે બીજાને આપતો નથી તે અહીં જ મૂકીને આગળ વધ્યા પછી અન્યભવોમાં ફરી તે સિદ્ધિ મેળવી શકતો નથી. કોઈને તેને આપવાનું સૂઝતું જ નથી.

એક ભવ પછી બીજા ભવમાં જવાનું નિશ્ચિત છે. ત્યાં તે તે ગુણોની સિદ્ધિ ફરી પ્રાપ્ત કરવાનું અનિવાર્ય છે અથવા તો મેળવેલી સિદ્ધિ ઉપર જે કાંઈ આવરણ આવ્યું તેને દૂર કરવાની સિદ્ધિ તો જરૂરી છે જ. એ માટે જ જે ભવમાં જે સિદ્ધિ થઈ તે બીજાને આપી જવાનું કર્તવ્ય બજાવવું જોઈએ.

આ જ ગ્રન્થકાર પરમર્ષિની બત્રીશ–બત્રીશીમાંની ૧૦મી બત્રીશીના ૧૫મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે જે મુમુક્ષુ સ્વના ઉપકાર સાથે પરનો પણ અવસરે ઉપકાર સાધે છે તેને તે સ્વ–પરહિત બુદ્ધિને લીધે અનેક જન્માન્તરોમાં ફરી ફરી સ્વ–પરહિતની બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થયા કરે છે એ રીતે તે અનેક ગુણોની ઉચ્ચ–ઉચ્ચતર સિદ્ધિ મેળવતો મેળવતો ઉચ્ચતમ–સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે પ્રકૃષ્ટ સિદ્ધિ એ કાંઈ આકાશમાંથી વરસી પડતા વાદળનું પાણી નથી કિન્તુ અનેક જન્મોની સ્વપરહિત–સાધનાનું એ મધમધુર ફળ છે.

દરેક મુમુક્ષુએ આ હકિકતને લક્ષ્યમાં રાખીને પર–હિતથી પરાઙ્મુખ બનવું ન જોઈએ. અને તે માટે સ્વ–

હિતની વિભિન્ન સિદ્ધિ મેળવવા પ્રથમતઃ ઉદ્યત બની રહેવું જોઈએ.

ઉદાત્ત ગુણ–સિદ્ધિ મેળવ્યા વિના ચાલશે નહિ કેમ કે સિદ્ધિ વિનાનો વિનિયોગ વાસ્તવિકતાને આંબતો નથી.

વિનિયોગ વિનાનું જીવન જન્માન્તરમાં સાધનાની વિશિષ્ટ સામગ્રી ભેગી કરી આપવા બંધાતું નથી.

માટે વિનિયોગ (પર–હિત) આવશ્યક છે. તે માટે સિદ્ધિ (સ્વ–હિત) અનિવાર્ય છે.

ડૂબતો બીજા ડૂબતાઓને તારી શકતો નથી. બીજાને તારવા જ હોય તો પહેલાં તારકે તરતા થઈ જવું જોઈએ.

શ્રી ઉપમિતિભવપ્રપંચકથામાં સિદ્ધર્ષિભગવંતે પ્રથમ પ્રસ્તાવના પીઠબન્ધના પ્રાન્તભાગમાં 'વિનિયોગ'નું ઉપનયાત્મક સુંદર વર્ણન કર્યું છે.

સદ્બુદ્ધિની સહાયથી દ્રમકના અનેક દોષ–મળો દૂર થઈ જાય છે અને દુઃસાધ્ય ગુણોની સિદ્ધિ થાય છે ત્યારે તે દ્રમક સદ્બુદ્ધિને પૂછે છે કે તેના જીવનમાં આટલું પરિવર્તન શાથી આવી ગયું ? શાથી તેને મહાન ગુણોની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ? એના ઉત્તરમાં સદ્બુદ્ધિ કહે છે કે, "ભાઈ જન્માન્તરમાં તેં કોઈને આપ્યું છે માટે જ તને આજે મળ્યું છે !" આટલું સાંભળતાવેંત દ્રમક બોલી ઊઠયો, "તો શું આવતા ભવોમાં મારે આ બધું ફરી મેળવવું હોય તો આ ભવમાં બીજાને આપવું જ જોઈએ ને ? સારું

ત્યારે હવે જો કોઈ પણ જીવ મારી પાસે આવશે અને એના દોષો દૂર કરવા દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્ર્યની ઔષધિ માંગશે તો મને તેની યોગ્યતા દેખાતાની સાથે જ હું આપી દઇશ. હા, તેનામાં વિનયાદિની યોગ્યતા નહિ હોય તો તેને નહિ આપું.”

દ્રમકે આ પ્રમાણે બીજાને આપવાનો સંકલ્પ કર્યો. અને પછી કોઈ પાત્રની રાહ જોવા લાગ્યો. દિવસો ઉપર દિવસો પસાર થવા લાગ્યા પણ કોઈ આવ્યું નહિ ત્યારે તેનું મન ઉદ્વિગ્ન થઈ ગયું. સદ્‌બુદ્ધિને પૂછ્યું કે, “કેમ કોઈ મારી પાસે આવતું નથી?” તેણે સ્મિત કરતા જણાવ્યું, “ભાઈ, એમ તો કોઇ ન આવે. તારે જો બીજાને દેવું જ હોય તો બીજા તારી પાસે આવી તેવી અપેક્ષા તું રાખે તે વ્યાજબી નથી. બીજા આવે કે ન આવે, માંગે કે ન માંગે, તારે જાતે જ બહાર જઈને મોટેથી પોકાર કરતાં કહેવું જોઈએ કે, લો લેતા જાઓ આ ઔષધ, તમારા સર્વ બાહ્ય અભ્યન્તર રોગોનો નાશ કરી દેશે!” તારી ઘોષણા સાંભળીને જેને ઔષધિ લેવાની ઇચ્છા થશે તે તારી પાસેથી લેશે. “સદ્‌બુદ્ધિની વાત દ્રમકને જચી ગઈ. તેણે તેમ જ કર્યું છતાં તેની ભૂતકાળની દ્રમક તરીકેની અવસ્થા (નિષ્પુણ્યકનું જીવન) ધ્યાનમાં આવતાં જ લોકો એની પાસેથી એ ઔષધિઓ લેતા નહિ અને એના માટે ઊલટું જ બોલતા!” દ્રમકે સદ્‌બુદ્ધિને સઘળી વાત કરી. તેણીએ

કહ્યું, "ભાઈ, ત્યારે હવે એમ કર કે તું આ ઔષધિ રાજમાર્ગે જઈને મૂકી દે તારે ત્યાં ઉભા રહેવું નહિ. પછી જેને જરૂર હશે તે લઈ જશે."

દ્રમકના અંતરમાં તો એક જ ભાવના હતી, કે ગમે તે રીતે પણ મને મળેલું બીજાને આપવું." એટલે સદ્‌બુદ્ધિની સલાહ પ્રમાણે તેણે કાષ્ઠપાત્રમાં ઔષધિ મૂકીને તે કાષ્ઠપાત્ર બજાર વચ્ચે મૂકી દીધું. પોતે ત્યાંથી ખસી ગયો. દૂર જઈને ઊભો રહ્યો. મનોમન જતા-આવતા રાહદારીઓને કહેવા લાગ્યો, "ઓ આંતર-રોગીઓ, દુનિયામાં વૈદ્યો તો ઘણા છે અને તમે તેમની ઔષધિ લો તો પણ સર્વથા રોગમુક્ત થઈ શકો તેમ છો. એ વાતમાં મને જરા ય સંદેહ નથી. છતાં આપ સહુને મારી વિનંતી છે કે તે વૈદ્યોના જેવી જ આ મારી ઔષધિ છે. તમે તેને જ સ્વીકારશો તો મને અત્યન્ત આનંદ થશે કેમકે મારી ઇચ્છા આ ઔષધિ સહુને આપીને સર્વને રોગ-મુક્ત કરી દેવાની છે."

આ ઉપનયમાં 'વિનિયોગ'ની કેવી સુંદર ગૂંથણી થઈ છે.

આ ઉપનય ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ગયા પછી જ વિનિયોગ થઈ શકે અને તે વિનિયોગ માટે બીજાઓની યાચનાની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ નહિ કિન્તુ ગામડે ગામડે ઘૂમવું જોઈએ. લોકો

માંગે કે ન માંગે તોય નિઃસ્વાર્થભાવથી સદ્ધર્મનું દાન (ઉપદેશાદિ દ્વારા) કરતાં જ રહેવું જોઈએ.

જ્ઞાનગર્ભવિરાગી આત્મા જીવોની રાગ-રોષની ગુલામી જોઈને ત્રાસી જાય છે. ગુલામીની જંજીરો તોડી નાંખતી વજ્ર-કુઠાર એની પાસે જ છે એટલે એ જંજીરોને તોડી પાડવા તે અતીવ ઉત્સુક થઈ જાય છે. આથી સર્વને ધર્મ-માર્ગે જોડાવા માટે સદૈવ તત્પર રહે છે.

[૬] પારકી પ્રવૃત્તિમાં મૂક : અન્ધ : બધિર

[૭] સ્વગુણાભ્યાસમાં ઉત્સાહ

આત્મચર્યામાં જ જે ગળાબૂડ ડૂબી ગયા છે એ જ્ઞાનગર્ભવિરાગીને પારકી પ્રવૃત્તિ કે પારકી પટલાઈ કરવાની ફુરસદ જ હોતી નથી. આંતરસૃષ્ટિમાંથી બહાર ડોકિયું કરે તો તેમાં કાંઈ પણ રસ લેવાનું મન થાય ને ? આ મહાત્મા તો પોતાની પ્રવૃત્તિમાં તન્મય બની જાય છે અને તે તન્મયતામાંથી જે અખૂટ આનંદની સેરો ફૂટે છે તે એવી અદ્‌ભુત હોય છે કે પછી તે અનુભૂતિ આગળ સમગ્ર જાતના સઘળા ય રસો સૂકા લાગી જાય છે.

જેને માહ્યલાની પ્રીત જાગી નથી તેને જ પારકી પટલાઈઓ કરવાનું સૂઝે છે. એના માટે જોઈએ તેટલો સમય મળી જાય છે. એવી પટલાઈઓ કરનારમાં આત્મ-પ્રીત હોઈ શકે નહિ એમ કહેવું અસત્ય વચન નહિ ગણાય. જ્યાં સુધી પારકી ચિંતા ચાલુ રહે ત્યાં સુધી સ્વ-ચિંતામાં

મન પ્રવેશી શકે જ નહિ. મફતની ચિંતાઓ કરીને જીવનની પળ–પળની બરબાદી થઈ રહી છે એવું જીવંત ભાન થયા વિના તાળવે ચોંટેલો પર–ચિંતાનો રસ મૂકચો મુકાય તેવો નથી.

ગ્રન્થકાર પરમર્ષિ કહે છે કે જ્ઞાનગર્ભવિરાગીને આત્મ–શુદ્ધિની એટલી પડી હોય છે કે તે પરચિંતા કરતો જ નથી. બીજાઓની નિંદા–કુથળીની વાતો તે સાંભળતો જ નથી. કેમકે તે માટે તે તદ્દન બહેરો હોય છે. કદાચ ક્યારેક કોઈની વાત સંભળાઈ જાય તો પણ તેને આંખેઆંખ જોતો તો નથી જ કેમકે એવું જોવા માટે તે અંધો હોય છે. છતાં ય જો કદાચ જોવાઈ જાય તો ય મનમાં પેઠેલી એ વાતોને મોંએથી કદી પણ બોલતો તો નથી જ નથી. કેમકે તેવું બોલવા માટે તેને જીભ જ નથી હોતી.

આ ઉપરથી આપણે પણ સમજવું જોઈએ કે ધર્મ-સાધનાના પ્રાથમિક સોપાનમાં પણ પર પ્રવૃત્તિ પ્રતિ બ્હેરા આંધળા અને બોબડા બની જવું જોઈએ. છેવટમાં છેવટ બોબડાપણું તો ન જ જવા દેવું જોઈએ કેમકે અન્યની નિંદા વગેરે સાંભળવાથી બે મનુષ્યના મનમાં ગંદકી ઠલવાઈ. હવે જો બીજો માણસ પણ ત્રીજાને સંભળાવે તો તેનામાં ય નિંદા–કુથલીની ગંદકીઓ ઠલવાય. આમ પરંપરા આગળ વધતાં એક વાત અનેક ખોટા ભેળસેળવાળી બની જઈને કોઈ વ્યક્તિના જીવનને ઝેર બનાવી દે. આ કાંઈ ઓછો ભયંકર અપરાધ છે.

જેણે આત્મસાધનામાં તત્પર બનવા સાધુ–જીવનનો ભેખ અપનાવ્યો છે તે આત્માને ભૂલીને પારકી–મિથ્યા પંચાતોમાં ગળાબૂડ પડી રહે ? એ રસને એક વાર પણ આસ્વાદી લીધા પછી જરા પણ બેભાન આત્મા એને કદી છોડી શકતો નથી.

'પર ચિંતા અધમાધમ' કહી છે તેનું આ જ તાત્પર્ય છે કે એ ચિંતા સ્વ પર ઉભયના ઘાત કરનારી છે માટે જ અધમાધમ છે.

ચીનમાં આ જ વાતને સૂચવતાં ત્રણ વાંદરાના પૂતળા ગોઠવ્યા છે જેમાંના એકે કાન ઉપર હાથ ઢાંક્યો છે, બીજાએ આંખ ઉપર અને ત્રીજાએ મોં ઉપર હાથ મકયો છે.

અધ્યાત્મોપનિષતૂનાં ૪થા અધિકારમાં આ ગ્રન્થકાર પરમર્ષિએ આ જ વાત કરી છે. વળી વૈરાગ્યકલ્પલતાના પહેલા સ્તબકના ૨૨૩માં શ્લોકમાં પણ તેઓશ્રીએ આ જ હકીકત જણાવતાં કહ્યું છે કે જે મુમુક્ષુ આત્મ-ગુણોની સિદ્ધિનો અત્યંત માશુક બન્યો છે અને તેથી જ પર–પ્રવૃત્તિમાં બ્હેરો આંધળો અને બોબડો બન્યો છે તે મુમુક્ષુ સ્વ–દયાનો એવો અપૂર્વ આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે કે જે આનંદ હજારો અનુષ્ઠાનથી પણ પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ છે.

પ્રશ્ન : સ્વદયાની જેમ પરદયા પણ આવશ્યક ખરી કે નહિ ? પરની દયા માટે જે પર–ચિંતા કરવામાં આવે તેનો પણ નિષેધ કરો છો ?

ઉત્તર : સ્વાત્મદયાની જેમ પરાત્મદયા બેશક આવશ્યક છે, પરંતુ એક વસ્તુ આવશ્યક હોવા માત્રથી સર્વ કક્ષામાં આવશ્યક બની જતી નથી. અમુક કક્ષામાં અમુક વસ્તુ આવશ્યક હોય છે જ્યારે અમુક કક્ષાએ તે જ વસ્તુ અનાવશ્યક બની જાય છે. વળી જે વસ્તુ જે રૂપે આવશ્યક કહેવાઈ હોય તે વસ્તુ કોઈ બીજું જ વિકૃત રૂપ પકડી લે તો સારી હોવા છતાં અનાવશ્યક બની જાય છે. વૈદકને જાણનાર માણસ આ વાત સરળતાથી સમજી શકે છે.

આપણે પૂર્વે જ જોઈ ગયા કે ગુણ–સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થયા વિના 'વિનિયોગ' કરવામાં આવે તે વ્યાજબી નથી. કેમકે જે ગુણ જીવનમાં ન હોય તે ગુણનું નિરૂપણ જીવંત બની શકતું નથી એટલે તે પ્રયત્ન પ્રાયઃ નિષ્ફળ જાય છે.

જે મુમુક્ષુએ સ્વ–દયાના ગુણને સિદ્ધિની તદ્દન નિકટમાં લાવી મૂક્યો નથી તે મુમુક્ષુ પરાત્મદયા કરવા જાય તો તેને બહુધા નુકસાન થવાનો સંભવ છે. ભલે તેની પ્રવૃત્તિ પરના હિતને ઉદ્દેશીને હોય છતાં ઉદ્દેશ સારો હોવા માત્રથી પ્રવૃત્તિ સારી જ બની જાય તેવો એકાન્ત નથી કેમકે પ્રવૃત્તિ કરવાની યોગ્યતા વિગેરે પણ આવશ્યક છે.

સ્વદયાની સિદ્ધિનું સાન્મુખ્ય પણ ન હોય અને પરાત્મ દયાની વાતો કરવા લાગે તે મુમુક્ષુ સ્વદયાને તો ખોઈ જ નાંખે છે અને પરાત્મદયા સાધી શકતો નથી.

લૂલી વાતો કરવા માત્રથી પરાત્મદયા થઈ જાય છે એવું કોઈ માનતું હોય તો તે સરાસર ભ્રમ છે. વિષય-કષાયની પાપવાસનાઓને જેર કરવાના સક્રિય યત્નો પ્રતિ જે ઉપેક્ષા સેવે તે બીજાની પાપવાસનાને કાઢી નાંખે તેવી જોશીલી વાણી શી રીતે ઉચ્ચારશે ? કદાચ તેવું બળ પ્રાપ્ત થાય તો પણ પરાત્મદયા થતાં સ્વદયા થઈ જ જાય તેવું રખે કોઈ માની લે ! અભવ્ય જીવોએ અનંતાની દયા કરી છતાં તેમની લેશ પણ સ્વદયા થઇ નથી એ વાતની સહુ કોઈ નોંધ લે. આજ કારણે શ્રીમહાનિશીથ સૂત્રમાં સ્વદયામાં એકાન્તે હિત કહ્યું છે જ્યારે પરદયામાં વિકલ્પ કહ્યો છે. વૈરાગ્ય કલ્પલતાના ૨૨૪ મા શ્લોકમાં આ જ ગ્રન્થકાર પરમર્ષિએ જણાવ્યું છે કે, "સ્વદયા મોક્ષનો જ હેતુ છે જ્યારે પરદયા સ્વર્ગાદિ અભ્યુદયનો પણ હેતુ બની જાય છે. એટલે કહેવાનો આશય એ છે કે જે સ્વદયા પણ સક્રિયરૂપે – શાસ્ત્રોક્ત માર્ગે સાધતો નથી. તેને માટે પરમાત્મદયા પણ ઉપાદેય નથી. હા, તે પરાત્મના હિતને અંતરથી ઇચ્છે ખરો પણ તેથી સ્વાત્મદયાને સાધી આપતી સાધનાને વેગળી મૂકીને પરાત્મદયાની પ્રવૃત્તિમાં અટવાઈ ન જાય. બેશક, તેની ઇચ્છા એવી હોઈ શકે છે કે "મારું ચાલે તો હું પરાત્મદયાને સારી રીતે સાધી લઉં." પણ પછી તરત જ તે સાધના માટે અનિવાર્ય જરૂરિયાતરૂપે સ્વાત્મદયાની સાધના દેખાય છે એટલે અંતરમાં એ પવિત્ર

અભિલાષને જીવતો-જાગતો રાખીને તે મુમુક્ષુ સ્વદયાની સક્રિય સાધનાના પંથે ચાલી નીકળે છે. જ્યાં સુધી આ પંથે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી અંતરમાં પુષ્ટ થતાં એ પરદયાના અભિલાષને વાણી દ્વારા પ્રગટ કરતો નથી.

વસ્તુતઃ તો પરદયા ઉપદેશાદિથી સાધ્ય હોવા છતાં સ્વદયામાં પરદયા આવી જ જાય છે કેમકે સર્વથાહિંસા વિરમણાદિ મહાવ્રતાદિના પાલન સક્રિય પરદયા વિના શક્ય જ નથી. સ્વદયાની સાધનાના જીવનમાં સર્વત્ર, પરદયા ઓતપ્રોત બનીને રહેલી જ હોય છે. શ્રીજિનશાસનોક્ત સ્વદયા પરદયાથી જરાય ભિન્ન નથી રહેતી કે જેથી ઉપ-દેશાદિ દાન વિના પરદયા અશકય જ બની જતી હોય.

સ્વદયામાં ઓતપ્રોત આત્મા પરદયાનો ઉપદેશ ન આપે તેટલા માત્રથી પરની હિતચિંતા પ્રતિ સૂગ ધરાવે છે કે સ્વાર્થાન્ધ મનોવૃત્તિ ધરાવે છે એવું કહેવું એ તો શ્રી જિનાગમનું ઘોર અપમાન છે. આધુનિક જમાનાની આ પણ એક લાક્ષણિકતા છે કે લાલિત્યભરી ભાષામાં જોશભરી વાણીમાં જ પારમાર્થિક સત્યો પૂરવાની કોશિશ કરવામાં આવે.

સત્યને એવા લાલિત્ય કે એવા જુસ્સાની જરૂર જ નથી. પણ જમાનો નમે છે લાલિત્યને અને જુસ્સાને ! તેને ગમે છે એમાં છુપાએલા તત્વો ! ભલે પછી તે હડહડતા અસત્ય કાં ન હોય !

એટમિક–એજનો એ મેનીયો છે કે લોકોને વિચારવું ઘણું છે બોલવું કોઈ નથી. અથવા તો બોલવું પણ ઘણું છે કિન્તુ કરવું તો કાંઈ જ નથી. આધુનિક જગતના આ સિદ્ધાન્ત ઉપર જ સ્વદયા–પરદયાની વ્યાખ્યાઓ નક્કી કરવામાં આવી છે જેને સાંભળતા એમ જ લાગે કે સ્વદયા–પરદયાને માત્ર વિચાર્યા કરે તે જ સ્વ–પરહિતચિંતક ! અથવા તો એ વિષે બોલી જાણે કે લખી જાણે તે સ્વપરહિતચિંતક ! એ અંગેની સક્રિયતા જે માર્ગે છે તે માર્ગે મૂંગો મૂંગો કોઈ ડંડાધારી ચાલ્યો જાય તો તે સ્વાર્થાન્ધ ! વિષયાન્ધ ! કષાયાન્ધ ! અસ્તુ.

અહીં તો એટલું જ સમજી લઈએ કે સ્વદયાની સક્રિય સાધના વિના પરદયાની વાતો પણ કરવાનો કોઈને અધિકાર નથી. સ્વદયા સિદ્ધ થયા પછી પરદયાનો વિનિ-યોગ થયા વિના રહેતો નથી. કોઈનો અટકાવ્યો તે અટકે નહિ એટલા ઉગ્ર વેગથી પરદયાની સરિતાના પૂર સર્વત્ર ધસી જાય છે. જ્યાં સુધી સ્વ–શુદ્ધિના પ્રયોગમાં ભવ્ય સફળતા પ્રાપ્ત થાય નહિ ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રકારની પર–પ્રવૃત્તિ તરફ બ્હેરા–આંધળા અને બોબડા બની જવું જોઇએ. પરાત્મદયાની ભાવનામાં વેગ આવે તો પણ તેને સ્વદયાની સક્રિય જીવનસાધનામાં ઓતપ્રોત કરી દેવી જોઇએ પરન્તુ ઉતાવળા બની જઈને સ્વદયાને વેગળી મુકી દેવાનું,

પરદયામાં સ્વદયાને એકાન્તે કલ્પી લેવાનું દુઃસાહસ કરી દેવું જોઈએ નહિ.

દરિદ્રી માણુસ એકેક નયો–પૈસો મેળવવામાં કેટલો ઉત્સાહી હોય ? કેવો તત્પર હોય ? કેટલો શ્રમ કરતો હોય ? એ વખતે ખાવા–પીવાનું પણ વીસરી જાય ? આવી જ એકાત્મતાને સ્વદયાનો સાધક વરે ! એ વખતે બીજું બધુંય એ વીસરી જાય.

[૮] કામના ઉન્માદનું વમન [૯] અહંકાર–મર્દન [૧૦] ઈર્ષ્યા–વિચ્છેદ

અતં મદ–મદન અને અસૂયા રૂપ ત્રણ દોષનો ઉલ્લેખ કરીને પરમર્ષિએ ખરેખર કમાલ કરી નાંખી છે. દોષોમાં અગ્રેસર આ ત્રણ દોષ છે. વિષય વાસના, અહંકાર અને ઈર્ષ્યા. સર્વગુણોને સાફ કરી નાંખવાની તાકાત ત્રણમાંથી પ્રત્યેકમાં પડેલી છે.

મદનનો એક જ કટાક્ષ અહંનો એક જ અસૂયાનો એક જ તાંતણો આખાય ગુણ–જીવનનો કરૂણ ફેજ લાવી મૂકવા સુસમર્થ છે.

સાધના કાળમાં વધુમાં વધુ કષ્ટ હોય તો તે માનસ-કષ્ટ છે. તેની આગળ કાયિક કષ્ટ તો સાગર આગળ બિંદુ જેટલું છે.

એકધારી રીતે મદ–મદન અને અસૂયાની પજવણી ચાલુ જ રહે છે. સાધક જરા પણ અસાવધ રહે છે ત્યારે તો આ દોષો હૅકારો બોલાવી દે છે. આંતરવિકાસને તત્ક્ષણ જાકારો મળી જાય છે. વય, વિગઈ, વિજાતીય અને વિજન (એકાન્ત) આ ચારમાંથી ગમે તે એકની હાજરીમાં મદનનું તોફાન અચૂક રીતે આરંભાઈ જાય છે.

જેનું વય યૌવન છે, જે ગમે તે કારણે વિગઈનું સેવન કરે છે તેને વિજાતીય આકર્ષણ અવશ્ય જાગે છે. અને તેવા માણસને વિજન (એકાન્ત) પ્રાપ્ત કરી આપીને મદન ભયંકર આક્રમણ કર્યા વિના રહી શકતો જ નથી.

સાવધાન દશામાં પણ વિગેઈઓ સેવી, વિજાતીયનો સંબંધી જો વિજનમાં બેસીને શાસ્ત્ર વિજ્ઞાન. પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે તો તે મર્યો જ સમજવો! બેશક વિજ્ઞાનનું ઔષધ વિકારના વિષને નિષ્ફળ બનાવવા સમર્થ છે પરંન્તુ વિષનું પ્રમાણ વધી ગયા પછી તે ઔષધ નાકામીયાબ બને છે એટલું જ નહિ કિન્તુ વિષના બળમાં અણધાર્યો વધારો કરી મૂકે છે.

વય (યૌવન) વિગઈ, વિજાતીય અને વિજનનો સેવી ગમે તેટલું વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તો ય તેનો મદન શાન્ત થઈ શકતો નથી, તેનો મદ ઓગળી શકતો નથી ઉલ્ટું એ જે વિજ્ઞાન મદ–મદનને ઉત્તેજીત કરી મૂકવાનું જ કામ કરે છે.

મદાંદને પરોત્કર્ષ અસહ્ય હોય એ સહજ છે. એટલે ઈર્ષ્યાનું તત્વ પણ તેનામાં અવશ્ય પેસી જાય.

આ ત્રણે ય દોષો અતિશય ભયંકર છે. આના જ કારણો કહી શકાય કે તરવારની ધાર ઉપર સંભાળીને પગ મૂકીને ચાલી જવું સહેલું છે, પરન્તુ શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા ચરણો (ચારિત્ર્ય) સેવવા એ તો અતિશય દોહ્યલું છે.

જેને ઊપરોક્ત ત્રણ પાપોથી બચવું હોય તેણે શરીરની બિલકુલ પરવા કરવી જોઈએ નહિ.

વિશિષ્ટ કોટિના તપથી દેહ શોષી નાંખવા સદૈવ તત્પર રહેવું જોઈએ. તે ન બની શકે તો છેવટમાં છેવટ વિગઈઓનું સેવન સદંતરે બંધ કરી દેવું જોઈએ અને સાથે સાથે વિજાતીય તત્ત્વ તરફ કદી પણ નજર નાંખવી ન જોઈએ અને સજાતીય સાથે પણ વિજનમાં (એકાન્તમાં) કદાપિ બેસવું ન જોઈએ. અને જાહેરમાં પણ કોઈના પણ અંગને લેશ પણ સ્પર્શ વાત્સલ્યથી પણ કરવો ન જોઈએ. આટલી શરતોનું પાલન હશે તો યૌવન–વય હોવા છતાં તે તોફાન જગવવા સમર્થ નહિ બને.

જ્ઞાનગર્ભવિરાગીમાં ઉપરોક્ત ત્રણેય દોષ હોતા નથી. કેમકે જ્ઞાનગર્ભવિરાગી કોરો જ્ઞાનવાદી નથી કિન્તુ સાચો જ્ઞાની છે. કેમકે તેના જીવનમાં જ્ઞાનના વાસ્તવિક ફળરૂપ

સર્વવિરતિધર્મ એકરસ થઈ ચૂકયો છે. જ્ઞાનગર્ભવિરાગી વસ્તુસ્વરૂપનું આબેહૂબ ચિંતન કરી શકે છે એટલું જ નહિ પણ ત્યાજ્યનો ત્યાગ કરી દેવાનું અને સ્વીકાર્યનો સ્વીકાર દેવાનું અપ્રતિમ સામર્થ્ય ધરાવતો હોય છે, આથી જ એના જીવનમાં શાસ્ત્રમર્યાદાનું લેશ પણ ઉલ્લંઘન હોતું નથી. પ્રમાદનું નામ હોતું નથી અને ત્યાગની તો એ સાક્ષાત્ મૂર્તિરૂપ હોય છે.

જેનામાં ન મળે વિગઈનું સેવન, ન મળે વિજાતીયનું ચિન્તન, ન મળે વિજનનો પ્રેમ તેની પાસે મદ–મદન તો બિચારા છે. અસૂયા તો ત્યાં સામે આવીને ઊભવાની પણ હિંમત દાખવતી નથી.

[૧૧] સમતા સાગરે સ્નાન

આવો જ્ઞાનગર્ભવિરાગી સર્વ વસ્તુ પ્રત્યે સમભાવ ધારણ કરે છે. દુનિયાને જ્યાં રાગ થાય છે. ત્યાં આને રાગ નથી થતો, દુનિયાને જ્યાં રોષ થાય છે ત્યાં આને રોષ પણ નથી થતો. આને મન બધું ય સમાન છે. રાગ અને રોષની બે ભયંકર ખીણો વચ્ચે રહેલી સાંકડી સાધનાની પગદંડીએ અપ્રમત્તભાવપૂર્વક પૂરી ધીરજ સાથે સડસડાટ ચાલ્યો જાય છે.

સમતાના સુધાકુણ્ડનું બિન્દુ પણ જેને આસ્વાદવા મળ્યું નથી તેને રાગ–રોષની ખીણમાં પટકાવાનો ય આનંદ

આવે ! પણ એ સુધાનો માશુક જ્ઞાનગર્ભવિરાગી તો એ ખીણોમાં હાડકાના ય ફુરચે ફુરચા ઊડતો જુએ પછી તેમાં શીદ મોહાય ? ભૂરિવંદના હોજો એ સમતા-કુણ્ડના માલિકોને !

[૧૨] સ્વભાવ-રમણતા

જ્ઞાનગર્વ વિરાગી ચિદાનન્દમય આત્મસ્વભાવથી લેશ પણ ચલાયમાન થતા નથી.

એમની ઉપર ભયંકર કહેવાય તેવી બાહ્ય આપત્તિઓ આવે ત્યારે પણ તેઓ એ જ વિચારમાં ઓતપ્રોત બની જાય છે કે આ બધું ય નુકશાન કોને થશે ? શરીરને જ ને ? શરીર તો પરદ્રવ્ય છે. મારે તેની સાથે કશી નિસ્બત નથી. એ આખું ય સળગી જાય તો ય મારા આત્મદ્રવ્યનો એક કણીયો પણ દાઝી શકે તેમ નથી અરે, એને ઝાળ પણ લાગે તેમ છે ?

જીવ પોતાનું જીવત્વ કયારે ય મૂકતો નથી. જીવ કયારે ય જીવ મટીને અજીવ બનતો નથી.

ચાહે તેટલા ઘણના ઘા પડો, જીવની એક કાંકરી પણ ચસકતી નથી.

અખંડ આ જીવદ્રવ્ય ! અવિનાશી આ જીવદ્રવ્ય !

પછી કાયાના ખંડખંડ કટકા થાય તેમાં રોકકળ શી ? એના વિનાશમાં જીવને શું લાગેવળગે ?

જ્ઞાનગર્ભ વિરાગી એટલે શરીર અને આત્માના ભેદ-જ્ઞાનના સાગરને પી ગયેલો મુનિ અગસ્ત્ય !

ધરતીમાં કંપ થાય તે બને, પણ આ વિરાગીની ધીરજમાં કંપ ક્યારેય જોવા ન મળે. શ્યામગગનની ઝબુકતી-વીજ સ્થાનભ્રષ્ટ થાય પણ આ મહાત્મા પોતાની સ્વરૂપ રમણતાથી જરા ય ન ચસકે !

સાગરો મર્યાદા મૂકે એ બને પણ આ મર્યાદાતીત સ્વામી ક્યારે પણ મર્યાદાતીત ન થાય!

ધર્મસંસ્કૃતિના વ્યાપક પ્રચાર માટેના
સાહિત્યને પ્રગટ કરતું...

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

ટ્રસ્ટ રજિ. નંબર ઈ. ૧૫૪૧ [તા. ૪-૧૧-૬૭]
ઓફિસ : જીવતલાલ પ્રતાપશી સંસ્કૃતિ ભવન,
૨૭૭૭, નિશાપોળ, ઝવેરી વાડ. રીલીફ રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧
Phone : 385723, 380143

મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજીની જ્ઞાનવાણી વહાવતાં
પ્રગટ થઈ ચૂકેલાં એકસો તેંસઠ

આધ્યાત્મિક પુસ્તકો

[ગુજરાતી, હિન્દી તથા અંગ્રેજી]

અહિંસક સંસ્કૃતિને પ્રસરાવતાં શ્રી વેણીશંકર
મુરારજી વાસુની પ્રગટ થયેલી ચોવીસ પુસ્તિકાઓ

મુક્તિદૂત

[માસિક]
[નકલ : નવ હજાર]

ચિન્તક :
મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

સંપાદક : **સંજય કે. વોરા**
સહ સંપાદક : **યોગેશ મ. શાહ**

: લવાજમ :
ત્રિવાર્ષિક રૂ. ૨૮=૦૦ આજીવન સભ્ય રૂ. ૧૦૦=૦૦

પુણ્યવંતા મહાવિદેહક્ષેત્રના તપઃસ્વાધ્યાયનિરત, મહાસંયમી મુનિવરોના સાર્થમાંથી, ન જાણે ભૂલા પડીને વિખૂટા પડેલા આ ભરતક્ષેત્રમાં આવી ચડેલા આ છે :– સિદ્ધાંતમહોદધિ, સુવિશુદ્ધસંયમમૂર્તિ, વાત્સલ્યમહોદધિ કર્મશાસ્ત્રનિપુણમતિ, સ્વ. આચાર્ય ભગવંત.

શ્રીમદ્ પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા સાહેબ

અગણિત ઉપકારોના ઋણભાર નીચે દબાએલા અમારા આપના ચરણોમાં કોટાનકોટિ વંદન.

લિ. પ્રતાપરાય તથા પ્રવિણકુમાર દલીચંદ તથા
અ. સૌ. મધુકાન્તા પ્રતાપરાય તથા હસુમતિ પ્રવિણકુમાર

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટના માનવંતા દાતાઓ

સ્વ. શ્રી કપૂરચંદ એન.
સુતરીયા......મદ્રાસ

લિ. રમેશચંદ્ર-દિલિપકુમાર
તથા ભરતકુમાર

સ્વ. શ્રી
જીવતલાલ પ્રતાપશીભાઈ

લિ. કુટુંબીજનો વતી
વસંતલાલ જીવતલાલ

સ્વ. શ્રી લાલજીભાઈ પદમશી
ઝવેરી......ચૂડા

સુરેશ લાલજીભાઇ ઝવેરી

સ્વ. શ્રી કાન્તિલાલ પ્રતાપશી
મુંબઈ

હા પ્રફુલ કાન્તિલાલ દલાલ-મુંબઈ

ધર્મસંસ્કૃતિના વ્યાપક પ્રચાર માટેના
સાહિત્યને પ્રગટ કરતું...

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

ટ્રસ્ટ રજિ. નંબર ઈ. ૧૫૪૧ [તા. ૪-૧૧-'૬૭]
ઑફિસ : જીવતલાલ પ્રતાપશી સંસ્કૃતિ ભવન
૨૭૭૭ નિશાપોળ, ઝવેરીવાડ, રીલીફરોડ,
અમદાવાદ–૩૮૦ ૦૦૧
Phone : 385723 380143

મુનિ શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજીની જ્ઞાનવાણી વહાવતાં
પ્રગટ થઈ ચૂકેલાં એકસો તેસઠ

આધ્યાત્મિક પુસ્તકો

[ગુજરાતી, હિન્દી તથા અંગ્રેજી]

અહિંસક સંસ્કૃતિને પ્રમરાવતાં શ્રી વેણીશંકર
મુરારજી વાસુની પ્રગટ થયેલી ચોવીસ પુસ્તિકાઓ

મુક્તિદૂત

(માસિક)

નકલ ૮૦૦૦

: ચિન્તક :

મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી

સંપાદક : **સંજય કે. વોરા**

સહસંપાદક : **યોગેશ મ. શાહ**

: લવાજમ :

ત્રિવાર્ષિક રૂ. ૨૦–૦૦ આજીવન સભ્ય રૂ. ૧૦૦–૦૦

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ [અમદાવાદ] મુખ્યત્વે બે વિભાગમાં કામ કરી રહ્યું છે :

૧. પુસ્તક વિભાગ ૨. માસિક વિભાગ

[૧] પુસ્તક વિભાગ :

આજ સુધીમાં પૂજ્યપાદ મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજીનાં કોડી-બંધ પુસ્તકો અમે બહાર પાડી ચૂક્યા છીએ. કેટલાંક પુસ્તકોની તો ચારથી પાંચ આવૃત્તિઓ પણ અમે પ્રગટ કરી છે. ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થઈ ચૂકેલાં પુસ્તકોને હવે હિન્દી અને અંગ્રેજીમાં અનુવાદિત કરીને પ્રગટ કરવાનું કાર્ય પણ ચાલી રહ્યું છે.

આ પુસ્તકો મુખ્યત્વે જૈનદર્શનને યાવત્ ગૌરવવંતી આર્ય સંસ્કૃતિને જગતની સમક્ષ અર્વાચીન ભાષામાં રજૂ કરે છે.

અમારાં બધાંય કાર્યો સારી રીતે ચાલતાં જ રહે અને વેગ પકડતાં રહે એ માટે અમને ઘણા મોટા આર્થિક સહકારની આવશ્યકતા છે. દાનવીરો તરફથી અમને સુંદર સહકાર મળી રહે તે માટે અમે કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટને પબ્લિક ટ્રસ્ટ બનાવ્યું છે અને તેના દાનને ઇન્કમટેક્ષ એકઝમ્પટેડ કરાવ્યું છે. વળી અમે એ માટે સુંદર યોજના પણ કરી છે. જે નીચે મુજબ છે :

દાન	પદ	લાભ
રૂ. ૨૦૦૧ :	**શ્રુતભક્ત**	: સંસ્થાનાં ભૂત–ભાવિ તમામ પ્રાપ્ય પ્રકાશનો ભેટ મળશે.
રૂ. ૧૦૦૧ :	**શ્રુતાનુરાગી**	: સંસ્થાનાં ભૂત–ભાવિ તમામ પ્રાપ્ય પ્રકાશનો ભેટ મળશે.

રૂ. ૫૦૧ : **શ્રુતસભ્ય** : સંસ્થાનાં ભાવિ માત્ર નવાં પ્રકાશનો ભેટ મળશે. ઉપર્યુક્ત તમામ દાતાઓની નામાવલિ સંસ્થા તરફથી પ્રગટ થનારાં [સિરીઝ સિવાયનાં] પુસ્તકોમાં માત્ર પ્રથમ આવૃત્તિમાં સંસ્થાના કુટુંબીજન તરીકે આવશે.

દાનવીરો ! 'કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ'ના નામથી આપની રકમ આજે જ ચેક, ડ્રાફ્ટ કે મનીઓર્ડરથી મોકલીને અમને આપનો અમૂલ્ય સહકાર આપશો એવી આશા રાખીએ છીએ.

* **પુસ્તક વિભાગમાં જ્ઞાન ખાતાની રકમ લેવામાં આવે છે.**

કમલ પ્રકાશન પબ્લિક ટ્રસ્ટના દાનને ઇન્કમટેક્ષ એકઝમ્પશન મળેલું હોવાથી આપની રકમ કરમુક્ત બની રહેશે.

પુસ્તક વિભાગમાં અમારા કુટુંબીજનો

શ્રુત-સમુદ્ધારક

(૧) શ્રી શાન્તિદાસ ખેતસી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ-મુંબઈ. (૨) સ્વ. કપૂરચંદ નરભેરામ સુતરિયા-મદ્રાસ. (૩) શ્રી રામજી શામજી વિરાણી અને શ્રીમતી સમરત રામજી વિરાણી ટ્રસ્ટ, રાજકોટ. (૪) શ્રી પ્રવીણકુમાર દલીચંદભાઈ-મુંબઈ. (૫) શ્રી જે. આર. શાહ-મુંબઈ. (૬) શ્રી જીવતલાલ પ્રતાપશી-અમદાવાદ. (૭) શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી જગદ્‌ગુરુ શ્વે. મૂ. પૂ. ત. જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ-મુંબઈ.

શ્રુતરક્ષક

(૧) શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપાગચ્છીય જ્ઞાનાદિ ધાર્મિક ફંડ ખાતું -જામનગર. (૨) પૂજ્ય સાધ્વીશ્રી કંચનશ્રીજી મ૦ સા૦ના ઉપદેશથી નવસારીમાં શ્રાવિકાબેનોના ઉપાશ્રયના જ્ઞાનખાતામાંથી-નવસારી (૩) પોપટબેન ભૂરમલજી C/o નયનમલ ભુરમલજી-મુંબઈ. (૪) શ્રી દાદર આરાધના ભવન જૈન પૌષધશાળા ટ્રસ્ટ-મુંબઈ. (૫) શ્રી રૂષભ સંભવ જિન જૈન શ્વે. સંઘ-અહમદનગર.

શ્રુતભક્ત

(૧) શ્રી ગુજરાતી જૈન શ્વેતામ્બર તપાગચ્છ સંઘ-કલકત્તા. (૨) શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ-લીંબડી. (૩) શ્રીમતી લીલમબેન મણિલાલ-મુંબઈ. (૪) શ્રી ઝવેરી બ્રધર્સ-ચુડા. (૫) શ્રી

કાન્તિલાલ ચીમનલાલ કોલસાવાળા–અમદાવાદ (૬) રૂબી કોચ બિલ્ડર્સ પ્રા. લિ. મુંબઈ. (૭) શ્રી સુદામડા શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ–સુદામડા. (૮) શ્રી નયનમલ ભુરમલજી જૈન–મુંબઈ. (૯) શ્રી જૈન શ્વે. મૂ. પૂ. તપાગચ્છ સંઘ–ભુજ. (૧૦) શ્રી જમનાદાસ ખુશાલદાસ વોરા સહાયક નિધિ હ. લાલદાસ જમનાદાસ–મુંબઈ. (૧૧) શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પેઢી–નવસારી હ. મુનિશ્રી કીર્તિસેનવિજયજી મ૦ની પ્રેરણાથી. (૧૨) શ્રી શીતલનાથ ભગવાન સંસ્થાન–ધુલીયા. (૧૩) શ્રી અનીલાબેન દીપચંદભાઈ ઝવેરી મુંબઈ–૬. (૧૪) શ્રી શીતળનાથ જૈન દેરાસર જ્ઞાન ખાતા–ભીંવડી. (૧૫) શ્રી વિજયવાડા જૈન સંઘની બહેનો તરફથી, વિજયવાડા. (૧૬) શાહ મુળચંદ સાંકળચંદ, C/o. ભરતકુમાર એન્ડ કંપની, વિજયવાડા.

શ્રુતાનુરાગી

(૧) શ્રી માંડલિકભાઈ જયંતિલાલ ઝવેરી–મુંબઈ (૨) શ્રી સુબોધચંદ્ર લાલભાઈ–અમદાવાદ. (૩) કવરલાલ હીરાલાલ પારેખ–અમદાવાદ (૪) શ્રી અચલગઢ જૈન પેઢી–અચલગઢ. (૫) શ્રી ધરમદાસ ત્રીકમલાલ કપુરવાલા–મુંબઈ. (૬) શ્રી જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક સુધારા ખાતાની પેઢી–મહેસાણા. (૭) શ્રીમતી ભનીબેન ધીરજલાલ પાનાચંદ શ્રોફ–અમદાવાદ. (૮) શ્રીમતી પોપટબેન ભૂરમલજી–દહેલંદર. (૯) શ્રી શાન્તિનગર જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંઘ–અમદાવાદ. (૧૦) શ્રી બારેજા બે–ફળી જૈન સંઘ–બારેજા. (૧૧) શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતામ્બર પેઢી–રોહીડા (રાજસ્થાન). (૧૨) એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી હ. પ્રફુલચંદ્ર કાન્તિલાલ દલાલ–મુંબઈ. (૧૩) સ્વ. મફતલાલ મોહનલાલના સ્મરણાર્થે તેમના સુપુત્રો તરફથી–નવા ડીસા (હાલ મુંબઈ). (૧૪) સ્વ, કપૂરચંદ નરભેરામ સુતરિયા–મદ્રાસ (૧૫) બેન સરોજના સ્મરણાર્થે હ. જેશીંગભાઈ છોટાલાલ પેથાપુરવાળા–અમદાવાદ (૧૬) શ્રી વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ બારદાનવાળા–જામનગર. (૧૭) શ્રી ઝવેરી મોતીચંદ હેમરાજ જૈન ધર્મશાળાના જ્ઞાનખાતા તરફથી

–જામનગર. (૧૮) શ્રી સુમનભાઈ મૂળચંદ વાડીલાલ શાહ–મુંબઈ. (૧૯) વોરા અમુલખભાઈ કેશવજી (રાજપરવાળા)–ભુજ. (૨૦) વોરા લાલગર માધવગર, કોન્ટ્રાકટર–ભુજ. (૨૧) શ્રી ચોપાટી જૈનસંઘ–મુંબઈ (૨૨) શ્રી ચંદ્રાલય જ્ઞાન ટ્રસ્ટ–અમદાવાદ હ. સા. ચંદ્રોદયાશ્રીજીની પ્રેરણાથી. (૨૩) શ્રી ભવાનીપુર મૂર્તિપૂજક જૈન શ્વેતામ્બર સંઘ–કલકત્તા. (૨૪) શ્રીમતી સુશીલાબેન બાબુભાઈ ભગુભાઈ (પેથાપુરવાળા) અમદાવાદ. (૨૫) શ્રી નવરંગપુરા શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ–અમદાવાદ. (૨૬) શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ–રાજકોટ. (૨૭) શ્રી રણછોડભાઈ શેષકરણભાઈ શેઠ–મુંબઈ. (૨૮) શ્રી રસિકભાઈ ત્રિકમલાલ લોદરાવાળા–મુંબઈ. (૨૯) શ્રી ધનરાજ છોગાજી-નવા ડીસા. (૩૦) શ્રીમતી સૂરજબેન ડી. વોરા –મોરબી (૩૧) શ્રી કેવલચંદ ખટોડ (જેતારણવાળા)–મદ્રાસ. (૩૨) શ્રી બી. પી. મહાજન–મદ્રાસ. (૩૩) શ્રી નાનાલાલ ભટ્ટ–મદ્રાસ. (૩૪) શ્રી બી. પી. શાહ એન્ડ કું.–મદ્રાસ. (૩૫) શ્રી અજમેરા બ્રધર્સ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ C/o. બોમ્બે સાયકલ ઇમ્પોર્ટિંગ કું–મદ્રાસ (૩૬) શ્રી એમ. ડી. ટોળિયા કોર્પોરેશન–મદ્રાસ. (૩૭) શ્રીમતી વસુમતિ રાજેન્દ્રકુમાર શાહ C/o. રમેશ એન્ડ કું.–સુરત. (૩૮) શ્રી કોઠાડિયા ગણપતિ મલુકચંદ જત્રાટકર–નિપાણી. (૩૯) શ્રી દોશી માનચંદ ખેતશીભાઈ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ–નવા ડીસા. (૪૦) શ્રી શાહ માવજીભાઈ લધાભાઈ–બેરાજા (કચ્છ). (૪૧) શ્રી નવજીવન જૈન શ્વેતામ્બર સંઘ C/o. જીવણલાલ કેશવલાલ મહેતા–મુંબઈ. (૪૨) શ્રી સિદ્ધપુર જૈન શ્વેતામ્બર મૂ.પૂ. સંઘ, સિદ્ધપુર, હ. પૂ. પં. શ્રી ચરણવિજયજી મ.ની પ્રેરણાથી (૪૩) શ્રી નવીનચંદ્ર ચંદુલાલ શાહ–મુંબઈ. (૪૪) શ્રી નરેન્દ્ર રસિકલાલ તથા હસમુખલાલ રસિકલાલ–મુંબઈ–૨૦. (૪૫) શ્રી હસમુખલાલ રીખવચંદ તથા અતુલ હસમુખલાલ–મુંબઈ–૬. (૪૬) શ્રીરસિકલાલ રતિલાલ ધીયા, મુંબઈ–૬. (૪૭) શ્રી અશોકકુમાર ચંદુલાલ શાહ, લોદરાવાળા–મુંબઈ–૬. (૪૮) શ્રી ભાયચંદ મૂળચંદ

મહેતા–મુંબઈ–૬. (૪૯) કાન્તિલાલ એન. શાહ ચેરિટી ટ્રસ્ટ, મદ્રાસ (૫૦) શ્રી ભરતકુમાર એન્ડ કું. હ. મુલચંદજી વિજયવાડા–૧. (૫૧) સ્વ. ભોગીલાલ સાંકળચંદ શાહના શ્રેયાર્થે શા. ઉમેશચંદ્ર ભોગીલાલ શાહ, મુંબઈ–૨. (૫૨) શ્રી પ્રેમજીભાઈ ભીમજીભાઈ વેરાવળવાળા. હ. કંકુબેન, મુંબઈ–૨. (૫૩) શ્રી રમેશચંદ્ર હાથીભાઈ શાહ, મુંબઈ–૬. (૫૪) મધુબેન સોમચંદ, મુંબઈ–૨. (૫૫) શ્રી ચેતનકુમાર છબીલદાસ મુંબઈ–૩. (૫૬) શ્રીમતી ગુણ-વંતીબેન ગુલાબચંદ ઝવેરી, મુંબઈ–૬. (૫૭) શ્રી શા. રાજમલ ધર્માજી ભાંડોતરાળા, મુંબઈ–૪. (૫૮) શ્રી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ લુહારચાલ જૈન સંઘ મુંબઈ–૨. (૫૯) શ્રીમતી લક્ષ્મીબેન દામજી પી. શાહ, મુંબઈ. (૬૦) શ્રી રામજી દેવજી ગોગરી (કચ્છ પત્રીવાળા)–મુંબઈ. (૬૧) શ્રી ડાહ્યાલાલ મૂળચંદ શાહ–મુંબઈ. (૬૨) સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી સંઘવી વીરચંદજી હુકમાજીના સ્મરણાર્થે તેમના કુટુંબીજનો તરફથી–પુના. (૬૩) શ્રી ચંદુલાલ અમૃતલાલ શાહ–મુંબઈ. (૬૪) શ્રી દિનેશ-કુમાર ચંદ્રકાંતભાઈ બેંકર–સીકંદ્રાબાદ. (૬૫) શ્રી ભાનુભાઈ સી. શાહ મુંબઈ. (૬૬) શ્રી રતનશી ટોકરશી સાવલા (કચ્છ દુર્ગાપુરવાળા) મુંબઈ. હ. પૂ. મુનિશ્રી કલાપ્રભસાગરજી મહારાજ. (૬૭) શ્રી જામ–વણથલી શ્વેતામ્બર મૂ. જૈન સંઘ, જામ–વણથલી. (૬૮) શ્રી રમેશ-ચંદ્ર મુળચંદભાઈ મુંબઈ. (૬૯) અખિલ ભારતીય સંસ્કૃતિરક્ષક દળ–ડીસા કેન્દ્ર. (૭૦) શ્રી જયેશકુમાર છબીલદાસ શાહ–મુંબઈ. (૭૧) શ્રી મણીલાલ વીરજી વોરા–મુંબઈ. (૭૨) શ્રી જયંતિલાલ ધરમચંદ શાહ–અમદાવાદ. (૭૩) શ્રીમતી લક્ષ્મીબાઈ વોરા–મદુરાઈ. (૭૪) શ્રી રામજીભાઈ વી. શાહ–મદુરાઈ (૭૫) શ્રી ભેરૂલાલ કનૈયાલાલ કોઠારી, રીલીજીયસ ટ્રસ્ટ–મુંબઈ. (૭૬) શ્રી શેઠ ઝવેરચંદ પ્રતાપચંદ શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ ઉપાશ્રય–મુંબઈ. (૭૭) શ્રી જશવંતલાલ ચીમનલાલ શાહ. (સોલીસીટર) મુંબઈ. (૭૮) શ્રીમતી મધુરી એમ. મહેતા–મુંબઈ, (૭૯) શ્રી શ્રાવિકાબેનના જ્ઞાનખાતામાંથી C/o. શ્રી

ઋષભ પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વે. મંદિર ટ્રસ્ટ શહાપુર (મહારાષ્ટ્ર) (૮૦) શ્રી ઋષભ પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વે. મંદિર ટ્રસ્ટ–શહાપુર (મહારાષ્ટ્ર) (૮૧) શ્રી એલ. એન. શાહ–મુંબઈ. (૮૨) શ્રી છગનલાલ મોટાજી–માયસોર. (૮૩) પી. સુમેરમલ જૈન, બેંગ્લોર. (૮૪) સ્વ. પૂ. પં. શ્રી ચરણ-વિજયજી શાસ્ત્ર સંગ્રહ મલાડ (ઇસ્ટ) C/o. શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી જગતગુરુ જૈન ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, મલાડ, મુંબઈ. (૮૫) શ્રી અનુભાઈ કેશવલાલ શાહ (મારફતિયા) અમદાવાદ. (૮૬) શ્રી ધીણોજ જૈન શ્વે. મૂ. સંઘ ધીણોજ હ. પૂ. આ શ્રી ભદ્રંકરસૂરીજીની પ્રેરણાથી (૮૭) શ્રી રમણીકલાલ દયાલજી શાહ–મુંબઈ. (૮૮) શ્રી લક્ષ્મીચંદ પ્રેમજી C/o રમણીકભાઈ સાગર, પૂના. (૮૯) શ્રી લાલજી ચૂનીલાલ પૂનમચંદ શાહ લુણાવા. (૯૦) શ્રી જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંઘ, કોલ્હાપુર. (૯૧) શ્રી ધીરજલાલ તલકચંદ શાહ, મુંબઈ. (૯૨) શ્રી રમણલાલ ડી. શાહ, મુંબઈ. (૯૩) સંઘવી ભિખુભાઈ, રવચંદ જૈન ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, પુના. (૯૪) સ્વ. શા. પોપટલાલ કેશવલાલ પેથાપુર-વાળાના સ્મરણાર્થે તેમના સુપુત્રો તરફથી C/o. દીપક એન્ટર પ્રાઈસીસ, પુના. (૯૫) શ્રી ફૂલચંદ લીલાધરભાઈ વોરા–મુંબઈ. (૯૬) શ્રી લુહારની પોળ જ્ઞાન ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ. હ. પૂ. આ. શ્રી રાજેન્દ્રસૂરીજી મહારાજ. (૯૭) શ્રી રણજીતભાઈ સી. જૈન, C/o. શ્રી ગૌતમ એન્ટરપ્રાઈઝ, હૈદ્રાબાદ. (૯૮) પૂ. સાધ્વીજીશ્રી લાવણ્યશ્રીજી મહારાજ લાવણ્યશ્રીજી મહારાજનો ઉશ્રમય ફતાસાપોળ અમદાવાદ (૯૯) શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતામ્બર ટેમ્પલ, બેલારી (કર્ણાટક). (૧૦૦) ઝવેરચંદ રૂપાજી, જશવંતપુરા, રાજસ્થાન, (૧૦૧) તારાચંદ મહેતા ચેરીટી ટ્રસ્ટ C/o. શ્રી તારાચંદ ધનજી–મુંબઈ. (૧૦૨) બીપીનચંદ્ર અમૃતલાલ વોરા. (૧૦૩) પ. પૂ. સાધ્વીશ્રી ચારૂલતાશ્રીજી મ. સા. સુરત. (૧૦૪) બીપીનચંદ્ર અમૃતલાલ વોરા–મુંબઈ. (૧૦૫) શાહ કાંતિલાલ મોહનલાલ–મુંબઈ–૩. (૧૦૬) પ્રવીણભાઈ એ. બંધુ સુરત–૩.

: શ્રુતસભ્ય :

(૧) શ્રી મહુવા વીશાશ્રીમાળી તપાગચ્છીય શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંઘ–મહુવા–બંદર. (૨) શ્રી સ્વ. છબીલદાસ સુખલાલ કાલીદાસ–લીંબડી. (૩) શ્રી રસિકલાલ શીવલાલ ગાંધી–મુંબઈ. (૪) શ્રી હિંમતલાલ શામળભાઈ શાહ–અમદાવાદ. (૫) શ્રીમતી જયાલક્ષ્મી કપુરચંદ સુતરિયા–મદ્રાસ. (૬) શ્રી હાલારી વીશાઓસવાળ શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન જ્ઞાતિ સમસ્ત દેરાસર ટ્રસ્ટ–પડાણા (જામનગર). (૭) શ્રી વિજયસભા જૈન જ્ઞાનમંદિર–ડભોઈ, (૮) શ્રી ભોગીલાલ મગનલાલ શાહ–ભાવનગર. (૯) શ્રી રમેશચંદ્ર કપૂરચંદ સુતરીઆ–મદ્રાસ. (૧૦) શ્રી દિલીપકુમાર કપૂરચંદ સુતરીયા–મદ્રાસ. (૧૧) શ્રી ભરતકુમાર કપૂરચંદ સુતરીઆ–મદ્રાસ. (૧૨) સ્વ. મહેતા દલીચંદ માણેકચંદ (ખીલોસવાળા)–જામનગર. (૧૩) શ્રી ચોટીલા જૈન. શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંઘ–ચોટીલા. (૧૪) શ્રા જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંઘ–દાવણગીરી. (૧૫) શ્રી સંઘવી ભવાનજી હીરાચંદના સમાધિપૂર્વકના સ્વર્ગવાસ નિમિત્તે તેમના સુપુત્રો તરફથી ભુજ. (૧૬) શ્રી જયંતિલાલ વલમજી છેડા–મુંબઈ. હ. માતુશ્રી સૌભાનુબેન વલમજી નાનજી મુંબઈ. પૂ. સા. નરેન્દ્રશ્રીજી તથા પૂ. સા. વિદ્યુતપ્રભાશ્રીજીની પ્રેરણાથી. (૧૭) શ્રી પત્રી જૈન સંઘ પત્રી–કચ્છ. (૧૮) શ્રી પ્રવીણકુમાર દલીચંદભાઈ–મુંબઈ (૧૯) શ્રી જૈન શ્વેતાંબર તીર્થ પેઢી–અચલગઢ. (૨૦) શ્રી રંભાબાઈ ડોસાભાઈ કલકત્તા. (૨૧) શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ કાંતિલાલ શાહ–અમદાવાદ. (૨૨) શ્રી સુતરીઆ ચીમનભાઈ ઝવેરભાઈ (નાણાં ધીરનાર)-નડીયાદ. (૨૩) શ્રી ઝીંઝુવાડા જૈન સંઘ–ઝીંઝુવાડા. (૨૪) શ્રી કિરણબેન ઉપેન્દ્રકુમારના સ્મરણાર્થે હ. નટવરલાલ અમુલખભાઈ–ગોધરા. (૨૫) શ્રી શાહ ચતુરભાઈ નગીનદાસ–બેલગાંવ. (૨૬) શ્રી કોઠારી મિશ્રીલાલ ગુલાબચંદ–મોકલસર. (૨૭) શ્રી સાધ્વીજી ચરણશ્રીજી મહારાજ (વાગડવાળા) હ. કેશવલાલ પ્રેમચંદ–અમદાવાદ. (૨૮) શ્રી નરપતલાલ નાગરદાસ–અમદાવાદ હ. મુનિશ્રી ગુણસેનવિજયજી

મહારાજની પ્રેરણાથી. (૨૯) શા. શાંતિલાલ ભુરમલ એન્ડ કુાં. ધર્માવરમ (એ. પી.) (૩૦) શા. અરવિંદ જેસીંગલાલ શાહ–મુંબઈ. (૩૧) પ્રકાશચંદ્ર મણિલાલ શાહ–સુરત. (૩૨) ડુંગરશી ધરમશી એન્ડ કુાં.–સીરસી. (કર્ણાટક) (૩૩) શા. મેસર્સ કાંતિલાલ મણીલાલ એન્ડ કુાં. મુંબઈ. (૩૪) શા. ચુનીલાલ અમરચંદ ઝવેરી–નવસારી. (૩૫) શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાન ગુજરાતી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ ઈચલકરંજી (એમ.એસ.) (૩૬) શા. વોરા જસરાજ ધનજી (કચ્છ મુંદ્રાવાળા) નવસારી. (૩૭) શ્રી પૂ. સા. નિપુણાશ્રીજીની પ્રેરણાથી પીંપરડીની પોળ બહેનોના ઉપાશ્રય જ્ઞાનખાતા તરફથી હ. લીલાવતીબેન રમણલાલ કાપડિયા–અમદાવાદ. (૪૮) શ્રી નાંદેજ શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ હ. પૂ. સા. જિનેન્દ્રશ્રીજી મહારાજની પ્રેરણાથી નાંદેજ. (૩૯) શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ હ. સાધ્વીશ્રી મહાનંદાશ્રીજીની પ્રેરણાથી–દેલંદર (રાજસ્થાન) (૪૦) શ્રી સવિતાબેન ભગવાનદાસ પટેલ–નવસારી. (૪૧) શ્રી ઘોટી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ–ઘોટી (મહારાષ્ટ્ર) (૪૨) શ્રી કેશવલાલ સી. મહેતા–મુંબઈ. (૪૩) શ્રી વિક્રમકુમાર ચીમનલાલ શાહ–મુંબઈ. (૪૪) શ્રી મૂળીબેન અંબાલાલ શાહ–મુંબઈ. (૪૫) શ્રી ઝવેરીલાલ હરશી છેડા–મુંબઈ. (૪૬) શ્રીમતી નીનાબેન હીરાલાલ શાહ–નવસારી. (૪૭) શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી જૈન પેઢી, કીમ (૪૮) શ્રી બાબુલાલ છોટાલાલ નંદરબારવાળા–મુંબઈ ૬. (૪૯) શ્રીમતી પ્રભાવતીબેન અનુભાઈ C/o. રાજેશ અનુભાઈ–અમદાવાદ. (૫૦) શ્રી રસિકલાલ છોટાલાલ શાહ–મુંબઈ–૬.

(૫૧) શ્રી ગીરધરલાલ જીવણલાલ–મુંબઈ–૩. (૫૨) શ્રી ચીમનલાલ વધીંચંદજી ચૌધરી–મુંબઈ–૩. (૫૩) શ્રી કંચનબેન પાનાચંદ ડુંગરશીભાઈ તુરખીયા (સુરેન્દ્રનગરવાળા) મુંબઈ–૧૯. (૫૪) શ્રી કમળાબેન વામજી રતનશી વોરા (કચ્છ પત્રીવાળા)–મુંબઈ–૧૪. (૫૫) શ્રી સુંદરલાલ દલપતભાઈ ઝવેરી મુંબઈ–૨૬. (૫૬) શ્રી

રોહીડા જૈન સંઘ. રોહીડા-(રાજસ્થાન). (૫૭) સાગરગચ્છ જૈન સંઘ. ડભોઇ. (૫૮) શ્રી ઓશવાલા પુસ્તકાલય. દાંતરાઇ. (૫૯) શ્રી જસવંતીબેન જયંતીલાલ ઝવેરી–મુંબઇ–૬. (૬૦) શ્રી રતિલાલ હીરજી મુંબઇ–૭. (૬૧) શ્રી પંકજ સોસાયટી જૈન સંઘ–અમદાવાદ. (૬૨) શ્રી પી. કે. સંઘવી–પુના. (૬૩) શ્રી ડાહ્યાલાલ કાળિદાસ શાહ. મુંબઇ–૬ (૬૪) શ્રી એમ. સી. શાહ મુંબઇ–૨. (૬૫) મેસર્સ ભરત પરીખ એન્ડ કું. મુંબઇ. હ. માંડલિકભાઇ ઝવેરી. (૬૬) શ્રી હીરાચંદ નાનચંદ એન્ડ કું. માલેગામ. (૬૭) દહેજગામ બહેનોના ઉપાશ્રય જ્ઞાનખાતા તરફથી હ. સા. શ્રી નિપુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી (બાપજી મહારાજના)–દહેજ. (૬૯) અમર ઉદ્યોગ–મુંબઇ. (૭૦) અમરચંદ સોબાચંદ–મદ્રાસ. (૭૧) યુનાઇટેડ ફાર્મ–મદ્રાસ. (૭૨) શ્રી માંડવી શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ–માંડવી (સુરત) (૭૩) શ્રી મહેન્દ્ર ભોગીલાલ ખોખાણી. (૭૪) અજીતનાથ ભગવાનની પેઢી–વાપી. (૭૫) સ્વ. સાવિત્રીબેન જદુરામ પુનાતરના સ્મરણાર્થે હ. શાંતિલાલ જદુરામ પુનાતર–જામનગર. (૭૬) શ્રી સંગમ વાડીલાલ વોરા. મુંબઇ. હા. પૂ. મુનિશ્રી રાજકમલવિજયજીની પ્રેરણાથી. (૭૭) શ્રી મોહનલાલ ધનજીભાઇ શાહ–મુંબઇ (૭૮) શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ. વાવ. હ. પૂ. મુનિશ્રી પ્રભાકરવિજયજીના ઉપદેશથી (૭૯) શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતામ્બર ટેમ્પલ બેલારી. (૮૦) શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ. માલેગામ. (૮૧) શ્રી ભીવંડી જૈન સંઘ. ભીવંડી. (૮૨) અ. ભા. સંસ્કૃતિ રક્ષક દળ, ઉદવાડા કેન્દ્ર. (૮૩) શ્રી નાથુભાઇ લક્ષ્મીચંદ સરવૈયા, મુંબઇ. (૮૪) એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી. C/o, ઓહરા એળ. વ્હી. રાજુર (MS.) (૮૫) શ્રી વિશાશ્રીમાળી જૈન મહાજન, મુ. દાઠા, હ. પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી ભદ્ર બાહુ સાગરજી મહારાજ. (૮૬) સ્વ. ધીરજબેન કેશવલાલ ગાંધીના સ્મરણાર્થે, હ. જસુમતીબેન તથા મિલનકુમાર ચોટીલાવાલા. (૮૭) પૂ. સાધ્વી શ્રી ચંદ્રોદયાશ્રીજી મહારાજ, પાલડી, અમદાવાદ. (૮૮) શ્રી

ભાભર જૈન સંઘ, C/o. અમૃતલાલ હરગોવનદાસ શ્રોફ, ભાબર હ. પૂ. શ્રી પ્રભાકરવિજયજીની પ્રેરણાથી. (૮૯) શ્રી નાજુબાઈ ઉપાશ્રયની મહિલાઓ, C/o. જયંતીલાલ ચીમનલાલ ફડીઆ, પુના, હ. પૂ. સા. કલ્પનાશ્રીજીનાં ઉપદેશથી. (૯૦) અમિત અરવિંદભાઈ શાહ, ૭, શાંતિનગર, આશ્રમરોડ, અમદાવાદ. (૯૧) શ્રી શ્રેણિકકુમાર એસ. નહાર, C/o. શાહ શાંતિલાલ રૂપચંદ, ઝવેરી બજાર, મુંબઈ, (૯૨) લખમશી વીરજી વોરા, મુંબઈ. (૯૩) પુનમચંદ દીપચંદ મહેતા, મુંબઈ–૫૬. (૯૪) શાહ મિશ્રીમલ ઈન્દરમલ, બેંગલોર. (૯૫) શાહ કાંતિલાલ નવલચંદ, મુંબઈ–૫૬. (૯૬) મુનિશ્રી પૂર્ણભદ્રસાગરજી મ. સા. મુંબઈ–૯. (૯૭) પોલીવીન કોર્પોરેશન, અમદાવાદ, નરોડા. (૯૮) શ્રી કૃષ્ણનગર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, નરોડા. (૯૯) ગુણવંતરાય માધુલાલ બરવાળીયા, મુંબઈ–૭૧.

[૨] માસિક વિભાગ

કમલ પ્રકાશન પબ્લિક ટ્રસ્ટ તરફથી **મુક્તિદૂત'** નામનું સોળ પેઈઝનું એક માસિક **જૂન** '૬૯થી અમે શરૂ કર્યું છે. આ માસિક બહુ જ ટૂંકા સમયમાં બાર હજાર નકલોનો લક્ષ્યાંક આંબી ગયું છે. 'મુક્તિદૂત' નામનું આ માસિક સત્યને સંપૂર્ણ રીતે વફાદાર રહીને આર્ય સંસ્કૃતનાં એ જાજરમાન ગૌરવોની ઘટઘટમાં પુનઃ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવા તલપે છે. આગળ વધીને પ્રત્યેક માનવમાં અધ્યાત્મભાવના તેજલિસોટા પ્રસરાવવા ઇચ્છે છે.

જૂન '૭૨ સુધી મુક્તિદૂતની પેટી યોજના દ્વારા હજારો બંધુઓને (રોજ ૧૦ પૈસાનું દાન કરવાની શરત મંજૂર રાખે ત્યાં સુધી) તો આ માસિક કાયમ માટે લવાજમમુક્ત બની રહેશે જુન ૭૨ પછી નવા થનાર ગ્રાહકો માટે ત્રિવાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા વીસની યોજના અમલમાં મૂકી છે.

હજારો બંધુઓને કાયમ માટે લવાજમમુક્તિનો લાભ,

ચાલુ રાખવો એ નાનીસૂની બાબત નથી. દાનવીરોના આર્થિક સહકાર વિના અમે આ કાર્ય હંમેશ માટે ચાલુ રાખી શકીએ નહિ. આપનો સુંદર આર્થિક સહકાર અમને મળી રહે તે માટે અમે નીચે મુજબની એક યોજના કરી છે. આ યોજનાનો લાભ લેનારા દાતાઓનાં નામ માસિકના એક કે વધુ અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

રૂ. ૩૦૦૦	**સંસ્કૃતિ-સમુદ્ધારક**
રૂ. ૨૦૦૦	**સંસ્કૃતિ-રક્ષક**
રૂ. ૧૦૦૦	**સંસ્કૃતિ-ભક્ત**
રૂ. ૫૦૦	**સંસ્કૃતિ-અનુરાગી**
રૂ. ૨૫૦	**સંસ્કૃતિ-સભ્ય**
રૂ. ૧૦૦	**આજીવન સભ્ય**

રૂ. ૨૫) કે તેથી વધુ રકમનું દાન કરનારનું નામ માસિકના એક અંકમાં આપવામાં આવશે.

રૂ. ૧૦૦ આપીને આજીવન સભ્ય થનારને કાયમ માટે માસિક વિના લવાજમે મોકલવામાં આવશે તથા દર વર્ષે એક પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવશે.

રૂ. ૨૫૦થી ઉપરના દાતાઓની નામાવલિ ટ્રસ્ટ તરફથી બહાર પડતા તમામ પુસ્તકોમાં માત્ર પ્રથમ આવૃત્તિમાં જ આપવામાં આવશે.

માસિક વિભાગમાં જ્ઞાનખાતાની રકમ લેવામાં આવતી નથી

માસિક વિભાગમાં અમારા કુટુંબીજનો

સંસ્કૃતિ-સમુદ્ધારક

(૧) પોપટબેન મૂરમલજી C/o શા. નથમલ નેનમલ એન્ડ કુાં. મુંબઈ (૨) M/S ભરતકુમાર એન્ડ કુાં-વિજયવાડા.

સંસ્કૃતિ–રક્ષક

(૧) શ્રી રજનીકાન્ત લક્ષ્મીચંદ જાંબૂવાલા–લીંબડી. (૨) શ્રી જીવતલાલ પરતાપસી–મુંબઈ. (૩) શ્રી નયનમલ ભુરમલજી જૈન-મુંબઈ. (૪) શ્રી પોપટબેન ભુરમલજી જૈન–દેલંદર.

સંસ્કૃતિ–ભક્ત

(૧) શ્રી ઉષાકાન્ત રમણલાલ શાહ–અમદાવાદ. (૨) શ્રી વ્રજલાલ ત્રિભોવનદાસ (એલ. ટી. વાળા) સુરેન્દ્રનગર. (૩) શ્રીમતી ગજરાબેન મનસુખલાલ શાહ–અમદાવાદ (એ. બી. સી. સર્જીકલવાળા) (૪) શ્રી ભીખાભાઈ મોતીચંદ પબ્લિક ટ્રસ્ટ તરફથી હ. શેઠ પોપટભાઈ ભીખાભાઈ–મુંબઈ. (૫) એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી હ. શેઠ શાંતિભાઈ કપાસી–મુંબઈ. (૬) રૂબી કોચ બિલ્ડર્સ પ્રા. લિ. મુંબઈ. (૭) શ્રી રમણીકલાલ કેશવલાલ શાહ (એલ. ટી. વાળા) સુરેન્દ્રનગર. (૮) શ્રી ઝવેરી બ્રધર્સ–ચૂડા (૯) એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી હ. વસંતલાલ જીવતલાલ–મુંબઈ. (૧૦) શ્રી રવિચંદ માણેકચંદ શાહ–થાનગઢ (૧૧) શ્રી લઘુભાઈ માણેકચંદ–જામનગર. (૧૨) શ્રી કાન્તિલાલ ચીમનલાલ કોલસાવાળા–અમદાવાદ. (૧૩) શ્રી મણિલાલ મગનલાલ કોંઢવાળા–ધ્રાંગધ્રા. (૧૪) શ્રીમતી કુસુમબેન જયંતિલાલ આર. શાહ–મુંબઈ. (૧૫) શ્રી શરદચંદ્ર જેઠાલાલ પાટલિઆ–જામનગર. (૧૬) શ્રી વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ બારદાનવાળા–જામનગર. (૧૭) શ્રી કોંઢ જૈન તપાગચ્છ સંઘ તરફથી (જિનાલયની શતાબ્દી નિમિત્તે) કોંઢ. (૧૮) શ્રી બિપિનચંદ્ર રતિલાલ નાનજીભાઈ–ધ્રાંગધ્રા. (૧૯) સ્વ. વસનજી નાનચંદના કુટુંબીજનો તરફથી–જામનગર. (૨૦) એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી. (૨૧) શ્રીમતી કમળાબેન શાંતિલાલ કપાસી-મુંબઈ. (૨૨) શ્રી દોશી છબીલદાસ જીવણલાલ (મોટી મારવાડવાળા)-મુંબઈ. (૨૩) શ્રી જશવંતલાલ ચીમનલાલ શાહ (સોલીસીટર)–મુંબઈ (૨૪) શ્રી રમણલાલ ચીમનલાલ શાહ (કોલસાવાળા) અમદાવાદ. (૨૫) શ્રી

એસ્કવાયર હ. શ્રીમતી વર્ષા પ્રફુલ્લચંદ્ર દલાલ–મુંબઈ. (૨૬) શ્રી પ્રતાપ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ–મુંબઈ હ. શેઠ જીવતલાલ પરતાપશી. (૨૭) સ્વ. મહેતા દલીચંદ માણેકચંદ (ખિલોસવાળા) જામનગર.

સંસ્કૃતિ-અનુરાગી

(૧) શ્રી ચંપાબેન મણિલાલ નાગરદાસ-મુંબઈ. (૨) શ્રી સંઘવી મણિલાલ સાંકળચંદ–જામનગર. (૩) શ્રી મહેતા ચંદુલાલ રામજીભાઈ ચેલાવાળા–જામનગર. (૪) શ્રી શાહ અંબાલાલ અમૃતલાલ–બોરસદ. (૫) શ્રી સુરચંદ હીરાચંદ ઝવેરીના બંગલાની બહેનો તરફથી હ. રતનબેન ચંપકલાલ ઝવેરી–સુરત.

સંસ્કૃતિ-સભ્ય

(૧) શ્રી શિવલાલ ભૂદરદાસ–રાજકોટ. (૨) અમૃતલાલ હરકીશનદાસ (હોટલ એમ્બેસેડરવાળા), ભુજ. (૩) શ્રી રજનીકાન્ત અંબાલાલ શાહ–મુંબઈ. (૪) શ્રી તારદેવ જૈન C/o ભવાનજી હીરજી–મુંબઈ. હ. પૂ. સા. શ્રી નરેન્દ્રશ્રીજી તથા પૂ. સા. વિદ્યુતપ્રભાશ્રીજીની પ્રેરણાથી. (૫) દોશી સુંદરજી ડાહ્યાભાઈ-મોરબી (૬) શાંતિલાલ રાયચંદ-મુંબઈ. (૭) શ્રી એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી–મુંબઈ. (૮) શ્રી શેઠ નાનાલાલ લલ્લુભાઈ હ. લક્ષ્મી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ –સુરેન્દ્રનગર. (૯) અ, સૌ. મીનાક્ષી રમેશચંદ્ર સુતરીયા–મદ્રાસ. (૧૦) અ. સૌ. યોગિની દિલીપકુમાર સુતરીયા–મદ્રાસ. (૧૧) શ્રી જેચંદભાઈ અમુલખ C/o વિદ્યાર્થી વિકાસગૃહ–બોરડી. (૧૨) શ્રી સાબરબાગ સોસાયટીના જૈન ભાઈઓ તરફથી–સાબરમતી. (૧૩) શ્રી બચુભાઈ ચીમનલાલ ઝવેરી–મુંબઈ (૧૪) શ્રી કેશવલાલ ગીરધરલાલ એન્ડ કું.–અમદાવાદ. (૧૫) શ્રી શાહ કુંવરજી તુલસીદાસ–ધ્રાંગધ્રા. (૧૬) શ્રીમતી તારા કિશોર દોશી C/o કિશોર એન્ડ કું. એડવોકેટ –રાજકોટ. (૧૭) શ્રી સુથરી જૈન સંઘ C/o શાહ ભવાનજી હીરજી. (૧૮) અ. સૌ. હર્ષદા ભરતકુમાર સુતરીઆ-મદ્રાસ. (૧૯) શ્રી પરેશ-

કુમાર રમેશચંદ્ર સુતરીઆ–મદ્રાસ. (૨૦) શ્રી દીપકભાઈ નરોત્તમદાસ દલાલ–અમદાવાદ. (૨૧) ચિ. નીરજના જન્મદિન નિમિત્તે C/o કિશોર એન્ડ કું. એડવોકેટ–રાજકોટ. (૨૨) સ્વ. શા. પોપટલાલ કેશવલાલ પેથાપુરવાળાના સ્મરણાર્થે તેમના સુપુત્રો તરફથી C/o દીપક એન્ટર પ્રાઈસીસ–પુના.

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ તરફથી પ્રકાશિત થયેલાં પુસ્તકો

ઘેર બેઠા વી. પી.થી મેળવો. પોસ્ટેજ–ખર્ચ અલગ

લેખક : મુનિશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજય

×	૧. સાધનાની પગદંડીએ	૨–૦૦
×	૨. શરણાગતિ	૨–૦૦
	૩. વિરાગની મસ્તી	૩–૫૦
	૪. ઊંડા અંધારેથી	૩–૦૦
×	૫. અધ્યાત્મસાર	૧૨–૦૦
×	૬. ગુરુમાતા	૩–૦૦
×	૭. વંદના	૪–૦૦
×	૮. વિરાટ જાગે છે ત્યારે	૩–૦૦
×	૯. મહાપંથનાં અજવાળાં	૩–૦૦
	૧૦. જૈનદર્શનમાં કર્મવાદ	૩–૦૦
×	૧૧. સચિત્ર જીવનદર્શન	૩–૦૦
×	૧૨. કાનજીભાઈ મત પ્રતિકાર	૩–૦૦
	૧૩. તિમિર ગયું ને જ્યોતિ પ્રકાશી	૩–૦૦
	૧૪. ત્રિભુવનપ્રકાશ મહાવીરદેવ (અનન્તનાં પાત્રો)	૭–૦૦
	૧૫. વિજ્ઞાન અને ધર્મ	૧૫–૦૦
×	૧૬. મુક્તિદૂત માસિક ફાઈલ વર્ષ–૧	૩–૦૦
×	૧૭. ,, ,, ,, વર્ષ–૨	૫–૦૦
×	૧૮. જાગતા રે'જો	૭–૦૦

[નં. ૧૯થી ૨૩]
જાંબૂવાલા ગ્રંથમાળા,
૧૯૭૧ સેટનું મૂલ્ય ૫–૦૦

[નં. ૨૬થી ૩૦]
જાંબૂવાલા ગ્રંથમાળા,
૧૯૭૨ સેટનું મૂલ્ય ૫–૦૦

ઊઠ, જાગ, મુસાફિર ? [સ્વતંત્ર] ૩–૦૦
× ૨૪. વીર મધુરી વાણી તારી ૬–૦૦
× ૨૫. નહિ ઐસો જનમ બારબાર ૧૨–૦૦

[નં. ૩૧થી ૩૫]
જાંબૂવાલા ગ્રંથમાળા
(હિંદીમાં) ૧૯૭૧
સેટનું મૂલ્ય ૨–૫૦

[નં. ૩૭થી ૪૬]
જીવનઘડતર વાંચનમાળા
સેટ પહેલો
સેટનું મૂલ્ય ૭–૫૦

૩૬. મુક્તિદૂત માસિક ફાઈલ વર્ષ–૩ ૫–૦૦

નં. ૪૭થી ૫૧
જાંબૂવાલા ગ્રંથમાળા,
૧૯૭૩ સેટનું મૂલ્ય ૫–૦૦

[નં. ૫૫થી ૫૯]
જાંબૂવાલા ગ્રંથમાળા,
૧૯૭૪ સેટનું મૂલ્ય ૫–૦૦

વાંચો : વિચારો : પામો [સ્વતંત્ર બુક] ૫–૦૦
જરા કાન દઈને મને સાંભળો [સ્વતંત્ર બુક] ૨–૦૦
૫૨. મુક્તિદૂત માસિક ફાઈલ વર્ષ–૪ ૫–૦૦
૫૩. આંધી આવી રહી છે ૧૨–૦૦
૫૪. બ્રહ્મચર્ય ૩–૫૦
× ૬૦. રામાયણના પ્રેરક પ્રસંગો ૫–૦૦
૬૧. ચાર પુરુષાર્થ ૩–૫૦
× ૬૨. મુક્તિદૂત માસિક ફાઈલ વર્ષ–૫ ૫–૦૦

[નં. ૬૩થી ૭૨]
જીવનઘડતર વાચનમાળા
સેટ બીજો
સેટનું મૂલ્ય ૭–૫૦

૭૩. સિંહનાદ ૩–૦૦

	૭૪. સ્વરાજનું લોખંડી ચોકઠું	૮–૦૦
	૭૫. ચેત મછંદર ગોરખ આયા	૧૨–૦૦
×	૭૬. ત્રિલોકગુરુ મહાવીરદેવ [હિન્દી]	૧–૦૦
×	૭૭. ત્રિલોકગુરુ મહાવીરદેવ [ગુજરાતી]	૧–૦૦
×	૭૮. આપણે ફેર વિચારીએ	૫–૦૦
	૭૯. ત્રિલોકગુરુ મહાવીરદેવ [અંગ્રેજી]	૧–૦૦
×	૮૦. વીરસૈનિક [ગુજરાતી]	૧–૦૦
	૮૧. મુક્તિદૂત માસિક ફાઈલ વર્ષ–૬	૫–૦૦
×	૮૨. વીરસૈનિક [હિન્દી]	૧–૫૦
	૮૩. સળગતી સમસ્યાઓ [ભાગ પહેલો]	૬–૦૦
	૮૪. આત્મા	૩–૫૦
	૮૫. જિનશાસનરક્ષા	૩–૦૦
	૮૬. ગાંધીવિચાર–સમીક્ષા	૩–૦૦
×	૮૭. ઇતિહાસનું ભેદી પાનું	૨–૫૦
×	૮૮. અપૂર્વ સ્વાધ્યાય	૧૦–૦૦
×	૮૯. મહામારિ	૨–૦૦
×	૯૦. જૈનધર્મના મર્મો	૪–૦૦
×	૯૧. વિરાગ વેલડી	૬–૦૦
	૯૨. અષ્ટાહ્નિકા પ્રવચનો [પ્રતાકારે]	૧૦–૦૦
	૯૩. કલ્પસૂત્રની વાચનાઓ [,,]	૧૫–૦૦
	૯૪. મુક્તિદૂત માસિક ફાઈલ વર્ષ–૭	૫–૦૦
	૯૫. ટચૂકડી કથાઓ [ભાગ પહેલો]	૬–૦૦
	૯૬. સ્વરક્ષાથી સર્વરક્ષા	૪–૦૦
	૯૭. Call For Vigilance [જાગતા રે'જોનું–નું અંગ્રેજી]	૧૫–૦૦
	૯૮. મુક્તિદૂત માસિક ફાઈલ વર્ષ–૮	૫–૦૦

	૯૯. જનતા જાગે	૩–૦૦
	૧૦૦. આતમ જાગે	૩–૦૦
	૧૦૧. રામાયણુમા સંસ્કૃતિનો સંદેશ [પ્રવચનો ૧ થી ૧૮]	૨૦–૦૦
	૧૦૨. ,, ,,	
	૧૦૩. Karma Philosophy in Jainism [કર્મવાદ–નું અંગ્રેજી]	૩–૦૦
×	૧૦૪. અગમવાણી	૧૫–૦૦
	૧૦૫. પ્રતિક્રમણુ સૂત્ર–વિવેચના ભાગ ૧	૨–૦૦
	૧૦૬. Science and Religion [વિજ્ઞાન અને ધર્મનું અંગ્રેજી]	૨૦–૦૦
	૧૦૭. ઘેર ઘેર ઘોર હિંસા	૨–૦૦
	૧૦૮. જાગ, જાગ, એ માનવ ! જાગ	૯–૫૦
	૧૦૯. મુક્તિદૂત માસિક ફાઈલ વર્ષ–૯	૫–૦૦
	૧૧૦. ભવ–આલોચના	૧–૦૦
	૧૧૧ થી ૧૩૪ — આ નંબરોનાં પુસ્તકો શ્રી વેણીશંકર મુરારજી વાસુનાં પુસ્તકો છે.	
	૩૩૫ પ્રતિક્રમણુ વિવેચના ભાગ–૨	૨–૦૦
	૧૩૬. મુનિજીવનની બાળપોથી ભાગ–૧	૩–૦૦
	૧૩૭. ,, ,, ભાગ–૨	૩–૦૦
	૧૩૮. પ્રતિક્રાન્તિ	૪–૦૦
×	૧૩૯. ઈંડાનું આ ભૂત ! ભારતના ભવિષ્યને ભરખી જશે શું ?	૦–૫૦
	૧૪૦. મુક્તિદૂત માસિક ફાઈલ વર્ષ–૧૦	૫–૦૦
	૧૪૩. હિંસા અને હૂંડિયામણુનો હડકવા [લે. વે. મુ. વાસુ]	૧–૫૦

	૧૪૪. મુક્તિદૂત માસિક ફાઈલ વર્ષ–૧૧	૫–૦૦
×	૧૪૫. જૈન ઇતિહાસની ઝલકો	૮–૦૦
	૧૪૬. હવે તો ધર્મ એ જ રાજકારણ	૩–૫૦
	૧૪૭. જો જે અમૃતકુંભ ઢોળાય ના	૫–૦૦
	૧૪૮. छोटीसी कथाएँ	૧૫–૦૦
	૧૪૯. પાંચ પ્રવચનો	૭–૦૦
	૧૫૦. હું 'માણસ' તો બનું	૮–૫૦
	૧૫૧. ચૌદ ગુણસ્થાન	૧૫–૦૦
	૧૫૨. મહાભારત ભાગ–૧	૭–૦૦
	૧૫૩. મહાભારત ભાગ–૨	૯–૦૦
	૧૫૪. The steel fram of Freedom	૧૫–૦૦
	૧૫૫. The Divine Lord Mahaveer	૧૬–૦૦
	૧૫૬. દે દોટ, સમંદરમાં	(છપાય છે)
	૧૫૭. મહાભિનિષ્ક્રમણ	૭–૦૦
	૧૫૮. મુનિ જીવતની બાળપોથી ભાગ–૩	૩–૦૦
	૧૫૯. અરિહંત ધ્યાન	(છપાય છે)
	૧૬૦. તપનું વિજ્ઞાન	૩–૫૦
	૧૬૧. ટચુકડી કથાઓ ભાગ–૩	(છપાય છે)
	૧૬૨. હું શ્રાવક બનું	(,,)
	૧૬૩. પાયાનું જીવન ઘડતર	(,,)
	૧૬૪. 'मंगलं भगवान, वीरो'	

× આવી ચોકડી મારેલાં પુસ્તકો અપ્રાપ્ય છે.

* એક સાથે એક જાતનાં સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો ખરીદનાર કોઈ પણ વ્યક્તિને ૧૫ ટકા કમિશન માગશે તો આપવામાં આવશે.
* રૂ. ૫૦૧નું દાન કરીને ભાવી તમામ પુસ્તકો ઘેર બેઠાં ભેટ મેળવો.

કમલ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ

મૂલ્ય રૂ. ૭-૦૦

આવરણ : પપુ પ્રિન્ટર્સ, અમદાવાદ. ફોન ૨૩૦૬૩